

ISSN 0130-528X

Ukrainian | **Українське**
Literary Studies | **літературознавство**

Issue 80 | **Випуск 80**

Scientific journal | Збірник наукових праць

Published 1–2 issues per year | Виходить 1–2 рази на рік

Published since 1966 | *Видається з 1966 року*

Ivan Franko | Львівський національний
National University of Lviv | університет імені Івана Франка

2016

Друкуються за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету
імені Івана Франка
Протокол № 13/12 від 30 грудня 2015 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації.

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 14602-3573 Р від 29 жовтня 2008 р.

У черговому випуску збірника «Українське літературознавство» наукову, публіцистичну та художню спадщину Івана Франка висвітлено у контексті здобутків сучасної гуманітаристики. Докладно проаналізовано теоретико-методологічні засади Франкових літературознавчих студій. Осмислено роль і місце ученого в інтелектуальному житті України, акцентовано на його націєтворчій місії. Представлено особливості творчих взаємин письменника із колегами-сучасниками. У традиційному розділі «Публікації» уведено у науковий спогляд Апполінарія Маршинського, в яких йдеться про малознані епізоди з життя Івана Франка.

The current issue of Ukrainian Literary Studies highlights Ivan Franko's scholarly, journalistic and literary legacy in terms of modern humanitarian studies. A meticulous analysis of theoretical and methodological fundamentals of Franko's literary research has been carried out. The scholar's role and place in the intellectual life of Ukraine has been ascertained and his nation-building mission has been accentuated. The details of the writer's creative relationships with his peers have been presented. The traditional Publications section for the first time introduces to the scholarly world Appolinary Marshynskyi's memories exposing little-known episodes from Ivan Franko's life.

Редакційна колегія:

проф., д-р філол. наук *Т. Салига* (головний редактор), доц., д-р філол. наук *С. Пилипчук* (заступник головного редактора), доц., канд. філол. наук *В. Будний*, проф., д-р філол. наук *Б. Бунчук*, проф., д-р філол. наук *Я. Гарасим*, проф., д-р філол. наук *М. Гнатюк*, проф., д-р філол. наук *Р. Голод*, проф., д-р філол. наук *Р. Гром'як*, проф., д-р філол. наук *М. Ільницький*, проф., д-р філол. наук *В. Корнійчук*, проф., д-р філол. наук *Б. Крива*, проф., д-р філол. наук *Б. Мельничук*, проф., д-р філол. наук *В. Панченко*, проф., д-р філол. наук *Л. Рудницький*, проф., д-р філол. наук *С. Хороб.*

Editorial Board:

Professor *T. Salyha* – Editor-in-Chief,
Docent *S. Pylypchuk* – Assistant Editor.

Відповідальний за випуск доц., д-р філол. наук *Святослав Пилипчук*

Адреса редколегії:

Львівський національний
університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кім. 305,
Львів, Україна, 79000
тел. : (38) (032) 2394398.

Editorial Board Address:

Ivan Franko National
University of Lviv
1, Universytetska Str., room 305,
Lviv, Ukraine, 79000
tel. : (38) (032) 2394398.

<http://www.lnu.edu.ua/faculty/philol/www/pnv.php>

Редактор **У. КРУК**

Технічний редактор **С. СЕНИК**

Коректор **Ю. ГЛИНЯНА**

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ, ВИДАВЦЯ І ВИГОТОВЛЮВАЧА:

Львівський національний університет
імені Івана Франка.
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції. Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70x100/₁₆.
Ум. друк. арк. 23,5.
Тираж 100 прим. Зам.

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2016

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ

УДК [140.8:17.035.3:821.09]Франко І.

І АПОСТОЛ, І ПРОРОК: НАЦІЄТВОРЧА МІСІЯ ІВАНА ФРАНКА

Ярослав ГАРАСИМ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Докладно проаналізовано основоположні підвалини Франкового світогляду як збалансованої націєтворчої системи. Цю систему представлено у контексті аналітичного осмислення наукового, літературно-мистецького, публіцистичного, соціально-економічного та суспільно-політичного сегментів велегранного доробку дослідника. Націософські погляди Івана Франка спроектовано на сучасність, відзначено їхню актуальність.

Ключові слова: світогляд, Іван Франко, національна література.

Ретроспективно осмислювати Франків універсум з більш ніж столітньої часової віддалі логічно було б на скрупульозно підібраному біографічному фактажі в об'єктивних координатах гуманітарних категорійних понять. Натомість, метафоричність перифразової стилістики, як правило, емоціоналізує фундаментальність узагальнень і спричиняється до есеїстичної асоціативності суджень. Водночас, роль Івана Франка у процесі українського духовного етногенезу є настільки масштабною, що спрощені наукометричні ресурси виявляються неспроможними до її всеохопної репрезентації, зате евристичний потенціал світоглядно апробованих символів у цьому випадку видається цілком виправданим і семантично містким. Особливо, коли йдеться про багатогранне збагнення основоположних підвалин Франкового світогляду як збалансованої націєтворчої системи, без її аналітичного розтину на науковий, літературно-мистецький, публіцистичний, соціально-економічний чи суспільно-політичний сегменти. У цьому ракурсі використання сакралізованих у процесі розвитку релігійної свідомості людства іпостасей Апостола і Пророка допоможе простежити найтонші нюанси досліджуваного феномену, тим більше, що методологічний прецедент такого підходу запропонував ще Михайло Грушевський у своїх франкознавчих розвідках.

Авторитетні дослідники життя і творчості Івана Франка (М. Грушевський, А. Музичка, К. Чехович) періодизують амплітуду його ідеологічної еволюції зазвичай у кілька найважливіших етапів, створюючи своєрідну «кардіограму вершин і низин»

(І. Денисюк) з трьома чітко окресленими піками: пропагування міжнародних гасел соціалістичного руху – «каторга на чужих невдячних ланах» – жертвні офіри для рідної нації, яка є чи не єдиною «підставою поступу духової культури» (К. Чехович). Не спростовуючи загалом цієї концептуальної тріади, спробуємо ж однак проілюструвати хронологічну тяглість та світоглядний монізм націєтворчої місії І. Франка у вимірах апостольської самопожертви та месіяністичного етосу національного Пророка. Для цього треба позбутися одного з найпопулярніших франкознавчих стереотипів, а саме міркувань про те, що Франків націоналізм є буцімто віддзеркаленням більш пізнього, вже доволі зрілого етапу його індивідуального світоглядного розвитку, та стоїть у черзі після москвофільськи інспірованого раннього соціалізму та по-драгоманівському безкомпромісного політичного радикалізму. І хоча наявні біографічні студії позірно дублюють цю тезу, однак уважне прочитання Франкових текстів може potwierдити слушність спостережень Дмитра Павличка, який упевнений, що «не в часи власних Мойсеевих натхнень, а набагато раніше до Франка приходить переконання, що тільки національна свобода може стати основою соціальної справедливості, а національна держава – основою невмирущості народу» [2, с. 204]. Щоправда, ще задовго до цього у 1930 році Іларіон Свенціцький сформулював майже тотожні дослідницькі зауваги не менш прозоро і безкомпромісно: «Франко вже здавна був свідомим націоналістом у своїх патріотичних поезіях “Не пора” (1880), “Розвивайся ти, високий дубе» (1883), отож, виразником ідеї безумовної, ніким і нічим необмеженої самостійності й соборності України...» (І. Свенціцький).

Отож якраз ранні Франкові поетичні рефлексії стали першим оприявненим утіленням його націєцентричного інстинкту, тоді як публіцистичні та епістолярні писання автор сумлінно просіював через густе раціоналістичне сито, аби не погнівти суворого женецького громовержця Михайла Драгоманова. Апостольський чин стосовно свого учителя І. Франко сповнював послідовно і беззастережно, хоча все частіше його соціально гартований, допитливий розум слабнув, утрачав опірну силу логіки під натиском могутнього національного темпераменту та нових історико-суспільних реалій. Драгоманівська доктрина притягувала галицьку молодь магнетизмом новітніх тенденцій та безмежними широтами всесвітнього гуманізму. «Давня козацька традиція, – стверджують дослідники, – тут ще від початків ХІХ віку зрослася з ліберальними ідеями Західної Європи. Був там і французький республіканізм з його невірою в авторитет державний і церковний, був і російський критицизм з невірою в суспільний устрій Росії, були й останки козацького автономізму з нехиттю до московської централізації. Найменше було українського націоналізму» [1, с. 7]. Саме низька питома вага націоналістичного інгредієнта в цій ідеологічній мішанині стала вирішальною причиною того, що зі смертю М. Драгоманова І. Франко принципово змінив задекларовані програмні засади власного політичного світогляду – апостольську одержимість і самозреченість заступає горда й упевнена постава національного Пророка. При чому процес формування цієї постави позначений промовистими агіографічними штрихами майже біблійної каноніки, за якою невід’ємним компонентом пророчого образу є його морально-етичний та аксіологічний конфлікт з тогочасною амбіційною верхівкою етнічної чи релігійної

спільноти. У випадку з І. Франком ця конфліторика за якісь п'ять літ проявилася щонайменше тричі: 1892 року перелякані вчені мужі не прийняли його в Товариство імені Шевченка, 1895 – австрійські чиновники завадили йому посісти заслужено виборену кафедру у Львівському університеті, а 1897 року спільними зусиллями галицьке рутенство провалило його кандидатуру на парламентських виборах.

Та це лише загартувало І. Франка, і він – як відважний провідник українського національного поступу – фактично за якийсь десятиліття проголосив три різновекторні ультиматуми, скеровані на відкидання шкідливих насамперед для успішного державотворення суспільних тенденцій: полонофільських («Поет зради»), москвофільських («Сухий пенъ») та патентовано українофільських («Дещо про себе самого»). Очистившись у такий спосіб, він міг спокійно продовжити щоденну працю для нації, заповзято переконуючи усіх її свідомих представників, що невідкладною потребою історичного часу є необхідність «боротися проти загально у нас поширеної недуги національної байдужості, і що в першу чергу треба у нас плекати ідеал національної, культурної і політичної самостійности» (К. Чехович).

Домінантною комунікативною стилістикою в емоційно наснажених діалогах між І. Франком та тогочасним українством стає «одвертість» як важливий психологічний ефект, здатний до певної міри розпрозорити ситуацію непорозуміння між одухотвореним Пророком та непосвяченим етнічним загалом. Інколи це явище набуває чіткої зовнішньої атрибуції, як, наприклад, в епістолярному посланні до галицької молоді, а частіше «одверту тональність» реалізовано експресивно насиченими репліками у структурі Франкового тексту. Зокрема, в автобіографічному памфлеті «Дещо про себе самого» автор з твердістю досвідченого хірурга препарує український етноментальний характер, демонструючи його вади і ракові клітини, які, на жаль, за останнє століття продовжують нищівно руйнувати національний організм. «Отяжілість», «незграбність», «сентиментальність», «відсутність гарту й сили волі» – це ті етнокультурні симптоми, які й по сьогодні применшують нашу здатність «до політичного життя на власному смітнику». Інакше важко пояснити кволість парламентської опозиції у процесі антиконституційного прийняття українофобського закону «Про засади державної мовної політики» та лакейську позицію окремих адептів національної еліти при остаточному підписанні цього документа, яке дивним чином нагадує завершальну фазу ухвалення лінгвоцидного Емського указу 1876 року – в обох випадках титуловані можновладці свої підписи ставили, перериваючи солодкі хвилі літньої відпустки та демонструючи у такий спосіб, що ніщо не може їх відволікти від придушення вкотре воскресаючого українства. Та коли так чинить монарх-шовініст, це ще можна сприйняти за інфікованість вірусом непорушності імперських кордонів, але якщо такий антидержавницький акт здійснює гарант Конституції незалежної держави, то це, як і заяву 148-ми регіоналів-покручів з депутатськими мандатами до польського сейму щодо волинських подій 1943 року, треба кваліфікувати як зраду національних інтересів з усіма юридичними наслідками цієї оцінки.

Ще однією хворобливою прикметою української етноспільноти є плідність «на перевертнів найрізніріднішого сорту», по-художньому експресивно висловлена у поетично-риторичному одкровенні:

«Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, двигне
Наш люд, чи, мов каліка та безнога,
Він в тім каліцтві житиме й усхне?
І чом відступників у нас так много?
І чом для них відступство не страшне» [3, т. 5, с. 88].

Більше ніж ціле століття відділяє нас від першої появи цих Франкових слів, а відкриті рани громадянської продажності й світоглядного манкурства не загоєні й досі, і щоразу ниють свіжим боєм від аж ніяк неочікуваного переходу всенародно обраного депутата в анабіотичний стан чергової «тушки». Цей нібито індивідуальний вибір кожного представника так званої політичної еліти насправді немає нічого спільного з демократичним устроєм, а є звичайним національним ренегатством. «Взагалі цікаво слідити, – зауважував І. Франко, – ... як люди, ще недавно “високопочтенні”, признані і, так сказати, патентовані патріоти, робляться ворогами “отечества”, наймитами чужинців, падлюками, яких писання навіть читати не варто. І як із тих зразу особистих підозрівань та лайок чимраз ясніше виринає партійна різниця, з-поза правописних і мовних спорів висуваються далеко глибші, політичні та національні, суперечності» [4, с. 216].

Однак гострота Франкової критики була скерована насамперед на світоглядно обмежену сучасну йому галицьку інтелігенцію, принаймні ту її частину, яка своєю поведінкою свідомо чи ні прислугувала інтересам географічних сусідів. Коли ж йшлося про націю в етногенетичному чи історіософському вимірах, то одразу на авансцену виступає встановлення цивілізаційної ролі українців перед європейською історією та визнання усталених віками етноментальних чеснот, серед яких особливе місце посідають непереборне прагнення до здобуття освіти та творення національно неповторної духовної спадщини у слові. Важливим є й те, що ці етнопсихологічні характеристики не залежать від майнового стану чи ієрархічного становища у соціумі. Особливу увагу І. Франка привернув той звичай, коли «... селяни на зиму наймають і беруть до своєї хати на все удержання писаря спеціально на те, щоб переписував для них старі книги – співаники, збірки проповідей і поучень, старих повістей і притч» та «що вони не лише читають ті старі твори, давно забуті духовенством, але вчать на них своїх дітей читати та ховати давню літературну традицію». Чи не ці обставини спричинилися до появи армії УСС як своєрідного мілітарно-поетичного феномена у ХХ столітті?

Глибоке осмислення сторінок героїчного минулого актуалізувало у Франкового поетичного генія пророчий дар до своєрідної прогностичної візії майбутніх етногуманітарних катастроф під комуністичним ярмом. Окремі строфи його неперевершеного «Мойсея» легко могли би стати промовистою ілюстрацією до одного з найтрагічніших періодів національної історії ХХ століття – акту геноциду українського народу в часи сталінських репресій:

«Он де мати голодная їсть
Тіло свогого плоду!»

Онде тисячі мруть на хрестах –
Цвіт твого народу» [3, т. 5, с. 257].

Як мислитель з доволі відточеним суспільно-історичним чуттям та щедрим політичним досвідом І. Франко усвідомлював, що націєтворчу місію вповні неможливо реалізувати без здобуття державної самостійності і, зрештою, був переконаний: якщо – «... справа ця вийде на порядок денний політичного життя Європи, то не зійде з нього, поки не осушиться» [3, т. 53, с. 556]. Зрозуміло, що державотворчі процеси неминуче спричиняться до загострення цивілізаційних стосунків з найближчими сусідами, з яких найнебезпечнішим на всі часи залишається непогамовна у своїх шовіністичних апетитах Російська імперія. Порівнюючи руйнівний вплив сусідніх держав на політико-культурний поступ України у статті-рецензії «Ukraina irredenta» І. Франко зазначав, що для основ нашої суспільності «московська “плеть” була так само дошкульна, як польська нагайка, та тільки гнала українську націю не на шлях поступу у цивілізації, а в безодню темноти і застою» [3, т. 53, с. 541]. Таке ставлення офіційної Москви до української справи під призою постійного національно-колоніального гніту було незмінним у всі часи і не мало своєї аналогії у європейському геополітичному ландшафті. Для порівняльного прикладу вчений навів оцінку турецько-болгарських стосунків, зауважуючи, що «до такого самодурства, як уряд російський, турки ніколи не доходили; не видавали декретів, в котрих би попросту касувалася болгарська мова так, як наша мова була касована в Росії в р. 1876 царським указом. Навіть в часах найтяжчого притиску виходили в Болгарії, в містах Софії, Тирнові, Пловдиві, а також у самім Царгороді хоч які-небудь болгарські книжки та газети».

Ще одним вагомим чинником успішного цивілізаційного поступу нації є ефективне подолання шкідливих історико-суспільних стереотипів, сформованих здебільшого за несприятливих умов тривалого етногенезу. Такими традиційно усталеними й ідеологічно нав'язаними є твердження про нібито світоглядну відмінність у ставленні до українців між російським урядом та російським суспільством, а також уповання на успішні висліди демократизаційних процесів оновленої Європи, у результаті яких «національні концесії спадуть нам самі собою в подолок разом з грушками ліберальних реформ» [3, т. 54, с. 580–581]. Аналізуючи результати пореволюційної ситуації в Росії після 1905 року, І. Франко переконливо доводить, що «справа українського слова, українського розвою чужа для великоруської суспільності; ...що російська бюрократія невідродна дочка російської суспільності, і, видержавши остру боротьбу з отсею всесильною бюрократією, українській суспільності прийдеться видержувати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій» [3, т. 53, с. 578–579]. У теперішній час завдання ускладнилося максимально – на бік російської бюрократії та суспільності став по-імперському амбітний лідер московського православ'я Владімір Гундяєв зі всією церковною клікою, нинішня українська владна верхівка як угодовська бюрократія, яка до втрати свідомості по-холуйськи віддано відбуває проваджені «черствим кацапським словом» Кирилові богослужіння, та новітні псевдоінтелектуали, які під фальшивими

вивісками ліберальних цінностей проштовхують ідеї офіційної двомовності та узаконення в Україні політичної нації. Імперський постколоніалізм зазнав ідеологічної мутації, яка оформилася як потужна інформаційна інвазія нахабного «руського мира» в національний простір суверенної держави, саме існування якої поставлено під сумнів. При цьому використовують апробовані методи маніпуляції суспільною свідомістю через переведення національно значущих ідей до статусу абсурдних. Як підсумок нашу нинішню слабоімунітетну державність постійно отруюють чадом пропагандивно викривленої дійсності, яка сприймається щонайменше як непорозуміння, а найчастіше як гуманітарний абсурд. Найяскравішим прикладом стало те, що за вживання української мови, тобто рідної мови нації, яка зазнала найвідчутніших людських втрат у боротьбі з німецьким фашизмом, від шизофренічних adeptів «руського мира» та комуністичних маразматиків можна отримати клеймо «фашиста». Прикладом іншого, вже суто інституційно-управлінського, але не менш шкідливого для зовнішнього іміджу держави, безглуздя є те, що напівграмотні громадяни отримують мільйонні видавничі гонорари за написання неіснуючих книг.

Нинішня пора певної громадянської зневіри не перша й, очевидно, не остання у процесі державотворчої зрілості української нації й на шляху утвердження її міжнародного авторитету. Припускаючи такий хід національної історії, І. Франко намагався ще у своєму часі зміцнити наш етнічний імунітет якісною вакциною здорового оптимізму:

«В сам час, коли неправда люта
найвище голову здійма,
в сам час, коли народні пута
найдужче тиснуть і закута
народна мисль, здаєсь, німа –
коли круг вас найтяжча тьма,
надії просвітку нема, –
в той час якраз ви не теряйте
надії й твердо теє знайте,
що се останні хвилі зла!» [3, т. 2, с. 17–18].

Залишається вірити, що й ці натхненні поетичні скрижалі Франкового національного генія є пророчими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Андрусяк Т.* Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини) / Т. Андрусяк. – Львів, 1998.
2. *Павличко Д.* Іван Франко – будівничий української державності / Д. Павличко // Літературознавство. Критика : у 2 т. Т. 1 / Д. Павличко. – К., 2009. – С. 199–227.
3. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
4. *Франко І.* Показчик купюр / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 2009.

*Стаття надійшла до редакції 20.10.2015
Прийнята до друку 21.12.2015*

**THE APOSTLE AND THE PROPHET:
IVAN FRANKO'S NATION-BUILDING MISSION**

Yaroslav HARASYM

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine 79000*

The article scrutinizes the fundamental basics of Franko's ideology as a well-balanced nation-building system. This system has been presented in the context of analytical perception of the scholarly, literary-artistic, publicistic, socio-economical and socio-political segments of Franko's multifaceted heritage. Franko's natiosophic views have been projected at the present day and their relevance has been accentuated.

Keywords: outlook, Ivan Franko, national literature.

УДК [130.2(=161.2):316.643.2:82.02]Франко І.

РОСІЯ ЧИ ЄВРОПА? (до проблеми культурологічного вибору Івана Франка)

Роман ГОЛОД

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76025*

Зроблено спробу визначити домінують культурологічну систему координат, на яку проектується творчі здобутки й еволюція свідомості Івана Франка. Проаналізовано ступінь суміжності й конфронтації галицького, загальноукраїнського, європейського та російського культурологічних контекстів.

Ключові слова: культурний процес, культурологічний простір, літературний процес, євроінтеграція, національна література.

Питання, сформульоване у заголовку дослідження, свідомо чи підсвідомо спонукає до обмірковування проблеми доцільності відповідних методологічних принципів у сучасному франкознавстві. Чи не містить таке формулювання у собі методологічної некоректності; чи не продовжує погану традицію радянського/антирадянського/пострадянського літературознавства підмінювати об'єктивний гносеологічний підхід до вивчення творчості письменника суб'єктивно-аксіологічним підходом? Адже запрограмований у заголовку парадигматичний вибір «або–або» ігнорує альтернативу синтагматичної проекції – «і–і».

Очевидно, доцільно передусім чітко визначитися щодо пріоритетів, які нас цікавлять. Бо якщо йдеться про чинники впливу на еволюцію естетичної свідомості Івана Франка, то такими були *і* російські, *і* польські, *і* західноєвропейські, *і* античні, *і* орієнтальні культурологічні елементи. Однак, якщо шукати домінують для всього життя і творчості письменника культурні цінності й орієнтири, то поза межами національної парадигми вони можуть бути з найвищим ступенем вірогідності *або* російськими, *або* європейськими. Іншими словами, І. Франко справді був *і* різнобарвним, *і* універсальним, *і* багатогранним, *і* поліаспектним, але всю цю багатобарвність можна спроектувати на чорно-білу гаму, власне, *або* як біле, *або* як чорне.

Тож пам'ятаючи, що людина універсальних знань й енциклопедичної ерудиції – Іван Франко – тримав руку на пульсі світового культурного процесу і збагачував власну естетичну свідомість відкриттями й здобутками різних національних літератур, спробуємо все ж виявити полюс максимальної духовної енергетики, магнетичне силове поле якого мало домінують вплив на творчість українського письменника.

Отже, наприкінці XIX століття відомий на той час французький літературознавець і мистецтвознавець, палкий прихильник російської культури і полум'яний про-

пагатор російсько-французьких літературних зв'язків А. Давид-Соважо оптимістично стверджував: «В это заветное время, Россия принесет нам свою веру, свою юность, свою отзывчивость, свою искреннюю любовь к низшим, свое страстное стремление проникнуть в высокие таинства вселенной; мы дадим ей наши привычки к точности и методичности, более ясное представление об истинных проблемах, более верное чувство меры и равновесия, более ясное созерцание красоты. Таким образом искусство будет обновлено одновременно светлыми и теплыми лучами» [2, с. 349–350]. Подібно й І. Франко, в особистій бібліотеці якого, до речі, зберігалася цитована вище книга французького дослідника, у статті «Формальний і реальний націоналізм» в унісон із А. Давидом-Соважо диференціює значущості європейських та російської літератур: «Коли твори літератур європейських нам подобались, порушували наш смак естетичний і нашу фантазію, то твори росіян мучили нас, порушували наше сумління, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних та покривджених» [11, т. 27, с. 362]. Хоч сам факт пошуку відмінності між творами російських і європейських авторів засвідчує Франкове бачення російської літератури *поза* європейським культурологічним простором, все ж у такій оцінці прочитується симпатія до літератури сусіднього народу. Позитивне ставлення українського письменника до очевидних художніх здобутків російських колег зумовлене різними чинниками. По-перше, тим, що такі здобутки справді були (російська література XIX століття стала частиною класики світового літературного процесу). По-друге, загальноєвропейською тенденцією, що розпочалася ще в першій половині XIX століття, стало уважне прочитання творів російських авторів, пошук у них прихованих змістів, відмінного від західноєвропейського розуміння правди, справедливості, моральності й загалом пошук свіжого літературного *подиху* чи то містичного *духу* загадкової російської душі. Європейцям, особливо французам, було невтямки, як у 1812 році потужну армію Наполеона змогла розбити темна і напівдика біомаса народу без культури, цивілізації, освіти, просвіти і свободи; відтак наслідком того, що Росія «уважать себя заставила», стали пошуки й фетишизація європейцями в російській *культурі* навіть найменших проявів *культури*. Тобто одним із європейських культурних впливів була мода піддаватися впливам російським. Це захоплення Росією набрало таких обертів, що почало навіть викликати зворотну реакцію в окремих європейських письменників (не завжди коректну і толерантну стосовно росіян). Одну з таких інвектив іспанського письменника щодо естетичної нерозбірливості європейців наводить як приклад несправедливої оцінки явищ російської культури учитель і наставник І. Франка Михайло Драгоманов: «Іспанський писатель, за котрого почавсь у мене спір з “Правдою”, осердивсь на свою публіку й узагалі на західноєвропейську за те, що вона борзо чита тепер твори російських писателів (Гоголя, Тургенева, Достоевського, Л. Толстого й ін.) в перекладах французьких і інших. Він схотів показати іспанцям і взагалі західним європейцям, що їм не личить звертати увагу на російські писання, бо вони, мовляв, не підходять до європейського духу, а надто іспанського. Замість того, щоб радіти з життя, – каже він, – росіяни сумують. Вони все говорять про нещасних та бідних та оступаються навіть за покараних в криміналах. (Бачите, росіянам мало того, що людина засуджена сидить в криміналі; вони довідуються, за що засуджено?

що довело людину до вини, навіть коли вона справді винна? і піднімають питання, чи не була яка загальна причина вини, котра тільки виявилась на тій людині, та чи не можна б усунути ту причину: горе, бідноту, темноту й т. ін.?). Покиньте, каже той іспанець своїм землякам, читати такі книжки: їх пишуть люди не нашого духу, не нашої навіть крові, а азійської, жовтої, перейняті наскрізь не нашою вірою, а буддівською» [3, с. 10]. Зрозуміло, що М. Драгоманов обороняв несправедливо, на його думку, звинувачувану російську літературу не тільки від невідомого іспанського русофоба, але й від добре йому знайомих галицьких народовців. Обороняв так заповзято й натхненно, що незабаром обороняти довелося його самого. Відтак третім чинником Франкової позитивної оцінки літературних здобутків північно-східних сусідів була спроба, підтримуючи тезу про любов росіян «до бідних та покривджених», захистити властиво космополітичні й соціалістичні погляди свого товариша і наставника М. Драгоманова від звинувачень народовців в «обрусительстві» й «об'єдинительстві», які друкувалися зокрема на сторінках газети «Правда». І. Франко цілком логічно критикує критиків М. Драгоманова, акцентуючи, що не варто плутати літературу та політику і нарікаючи, що автори у «Правді» виступають не проти московської держави, а проти «московської бесіди та московських писателів». «Се так значить, – пише І. Франко, – як коли б хто казав лишати в супокою того, хто нас б'є, а термосити того, хто, хоть і сам слабкий, силується нас боронити» [11, т. 26, с. 9].

Під впливом космополітичних і соціалістичних переконань М. Драгоманова молодий І. Франко теж захоплюється ідеалами всесвітнього братерства та рівності, що в стосунку до північних сусідів екстраполювалося у прийняття «вічного» російського міфу про добрий народ (уособлення духовності) та поганого царя (уособлення несправедливої державної влади).

Шовіністичні ідеї, загорнуті у блискучі соціалістичні позлітки, активно пропитували *тогочасні* провісники «русского мира». Пізніше, у 1906 році, у передньому слові до видання «Драгоманов М. Шевченко, українофілії і соціалізм» І. Франко вже із сарказмом згадує: «Тямлю, як приїзжі до Львова російські соціялісти, бачучи наші дрібні змагання коло просвіти народу і творення свого письменства, сьміялися з нас і говорили зовсім категоричним тоном:

– І що вам заходиться коло таких дурниць! Час пре до того, що всі люди мусять бути рівні, отже всі національні ріжницї мусять шезнути, а ви працюючи для здвигнення своєї якоїсь нації робите тільки назадницьку, реакційну роботу.

І даремно було говорити їм, що вже хоч би для пропаганди тих самих ідей рівності серед нашої суспільности ми мусимо вживати того язика, яким вона говорить і думає.

– Не нужно! Не нужно! – відповідали диктаторським тоном наші розмовники (а були між ними й родовиті Українці). – Малі нації мусять приставати до великих і вчитися їх язика. Отсе найпростійша дорога до вселюдської рівности» [12, с. 7].

Варто зазначити, що не всі сучасники й соратники Каменяра знаходили в собі силу чинити опір подібного роду пропаганді. У статті «Д-р Остап Терлецький» І. Франко висловив жаль, що його товариш не зміг уникнути облудного впливу ідей «обрусительства»: «Та загалом у тих промовах, у тих широких узагальненнях ми бачимо сліди

розмов Остапових з росіянами; спеціально, як стара знайома, вітає мене фраза про майбутнє зілляння всіх національностей і індивідуальностей у якусь загальну гармонію, в якій годі буде розпізнати окремі кружки» [11, т. 33, с. 326].

Однак критичний розум І. Франка, його вміння самостійно й незалежно від будь-яких упливів *будь-яких* авторитетів аналізувати факти і робити висновки взяли верх над тенденцією до абсолютизації соціал-демократичних чи анархістських ідей щодо майбутнього об'єднання всіх слов'янських рід і потоків в одне російське море. І ось уже в одній зі статей І. Франко не погоджується з М. Дашкевичем, що, в міру зближення великорусів та українців, українській літературі доведеться «все меншати і меншати», аби стати частиною літератури російської: «Може бути, що колись усі народи й зіллються в одну сім'ю, досі, однако ж, того не видно, а освіта, близьке та мирне життя і тісні взаємини не змогли злити водно, наприклад, німців, французів і італіянців в Швейцарії». Відповідно, в уяві І. Франка змінюється і образ «бідних та покривджених» братів-росіян, які усе менше нагадують слабосилих оборонців ще слабших, ніж вони самі, а все більше асоціюються з підступними й агресивними загарбниками, за ментальністю і способом життя не здатними до мирного співіснування зі своїми сусідами. Відтак «чоловікові незалежному і самостійному», на переконання І. Франка, **«просто встидно** говорити про “єдинення”, “великое будуще”, там, де брат брату наступає ногою на горло і кричить: або гинь, а ні – то смерть твоя! Яке там буде “великое будуще” – се ще журавель в небі; ми, котрим ті “временные невзгоды” не дають дихати, тим будущим ситі не будемо» [11, т. 27, с. 194–195].

Неоднозначно в різні періоди життя і творчості ставиться І. Франко й до самого М. Драгоманова (зрештою, як і неоднозначними були погляди останнього). Письменник високо оцінив *позитивні* наслідки драгоманівського виховання. Зокрема вміння М. Драгоманова розбудити в молодого покоління галицьких українців дух вільнодумства, критичного мислення, бажання йти «в ногу» з цивілізованим світом, цікавитися культурою, політикою, науковими здобутками передових європейських народів. Розворушити застійне життя українців Галичини було нелегко хоч би через те, що під впливом певних історичних обставин (відсутність державності, провінціалізм, слабка культурно-просвітницька діяльність) тут сформувався специфічний тип галицького «рутенця», про який І. Франко пише: «Усякі зусилля втягнути його на дорогу реального, конкретного думання стрічають із його боку непереможний опір, так як зусилля змусити рибу марширувати по пішому» [11, т. 35, с. 201]. Із цим галицьким феноменом, здатним до «пустомельства» і нездатним до повноцінного самостійного державного життя, нещадно боровся М. Драгоманов: «Він бачив, що то прокляття народу, замкненого з усіх сторін від Європи, – той малий Китай, де кожний знає усе те, що другий знає, а всякий мало знає такого, що б варт було знати» [11, т. 35, с. 209].

Як новітнє досягнення європейської філософії та політекономії у той час сприймався і соціалістична ідеологія. Тож не дивно, що молодий І. Франко, розчарувавшись в університетській науці, з юнацьким максималізмом «почав шукати знання поза університетом»; він «читав Діккенса, Толстого і Золя, дістав книгу Брандеса про Лассалья, потім дещо з брошур Лассалья, і став соціалістом». Причому, як згадує сам письменник,

«вирішальним був вплив Драгоманова», який «старався збудити в української молоді дух критики, віддання інтересам зубожілого й занедбаного люду, любов до справжньої життєдайної науки, її гідність і чесність» [11, т. 34, с. 373].

Як і цитований вище А. Давид-Соважо, М. Драгоманов плекав утопічну мрію про майбутню європеїзацію Росії чи росіїзацію Європи, про можливість поєднання тогочасної російської емоційно-інстинктивної пасіонарності з багатовіковою європейською культурно-цивілізаційною традицією. Як уже зазначалося, певні об'єктивні обставини для такого зближення на той час історія вкотре підготувала. Не випадково найпопулярніший в останній третині XIX століття французький письменник Еміль Золя, за висловом І. Франка, «найшов прихильнішу критику і нечувану досі популярність та симпатію в Росії, де після критики Белінського, Добролюбова, Писарева і др. публіка, так сказати, більше дозріла до притяжчого корму, який подає д. Золя» [11, т. 26, с. 49]. «Через Росію, – підкреслює І. Франко, – Золя прийшов і до нас, особливо коли в “Друзі” 1876 р. д. Українець в своєму дописі звернув увагу галицької молодіжі і всієї читаючої громади на нього і на цілу новішу реалістичну школу» [11, т. 26, с. 109]. Про діяльність М. Драгоманова щодо популяризації європейської культури та літератури в Галичині пише у статті з промовистою назвою «Михайло Драгоманов і європеїзація літературного процесу в Галичині 70–90-х років XIX ст.» Володимир Матвіїшин. Науковець слушно стверджує, що під впливом наполегливих порад старшого товариша галицька молодь, до якої належав і Франко, зацікавилася творами французьких, англійських, німецьких письменників. Саме завдяки цим порадам М. Драгоманову «вдалося поступово вивести галицьку перекладну, критичну, публіцистичну літературу з рутини й підняти її до належного європейського рівня». На думку В. Матвіїшина, «своєю діяльністю М. Драгоманов відірвав від “рутенства” покоління галицьких громадсько-політичних діячів, вивів їхню працю на широку європейську дорогу, що прискорювало процес утвердження української ідеї у найширших верствах народу» [6, с. 136]. Принагідно зазначимо, що й деякі інші українські літературознавці власне євроінтеграційну діяльність М. Драгоманова вважали його внеском у розвиток української національної ідеї. Сергій Єфремов, наприклад, зазначав: «Та будиши “європейцем української нації”, “западником” у найкращім розумінні слова й консеквентним космополітом щодо мети своєї праці, Драгоманов так само був консеквентним націоналістом щодо форм і способів» [5, с. 466].

Наведені вище міркування підтверджують слова самого М. Драгоманова: «Од того, чи більшу, чи меншу працю, й узагалі, чи більше, чи менше впорядкування й у Росії, й поза Росією покажуть українські громадівці власне в теперішні часи, поки в Росії ще ламлеться самодержавство, залежить і те, чи вистоять українці, як щось самостійне, яке безпосередньо йде до великої мети прогресу європейських громад, чи ні, – чи підуть вони як прихвостні за сусідами, скорше всього за Москвинами» [4, с. 157], – зазначив автор праці «Шевченко, українофіли й соціалізм».

Зокрема, Ярослава Прихода звертає увагу на те, що європейський культурологічний контекст був цілком природним середовищем для М. Драгоманова, і саме в цьому середовищі він бачив подальший розвиток України: «Маючи тверде переконання у тому,

що Україна постійно перебуває у західноєвропейському культурному світі, М. Драгоманов закликав вивчати сучасний йому новий європейський досвід у науці, культурі, науково-технічному поступі. М. Драгоманов був “європеїзатором” української суспільної думки свого часу, навіть не стільки тому, що закликав оволодівати “новоєвропейською наукою”, скільки тому, що пристрасно жадав загального поширення культурно-інтелектуальних світоглядних обріїв тодішньої нечисленної української інтелігенції» [10, с. 143].

Справді, немає жодних об’єктивних підстав вважати М. Драгоманова винятково пропагатором «обрусительства», оскільки його внесок у «європросвітництво» українців теж надзвичайно вагомий. Навіть більше, саме *за прикладом М. Драгоманова* І. Франко теж став популяризатором європейської реалістичної літератури в Галичині та Польщі. Скажімо, у статті «Українська література в Галичині за 1886 рік» І. Франко шкодував, що в «Бібліотеці найзнаменитших повістей» друкують «найбезбарвнішу писанину» замість «шедеврів Діккенса, Шпільгагена, Золя та інших» [11, т. 27, с. 44].

Не без впливу космополітичних ідей учителя І. Франко однаково толерантно ставиться до будь-яких націй і народностей, зокрема й до росіян. Він, скажімо, солідаризується з Драгомановим, коли той критикує шовіністичну працю Стодольського «Етнографія слов’янщини» – «переживання теорії Духінського про монголізм росіян і про винятковий слов’янізм і європеїзм русинів-українців» [11, т. 27, с. 220].

У літературно-критичних працях І. Франко неодноразово порівнює творчість російських письменників із творчістю того-таки Емілія Золя, жодного разу не применшуючи здобутків перших і не перебільшуючи впливу другого. У статті «Влада землі в сучасному романі» І. Франко порівнював творчі методи Е. Золя та Гліба Успенського і писав, що останній є «антиподом Золя», який «буває завжди стисло об’єктивним, змальовує світ таким, яким його бачить сам, але ніде не виявляючи свого власного “я”, Успенський завше виступає на сцені сам, зі своїми думками, зі своєю тугою і журбою» [11, т. 28, с. 187]. У Г. Успенського критик відзначає тенденцію до ідеалізації темної селянської маси («погляд російських народників») [11, т. 28, с. 195]. Водночас І. Франко наголошував, що «твір Золя – це прекрасний мистецький роман, твір російського письменника майже не має мистецької вартості» [11, т. 28, с. 194]. У статті «Еміль Золя, його життя і писання» І. Франко порівнював великого «натураліста» Е. Золя з великим «реалістом» Федором Достоєвським: «Оба вони любуються в студіюванні людської душевної патології, оба слідять, так сказати, під мікроскопом людську душу в її найтайніших рухах, – та проте, яка ж величезна різниця між ними! У Достоєвського матеріальне оточення його героїв зазначене, правда, різко, але коротко, злегка, пейзажів майже зовсім нема; у Золя на се йде добра третина всього місця в повісті. Зате у Достоєвського люди стоять на першому плані, а їх душевний стан є тою атмосферою, що проймає, заповнює всю повість, уділяється читачеві, мучить і потрясає його... У Достоєвського ідіоти говорять, як філософи...; у Золя філософи і вчені говорять мало чим мудріше від простих робітників... Достоєвський є незрівняний психопатолог, Золя – соціолог» [11, т. 31, с. 305]. Для І. Франка Е. Золя і Ф. Достоєвський – однорядні, рівноцінні й самодостатні творчі особистості. Надмірне захоплення Ф. Достоєвським, спроба оцінити його творчість вище, ніж творчість французького письменника, для українця теж неприйнятна. Тому,

аналізуючи статтю Макса Кретцера в Дрезденському виданні «Der Kunstwart» під назвою «Об'єктивність і суб'єктивність у поезії», І. Франко написав, що в ній «Кретцер різко і не зовсім слушно нападав на “описовий” метод Золя, протиставляючи йому аналітичний і психологічний метод росіян, особливо ж Достоевського, якого ставить значно вище Золя. Це захоплення Достоевським, у чому Кретцера випередили інші німецькі “натуралісти”, доводить тільки одне, а саме: великий занепад німецької літератури, яка, особливо в мілітаристському “рейху” Бісмарка, так далеко відійшла від правди, щирості і натуральності, так глибоко загрузла в шаблонах і умовній фальші, що кожний правдивий вираз людських почуттів, хоча б і хворобливих, кожний правдивий опис дійсності діє на них захоплююче, як свіже повітря на звиклого до смороду і гнилизни в'язня» [11, т. 27, с. 283].

У статті «Лев Толстой» І. Франко зазначив: «Правду уявляє він [Толстой] собі не в огидливій, брудній і смердючій одежі, як Золя, не з відштовхуючим обличчям трупа, як Гі де Мопассан, але у вигляді чудової, вічно прекрасної і вічно молоді богині» [11, т. 28, с. 231]. На думку І. Франка, «досить було б порівняти опис смерті в Діккенса, Флобера, Золя, Гонкурів і Толстого, щоб переконатися, наскільки вище в цьому плані стоїть російський реаліст порівняно з західними, які свою тему трактують чи то патетично й поетично, як Діккенс, чи то з погляду фізіологів і анатомів, як Флобер і Гонкури, чи то з соціологічного боку, як Золя, але жоден з них не вкладає стільки душі в свої описи, як Толстой» [11, т. 28, с. 235]. Водночас І. Франко солідаризується з Георгом Брандесом у висміюванні аскетизму Льва Толстого, який «іде за плугом і дає себе фотографувати в цій ситуації...» [11, т. 28, с. 249]. Також І. Франко констатував, що Л. Толстой взяв «на озброєння» «парадокс Бокля», згідно з яким, з розвитком цивілізації збільшується сума знань у суспільстві, але мораль лишається незмінною. Л. Толстой вважав згубним розвиток цивілізації [11, т. 28, с. 247]. Франко ж ніколи не дозволяв собі недооцінки наукового пізнання світу.

Так само з увагою та повагою І. Франко ставився й до інших російських письменників. У статті «Михайло Євграфович Салтиков [Щедрін]», аналізуючи творчість останнього, він висловив цікаві спостереження щодо ставлення і сприйняття гумору в українців і росіян: «Бо коли гумор українця більше погідний і попри всій їдкості та остроті більше гуманний, гумор великороса остається понурий та терпкий навіть там, де вибухає голосним сміхом. І коли в українця крізь сміх видніються сльози, в великороса видніється гнів» [11, т. 26, с. 127]. Високо оцінив І. Франко й творчість Максима Горького. В однойменному літературному портреті він назвав російського письменника «одним із світочів російського народу, одною з оздоб російського письменства» [11, т. 35, с. 368].

Цікаво, що стосовно загальних недоліків російської літератури І. Франко солідаризується з А. Давидом-Соважо. Зокрема щодо необхідності шукати «более верное чувство меры и равновесия, более ясное созерцание красоты». У цьому сенсі автор знаменитого трактату «Із секретів поетичної творчості» критикує реальну критику Добролюбова, для якої «важний поперед усього факт»: «Що особливо дивує нас в тих словах, так се цілковите знехтування штуки “реальною” критикою. Для неї твір штуки

має таке саме значення, як явище дійсного життя, отже, артистичне оповідання буде так само цінне, як газетярська новинка» [11, т. 31, с. 52]. Цю ж думку І. Франко розвинув у статті «Принципи і безпринципність», полемізуючи зі С. Єфремовим: «Д[обродій] Єфремов, живучи, очевидно, в крузі ідей, вироблених у Росії ще Добролюбовим та Писарєвим, шукає в літературі поперед усього публіцистики, тенденції, студії певних хиб та подавання певних рецепт на їх лічення, тобто речей, які, по думці письменників молодшої генерації, – і не самих лише декадентів – властиво не належать до літератури, а творять домену публіцистики, соціології, статистики та практичної політики» [11, т. 34, с. 364–365].

Водночас у європейській літературі у І. Франка не викликала захоплення інша крайність, коли «ідеї, переважно песимістичні і антисуспільні, робляться необхідними приналежностями духового умеблювання в головах європейських модерністів» [11, т. 31, с. 383].

У цілому спостерігаємо відносну рівновагу позитивних і негативних Франкових оцінок щодо досягнень і недоліків у західноєвропейському та російському літературних процесах. Франко-критик намагався будувати свої розмірковування на об'єктивних засадах, уникаючи упередження і тенденційних підходів, так, як учив його критик-Драгоманов.

Загалом уплив М. Драгоманова значною мірою інтернаціоналізував світогляд І. Франка (маючи на увазі «інтернаціоналізм» у власне *інтернаціональному*, а не специфічно-російському, розумінні слова). До речі, у статті з промовистою назвою «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах» І. Франко метафорично сформулював власне виважене бачення діалектики зазначених категорій щодо літературного процесу: «Кожий чільний сучасний спісатель – чи він слов'янин, чи німець, чи француз, чи скандінавець, – являється неначе дерево, що своїм корінням впирається якомога глибше і міцніше в свій рідний національний ґрунт, намагається ввісати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, естетичних і моральних змагань» [11, т. 31, с. 34]. Цю ж думку І. Франко практично повторює в «Історії української літератури»: «Кожда національна література – се в більшій або меншій мірі органічний виплід свого, місцевого, оригінального і своєрідного з привозним, чужим, перейнятим із довговікових міжнародних зносин» [11, т. 40, с. 10]. А в статті «Хуторна поезія П. А. Куліша» І. Франко ставить під сумнів навіть знамените Шевченкове «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля», бо, мовляв, «воля, свобода, коли має бути правдивою, повною волею у нас, мусить ґрунтуватися на волі міжнародній, загальнолюдській» [11, т. 26, с. 162]. У цьому ж *націо-інтернаціо-нальному* дусі письменник підтримує редакційну політику видання «Товариш»: «національність є рамка, яку слід заповнити здобутками нової науки і європейської культури» [11, т. 27, с. 219]. А в статті «Шевченко і критики» І. Франко з приємністю відзначає: «На підставі порівняльного методу переконуємося, що загальні літературні прояви не поминають і нашого народу і літератури, доказом чого можуть послужити: романтизм, реалізм, натуралізм, декадентизм і т. д.» [11, т. 35, с. 235].

Значну лепту в те, що «загальні літературні прояви не поминають і нашого народу і літератури» вніс саме М. Драгоманов, і в цьому читається його позитивний вплив на галицьку свідому молодь, зокрема й на І. Франка. Однак, на відміну від інших «молодих духів» (наприклад, Михайла Павлика чи Остапа Терлецького), які не могли протистояти авторитетові «жєневського громовержця», І. Франко поступово ставав рівнозначною вчителєві, самодостатньою і самоцінною особистістю, відтак не всі погляди та ідеї М. Драгоманова сприймав як аксіоми. Навіть більше, у зрілому віці І. Франко від молодечого повного захоплення М. Драгомановим кидається в іншу крайність – категоричне, а тому й, мабуть, не зовсім справедливе, заперечення його позитивного впливу. У передмові до видання листів М. Драгоманова (1906) І. Франко нарікає: «Тільки тепер, прочитуючи їх у цілості, я зрозумів, як мало ті листи дали мені для розширення мого світогляду, а зате як багато важкої муки вони причинили мені»; Драгоманов «робив собі з мене жорстоку гру, мучив, відпихав і знов притягав мене, зовсім безцільно...»; «поводився зо мною не педагогічно» [11, т. 37, с. 190]. Психологічно розбіжності з учителем давалися І. Франкові нелегко. Існує багато спогадів сучасників письменника, які стверджували, що в «смеркальний період», коли під впливом хвороби Франкові доводилося переживати важкі галюцинативні стани, йому найтяжче (аж до фізичного болю) давалися «зустрічі» з духом М. Драгоманова, який скручував письменникові пальці дротом, не даючи писати.

Проте, як би важко це не далось, І. Франко все ж зумів критично переоцінити драгоманівські ідеї. У статті «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» він зазначив, що як політик М. Драгоманов «до кінця життя лишився тим, чим був при виїзді з Росії – gente Ukrainus, natione Russus...» [11, т. 45, с. 430]; а в знаменитій статті «Поза межами можливого» деталізував підстави такої характеристики: «Бо ж пригадаймо, що головною характеристикою політичних поглядів Драгоманова в його київським періоді було переконання про конечність міститися українству і політично, і літературно під одним дахом з російством. Українська література – популярна, для домашнього вжитку; все, що понад те, повинні українці за приміром Гоголя й Костомарова писати по-російськи, наповняючи здобутками свого духа спільну всеросійську скарбівню» [11, т. 45, с. 282]. В усвідомленні зрілого І. Франка, який не лише заперечує хибні переконання вчителя, але й вчиться на його помилках, західноєвропейські ідеали так само безплідні в українському духовному середовищі, як і русофільські, якщо їх протиставляють ідеалам національним: «Одним словом, глибока і сильна віра в західноєвропейські ідеали соціальної рівності і політичної волі заслонювала перед його [Драгоманова. – Р. Г.] очима ідеал національної самостійності, ідеал, що не тільки вміщує в собі оба попередні, але один тільки може дати їм поле до повного розвою. І, навпаки, не маючи в душі сього національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеросійським морі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті, попадали в зневіру і апатію. Для нас тепер не підлягає сумнівові, що брак віри в національний ідеал, продуманий до крайніх консеквенцій також на політичнім полі, був головною трагедією в житті Драгоманова, був причиною безплідності його політичних змагань, бо ж теоріями про басейни рік і про сфери економічних інтересів не загриєш людей до політичної діяльності» [11, т. 45, с. 283].

У виборі політичних орієнтирів зрілий І. Франко проявляє більше раціоналізму і прагматизму, ніж його вчитель. Він, скажімо, скептично ставиться до спроб «захвалювання московського кнута, що нібито має бути ліпший для нашого народу від австрійської конституції» [11, т. 35, с. 402]. Зневажливе ставлення до європейських цінностей у прихильників «руського мира» – давня й запущена хвороба. Причому російські наймити поза межами Росії у вишукуванні європейських недоліків традиційно перевершують навіть своїх панів у метрополії. Ось як І. Франко описав подібну підлу і підступну старанність галицьких москвофілів: «Коли задля сеї (російської. – Р. Г.) помочі Гушалевиц іменем усього руського народу готов відцуратися свободи, тобто австрійської конституції, то ми бачимо в тім прояви загального москвофільського світогляду, тої шаленої програми, яка думала спровокувати інтервенцію Росії, вмішання її в австрійські діла ненастанним плачем та криком на польсько-німецько-жидівсько-румунсько-мадярські кривди та утиски, а для піддержання і оправдання того крику рада була кожній дійсній чи хоч би лише мнимій кривді і роздувала її до неможливих розмірів, нехтуючи, промовчуючи або навіть руйнуючи все добре та корисне, що досягнули русини в Австрії чи то з ласки правительства, чи завдяки власній праці. Чим гірше, тим ліпше – се був девіз тої партії; чим гірше загалові, народові, тим ліпше для нас, тим ближча російська інтервенція! Скільки підлоти та деморалізації наплоджено! Скільки брехень нагороджено!» [11, т. 35, с. 70].

Звичайно, І. Франко не ідеалізував і ліберальну доктрину, що поступово оволоділа свідомістю інтелектуальної європейської еліти. Ту ж австрійську конституцію сам І. Франко неодноразово критикував і висміював (досить згадати його оповідання з промовистою назвою «Свинська конституція»). В одному з листів до М. Драгоманова (11–12 жовтня 1892 року) він поготів стверджував: «Австрія нічогосінько суцного для мужика руського не думає зробити, а тут у Відні дехто прямо говорить, що Австрія і польські пани згори махнули рукою на Галичину, певні, що в разі конфлікту вона пропаща, і стараються тільки як можна більше її експлуатувати» [11, т. 49, с. 357]. А в «Одвертому листі до гал[ицької] української молодезі» І. Франко *одверто* вказує на всі недоліки і небезпеки «ліберального доктринерства», яке в Росії пустило коріння не гірше, ніж у європейських країнах: «Нехай і так, що доктрина православія стратить своє жало ексклюзивності (ліберал тим і ліберал, що до обрядових доктрин йому байдуже); але доктрина самодержавія й обрусенія дуже легко може подати собі руку з ліберальним доктринерством: вистарчить замість самодержавної особи поставити самодержавну ідею – ідею нероздільності та єдності Росії, непорушності російського великодержавного становища і фундаментального, кат'єкзохен державного становища “руського”, т. є. великоруського народу, – і маємо знов продовження дотеперішньої політики руйнування, визискування та оглуплювання окраїн для “добра” центра, маємо національний автократизм у ліберальнім і конституційнім плащі, на взір угорського» [11, т. 45, с. 403]. Водночас І. Франко усвідомлював: «Тільки там, де сей доктринерський автократизм стрічав діяльний, організований, елементарний опір, – у Польщі, в Фінляндії, потроху в Литві, – він нарешті виявляв склонність до концесій, а бодай до якихось перетрактацій» [11, т. 45, с. 403]. Тому-то І. Франко жалкує (знову-таки не без

натяку на негативний приклад М. Драгоманова): «Найменше такого опору знаходив собі авторитарний доктринаризм на Україні. Не тому лише, що українське слово було сковане і закнебльоване, а головню тому, що велика часть світлих українців, вихована в тих самих ідеях авторитарного доктринерства, й сама ігнорувала свій український партикуляризм, у душі стидалася його, в душі признавала себе *gente Ukraini, natione Russi*, в душі й явно дорожила й дорожить фантомом “великої, неподільної Росії”» [11, т. 45, с. 403–404]. Франкові нарікання цілком зрозумілі й читаються у руслі європейських цінностей: жодна держава Європи не дала жодних конституційних прав і свобод для своїх громадян без боротьби, з доброї волі добрих правителів. Але в тих країнах, у яких громадяни відстоюють власну національну чи соціальну гідність і більше сподіваються на себе, ніж на прищестя доброго царя-батюшки, авторитаризм виявляє схильність до якихось (зокрема й конституційних) «перетрактацій». На відміну від свого вчителя, І. Франко все ж віддає перевагу і належне «австрійській конституції». На відміну ж від раннього Франка, Франко пізній не захищає М. Драгоманова від звинувачень в «обрусительстві», а, навпаки, додає свій голос до інвектив на адресу останнього. Недооцінювання української національної ідентичності й переоцінювання російського лжеінтернаціоналізму – основні «гріхи» драгоманівської концепції в очах І. Франка. Водночас значущість євроінтеграційної діяльності вчителя щодо своїх прихильників і послідовників в Україні І. Франко ніколи не оскаржував.

Тобто можемо стверджувати, що письменник замолоду перехворів драгоманівською «хворобою лівизни» та, поборовши недугу, став сильнішим і більш загартованим для праці на національному ґрунті. Зрештою, драгоманівська наука допомагала Франкові реально оцінювати цей самий *ґрунт*. Категоричний тон «жєневського громовержця» вчувається, коли І. Франко ганьбить «галицьке вузькоглядство», «назадництво», «рутенство», зрадництво, москвофільство. У статті «Чи вертатись нам назад до народу?» він висміяв заклик о. Наумовича повертати назад до народу (назвав позицію діяча «назадництвом»), оскільки пов'язував таке «навертання» з елементарною пропагандою москвофільства: «Хіба ж він... не висказує таких самих дитинячих та недоріких думок про єдинство двох віддільних народів, про змагання немовби самого народу до того єдинства, яким бавиться трохи не вся наша інтелігенція? Хіба ж він в книжечках, писаних для народу (Издания общ[ества] им[ени] Мих. Качковского), не унижується до простої брехні, говорячи, що сам народ на Україні домагався заборони української мови!» [11, т. 45, с. 149].

Загалом доморощене москвофільство зрілий І. Франко не те, що засуджував, він його зневажав і водночас співчував занедбаним і занапащеним долям його носіїв: «Гушалевиц не був одиноким здібним і талановитим чоловіком, якого – ще вжию вульгарного вислову – пожвакало і виплювало наше москвофільство. Яків Головацький, Іван Наумович, Ізидор Шараневич, Антін Петрушевич і многи інші зазнали сеї долі... Напрям, що має метою умертвити живого духа та живий національний рух серед нашого народу, мертвить, ломить і деправує поперед усього своїх чільних діячів. Немов упир, він висмоктує з них живі соки, а відриваючи їх від живого ґрунту, засуджує їх на неминучу духову загибель. Виссаних, здеправованих ветеранів він не може потребувати,

бо йому треба чимраз свіжих сил; та не може й шанувати, бо у них нема того, що все і всюди збуджує пошану, нема ореолу ідейності, характерності та власного почуття чесної праці для високого, живого діла» [11, т. 35, с. 8]. Прихильникам «радикального язикового москвофільства» І. Франко нагадує дотеп митрополита Яхимовича, «який після одної вечірки, на якій гостив у себе більшу компанію таких москвофілів, мав сказати з нехиттю: “Тьфу! Прийшли, наштокали, накакали, аж хата смердить!” [11, т. 35, с. 56–57]. На думку І. Франка, особистою драмою Івана Гушалевича, є те, що він, «викинувши зі свого човна той перший фундаментальний баласт – рідну мову, помалу позбувається й чисто формальних прикмет душі й сумління, доходить при живому тілі до повної моральної гнилизни». І. Франко переконаний: приклад І. Гушалевича мав би бути засторогою для молодих «москаликів-соколиків», «що так і рвуться повторити сей експеримент» [11, т. 35, с. 73].

Про дволичність і дводушність молодих москвофілів, про їхній «національний гібридизм», який «не міг будити симпатії до себе» у представників інших національностей, і з яким «рука в руку йшла «ретроградність» і «безідейність» [11, т. 45, с. 413], І. Франко написав у статті «“Ідеї” й “ідеали” галицької москвофільської молодіжі» (1905) [11, т. 45, с. 413]. Автор викрив облудність проповідуваного москвофілами псевдомиру та лжеінтернаціоналізму: «Ваші слова про “вселюдське братерство і всемирну любов” мов блискавка відкрили мені порожнечу вашого серця. Qui nimis probat, nihil probat (хто багато доводить, нічого не доводить. – *Р. Г.*). Хто ставить собі занадто широкі ідеали, той показує, що для життєвої потреби не має ніяких» [11, т. 45, с. 420]. В іншій статті про вірш І. Гушалевича з промовистою назвою «Мир вам, браття» І. Франко написав: «Кожде слово того гімну, як на ту пору, було кричучою брехнею. Ані русини не приносили нікому миру, бо самі, уперве збудившись, мусили своїм хоч би найскромнішим рухом заважати іншим та гальмувати потроху їх рухи; ані мир не був знаком наших отців, які, власне, лише війною та боротьбою здобули собі те, чим були, а миром та застоєм утратили все; ані, врешті, русини не мали причини просити миру, бо мир мусив би знов приспати їх ледве що розбуджені сили» [11, т. 35, с. 10].

У статті «Східно-Західні непорозуміння. (З приводу книжки Підеші “Восток і Запад”») І. Франко глузує з «вічних» російських пропагандистських байок про рятівну місію «здорового Сходу» відносно «загниваючого Заходу»: «Серед малоосвічених, усяких писарів та дрібних чиновників, без сумніву, довго ще не переведуться охочі до таких широких, загальникових балаканин, оті “патриоты свого отечества”, яких серце росте при думці, що Москва – се центр усього світу, а “наша матушка Рассея всьому свету галава”, що Захід гние і ось-ось розвалиться, і тільки зі Сходу, з-над Волги та Оки, прийде відродження світу – розуміється, в виді містичної трійці: православія, самодержавія і (московської) народності». Цікаво, що І. Франко вважає Галичину з її москвофільством більш прихильною до такого типу байок, тоді як «на Україну (йдеться про підконтрольну царській Росії частину України. – *Р. Г.*) такі балакання та теорії якось досі не доходили; чи то тому, що українець загалом думає конкретніше, не любить пустого теоретизування, чи, може, тому, що спеціально від такого самозасліплення хоронила українця його іронічна вдача, а окраїнне, поневолене положення України в

Росії не дозволяло надто ентузіастично підхоплювати вигуки про вищість Росії над Заходом» [11, т. 35, с. 199–200].

Лاپідарно Франкове ставлення до москвофільства найкраще характеризують його ж слова: «У такому значенні москвофільство, як і усяка підлість, всяка продажність і деморалізація – це міжнародне явище, гідне загального осуду і боротьби з ним» [11, т. 46, кн. 2, с. 261].

Драгоманівське критичне ставлення до «рідних» хиб і недоліків стало характерною рисою і Франкового літературно-критичного стилю. У статті «Наше літературне життя в 1892 році» літературознавець скаржитися, що «в найбільшій часті нашої країни, серед маси нашої нації властиво нема ніякого руху літературного», нема повноцінного літературного життя [11, т. 29, с. 7–8]. І. Франко переконаний, що «писатель мусить знати докладно історію літератури всесвітньої, а особливо сучасну літературу свою власну і головних європейських народів, щоб знав, які теми літературні і в який спосіб бували і бувають оброблювані», щоб не повторювати когось, а творити щось нове, своє [11, т. 29, с. 9]. На думку І. Франка, для поживлення українського літературного життя його передусім необхідно «централізувати»: «Типовим приміром такого осередку літературного є Париж. Від XVI віку майже без перерви є він духовим і літературним серцем Франції, ба, в значній мірі цілої освіченої Європи. Німеччина не має досі такого центру... Многота університетів, музеїв, великих бібліотек... і загалом огнищ наукового життя і книгарської торгівлі... не дають в Німеччині зцентралізуватися життю літературному так, як се бачимо у Франції» [11, т. 29, с. 10].

Не маючи власного повноцінного культурного центру, українці нерідко змушені були шукати його в сусідів. За тим-таки М. Драгомановим, «на Україну насувалась нова філя європейських думок, на сей раз більше через Московщину, яка, маючи в собі все таки центр із людьми по європейському вивченими в Петербурзі, багато в чому випередила Україну. То була філя матеріалістичних і соціалістичних думок» [4, с. 24]. Справді, у Росії (традиційно для імперських країн) центр культурного життя сформувався навколо центру життя політичного. У другій половині XIX століття весь російський літературний бомонд сконденсувався у столиці – Санкт-Петербурзі. Як уже зазначалося, Росія тоді вкотре обрала курс на євроінтеграцію, захопилася до безпам'ятства культурою «побитої» нею ж на початку століття Франції. Причому про *безпам'ятство* національне можна говорити у прямому розумінні слова: дворянство, владна російська еліта масово впадали в забуття рідної мови заради спілкування французькою. Стара добра наївна Європа відповідала Росії взаємністю, шукала в таємничій російській душі прихованих сакральних змістів і філософських сенсів, чекала нових ідей від російських літераторів і здобувала нових прихильників серед російських читачів. На якомусь етапі розвитку цієї ідилії склалася навіть ситуація, коли російська та французька літератури розвивалися практично в унісон. Скажімо, деякі літературознавчі статті Емілія Золя інколи в перекладі російською мовою у петербурзьких журналах виходили швидше, ніж у Франції мовою оригіналу. Значний внесок у євроінтеграцію російської літератури зробив Іван Тургенєв, який особисто був знайомий із чільними представниками тодішнього французького мистецького бомонду. Тож тим цікавіші міркування І. Франка про

європейські впливи на російський літературний процес, висловлені в літературному портреті «Іван Сергійович Тургенєв». Віддаючи належне творчості видатного росіянина, І. Франко торкався також питань ширших контекстів і дискурсів. Зокрема йдеться про історію та характер європейських прагнень російської еліти: «На початку XVIII ст. могутю рукою Петра Великого вирвана з вікового просоння і випхана в “Європу” тота упривілейована часть російської суспільності з гарячковою сквапливістю кидаєсь хапати з західноєвропейської культури все, що блищить, що впадає в очі, що незвичайне і нове». Водночас І. Франко констатує, що «інтелігенція російська цивілізуєсь лиш поверх: під модною фризурою і модним фракком сидять давні варвари; культура приплила до них зверху, але не ввійшла в кість і кров; куплена за гроші, нахапана мимоїздом, по дорозі, сталась їх здобичею, але не власністю, не хлібом насущним. Але не кінець на тім: як та чужоземна бранка, введена в дім дикого варвара, хоч і не стала йому рідною, а все ж таки своєю красою сліпить його непривичні очі, каже йому забути про все, що діється в домі, а тільки на неї заглядатися, так і тут сталося. Для “культури”, для “європеїзму” ніби образовані росіяни почали далеко живіше інтересуватися тим, що діялось в Парижі і в Берліні, аніж тим, що творилося в їх власнім домі». Звідси – «двоїстість в їх привичках» (Катерина листувалася з Вольтером і водночас дарувала козаків та їхні землі своїм коханцям) [11, т. 26, с. 293]. «Мов чорна нитка, тягнеться те внутрішнє роздвоєння в характерах російських інтелігентних людей аж до нинішніх днів. Воно становить основну ноту майже цілої російської літератури...», – переконаний І. Франко. Причому це недуга, «з котрої Росія і досі ще не видужала помимо тисячних і не раз навіть геройських ліків» [11, т. 26, с. 294].

Ще раз підкреслимо, що це І. Франко пише в статті про передового російського євроінтегратора. Складається враження, що І. Франко радить росіянам припинити даремні «європотуги»: мовляв, через власну ментальність не перескочиш! Навіть більше, розширюючи контекст аналізованої статті, можна зауважити чітку Франкову установку на позитивне сприйняття органічних проявів автентичної національної ментальності російських письменників, у якій, на переконання українця, власне й варто шукати якщо не панацеї від описаного вище «роздвоєння», то, принаймні, найдієвіших ліків із усіх «геройських». У листі до М. Павлика (30 липня 1879 року) І. Франко пише: «Говорячи про белетристику рос[ійську], Ви правду сказали, вказуючи її джерело в Франції... Інше діло Решетников та Помяловський, котрі не наслідували іностранных тому бодай, що їх не знали, котрі з сльозами в очах описували людей живих у тій цілі (як наївно каже Решетн[иков] про “Підлипнян”), щоб їм помочи. Такі реалісти, по-моєму, стоять щирим чуттям і чесним змаганням, хоть і не талантом, вище наших преславних Бальзаків, Флоберів та Жорж Зандів, котрі пишуть про абстрактних людей і за абстрактні інтереси, а не раз і не за інтереси, а для інтересу. До таких людей я маю велику симпатію і в їх простім, неотесанім слові чую більше крові, більше накипілого горя і сліз, ніж у цілих романах західних артистів» [11, т. 48, с. 201].

Відповідати своїй природі, бути собою, не прагнути досягати ідеалів «поза межами можливого», якщо це не узгоджується з твоїми генетичними (у позитивізмі – «расовими») особливостями – ось пропонований від І. Франка рецепт збереження душевної

рівноваги й цілості характеру росіян. Рецепт – рівною мірою рятівний і згубний для наших сусідів, бо заводить їх у замкнуте коло. Відповідати своїй природі, бути собою – означає і надалі залишатися, нехай і здоровим, нехай і «під модною фризурою і модним фраком», нехай і з обстриженою черговим петром бородою, та все ж давнім диким варваром, у крові якого нуртує на рівні інстинкту самозбереження потреба відбирати і присвоювати чуже (імперія здатна або розбудовуватися, або вмирати). З іншого боку, свідомо варваризуватися – означає залишатися поза межами цивілізованого світу, яким би він привабливим і блискучим не здавався крізь ґрати клітки чи крізь прорубане в залізній завісі віконце.

Тож і в кінці XIX століття Росія *вкотре* віддала перевагу власним глибинним дрімучо-імперським традиціям, які у всі часи залишаються спрямованими на збереження імперії заради імперії, навіть якщо для цього доводиться жертвувати навіть не таким дрібницями, як європейська інтеграція, а мільйонами життів власних громадян. Наслідки самоізоляції Росії від європейських цивілізаційних цінностей теж були добре відомі Франкові: «А діється там щось таке, чому не легко прибереш назву, чому паралелі вказує історія хіба в перших віках християнства. Ми знаємо, що безмежність самовладства доводила тодішніх римських володарів до недуги, до спеціальної форми божевілля, яку наука називає *Casarenwahnsinn*. Останні десятиліття російської історії – се образ подібного божевілля, але не одиночного, а масового. Всевладний російський чиновник дуріє. Не знаходячи меж ані опору своїй самовладі, він стратив почуття різниці між можливим і неможливим. Не почувавши ніякої одвічальності за свої вчинки, він стратив почуття різниці між дозволеним і недозволеним. А властиво він станув на тім, що все вільно, йому все вільно. Розуміється, під одною умовою – благонадьожності» [11, т. 45, с. 353]. Основною ознакою «вічного» чиновницького беззаконня в Росії завжди постає розгул бюрократії. «Оповідати скажені, з усякого погляду безцільні вчинки сучасної російської бюрократії за останні десятиліття було б занадто багато» [11, т. 45, с. 354], – зазначив І. Франко. Благословляє всевладність російської бюрократії церква: *варварська цивілізація* «потребує лише фіктивного, мальованого, фарисейського православія, зведеного до абсурду і втопаного в болото, zdeґрадованого до ролі слуги, поліцейського та шпіона душ, бо тільки таке православіє може давати санкцію всім її огидним заходам» [11, т. 45, с. 354].

Звичайно, попри критичне ставлення І. Франка до «унії», остання таких негативних характеристик від нього не отримувала. Про греко-католицьку церкву, яка, як і більшість західноєвропейських церков, керується принципом «кесарево кесарю, а Богові Боже», І. Франко писав: «Що унія вважала злуку з римською церквою умовою спасення, се так, але се була догма така сама, як догма православної церкви, що обіщувала спасеніє в злуці з Москвою». Проте «для народної просвіти унія була не менше, коли й не більше толерантна, як православіє; навіть більше остільки, що не витискала народної мови з проповіді, з катехізації, з початкової школи» [11, т. 33, с. 37]. У зв'язку з цим І. Франко позитивно відгукувався про Андрея Шептицького, хвалив його мову, близьку до народної, а у зверненні до гуцулів (йдеться про пастирське посланіє «О квестії соціальній») – навіть із використанням діалекту («річ, досі нечувана у наших церковних

достойників, які в своїм обмеженні вважали себе, мабуть, не лише владиками душ, але також владиками мови» [11, т. 45, с. 378]). За І. Франком, митрополит Андрей говорить зі своєю паствою «як європеєць, він сам думає і силує думати кожного, хто хоче розмовляти з ним» [11, т. 45, с. 378–379].

«Каков поп – таков и приход», – стверджує російська приказка. Яка церква – така і моральність. Франкові неодноразово особисто доводилося переконуватися у моральній ущербності деяких його російських візаві. Тому до чергових «сюрпризів» з їхнього боку ставився навіть без гніву, а радше «з розумінням», поблажливо-іронічно. Як-от у статті «Причинки до автобіографії», де між іншим зазначив: «Добрим російським звичаєм видання виходить без повідомлення і якого-будь відшкодування автора; мабуть, девіз московського товариства “Польза” треба би докладніше висловити “Собственная польза” [11, т. 39, с. 36]. Тут-таки І. Франко спростував закиди автора його біографії до російського видання творів письменника, про те, що майже всі вони автобіографічні й обурювався висновками росіянина про жахливу систему освіти в Галичині. «Російський автор, згадуючи про “дореформенну” школу, має на думці, очевидно, російські школи часів царя Николая; сей тип шкіл не має нічого спільного з тим типом галицької гімназії, який виробився в Галичині на німецькій основі і давав, крім науки класичних мов, також основне знання німецької мови, всесвітньої історії, природничих наук, фізики та математики, чого російські гімназії не дають й досі» [11, т. 39, с. 39]. Від себе можемо додати, що це Франкове «досі» має тяглість аж до наших днів. Причому завдяки непростим «визволителям» поширилося й на Галичину. Наслідки розповзання «русского мира» в освітній сфері теж були добре відомі Франкові: «Ще перед повстанням, коли 1827 р. почалися зміни в польських школьництві на Україні, почалася їх русифікація, а з нею занедбування науки, погоня вчителів за наживою та просте хабарництво» [11, т. 35, с. 123].

Негаразди в російському суспільстві розповсюджуються на всі сфери життя, і це цілком нормально як для імперії варварства чи «зла», чи «русского мира», – як її не назви. Парадоксально, але порятунком для всіх сусідів агресивного «варвара» часто стає те, що ці ж загальні негаразди розповсюджуються і на російське військо. За І. Франком, «непорядки в армії, невідготовленість та боязливість офіцерів та недотепність воєнного плану – вічні і невідступні хвороби російської армії» [11, т. 35, с. 415].

Безперечно, зрілий І. Франко все це відчував. Франко ж «присмеркового» періоду все це отримав можливість побачити. Під час російської інвазії в Галичину письменник на собі відчув «переваги» тодішнього «русского мира»: від замороження коштів у банку «Дністер» і неможливості отримувати свої скромні виплати – до відправки синів на службу в лавах Легіону Українських *січових стрільців* та масових арештів нелояльної до російських «визволителів» галицької інтелігенції. Я. Мельник спростовує фантазії деяких ідеологічно заангажованих радянських франкознавців на тему прихильності письменника до російських загарбників, що нібито проявилася в розмовах з гуцулами про «велику надію на Росію», де «є велика людина, яка дбає за волю трудящих всіх національностей»; або на тему участі І. Франка в братерській зустрічі львів'ян з «визволителями» 3 вересня 1914 року, коли він «піднесено розмовляв з офіцерами й

солдатами російської армії» про життя в Росії та в Україні та «про великих російських і українських письменників Толстого, Горького, Шевченка» [8, с. 99–100]. Дослідниця аналізує низку віршів І. Франка останнього періоду антимілітаристського спрямування («Царські слова», «Інвазія», «Успіх фортуни», «Під сей военний час», «Муж довір'я»), у яких «поет майстерно викриває прикриті лицемірними гаслами, фальшивою риторикою істинні плани Росії» і в яких, «на відміну від пропагандистського штампугу царизму – патетичного образу Росії – «собирабельниці руських земель», захисниці братів-слов'ян від австрійського панування, поет показує справжню суть експансіоністських прагнень Росії»:

Чим ті люди себе тішать,
Що Росія якась мати?
Конче треба стрілять, вішать,
А то як же панувати?
І хто буде шанувати? [7, с. 191–192].

У непомилності й вічності Франкових бачень і передбачень ми маємо можливість переконуватися і досі. Ще 1998 року Оксана Пахльовська слушно зауважила: «Нині, з нашої історичної перспективи, бачимо лазерно націльну точність теоретичного мислення І. Франка. Адже після становища “резервації”, на яку прирік Україну царський режим, невдовзі почалися форми радянського “гетто”. Та І. Франко, разом з Лесею Українкою, зробивши цю потужну “ін’єкцію європеїзму” в організм української культури, безпосередньо підготували мистецьку революцію “Розстріляного Відродження” під знаком Європи і в цілому поворот українського суспільства до реінтеграції в європейський культурний материк, – процес, як відомо, актуальний і нині» [9, с. 30]. З нашого ж історичного часу можемо констатувати, що актуальність українського виходу з російської неволі та повернення до Європи обітованої у ХХІ столітті тільки зростає. Франкова «ін’єкція європеїзму» рятувала нас упродовж цілого століття. Євроінтеграційну справу І. Франка підтримували цілі покоління його послідовників. Як зазначає Ірина Веретейченко, «ідея європеїзму в Україні постійно перебувала і перебуває у центрі дискурсів про ідентичність і викликає пристрасні полеміки про шляхи розвитку культури, зокрема літератури» [1, с. 62]. Франкова євроспрямованість векторно збігається з відомим гаслом Миколи Хвильового «геть від Москви!». На переконання останнього, «Європа – це досвід багатьох віків. Це не та Європа, що її Шпенглер оголосив “на закаті”, не та, що гние, до якої вся наша ненависть. Це – Європа грандіозної цивілізації, Європа – Гете, Дарвіна, Байрона, Ньютона, Маркса і т. д., і т. п. Це та Європа, без якої не обійдуться перші фаланги азіатського ренесансу» [13, с. 426]. Перед Хвильовим свого часу постало питання національно-екзистенційного вибору: «Оскільки наша література стає нарешті на свій власний шлях розвитку, остільки перед нами стоїть таке питання: на яку із світових літератур вона мусить взяти курс». В однозначній відповіді М. Хвильового закодовано досвід багатьох поколінь українських культурних діячів: «У всякому разі не на російську. Це рішуче і без всяких заперечень... Поляки ніколи б не дали Міцкевича, коли б вони не покинули орієнтуватись на московське мистецтво. Справа в тому, що

російська література тяжить над нами в віках, як господар становища, який привчав нашу психіку до рабського наслідування... Наша орієнтація – на західноєвропейське мистецтво, на його стиль, на його прийоми» [13, с. 573]. Хвильовий, як і Франко, обрав Європу не через ненависть до Росії чи до її культури та літератури: «Це зовсім не значить, що ми цю літературу не любимо, а це значить, що ми органічно не можемо на ній виховуватись» [13, 571]. Хвильовий, як і Франко, шукав *органічно-національних* шляхів для подальшого розвитку національної ідеї. Найсприятливіше середовище для українського культурного ренесансу він вбачав винятково у системі координат європейських духовних цінностей. Франко теж не відділяв проблему реалізації української національної ідеї від загальноєвропейського культурологічного контексту. Має рацію Я. Прихода: «Зміст концепту Європа в публіцистиці Івана Франка містить різні контексти – і географічний, історичний, філософський, і передусім – культурний та цивілізаційний. Франко презентує ідеї спільної Європи, й у цьому контексті – ідеї єдиної України» [10, с. 145]. Дослідниця наголосила: «Не викликає сумніву в Івана Франка і те, що Україна – це частина Європи» [10, с. 144], адже українсько-руський народ, за словами самого ж письменника, «живе, безперечно, також у Європі», і є «живим огником у сім'ї європейських народів і діяльним співробітником європейської цивілізаційної праці» [11, т. 46, кн. 2, с. 340].

Справді, органічність європейського шляху розвитку для України І. Франко ніколи не ставив під сумнів. У статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи» він зазначав, що «народність» і «національність» не є «жодні провідні принципи, так як принципом не можна назвати спання, їдіння, дихання і т. п., хоч се також речі правдиві, природні і для чоловіка конечні» [11, т. 26, с. 14]. Так само для нього не була «жодним провідним принципом» європейськість. І. Франко, як людина, яка отримала європейську освіту, вільно володіла кількома європейськими мовами, приймала європейську систему цінностей, мислила по-європейськи, надихалася кращими зразками європейського мистецтва і літератури, просто не мав іншого вибору, ніж спати, їсти, дихати, бути галичанином, українцем і європейцем. Це зовсім не означає, що він зневажав, чи ігнорував, чи не любив російський народ чи російську культуру та літературу. До них він теж ставився з повагою і цікавістю, так само, як до культури та літератури поляків, євреїв, арабів, індусів чи представників будь-яких інших націй і народностей. Та тільки це була цікавість і повага *іншого*. Це була цікавість і повага людини, інтегрованої в *іншу* систему координат, *іншу* систему духовних цінностей.

Як доводить історія, російським правителям (від Петра I, до В. Путіна) завжди забагалося прорубувати вікно в Європу, а не заходити до неї крізь навстіж відчинені двері (носії загадкової російської ментальності ніколи не шукали легких шляхів!). Але немає лиха без добра... Берімо приклад з І. Франка: поважаймо, цікавмося літературою, співчуваймо братньому російському народові, спостерігаючи за його насиченим внутрішнім культурним життям крізь ним же прорубане вікно в ним-таки зведеній новій старій залізній завісі. Спостерігаймо знадвору... З європейського боку...

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Веретейченко І.* Функціонування концепту європеїзму в літературно-критичних текстах українських письменників / І. Веретейченко // *Мандрівець*, 2015. – №1 (січень–лютий). – С. 62–66.
2. *Давидь-Соважо А.* Реалізм и натурализм вь литературѣ и вь искусствѣ / А. Давидь-Соважо. – М., 1891. – 350 с.
3. *Драгоманов М.* Чудацькі думки про українську національну справу / Михайло Драгоманов. – 3-тє вид. – К. : [Криниця]: Друкарня А. І. Гросмана, 1913. – 159 с.
4. *Драгоманов М.* Шевченко, українофіли й соціалізм / М. Драгоманов // *Вибране / М. Драгоманов.* – К. : Либідь, 1996. – 682 с.
5. *Єфремов С.* Історія українського письменства / С. Єфремов. – К., 1995.
6. *Матвійшин В.* Михайло Драгоманов і європеїзація літературного процесу в Галичині 70–90-х років XIX ст. // *Український літературний європеїзм: монографія / Володимир Матвійшин.* – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.
7. *Мельник Я.* З останнього десятиліття Івана Франка / Я. Мельник. – Львів, 1999. – 208 с.
8. *Мельник Я.* І остання часть дороги... Іван Франко : 1908–1916 / Я. Мельник. – Дрогобич : Коло, 2006. – 439 с.
9. *Пахльовська О.* Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії / О. Пахльовська // *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин.* – Львів : Світ, 1998. – С. 19–31.
10. *Прихода Я.* Європа в публіцистичних текстах Івана Франка / Ярослава Прихода // *Вісник Львівського університету.* – 2007. – С. 142–147. – (Серія журналістика ; вип. 30).
11. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / *І. Франко.* – К. : Наукова думка 1978–1986.
12. *Іван Франко.* Переднє слово // *Шевченко, українофіли і соціалізм / М. Драгоманов.* – Львів, 1906 – С. 3–11.
13. *Хвильовий М.* Твори : у 2 т. Т. 2 / М. Хвильовий. – К. : Дніпро, 1995. – 924 с.

*Стаття надійшла до редакції 20.12.2015
Прийнята до друку 27.12.2015*

**RUSSIA OR EUROPE?
(towards the issue of Ivan Franko's culturological choice)**

Roman HOLOD

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76025*

The paper attempts at determining the dominant culturological framework on which Ivan Franko's artistic achievements as well as the evolution of his mind are projected. It analyzes the degree of contiguity and confrontation of the Halychyna, Ukrainian, European, and Russian culturological contexts.

Keywords: cultural process, culturological space, literary process, European integration, national literature.

УДК 007:304:070:821.161.2–92

ЕТНОКУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОТВОРЕННЯ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА

Галина ЯЦЕНКО, Андрій ЯЦЕНКО

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул. Генерала Чупринки, 49, Львів, Україна, 79044,
e-mail: andrij-jacenko@i.ua; jacenko-galyna@i.ua*

Виокремлено етнокультурні маркери українського націотворення та досліджено поняття «національний ідеал» у публіцистиці Івана Франка. Визначено його концепцію етнічного націоналізму. Проаналізовано основні етапи переродження українського етносу в націю, на яких зосереджувався публіцист. Розглянуто національну міфотворчість, єднання Галичини та Наддніпрянщини, відновлення історичної пам'яті, творення політичних організацій, генеративну роль інтелігенції, що були, на думку І. Франка, основними чинниками національного розвитку українців.

Ключові слова: Іван Франко, публіцистика, маркери, національний ідеал, етнічний націоналізм, культура.

Національне питання завжди було ядром багатоманітної публіцистики Івана Франка, основою для його історіософських, економічних, політичних статей. Франкознавці досі дискутують: який ідеал національного розвитку публіцист вважав найкращим, якого політичного устрою для України він прагнув та як можна означити Франків «націоналізм». Питання національного ідеалу в публіцистиці І. Франка частково розглядали Олег Баган, Ярослав Грицак, Михайло Гнатюк, Оксана Забужко, Степан Кость, Володимир Мазепа, Фефір Медвідь, Михайло Нечиталюк, Євген Сухомлин, Богдан Тихолоз. Проте науковці не дійшли згоди у принциповому питанні – крізь призму якого різновиду націоналізму («демократичного», «реального», «етичного», «інтегрального», «культурного») розглядати суспільно-політичні погляди І. Франка. Згадаймо хоча б дискусію відомих істориків журналістики М. Нечиталюка та С. Костя навколо питання: чи був І. Франко державником, а чи «можливість реалізації ідеї української державності (незалежності, самостійності) він бачив лише у майбутньому» [7, с. 74].

Наша мета полягає у визначенні основних маркерів націотворення, зокрема етнокультурних, за публіцистикою І. Франка, суті поняття «національний ідеал», та окресленні етапів переродження українського етносу в націю, що є ключовим у публіцистиці І. Франка. А головне, визначити, яка концепція націоналізму була найприйнятніша для світогляду публіциста.

Варто з'ясувати, що таке «національний ідеал» для І. Франка. Не звертатимемося до філософських чи політологічних словників, адже дефініцію національного ідеалу

ми можемо знайти в його публіцистиці. «Усякий ідеал, – вважає він, – се синтез бажань, потреб і змагань близьких, практично легших, і трудніших до досягнення, і бажань та змагань далеких, таких, що на око лежать поза межами можливого» [19, с. 9]. Національний ідеал, на думку публіциста, «ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє житє з сусідами) житя і розвою нації» [19, с. 8]. Публіцист одразу ж конкретизував, що цей ідеал – «ідеал національної самостійности в усякім погляді, культурнім і політичнім» [19, с. 9], але він «лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого» [19, с. 9]. Аби правильно потрактувати цю думку І. Франка, доцільно перш за все усвідомити, на якому етапі націотворення перебували українці та в яких суспільно-політичних реаліях функціонувала Франкова публіцистика. Я. Грицак у праці «Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)» окреслив територіальний та духовний ареал галичан як «етнічне і цивілізаційне пограниччя» [2, с. 35]. «Етнічне пограниччя» можемо розшифрувати як етнічну багатоманітність здатних до націоусвідомлення ідентичностей. «У Східній Галичині поміщики були майже всі без винятку поляки, селяни – переважно русини, а євреї були посередниками між тими й тими в ролі корчмарів, торговців, орендарів. До цього трикутника додавалася фігура німецького чи німецькомовного (переважно чеха за походженням) чиновника» [2, с. 36], – написав історик. «Цивілізаційне пограниччя» характеризувалося міксом етнічно-релігійних груп, які розвивалися на осі східно-західно-християнське населення. Автор монографії слушно зауважив: «У кінцевому рахунку успіх мав здобути той, хто зуміє подолати культурну прірву, яка відділяла здебільшого малограмотне здебільшого східнохристиянське населення від секуляризованої та вестернізованої еліти» [2, с. 42]. Два політичні напрями – москвофіли та народовці – не були спроможні на конкретні суспільно-політичні трансформації. Національний проект лише тоді був би успішним, коли б спрямовувався на витворення з етносу свідомої себе модерної нації, саме тому для І. Франка він був поки що «поза межами можливого», бо для його реалізації мали відбутися національні трансформації як результат жертвовної національної роботи: «...Величезна дієва задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу – українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асіміляційну роботу иньших націй відки-б вона не йшла, та при тім податний на присвоюване собі в як найширшій мірі і в як найшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьгодні жадна нація і жадна хоч і як сильна держава не може остояти ся» [18, с. 14].

Відомий дослідник питання формування національних ідентичностей Ентоні Сміт вважає, що в Європі існує дві моделі націотворення західна (громадянська) та східна (етнічна). Західноєвропейська модель, на його думку, має такі характерні риси: «Історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія»; домінанта східної «наголос на спільності походження й рідної культури» [11, с. 20]. Український політолог Георгій Касьянов підтверджує, що українцям властива етнічна модель розвитку [6]. Отже, можемо з певністю говорити, що в Галичині домінувала східна модель націотворення.

Е. Сміт визначив шість основних маркерів етнічної спільноти для її переродження у націю, які ми порівнюємо із націотворчими аксіомами І. Франка:

Маркер 1. «Групова власна назва»: «Ми мусимо навчити ся чути себе Українцями – не галицькими, не буковинськими Українцями, а Українцями без офіціальних кордонів» [18, с. 15].

Маркер 2. «Міф про спільних предків», маркер 3. «Спільна історична пам'ять»: «Ближчі досліди над найстарішими пам'ятками нашого письменства, із яких багато ще жде опублікування, [...] кинуть, надіюся, багато яснішого світла на найдавніший доступний нашим дослідом стан духового і культурного життя наших предків перед прийняттям християнства і в найближчих часах по тім пам'ятнім факті» [16, с. 179].

Маркер 4. «Один або більше диференційованих елементів спільної культури (мова, звичаї, релігія. – Я. Г.)»: «Здасть ся, що таке рідна мова? Чим вона ліпша для мене від усякої іншої і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку іншу? Практик, утілітарист, не надумуючи ся ані хвилини, скаже: пусте питане! ...А тимчасом якась таємна сила в людській природі каже: “Pardon, ти не маєш до вибору; в якій мові вродив ся і виховав ся, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш змінити ся з ким іншим своєю шкірою”» [13, с. 233].

Маркер 5. «Зв'язок з конкретним рідним краєм»: «Ми повинні – всі без виємка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомити ся з її природними засобами та громадськими болячками» [18, с. 15].

Маркер 6. «Чуття солідарності у значної частини населення»: «Отсе моральне перероджене, яке вповні доконаєть ся, певно, не швидко, аж наслідком праці поколінь, та до якого імпульс кожний із нас повинен дати сам собі, власною постановою, буде першою умовою можности тіснішого, дружного і продуктивного співділання нашого з закордоновими Українцями» [18, с. 17].

Отже, майже кожен із перелічених аспектів постулював І. Франко у публіцистиці ще за сто років до їхнього теоретичного формулювання, проте всі вони потребували франківського доопрацювання та поглиблення не лише на теоретичному, а насамперед на практичному рівні. Отже, формування нації з етнічної спільноти І. Франко розглядав як певний процес, тобто подолання всіх етнічних щаблів розвитку. Західні теоретики націоналізму вважають, що існує чотири рівні розвитку етнічних спільнот (за Д. Гендельманом): 1) етнічна категорія – «найвільніший рівень інкорпорації, коли існує усвідомлення культурної відмінності між групою і тими, хто поза нею, та кордонів між ними»; 2) етнічна структура – «така регулярна взаємодія між членами групи, коли з'являється деяка структура, здатна розподіляти ресурси»; 3) етнічна асоціація – «члени усвідомлюють свої інтереси та з'являються політичні організації, здатні обстоювати ті інтереси на колективному, корпоративному рівні»; 4) етнічна спільнота – «володіє постійною, фізично означеною територією, на додаток до політичної організації» [1, с. 214]. Етнічну спільноту дослідники націоналізму переважно ототожнюють з нацією. Спроекуймо основні суспільно-політичні думки І. Франка на ці пункти: етнічна категорія – публіцист наголошував на культурних відмінностях між іншими

етнічними спільнотами, які проживали на території Галичини, тобто українцями, поляками, росіянами; етнічна структура – у публіцистиці І. Франка вона виглядає як симбіотична співпраця інтелігенції та народу: «...Поки інтелігентна громада не зблизиться до народу, не стане з ним заодно, не підійме його до духовних і політичних інтересів, доти й політичні обставини Росії не зміняться» [14, с. 98], а також етнічну структуру можна розглядати у контексті соборності Східної та Західної України; етнічна асоціація – участь у створенні радикальної, соціал-демократичної та національно-демократичної партій.

Можемо зробити висновок, що етнос лише тоді зможе стати нацією, коли відчужене значення в політичній сфері. Однак І. Франко розумів, що без консолідації народу, без його спільної праці, утворення політичної сили неможливе. Цю внутрішню національну консолідацію – інструмент, за допомогою якого нація зростає, самостверджується у світі та виконує свою місію – можемо назвати роботою народно-го духу. «Справжня національна держава виростає радше як своєрідна квітка на особливому ґрунті нації, вона може мати біля себе ще кілька інших державних утворень, так само виразної й оригінальної форми, і вона є чи стає національною не завдяки цілеспрямованій волі урядів або нації, а так, як є чи стають національними воля, звичаї, віра – завдяки непомітній роботі народного духу», – вважав видатний історик першої половини ХХ століття, редактор одного з найвідоміших німецьких журналів «Historische Zeitschrift» Фрідріх Майнеке. До речі, Георг Гегель у своїй філософії визначав державу як вияв своєрідності національного духу. Народний дух самоусвідомлював себе в релігії, мистецтві, праві, політиці, а отже був еволюційним, а не революційним, стимулом розвитку держави. «Осягнути національний ідеал Іван Франко думав не зброєю, а правдою, працею і наукою» [3, с. 7], – писав Д. Донцов. Робота народного духу – це насамперед робота інтелігенції, і якщо вона не зуміє стати на чолі народу, коли впаде самодержавство в Росії, то «будьте певні, що й найкраща конституція перейде над ним до дневного порядку і куватиме на него нові ярма» [14, с. 107]. «Треба всего на всі боки, щоб ми справді росли органічно, то тоді тяжше буде ворожій силі спинити нас на тім рості» [14, с. 107], – акцентував І. Франко на ролі інтелігенції у національному онтогенезі у статті «З кінцем року». Він навіть чітко окреслив план просвітницької роботи серед селян у повітах, бо вважав, що народ треба розворушити в ім'я його інтересів, потреб. Головними в політичній соціалізації населення мають бути пропаганда та агітація, але, насамперед, його треба просвітити в нагальних правових та господарських питаннях. Українська еліта повинна не лише вертатися до народу в своїй просвітницькій роботі, але йти також поперед народу в праці науковій. Євген Маланюк у статті «Франко незнаний» зауважив, що якщо Шевченкова творчість була емоційним виявом, то «Іван Франко був явленням національного інтелекту» [9, с. 70]. Наукову працю з «широ-національним характером» І. Франко позиціонував як візитну картку нації серед інших мислетворчих народів. Публіцист дбав про те, щоб українська нація не загубилася в поросі віків, а зайняла гідне місце в соціокультурному універсумі. До того ж наукова праця – це дороговказ для українського народу на шляху «з епохи дилетанства і безплідного політиканства... в епоху дозрілості та практичної політики»

[14, с. 105]. «Обов'язок національної інтелігенції, еліти – пробуджувати почуття національної гідності, формувати історичну та політичну свідомість українців, визначати національні інтереси й пріоритети, зберігати національну ідентичність та консолідувати націю» [4, с. 8], – так конденсував думки І. Франка, щодо ролі інтелігенції в пробудженні нації, академік Микола Жулинський. З цих практичних порад публіциста варто було б сформуванню програму діяльності української інтелігенції сьогодні. Світ дуже мало знає про сучасну Україну. Її візитівкою мали б стати українські культурні центри в інших країнах світу, українські кафедри у закордонних університетах, участь у культурно-мистецьких світових подіях, популяризація українських наукових ідей та видань у світі. Спільна національна робота можлива лише за умови об'єднання Східної та Західної України: «А раз зблисне краща зоря для України в Росії, то раз устроєну і введєну в обіг машину легко передвинути на інше місце, корисніше для її розвою» [15, с. 7]. Публіцист має на увазі перенесення наукового центру зі Львова до Києва, а це станеться, коли Київ буде столицею об'єднаної України. Ці слова є незаперечним вираженням ідеї соборності, яку українські політологи вважають «однією з найстаріших етнополітичних ідей» [8, с. 417]. «Іван Франко обґрунтовував необхідність єднання українського народу та українських етнічних земель, можливість існування окремої української політичної одиниці поза Російською та Австро-Угорською імперіями. Він уважав, що до єдиного духовного, культурного, наукового, а пізніше й політичного українського простору мають бути залучені як Наддніпрянина та Галичина, так і обов'язково Буковина та Закарпаття» [10, с. 94], – стверджує дослідниця питання соборності у творчості І. Франка Н. Микитчук. Єднання, у розумінні І. Франка, має відбутися спершу на інтелектуальному рівні через взаємообмін ідеями та концепціями. Стаття «Одвертий лист до галицької української молодіж» висвітлює Франкові думки про розподіл інтелектуальних ресурсів між галичанами та наддніпрянцями. «Та проте є у нас дещо таке, що може стати в пригоді Українцям у Росії. Маю на думці той практичний змісл, – пише публіцист, – привичку більше подивляти ся до конкретних фактів, як до теорій, і більше вироблену привичку до публичного житя, до організацій і парламентаризму» [18, с. 19]. Наддніпрянці своєю чергою можуть прищепити галичанам «ширший, свобіднійший сьвітогляд, щирійші і свобіднійші товариські форми», та посприяти «енергічнійшій реакції против усякої моральної гнилизни» [18, с. 16]. Духовне єднання на рівні інтелігенції пришвидшить політичне та територіальне єднання на рівні народу, адже інтеграція народу – це націотворча мета. Великі надії автор покладав на молодь, якій суджено втілити його омріяний національний ідеал. Він закликав її «навчити ся чути себе Українцями», але це почуття не може проявлятися у загумінковому патріотизмі та на словах, а має «вести за собою практичні консеквенції» [18, с.15]. Моральне переродження української нації мусить стати результатом праці над згуртуванням народу на основі його мови, традицій, звичаїв, ментальності. Мобілізація сил, здобування знання, праця над собою – спричинить суспільні зрушення та метаморфози в українському суспільстві. Самостійницькі погляди І. Франка проявляються у словах: «...Велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичному житі всміхнеть ся хоч трохи повна горожанська і політична сво-

бода» [18, с. 19]. Мислителя дуже непокоїла інтелектуальна амбівалентність суспільства і, як наслідок, українці могли не скористатися доленосним політичним шансом. Хочемо наголосити, що таке занепокоєння було першим проявом «страху неготовності», який дуже яскраво схарактеризувала О. Забужко: «Страх неготовності пронизує всю публічну діяльність Франка (1890–1900-х років)» [5, с. 73]. Політолог Юрій Левенець подав схожу характеристику: «...Своєрідна модифікація “екзистенціального страху” – без перебільшення пронизує всю публічну діяльність І. Франка 1890–1900 років. Цей стан зумовлює між іншим, за думкою деяких дослідників, і її дивовижну різнобічність, адже ж “треба всего на всі боки”» [8, с. 226]. Екзистенціальний страх – це страх за можливість існування не лише нації, а й етносу. Публіцист намагався знайти хоча б якісь національно позитивні моменти тієї епохи, аби у такий спосіб ствердити неперервність національної екзистенції, тобто конструювати своєрідний національний міф. Ю. Левенець вважав, що національний міф є «результатом символічного сприйняття подієвого перебігу історії, яке свідомо і невідомо типологізує певну кількість і якість відповідних ситуацій, що відбулися в минулому» [8, с. 295]. Публіцистику І. Франка ми не можемо розглядати як генерування міфів (для цього більше підходили б рефлексії над його поезією), а радше як їх реконструкцію, продовження традиції, основою якої є національна ідентичність. Політолог К. Касьянов, посилаючись на дослідження американського ученого Дж. Армстронга, писав: «Міф, – зауважив американський науковець, – це інтегруючий феномен, в якому символи національної ідентичності набувають зрозумілого значення» [6, с. 285]. Реконструювання національного міфу про безперервність самосвідомості української нації можемо простежити у рецензії І. Франка на працю Михайла Драгоманова «Михайло Драгоманов. Пропаший час. Українці під московським царством». Публіцист критикував М. Драгоманова за однібічне сприйняття історії: «Основна думка М. Драгоманова, що весь час, проведений українським народом від 1654 р. до 1876 р. був страченим часом, видається мені занадто песимістичною» [17, с. 618]. Він навів власні аргументи, які свідчать про можливість національного, хоча і політично несамостійного, розвитку під Росією: «московське правительство в тім часі здужало приборкати татарську орду, яка протягом 300 літ майже ненастанно пускала кров із українського національного організму»; «виперла турків за Дунай»; «зруйнувала Польшу як державну організацію»; «українське слово... все таки ожило при кінці XVIII віку...»; «часи петербурзької “Основи” і недільних шкіл» [17, с. 618]. Ці тези виразно ілюструють не національну стагнацію, а поступальний рух, хоча із дещо сповільненою темпоральністю, тому варто говорити про інструменталізм міфу, що дає змогу національній свідомості не втратити себе у несприятливих суспільно-політичних обставинах. Політолог К. Касьянов вважає, що кожна політична еліта реформулює міфи попередньої епохи для легітимізації власних політичних амбіцій [6, с. 290]. Реформулювання міфу національної ідентичності крізь епохи І. Франко простежив також у статті «Ukraina ingredienta»: «Українське питання переходить в новіших часах дивні фази розвитку. Відколи при кінці XVI віку унія з Польщею кинула між українців сильний фермент і збудила перші приблиски національного почуття, першу свідомість національних інтересів, відрубних

від інтересів польських (почуття відрубності від Московщини збудилося і виступило досить різко вже в другій половині XVII віку), бачимо серед українського народу і серед української суспільності певне аналогічне, хоч не паралельне хвилювання тої свідомості і того почуття» [12, с. 471]. Хочемо наголосити, що І. Франко розглядав паралельно розвиток національної свідомості у Західній та Східній Україні, щоб ще раз наголосити на важливості її соборності. Отже, національну свідомість, як свідчить стаття, не треба творити, а реанімувати. Національна свідомість, на думку І. Франка, могла скріпнути на культурній та економічній основі, але неадекватний суспільний розвиток спричинився до її зниження: «...Обсяг інтересів звужується до границі власної хати, власної громади, що розуміння державного устрою стається так само міфологічне, як релігія, як примітивне розуміння природи» [12, с. 478]. Маємо всі підстави стверджувати, що основна мета його творчості – не законсервувати національний міф, а перетворити у свідомості галичан міфонім (власну назву, тобто уявлення «власної хати» як кінцевої мети своїх прагнень) на апелятив (загальну назву, інтереси власної хати як частина загальних національних прагнень). До речі, його неабияка журналістська майстерність полягає у вмінні спроектувати одна на одну три часові осі: минуле (нарис розвитку національної свідомості за сто років), теперішнє (критичний аналіз праці Ю. Бачинського «Ukraina irredenta»), майбутнє (власні прогнози та думки не лише з приводу національного розвитку, а й перспективне значення праці молодого радикала), а, отже, поєднати три блоки: історичний, полемічний, логічний. Отже, трансформація національних міфів – ще одна сходинка до досягнення національного ідеалу.

Можемо зробити висновок, що національний ідеал – ідеал вільного життя і розвитку нації – став вершиною світоглядних пошуків мислителя. Саме поняття «ідеал» вказує на те, що його миттєва реалізація неможлива, ідеал – це прагнення до певних ментальних та суспільних змін. Український етнос мусив пройти нелегкий шлях витворення власної модерної нації. Збереження елементів спільної культури, виховання почуття національної солідарності наддніпрянців та українців, конструювання міфу неперервності національної свідомості, творення політичних організацій – основні маркери переродження етносу в націю за публіцистикою І. Франка. Франків націоналізм можемо назвати «етнонаціоналізмом». Апогеєм реалізації національного ідеалу, як вважав публіцист, мало б стати творення політично незалежної унітарної держави. Отже, шлях від етносу до власної держави мав пройти декілька етапів: етнос → нація → політична воля → держава. Нові текстологічні відкриття у франкознавчій царині допоможуть глибше дослідити публіцистику І. Франка та її актуальні проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гатчінсон Дж.* Що таке етнічність / Дж. Гатчінсон, Е. Сміт // Націоналізм : [антологія. – 2-ге вид.] / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 213–219.
2. *Грицак Я.* Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – 630 с.
3. *Донцов Д.* Від Франка до Шевченка / Дмитро Донцов // Вісник. – 1950. – Ч. 2. – С. 7–9.

4. Жулинський М. Вірю в силу духа: Іван Франко, Леся Українка і Михайло Грушевський у боротьбі за піднесення політичної і національної свідомості української людності / Микола Жулинський. – Луцьк : Медіа, 1999. – 101 с.
5. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2006. – 156 с.
6. Касьянов Г. Теорія націй та націоналізму : монографія / Георгій Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
7. Кость С. А. Західноукраїнська преса першої половини ХХ ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування) / Степан Андрійович Кость. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 514 с.
8. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) / Юрій Левенець. – К. : Стило, 2001. – 584 с.
9. Маланюк С. Франко незнаний / Євген Маланюк // Книга спостережень : фрагменти : від Кобзаря до нації : студії і роздуми. – К. : Атіка, 1995. – 235 с.
10. Микитчук Н. Політичний ідеал Івана Франка – соборна українська держава / Наталія Микитчук // Іван Франко : дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнар. наук. конгр., присв. 150-річчю від дня народж. Івана Франка (Львів, 27 вер. – 1 жовт. 2006. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – Т. 1. – С. 86–96.
11. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Сміт ; [пер. з англ. М. Климчик і Т. Цимбал]. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 320 с.
12. Франко І. *Ukraina irredenta* / І. Франко // Житє і слово. – 1895. – Т. 4. Кн. 6. – С. 471–483.
13. Франко І. Двоязичність і дволичність / І. Франко // ЛНВ. – 1905. – Т. 30. Кн. 6. – С. 231–244.
14. Франко І. З кінцем року / Іван Франко // Молода Україна. Часть перша. Провідні ідеї й епізоди. – Львів : Укр.- руськ. вид. спілка, 1910. – С. 96–108.
15. Франко І. З новим роком / Іван Франко // Житє і слово. – 1897. – Т. 6. Кн. 1. – С. 1–12.
16. Франко І. Из лектури наших предків XI в. І. Збірник Святослава 1076 р. : / Іван Франко // Стара Україна. – 1924. – № 12. – С. 179–183.
17. Франко І. Михайло Драгоманов. Пропавший час. Українці під московським царством (1654–1876) / Іван Франко // Будівничий української державності : [хрестоматія політол. ст. Івана Франка / упоряд. Д. Павличко]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 617–619.
18. Франко І. Отвертий лист до гал[ицької] української молодіжі / І. Франко // ЛНВ. – 1905. – Т. 30. Кн. 4. – С. 11–19.
19. Франко І. Поза межами можливого / Іван Франко // ЛНВ. – 1900. – Т. 12. Кн. 10. – С. 1–9.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2015
Прийнята до друку 27.12.2015

**THE ETHNOCULTURAL MARKERS
OF UKRAINIAN NATION-BUILDING
IN THE JOURNALISM OF IVAN FRANKO**

Halyna YATSENKO, Andriy YATSENKO

*Ivan Franko National University of Lviv,
49, Chuprynky Str., Lviv, Ukraine, 79044,
e-mail: andrij-jacenko@i.ua; jacenko-galyna@i.ua*

The article singles out ethnocultural markers of Ukrainian nation-building and examines the concept of «national ideal» in the journalism of Ivan Franko. His concept of ethnic nationalism has been defined. The authors have analyzed the main transformational stages the Ukrainian people went through to become a nation, as they were a major focus of Franko the publicist. Among the highlighted issues is national myth-making, union of Halychyna and Naddniprianshchyna, recovery of historical memory, creation of political organizations, generative role of the intelligentsia which were, according to Franko, the main factors of Ukrainian national development.

Keywords: Ivan Franko, journalism, markers, national ideal, ethnic nationalism, culture.

УДК 821.09Франко І.:17.018.22

ЕСТЕТИЧНЕ ЯК НАЦІОНАЛЬНЕ У ФРАНКОВІЙ НАУКОВІЙ ТА ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНИХ ЛІТЕРАТУР

Любомир СЕНИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української літератури імені академіка Михайла Возняка,
бул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Розглянуто поняття «естетичне» і «національне» в контексті краси художнього твору. На прикладі Франкової літературно-критичної та наукової рецепції рідної та чужих літератур зроблено висновок: феномен краси, в розумінні І. Франка, органічно поєднаний з феноменом національного і становить двоєдину сутність краси художнього твору. Аналіз чужих літератур, як правило, Франко-науковець підпорядковував меті – донести молодим літераторам приклад світових авторитетів, які всебічно і глибоко вивчали життя власного народу, і лише таким способом вони ставали неперевершеними майстрами художнього слова.

Ключові слова: рецепція, краса художнього твору, естетичне і національне, двоєдина сутність естетики художнього твору.

Проблема естетичного як сутності художнього слова у Франковому оцінюванні рідної та чужих літератур займала центральне місце. Це й зрозуміло: художня цінність слова має сталу константу і не підлягає зменшенню з огляду на його часову віддаль від моменту виникнення (створення) до його наукової або літературно-критичної рецепції. Ця віддаль може становити тисячоліття, як, наприклад, рецепція античної літератури або певну вікову «віддаль», скажімо, спадщина Вільяма Шекспіра, або й ще ближчу, як оцінювання І. Франка своєї молодшої сучасниці – творчості Лесі Українки.

Характер, зміст естетичного феномена художнього слова в інтерпретації І. Франка має національну сутність, є невіддільним від естетичного, тобто, образно кажучи, художнє слово «злітає» в культурно-духовний простір на двокриллі естетичного і національного феноменів, що становлять одну сутність, органічну єдність.

Дослідник української і зарубіжних літератур передусім ставив метою, виявити в українському літературному процесі живе й оригінальне слово з високим естетизмом, що відкривало обдаровану особистість творця і вводило читача саме в національні актуальні проблеми, а також, коли йшлося про чужі літератури, зробити їх відомими для українського читача, впровадити його в культурну Європу і таким способом зближувати країни. Такою він бачив свою молодшу сучасницю – Лесю Українку. Не випадково він акцентував на важливих якостях її поетичного слова – індивідуальності як прояві самостійності, тобто незалежності від будь-якого літературного наслідування, але неза-

лежність не означала заперечення національної традиції, навпаки, традиція, як її розумів І. Франко, є культурно-духовною спадкоємністю «многих поколінь», як безперервного процесу. Саме в цьому нерозривному ланцюзі дослідник виокремив постать поетеси. Цитував, скажімо, дуже особисті рядки ліричної поезії із циклу «Кримські спогади», де поетеса згадує прекрасну природу,

Де прожила я не одну днину,
А не була щаслива й на годину.
Та я за те докірливого слова
Тобі не кину, стороно прекрасна!
Не винна ти, що я не маю долі,
Не винна ти, що я така нещасна! [3, т. 1, с. 99].

«Се знак, – пише І. Франко, – що талант нашої письменниці доходить до повної зрілості, при всій своїй ліричній експансивності підноситься до того об'єктивізму, що вміє відрізнити власне горе від загального порядку фактів і ідей, не попадає в чорний песимізм під впливом власного страждання» [7, с. 266].

Перевеємо цитування, щоб відзначити, на наш погляд, важливу обставину. Йдеться про начебто маловартісну річ: адже більшість українських (та й не тільки) ліриків оспівують свою долю. Критик звернув увагу на тональність цитованої поезії, а читач, напевно, зробить непомилковий висновок про людську особливість особистості поетеси.

І далі нова думка критика, що виходить на широке узагальнення: «Брак того об'єктивізму у деяких геніальних поетів виробив багато лиха в сфері думок і настроїв цілих поколінь; пригадую тільки італійця Леопарді, у котрого незлічима фізична хвороба породила песимістичний світогляд, що закрасив собою всі його твори; пригадую цілий ряд французьких поетів-сатаністів, неокатоликів та декадентів-неврастеніків, у котрих поезія була виразом їх власних нервових та психічних хвороб, але при тім генералізацією тих хоробливих явищ» [7, с. 266].

І далі читаємо розуміле протиставлення нашої поетеси всім цим неприродним відхиленням у здоровому мисленні і відображенню у слові: «Наша авторка безпечна від такої генералізації. У неї тіло хворе, але душа здорова і думка ясна. Власне страждання не заслонює перед нею ані краси природи і тих розкішних мрій, які навіває та краса [...], воно не заглушує в неї бажання волі і добра для всіх людей, навпаки, скріплює те бажання...» [7, с. 266–267].

Отже, естетизм художнього слова в інтерпретації І. Франка поєднується зі здоров'ям душі, яка «настроює» слово на відповідну тональність. Мабуть, ця особливість і вилилася в думку, що стала хрестоматійною: «читаючи м'які та рознервовані або холодно резонерські писання сучасних молодих українців і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними та сміливими, а при тім такими простими щирими словами Лесі Українки, мимоволі думаєш, що ся хора, слабосильна дівчина – трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну» [7, с. 270–271].

Далі І. Франко розвив думку про красу, при чому відзначаючи, що «сфера думок і естетичних уподобань є республіка без жандармів і без диктатора» [7, с. 271], тобто

вільний вислів своїх думок – право кожного, як, додамо, «символ віри», отже, право висловлювати свої переконання. І на цій правовій основі відзначає, що «поетична краса, се не є сама краса поетичної форми. Ані нагромадження якихсь нібито естетичних і гарних образів, ані комбінація гучних слів. Усі ці складники тільки тоді творять красу, коли являються частини іншої цілості духової краси, ідейної гармонії. А тут, як і на кожному полі людської творчості, головним рішучим моментом є власне та душа, індивідуальність, чуття поета» [7, с. 273–274].

Двомірність поняття краси є основою, на якій вибудовується ще один «поверх», що про нього І. Франко постійно звертав увагу. Йдеться про націленість творчого погляду на саме життя, що його найкраще знає творець (поет, прозаїк і т. д.), живучи у своєму середовищі або, виходячи за межі конкретного свого місця, зорієнтований на всенаціональне поле життєдіяльності свого народу. Отож, національна сутність естетизму слова неможлива без третього феномена реальності – саме того, чим живе, за що бореться, що утверджує в своїй життєдіяльності народ, представником якого є письменник.

Опоненти цієї, зокрема, думки матимуть інше твердження: не так важливо саме національне життя в літературі, скільки загальнолюдські проблеми. Якщо глянути на проблематику літературно-критичних студій І. Франка під кутом зору, власне, місцевих, локальних справ, що знаходять відображення в літературі, то І. Франко наголошував, що саме через ці, умовно кажучи, «локальні» спостереження митця постають, як у дзеркалі, загальнолюдські проблеми, і все залежить від душі, про яку пише І. Франко, від таланту, складником якого є індивідуальність, чуття митця.

Здавалося б, зрозумілі речі. Але тут вступають у дію певні чинники, які або наближують митця до найповнішого і всебічного осмислення національного життя, або, навпаки, віддаляють від нього. Маємо на увазі, по-перше, ті несприятливі обставини, коли митець перебуває під жорстоким контролем тих чи інших суспільних структур (установ), і, по-друге, піддається стороннім негативним впливам. Перший випадок І. Франко обговорив, наприклад, у статтях, присвячених творчості Тараса Шевченка, який відбув у 10-річне покарання солдатською службою із заборонаю писати й малювати. Другий приклад можемо почерпнути із трагічної історії доби розстріляного відродження, коли одні митці заради свободи творчості загинули під кулями караючої руки чільників імперії зла, а інші – приймали (вимушено або добровільно) антимилицькі «норми» (свідомо слово в лапках!) пануючого понад сімдесят років московсько-більшовицького режиму. Попередня російсько-імперська традиція, яку повністю прийняла й вдосконалила наступна імперія під назвою СРСР, була не раз об'єктом викриття у працях І. Франка. Отже, в цих умовах естетизм національних літератур (української, білоруської та ін.) перебував у постійній загрозі в тому сенсі, що друковане слово взагалі підлягало систематичним заборонам, і водночас естетизм міг нівелюватися, чого, на щастя, не сталося в силу подвигу творців, серед яких перше місце заслужено займає Т. Шевченко, відтак ціла генерація письменників, відданих ідеї свободи.

Дуже переконливо говорив І. Франко про особливість творення, коли розглядав творчість Кобзаря у контексті розкриття «секретів» поетичної творчості, засвідчуючи «щось відмінне від звичайного людського “я”, вносить до нього щось особливе» [6, с. 58].

«Щось особливе» й дає підстави розглядати і підсвідоме, і асоціативність поетичної мови, і фантазію, і звукопис, і колір (живопис словом), і усе це творить той естетизм (краса) поетичного слова, в якому навіть погане (зло) набуває, перефразовуючи Фрідріха Шлегеля, «приємного явища зла» [6, с. 119], але тут же І. Франко відзначив, що «поняття добра і зла переплутано тут не до ладу» [6, с. 119]. Артистично змальоване зло, негативні, потворні типи, як «Хлестаков, Сквозник-Дмухановський, Ноздрьов, Плюшкін і т. і., певно, не взірці ані фізичної, ані моральної краси, а проте вони безсмертно гарні *артистичною красою*» [6, с. 118].

З безлічі прикладів, які навів Франко-ерудит, неважко зробити висновок про особливість, якої автор «Із секретів поетичної творчості» спеціально не акцентував, можливо, тому, що зрозуміла сама собою **національна** специфіка естетизму (краси) художнього слова.

В одному місці свого трактату письменник зацітував Імануїла Канта: «Die Schönheit geht von der Form auf den Inhalt». Отже, змісто-форма становить єдину цілість.

На цій підставі неважко вивести «формулу» двоєдиного начала естетизму, як вияву особливостей художнього слова, незалежно від часу та місцевості його створення. У зв'язку з цим варто глянути з-поміж величезного обсягу праць І. Франка про французьку літературу, до речі, глибоко оцінених у монографії Яреми Кравця [2], на статтю І. Франка «Еміль Золя, його життя і писання», в якій автор чимало місця присвятив розповіді про батька майбутнього письменника, його інтенсивній енергії інженера у створенні проекту, а відтак і будівництва каналу, коли й несподівано помер, і настали вельми скрутні часи для сім'ї, яка змушена була переїхати з провінційного міста Е в Париж. І тут майбутній письменник пережив надзвичайні злидні, «циганське» життя, провалюючи й матуральні екзамени, допоки не влаштувався на роботу до книговидавця Гашета, а відтак з більшою заробітною платнею у підприємстві, і став автором статей.

Прискіплива увага І. Франка до всіх цих подій, пов'язаних з класиком французької літератури, наводить на думку, що увага до щоденного життя творця знаменитого циклу романів «Ругон-Маккари», який започаткував 28-річний автор, уже відомий у письменницьких колах тодішньої Франції, зокрема в столиці, має свою мету. Дослідник прагнув показати українському читачеві та й молодим літераторам, що знання національного життя, пережиття його якраз лежать в основі національної літературної естетики. Рух форми до змісту, як ідея, яку проголосив І. Кант, реалізується, зрештою, поза свідомістю чи й свідомо з метою «наповнення» змісту художнього твору бурхливими хвилями життя, реального і в найгостріших його проявах. І. Франко писав, що «вартість Золя і його творів» не в теоретизуванні, а в тому, що «живе в нім великий артист і сильний прямий чесний характер, що кладе свою печать на всі його твори. Се їх вартість, їх щире золото...» [5, с. 307].

Ця теза, що, як підсумок, впливає із глибоких спостережень І. Франка над чужими та й українською літературами і, до речі, донині не втратила своєї актуальності. Пригадаймо полеміку І. Франка з Миколою Вороним, коли думка – «сучасна пісня – не перина» – дуже інтенсивно мала б застосуватися й сьогодні до тієї частини нині молодих adeptів художнього слова, заглиблених не стільки в зміст, як у форму, не стільки

в громадське, суто національне, як особисте, часто-густо лірично-мінорне чи навіть болісне або й, навпаки, галасливо-піарне, майже на грані цинізму чи чогось гіршого, з перекресленням будь-яких традицій, у тім числі й морально-християнських... Бо, мовляв, такі зразки чи навіть гірші з погляду етики знаходять... у чужих літературах, бо, нарешті, вони «модні» і т. ін.

Проблема обмеженості в процесі пізнання, яку дуже чітко в наш час обговорював Ганс Георг Гадамер, тобто з усвідомленням того, «що всі надії й плани кінцевих істот самі кінцеві та обмежені. Справжній досвід є, отже, досвідом власної історичності» [1, с. 332]. Усе це є актуальним для всіх часів і для всіх народів планети Земля. Але інша річ – мати на увазі цю проблему, а ще інша – діяти всупереч їй. Зокрема, наше суспільство, взагалі народ уже заплатив і донині платить за один із таких переступів табу, як обмеження – Чорнобильську катастрофу, реальні наслідки якої свідомо чи не-свідомо офіційна влада донині приховує... А ще додавалися й політичні переступи, за які ми платили... безліччю цинкових домовин в період так званого «інтернаціонального обов'язку», прив'язаного до советської афери в Афганістані... Йдеться тут про саме політичний аспект, але відгомін його в нашій літературі якось не став всенаціональним, що свідчить про його естетичну мізерність... або й просто відсутність... Роман Василя Остапчука про афганську аферу СРСР не став, з огляду на різні причини, відомим широкому загалові українського читача, але він чи не єдиний у нашому письменстві як своєрідний відгук на трагічні події, що забрали сотні і сотні життів українців та й інших національностей імперії зла.

Іншими словами, естетика набуває вагомості і свого особливого значення, як краса художнього твору, лише тоді, коли твір резонує глибини життя, не залишаючи читача байдужим. Звичайно, талант ніби із середини твору випромінює ауру краси.

Нарешті, на дуже важливому аспекті національного естетизму І. Франко зосередився під час розгляду творчості Данте Аліг'єрі. Дослідник акцентував на тому, що великий флорентієць став творцем мови, тобто звернув особливу увагу на національну мову. В часи середньовіччя це була надзвичайно новаторська ініціатива. «Мотивоване права живого людського язика не лише до поезії, але також до науки, а значить права широких народніх мас до участі в науці, яка доси була привілеєм немногих вибранців, присвячений перший великий трактат “Бенкета”, що таким способом стався першим свідомим і сміливим словом новочасних європейських національних рухів» [4, с. 70].

У цьому місці варто відзначити, що творення літературної мови започаткувало або лягло в основу національної ідеї – боротьби за державність нації. Започатковану справу Данте через час продовжив і реалізував Джузеппе Гарібальді в боротьбі за об'єднання Італії як держави.

Читаємо захоплені слова І. Франка про Данте: «...він був творцем італійської літературної мови; праця його генія поклала для неї відразу такий міцний фундамент, що на ньому стоїть уся її будова й доси; що більше, вона в нього вже така вироблена, така готова, що й доси не застаріла. Данте – самотній середньовічний письменник, якого в його ріднім краю розуміють і доси без перекладання, що більше, його мова настільки свіжа, що й тепер служить основою науки в школах» [4, с. 73].

Характеризуючи «Божественну комедію» як оповідь про людину в її різних станах, І. Франко відзначив, що «Данте силою свого генія зробив [...] першу новочасну психологічну повість, першу студію новочасної душі, виведеної з гармонії і раз у раз зайнятої змаганем знов дійти до гармонії» [4, с. 79].

Зрозуміло, що цей яскравий національний естетизм, проклавши шлях для утвердження національної мови, відкрив дорогу в політичне самоствердження нації. Спостереження І. Франка над естетизмом світового шедевра вказують сучасникам шляхи осмислення національного життя з метою його розвитку і розквіту, зокрема художнього слова як будівничого людини–суспільства–держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Гадамер Г.-Г.* Істина і метод. Основи філософської герменевтики. Т. 1 / Г.-Г. Гадамер. – К., 2000. – 457 с.
2. *Кравець Я.* «Quae scripsi, scripsi»: романські літератури у рецепції Івана Франка / Ярема Кравець. – Львів, 2014. – 228 с.
3. *Леся Українка.* Зібрання творів : у 12 т. Т. 1. – К. : Наукова думка, 1975.
4. *Франко І.* Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір його поезії / Іван Франко. – К., 1913. – 216 с.
5. *Франко І.* Еміль Золя, його життя і писання / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 275–307.
6. *Франко І.* Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : наукова думка, 1981. – С. 45–119.
7. *Франко І.* Леся Українка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 254–274.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2015

Прийнята до друку 27.12.2015

THE AESTHETIC AS THE NATIONAL IN IVAN FRANKO'S SCHOLARLY AND LITERARY-CRITICAL RECEPTION OF UKRAINIAN AND FOREIGN LITERATURES

Liubomyr SENYK

*Ivan Franko National University of Lviv,
Academician Mykhailo Vozniak Department of Ukrainian Literature,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

The paper examines the notions of the 'aesthetic' and the 'national' within the context of the beauty of fiction. Based on Franko's literary-critical and scholarly reception of the national and foreign literatures, it has been concluded that the beauty phenomenon, in Franko's conception, is organically connected to that of the national, and constitutes the twofold essence of the beauty of a piece of fiction. Franko mostly subordinated the analysis

of foreign literatures to a single goal of introducing young literati to the example of world authorities, who studied, comprehensively and profoundly, the life of their own nation to become – this way only – unsurpassed masters of the artistic word.

Keywords: reception, beauty of a piece of fiction, the aesthetic and the national, twofold essence of fiction aesthetics.

УДК 130.2(=161.2):82.09Франко І.

THE CULTURAL-CENTRISM OF IVAN FRANKO

Ivan TEPLYY

*Ivan Franko National University of Lviv,
Foreign Languages Department for Humanities,
41, Doroshenks Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: i_teplyi@rambler.ru*

The culture-centrism of Franko's activities has been scrutinized. The analysis of the set problem appears impossible without introducing a broader culturological and philosophical context of Franko's activities in whole. The author has analyzed major philosophical, culturological and literary conceptions of I. Lysyi, V. Mazepa, O. Pakhliovska, O. Zabuzhko, Yar Slavutych, L. Kostenko, M. Zhulynskyi, O. Bahan and others. It has been emphasized that Franko's effortful and multifaceted work was systemic and subordinated to nation-building function of culture from introducing broad strata of population to cultural achievements of other nations and popularizing the topic of Ukraine in foreign mass media to elevating the cultural level of the overall population and hence strengthening its national identity.

Keywords: culture studies, culture, literature, Franko studies, nation building.

«Franko is one of the pillars in the spiritual development of the Ukrainian people. After Shevchenko who had undermined the faith in the hackneyed idea of the provincial Ukrainian culture and with the inspired word praised the glorious past of Ukraine predicting its bright future, there came Franko and with his universal hard work sought to implement Shevchenko's idea of Ukraine as equally valuable partner of civilized European nations. Hence, it fell to his lot, on the one hand, to eliminate backward Ukrainian society's prejudices, combating its conservative ideological limitations (Muscophiles, Populists), on the other – to open wide the doors for European progressive ideological currents, appropriation of the cultural heritage of other nations. Let's add that Franko himself created everlasting values that found their lasting place not only in Ukrainian culture, but also in those of other Slavonic peoples, particularly Polish», a researcher from Poland, M. Kuplowski, maintains [45, p. 111]. Regrettably, very few sources on the topic in question are available now.

The Cultural and Philosophic Context of Ivan Franko's Translation Activity

Examination of the problem of I. Franko's foreign-language discourse, i.e. familiarization of his people with other nations' literary, scientific and cultural values is impossible without the providing here of a broader cultural studies and philosophic context of I. Franko's activity on the whole. «Franko's activity as both that of translator and of original author has utterly defeated the literary theory «for home use». He cut through a «window» for the Ukrainian people, yet not only into Europe but also into all parts of the world» – such is the high appreciation of I. Franko's creative activity, that of translator inclusive, received from O. Bilets'kyi [5, p. 163].

When characterizing I. Franko's activity in terms of the present-day, O. Pakhliovska distinguishes three major «knots» whose disentanglement made him, properly speaking, the great «strategist» of the national culture. The focus, therefore, is on: a) the secularization of Galician culture; b) consistent and purposeful Europeanization of Ukrainian culture in general, its admission into the themes and patterns of the general European and world literary process on the whole. And despite the fact of this phenomenon describing the work of many protagonists of Ukrainian culture in different periods of its development, I. Franko – the researcher believes – was perhaps the most consistent here, for his Europeanization program reached not only the dimensions of the ideological empowerment of Ukrainian literature with European impulses, but, literally, *t r a n s p l a n t a t i o n* [O. P.'s emphasis] of certain genres or, say, poetic forms on the terrains of the national tradition. This, however, in no way contradicted his being convinced of the entirely peculiar nature of Ukrainian literature proper. The point lay – and it is of importance here to be stressed – in the *i n f o r m a t i v e s a t u r a t i o n* [O. P.'s emphasis. – *I. T.*] with the knowledge of an external reality of the culture divorced from the world because of political circumstances, and not at all any orientation of this culture on foreign models, for the tactics of this Europeanization was in fact subordinated to the major culturological – and innovational at the time – I. Franko's concept of world literature as a fragment of the history of civilization, then the history of national literature as a fragment of world civilization, and, finally c) *the third knot* was believed by the thinker to be quite an innovative conceptualization of political and cultural perspectives of Ukraine as an integral cultural-historical phenomenon [30, p. 21–22]. On the other hand, Franko's approach is not a system view of the cultures under research, neither is it a choice of certain works consonant to the author aesthetically or emotionally. The choice, however, is not dictated by the individual perception, but by this or that cultural paradigm. I. Franko, the researcher claims, selects from these cultures exactly that which responds by its secret mechanisms to the important demands of his own culture – thus adding it to the circulation of universal human significance issues, introduces it into the **g l o b a l d i a l o g u e w i t h cultures of different epochs and peoples** [O. P.'s emphasis]. After all, philosophers maintain too, I. Franko did not even try to formulate any kind of a monolithic integrated philosophical system: much more important for him was to listen to the winds of the era and adequately meet its needs [4, p. 246]. This way I. Franko has broadened the literary experience of his own culture, its framework of world cognition, universalized a cultural reception of the Ukrainian society. Today – O. Pakhliovska writes – from our historical perspective, we can see the laser-aiming precision of I. Franko's theoretical thinking. In fact, after the «reservation» status Ukraine was doomed to by the tsarist regime, the Soviet «ghetto» reforms soon began. Yet I. Franko, alongside Lesia Ukrayinka, having made this powerful «Europeanism injection» into the organism of Ukrainian culture, directly prepared the «Executed Renaissance» artistic revolution under the sign of Europe, and, on the whole, return of the Ukrainian society towards the reintegration into the European cultural continent. I. Franko, like other Ukrainian authors that had a similarly strong intuition for the need of breaking national boundaries of Ukrainian culture, was well aware of one thing: knowledge of the Other cures of the feeling of national loneliness, separateness,

exclusiveness, thereby opening the way to freedom – human and creative, subjective, as well as objective – the freedom of culture itself. That very freedom the great minds of our nation were not allowed to reach to the full by that very nation [30, p. 30–31].

According to Yu. Kobeletskyi, «I. Franko reigned supreme in the treasury of world literature and culture, like a master well aware of this or that thing's place, and could choose the best, most valuable diamonds of human thought and word» [14]. Being already gravely ill, the poet was busy translating A. Pushkin's works. He was full of lofty thoughts about the continuing importance of his powerful, freedom-loving poetry, *without which he did not imagine the spiritual life of his native people* [emphasis mine. – I. T.]. The translations were prepared for publication as a separate book [34, p. 132]. I. Franko was really vigilant to translations in the final years of his life.

«And one should speak generally, when we speak about translation, about a *great culture-molding mission* [our italics. – I. T.] of I. Franko who viewed culture as a complex, dynamic, contradictory yet, simultaneously, integrated system. When we speak about I. Franko, we must not speak about his having achieved or not achieved, his having reached or not reached, we must talk of a great cultural phenomenon, wherefrom it also follows what touches upon translation» [7, p. 298]. These words epitomize the methodology of the «Ivan Franko as translator» problem in the broadest sense of the word. That is to say, the talk is of the comparative literary approach. An approach like that needs a development. It does not preclude the Translation Studies one, but synthesizes two, at least, viz. that of TS and cultural philosophy. V. Radchuk seems to have spoken in a new way about the interrelation of translation and culture: «Translation is the movement of culture. It is the very essence of it – both spirit and body» [35, p. 162]. Of still greater interest is to see the way I. Franko himself viewed the problem in question: «Every time I was concerned about responding to the needs of the moment and satisfying the burning issues of the day... I have seen since childhood that nothing comes to our peasant without hard work, later on I came to know that nothing will come to us all as a nation without hard work, that we cannot favour any hope from anyone. Only what we gain by our own labor will really be our heritage, and solely what good we appropriate from another culture by our own work too, will come to be our good. Therefore I tried to give our people the cultural achievements of other peoples and acquaint others with its life... On coming to know anything I wished and did my best to get others to being interested in it and understanding it» [39, vol. 31, p. 308–309].

«Franko *expanded the creative horizon of Ukrainian literature* [our italics. – I. T.] by translations and transfusions from other peoples' literatures: Russian, Polish, German, Czech, English, French, Spanish a. o.», Yu. Smolych wrote [37, p. 147]. Through the mediation of Franko the translator, according to V. Pohrebennyk, Ukrainian literature has mastered the exotic for itself Babylonian material of the Creation epic «Enuma Elish» presented as alternative to the Biblical one [33, p. 24]. The researcher delineates very aptly and voluminously the writer's creative heritage as «the multiple artistic worlds of Franko» [33, p. 10] composed of Babylon and Indian antiquity, Greek and Roman antiquity, culture of the peoples of Europe or even the inhabitants of a faraway continent (translations from Australian literature) [33, p. 10]. Almost all the history of world culture from the earliest

times till those of Franko is represented in his translations. Monuments of Assyrian-Babylonian, Old Indian, Ancient Greek and Roman literatures, Slavonic epos and works by Polish, Czech, Slovak and Russian writers, Italian, German, French authors together with historical and cultural commentaries and original research constitute rather a full, of encyclopedic character, translation anthology of Ivan Franko» [8, p. 345].

O. Zabuzhko [13, c. 139] within the frames of «generation» division into periods of the history of New Ukrainian culture distinguishes, as the third item, the Ivan Franko (Lviv) period (late 1880s – 1910), thereby making present, according to I. Lysyi, the fervent activity of I. Franko in the spiritual space of the present-day Ukrainian nation, enormity of his ideological and intellectual accomplishments [25, p. 414]. This periodization envisages a number of stages, according to the degree of the culture's self-awareness of itself as objectification of the national existence of its subject, viz. the Ukrainian people: 1) language particularization period (I. Kotliarevs'kyi's «Aeneid» and the «Cyril and Methodius Brotherhood» members' (*Bratshchyky*) activities); 2) «Ukrainophile» cultural and enlightenment (Romantic nationalism and emergence of «The Ukrainian idea» in the Cyril-and-Methodius Brotherhood's era up till the Kyiv-based *Stara Hromada* [Old Community] (M. Drahomanov, Fedir Vovk, S. Podolyns'kyi): the highlighting of Ukraine as a subject of the historical process with respectively sovereign cultural demands; 3) Ivan Franko (Lviv) or the «Young Ukraine» period (see above), with the finalization of Ukrainian culture's structural «staffing» (O. Zabuzhko), the culture that had already proved its adequate degree of receptiveness, hence the ability to a direct intercultural dialogue of the revolutionary era one may call terminated after 1930 – that generation had already been capable of posing «on the authentically Ukrainian cultural grounds» (O. Zabuzhko) the problem of «Europeanizing» the Ukrainians' psychological dominant (Mykola Khvylovy, V. Yurynets'), transition to the national «self-authority, self-activity, self-assurance» (Zabuzhko). Next, with the advent of the totalitarian regime, until the restoration of Ukraine's independence, the tradition is interrupted [13, p. 139–140]. This is the historical and philosophic background I. Franko's sociopolitical, in fact, cultural activity majestically appears on, reception and translation playing the leading role here.

V. Mazepa, by acknowledging in I. Franko the spiritual leader of the Ukrainian community, European-style and European-scale thinker, claims, on the strength of this, a fruitful analysis of his philosophical and ideological ideas is possible within a broad European context of the epoch [27, p. 224]. «Seeking to understand the importance of I. Franko's intellectual experience, scale of changes made by him in the spiritual world of the Ukrainians, V. Mazepa did not particularly stress the distinguishing in it of historiosophical, socio-philosophical or cultural-philosophical discourses, though he understood, in the words of M. Zerov, the «multi-hypostatic nature» of Franko's genius. He saw in I. Franko an outstanding universal thinker with an articulated scientific (not Positivist!) stance; it is not accidental that I. Franko is most often referred to in the book as scientist. Besides, the Author is well aware that just as it is impossible to put Franko the writer into the Procrustean bed of a certain style – Naturalism, Neorealism, Symbolism or Neo-Romanticism, so it is that I. Franko the thinker defies an unambiguous labeling

in accordance with the tenets of a particular school of philosophy or rigidly delineated intellectual tradition» [25, p. 415]. I. Franko the researcher was capable of shelling out the rational from a particular doctrine and to include it in his own research tools, in view of which V. Mazepa notes that he never invented arbitrary theoretical constructs, and always tried to plunge into the reliable sea of the empirical. The thinker's philosophical heritage is considered in terms of the leading for I. Franko «cultural centrism» idea [27, p. 8–9], one that the researcher claims to be the most topical among his intellectual attainments. First and foremost, it is the allotment of the decisive role to culture in man's universe [27, p. 88]. Simultaneously, according to I. Lysyi, it is a setting to the consideration of any human phenomena, including the spiritual works of man in the context of culture, cultural process [25, p. 415]. Culture exists for I. Franko in all the diversity of its aspects and dimensions, it is for him a delineated way of life, and the eternal preparatory school of *free* life for both an individual and the entire community [27, c. 10]. The philosophical credo of the scientist's historical research is seen by V. Mazepa in the triune formula «man – culture – history» [27, p. 17]. So is confirmed the idea of the «emancipation» of a human entity in history and the role of a creative individuality in the cultural process is emphasized. I. Franko interpreted culture as a conceptual prism for the vision of man in history. His cultural centrism consisted, too, in transferring by him of the center of gravity from the social and philosophical discourse to the field of culture. This, in V. Mazepa's view, methodologically significant step contributed to I. Franko's transition to the liberal-democratic, cultural and humanistic positions, introduction to I. Franko's social philosophy of the national moment, recognition of the priority of the national over the social [27, p. 65; 87; 99; 104; 25, p. 416]. Four different types of centrism being influential in intercultural encounters are distinguished, viz. expansive, integrative, separative, and tentative centrism [49].

National culture is the people's «force of spirit», the culture's independence being certified by the ability to independently posit and solve the most complex human problems [27, p. 226]. On the other hand, only a self-defined national culture, I. Franko was convinced, is capable of becoming a full-fledged subject of cross-cultural interaction. Therefore this or that community, Ukraine within it, represent themselves among the nations of the world by culture [25, p. 416; 26]. The nation, according to Ivan Franko, is an «integral cultural body», civilizational and cultural system [See 27, p. 64; 100]. What is of importance, the sentiment for the ideal of the people's national independence lies, for I. Franko, «in a cultural perspective», i.e. this ideal is valid as aesthetic phenomenon [27, p. 100; 25, p. 416]. Generally speaking, I. Franko's cultural centrism has a clearly national, Ukrainian coloring, which gives rise to describing his outlook, in a way, as the Ukrainian-centered one, and for this very reason «in the foreground, there has always been for I. Franko a *concern for expanding the horizons of one's native culture and deepening the specific intelligence*» [25, p. 416–417] (emphasis mine. – I. T.). The criterion of social progress lies for I. Franko in the elevation of the people's cultural-spiritual level and the cultural status of each person [27, p. 78]. The meaning of human existence and the purpose of a progressive development of humanity is – according to I. Franko – an

attainment of happiness, and this, in its turn, is possible primarily through the formation of a harmonious highly moral personality guided by higher moral values of love and brotherhood as foundation of the Christian faith [22, p. 92; 36].

A place importance in V.Mazepa's study is occupied by the way I. Franko, in the context of social philosophy and the philosophy of Ukrainian history, treated the problem of the nation, thus making a search for the «universal model of nation-building» [27, p. 57]. Moreover, the author considers, too, a number of other related ideas of I. Franko, such as the role of community's self-awareness in the process of nation-building: the people unaware of itself is but a mob, not a nation; concern for the integrity and extensive multilevel structure in the nation-building; self-organization of the nation as the formation of civil society; *optimally carried out acculturation of foreign cultural values as a guarantee of the «national self-salvation»* [27, p. 95–121; see also 19; 20; 21; 23; 24; 28; 40; 41; 6] [emphasis ours. – I. T.]. As to the view of the driving forces of society, I.Franko shared the approach of M.Dragomanov who visualized this as a «spiritual force» whose embodiment I.Franko called an ideal which, in its essence, is the highest form of existence of values in the human society, embodiment of the material and spiritual needs and aspirations of mankind in the economic, social, cultural and political spheres of society's functioning [21, p. 150]. The monograph by A. Pashuk raising, among other issues, that of a language as means of nation-building, merits a special attention [31; 32, p. 449]. Yar Slavutych believed that «a universalistic view in the issues of culture is very much peculiar to I. Franko» [42, p. 175]. Neither can one avoid in this regard questions of the national-existential methodology in the context of I. Franko Studies. Freedom is a cross-cutting issue in I. Franko's activities (B. Kruhliy). By his works I. Franko answers the question on the need of freedom for every nation. Simultaneously, freedom is considered in the individual context as an individual's desire for liberty [18, p. 71].

There is another important factor: integration of the Ukrainian lands into a single unified state was of extreme need or «indispensable necessity» to the poet (Yar Slavutych). The researcher gives three «manifestations of I. Franko's catholicity»: a/ the relevant themes in his literary artistic works («The Great Anniversary», «Time Will Come» a.o.); b/ shaping of the literary language where «Galicia, the poet's narrower motherland, presented an intersection of many linguistic influences»; c/ translation activity, «great industriousness for translations» (Yar Slavutych) [42, p. 173–175]. Apropos, this same writer and researcher, public figure, whose real name is Hryhoriy Zhuchenko, made a very subtle observation in the acculturation aspect. Back in the early 1980s, on the occasion of I. Franko's poem *Ivan Vyshensky* seeing the light of day owing to the skillful translation of R. O. Tatchyn¹, he wrote: «The Anglophone world has gone far ahead in self-expression. Foreign-language literatures are taking little interest in our heritage nowadays unless we ourselves enliven the interest by entering the foreign-land orbit. Let us say frankly that *Ivan Vyshensky's* translation would have hardly been published by a leading American journal» [43, p. 472].

The point at issue has received foreign researchers' attention as well, G.Siedina in-

¹ Ivan Vyshensky : a poem / by Ivan Franko ; translated by Roman Orest Tatchyn ; with an introduction by Leonid Rudnytzky. New York: Shevchenko Scientific Society, 1983.

clusive. I. Franko was among the pioneers (P. Kulish M.Drahomanov, Lesia Ukrayinka, M. Kotsiubyns'kyi, O. Kobylans'ka), turning to «the classical sources» (ad fontes) of European culture, hereby beginning the transition of Ukrainian literature into the European way of development, overcoming provincialism and narrow horizons of utilitarianism and myopia of the so called «literary protectionism», writes she [48, p. 177]. Despite the fact of familiarization with Horace beginning back in the 16th c. and continuing in the activities of H. Skovoroda, P. Hulak-Artemovs'kyi, L. Borovykovs'kyi a. o., it was I. Franko who pioneered laying the foundations for the present-day concept of referring to the original in the translation practice in Ukrainian literature [48, p. 182]. It was, in her view, the most prolific translator, the scholar of broad erudition and the talented poet, on the other hand, though, he had not yet managed to overcome completely the dominant at the time practice of «Ukrainization», i. e. domestication of translations, neither did he get rid of dialectisms in his work [48, p. 197; see also 46].

Ivan Franko when launching his large-scale activity on a comprehensive modernization and development of Ukrainian literature visualized the necessity of its full-scaled positioning in the global cultural context. M. Zerov's later formula «ad fontes» («to the [original] sources») – to the sources of European culture – best fits I. Franko's creative work in the field of translation. However, I. Franko analysed and creatively elaborated not only Antiquity – Ancient Greek and Roman – foundations of «cultural Europe», but also the Biblical world, significant phenomena of Hebrew history and literature, and the much older from the Antiquity and Old Testament eras prehistory of humanity – the literature of Sumer, Akkad, Babylon. This is how I. Franko put it: «We can almost certainly claim today that the idea of sign writing has developed in one place on the lower Euphrates and the Tigris, and from there disseminated throughout the world... Together with the writing, its first inventors largely passed down to the rest of the humanity the features of their spiritual type: up till now, we have been praying by the formulas invented in old Babylon, our religious feelings and beliefs have been unconsciously moving along the paths paved for the human spirit by the speculation of Old Babylonian and Egyptian priests; the ideas of unity and trinity, holiness and sin, overground and underground world, primeval guilt and later expiation, the grace of God and the judgment, the ideas that have now altogether become for our spirit almost the same inseparable forms of feeling as time and space have become the inseparable forms of thought – those ideas are no congenital to us forms but relics of the elaborated over many millennia cultural type that rose at the dawn of our ancient civilization in the lower reaches of the Tigris and the Euphrates» [39, vol. 40, p. 9].

«And simultaneously [with many other activities. – I. T.] – O. Bahan stresses – he constantly translates. Translates from almost all European literatures (often through the German language) and selectively from all world literatures (from Old Indian to Old Sumerian). This very work, perhaps, this unquenchable desire of I. Franko to envelope the entire breadth of the European spirit saved him shortly from the narrowness and philosophical primitiveness of socialism. [...] I. Franko believed the creative work aimed at approximation and interpretation of the heights of European literature in the Ukrainian context to have been a big challenge of his life» [1, p. 10–11].

Precedent phenomena (i. e. precedent texts) as linguocultural universal markers of intertextuality [47] seem to provide a good key to a proper interpretation of I. Franko's culture-centered creative legacy. Researchers maintain that precedent texts are texts important for a particular individual in cognitive and emotional planes, are well-known to its wide environment, they are often used in the individual's speech. Precedent texts are fixed in the minds of native speakers, presenting so-called «ready-intellectual-emotional blocks» stereotypes, samples, standards of comparison that help people navigate the mental and verbal spaces. Linguists believe that the precedent texts are of particular value to the discourse of linguistic identity in the historical, cultural and area-studies perspectives [15, p. 65]. The researcher surmises that I. Franko's corpora of precedent texts could include: 1) world folklore (sayings, proverbs, parables, fairy tales, riddles, etc.), ancient mythology inclusive; 2) works of world literature; 3) religious works, primarily the Bible; 4) scientific texts by Ukrainian and other, predominantly Slavonic researchers; 5) journalistic texts of historic-philosophical and political nature [15, p. 66].

«I. Franko did not only care for his own intertextuality – the researcher goes on to say – but also did much for the Ukrainian reader as well as a budding writer, whose world outlook is only in the making, to be able to partake of the best samples of world literature. This could solely be done through translations. This translation work was paralleled every time with an attempt at better familiarization with individual authors and relevant literary trends, and making them available to others» [15, p. 68–69]. The conclusion arrived at by the researcher is interesting and imaginative: «The culture of mankind, according to researchers, can be represented as a step pyramid whose top places the universal (terrestrial, planetary) culture, a step below are supranational (continental, supra-regional) cultures, another step below – national and sub-national (ethnic) cultures, down further – numerous subcultures and, finally, at the very bottom – ideocultures (individual cultures). *I. Franko as ideoculture has absorbed all the steps of this pyramid* [italics mine. – I. T.]. Given the above, I. Franko can also be described as the most talented intermediary in the intercultural communication. The present generation of the Ukrainians benefits from the fruits of his activity» [15, p. 69]. The topicality of I. Franko's culture-forming mission has not diminished in our time as «we should not overlook the fact of the unfolding planetary process of man's depersonalization, the shaping from him/her of a mass man, collective man driven rather deliberately, on his/her own – rather than out of compulsion, necessity of having to keep up with the times – into this huge supermarket he/she makes a choice every time... And there is no end to wishes, needs of choosing something. And what does man give? Is he/she capable of giving himself/herself? [...]. But the mass man is a standardized man, without roots, without traditions and culture, deprived of the historical memory, hence – responsibility for the future», M. Zhulyns'kyi writes [12, p. 30]. There rises here a remarkably burning problem of preserving one's national identity: «What we call «a quenching of the spiritual thirst» is nothing other than the acquisition of one's national and cultural identity, revival of the traditions, «canonization» of national and religious myths as spiritual builders of the national ideology. National culture is that same life-giving soil the systems of national inherited values and contemporary priorities, myths and heroes, traditions and beliefs, ideas and predictions majestically rise upon» [12,

p. 35]. Did not Lina Kostenko have this point in mind? «And so, the humanitarian aura of a nation. Kind of a nice to the ear combination of words, isn't it? In fact, each nation must have its humanitarian aura. That powerfully emanating complex of sciences, covering all aspects of life, including education, literature and art – in their integral involvement in world culture and, of course, unique in its national version» [16, p. 3]. When talking of I. Franko's three spiritual behests [alongside the sharp journalistic Word in its profound sense, «the idea of constant and sacrificial civil service»] he has left to the Ukrainian nation, beyond his literary artistic creativity, it is interesting to dwell on the third one, outlined by O. Bahan («Nahuyevychi Readings-2008») as follows: «The Third Behest – a broad strategy of the nation's cultural growth in the European parameters I. Franko used to constantly work for by his gigantic translational work and enlightenment. He has always been the great leader of global cultural trends in Ukraine» [2, p. 256]. Regrettably – the author goes on to say – «we are faced today with a threat of new challenges to the national culture on the part of the globalization of culture and massism. They are deep- and large-scale destroying a genuine aesthetic taste, fragmenting the process of thinking, disseminating skepticism. In this regard, a lot of work is required with the aim of extending the traditional high culture. In parallel, Ukrainian culture suffers from pressure and assimilations on account of its inefficient work for its expansion in the world. To provide an example, thousands of scientists, dozens of research centers with foreign language experts do not seem, as of today, «to have promoted» a single Ukrainian classic writer with their translations, for his works to see the light of day. All of those well-known in Europe now, have achieved this through personal connections. That is to say, there is no integral programme of strengthening our culture in the broader, Franko's dimensions» [2, p. 256].

As regards I. Franko's socio-political views, it was V. Kosyk who, among others, pioneered the research. His pattern is this: Folklorism (1874–1876) – Socialism (1877–1881) – «Ideal of the nation's life and development» (1881–1916), the chronological frames, esp. the latter ones being relative [44, p. 111; 17, p. 42–43].

The evolution of I. Franko's outlook is clearly traced in the detailed research by P. Berko, M. Reheda, and H. Prytula [3]. The periodization scheme for the writer's evolution as proposed by the authors is as follows: I. 1873–1876. Romantic Idealism. II. 1876–1889. Positivism, Anthropological Materialism, Rationalistic fighting against God, Ethics of Labour and Struggle, Community Socialism on M. Drahomanov's model. III. 1890–1900. Cultural and Historical Universalism. IV. 1900–1907. Philosophy of the «Power of the Creative Spirit» and the National Idea. V. 1908–1916. Spontaneous Nationalism, pathology-generated Mysticism [3, p. 14–17]. Universalism, to be added here, is the faith in the moral values, e.g. human rights, being largely the same always and everywhere, the opposite being Relativism [38].

Personally, I. Franko set himself the task of «awakening a sense of national unity, raising the all-Ukrainian self-cognition of the people in all parts and environs of our land» (Institute of Literature, Holding 3, No. 1615, Sheet 129) [Quoted in 34, p. 14]. Comprehending from this angle I. Franko's activity as an artist and public figure enables one, so the researcher believes, to make important generalizing observations and conclusions. First, the writer sought to strengthen the spiritual ties between disparate parts Ukraine, primarily through literary

creativity, developing in his literary artistic works [and translations. – I. T.] historical events in Dnieper Ukraine, introducing Eastern-Ukrainian themes into his works. Secondly, the literary-critical and scientific activity of I. Franko was also subject to this lofty goal. Despite some differences in the development of Ukrainian literature in Western and Eastern Ukraine, I. Franko regarded this literature as an integral whole, the cultural heritage of the people belonging to both the Galician Ukrainians and the Dnieper Ukrainians. I. Franko, to be emphasized here, was the first to have theoretically comprehended the development of Ukrainian literature in the famous work «Outline of the History of Ukrainian-Ruthenian Literature to 1890». I. Franko appraised all outstanding writers in Eastern Ukraine. His works on Shevchenko, MarkoVovchok, I. Nechuy-Levyts'kyi, M. Staryts'kyi, Lesia Ukrayinka, O. Konys'kyi, P. Kulish and many others would constitute, F.Pohrebennyk rightly claims, a thorough anthology. Thirdly, a form of struggle was for I. Franko his journalistic and publicistic activities [34, p. 14–17]. In particular, the author notes, «None of the Western Ukrainian writers and critics has done so much useful, fruitful in the the theoretical development, propaganda and systematization of literary and cultural achievements in Dnieper Ukraine, as has I. Franko. He closely followed everything that appeared on Ukrainian literature on the Dnieper, no more or less prominent literary phenomenon, be it modern or ancient, has avoided his attention [...]. In all the publications he edited and actively participated in, I.Franko promoted the ideas of unity and brotherhood, laying bare the political short-sightedness and spiritual limitation of those who «do not want to know anything beyond the black and yellow pillars separating Galicia from Russia» (Literary Scientific Herald (LNV), 1901, Book VII, p. 5) [34, p. 15–16; 17]. The paper employs the term «discourse» to refer to large amounts of texts in the translation creativity of I.Franko. «Discourse is not only respectively logically composed and pragmatically oriented text, but simultaneously the text (oral or written) with a specific cognitive, anthropologically conditioned semantics [10; 29]. Alongside being written/oral, endowed with meaning, it is also a fragment reflecting social, epistemological, and rhetoric practices of a group, language's ability to limit this practice in the group as well as influence it [11, p. 126]. The most acceptable definition is of discourse as a set of statements, cogitations related to some issues, considered in connection with those issues, and relations between them [9].

Conclusions. A comprehensive coverage of the problem in question is impossible without a broader philosophical and cultural studies background, comparative literary context, the epoch I. Franko lived in. Torn asunder between two empires, Ukraine was in bad need of unification. To this end, a conceptualization of Ukraine as a cultural phenomenon was high on the agenda. It was necessary to overcome first the cultural, and then political isolation of Ukraine. The integration of the Ukrainian lands into a single unified state being of dire necessity, the writer sought to strengthen the spiritual ties between disparate parts Ukraine, primarily through literary creativity, developing in his literary artistic works and translations the historical events in Dnieper Ukraine, introducing Eastern-Ukrainian themes into his works. I. Franko thought of awakening a sense of national unity, raising the all-Ukrainian self-cognition of the people in all parts and corners of our land.

National culture being the people's «force of spirit», I. Franko, with a laser precision, selects from other cultures all that addresses the important demands of his own

culture – thus introducing it into the global dialogue with cultures of different epochs and peoples. The choice, however, is not dictated by an individual perception, but a cultural paradigm. The largely unprecedented activity of I. Franko is culturally-centered, with a laser precision aimed at the optimally implemented acculturation of foreign cultural values as a guarantee of the national self-preservation.

I. Franko expanded the creative horizons of Ukrainian literature by translations and transfusions, to mention only some forms of the foreign text's assimilation, from other peoples' literatures. He never invented arbitrary theoretical constructs, but every time strived to plunge into the reliable sea of the empirical. I. Franko interpreted culture as a conceptual prism for the vision of man in history. His cultural centrism consisted, too, in transferring by him of the center of gravity from the social and philosophical discourse to the field of culture.

The thinker visualized the necessity of Ukrainian literature's full-scaled positioning in the global cultural context. He has absorbed, which seems to be unprecedented, all the steps of the cultural pyramid, from top (universal human culture, continental cultures etc.) down to the bottom (subcultures and ideocultures). To summarize, I. Franko's foreign language discourse including national literatures and forms of their interaction, viz. translation, reception, inter-literary ties etc. was part and parcel of his cultural centrism.

REFERENCE SOURCES

1. *Баган О. Жрець інтелектуалізму / О. Баган // Франко І. Вибрані твори : у 3-х т. Т. 3: Літературознавство, публіцистика / ред. кол.: Скотний В. та ін. ; упор. Баган О. – Дрогобич : Коло, 2004. – С. 5–26.*
2. *Баган О. [Круглий стіл. Нагуєвичі, 15 червня 2008 р.] / О. Баган // Нагуєвицькі читання-2008: Іван Франко і новітнє українство : Матеріали Міжнародної наукової конференції / ред. кол.: П. Іванишин, Я. Радевич-Винницький та ін. – Дрогобич : Посвіт, 2009. – С. 255–256.*
3. *Берко П. Іван Франко – системність світоглядних засад / П. Берко, М. Резеда, Г. Пригула. – Дрогобич : Вимір, 2006. – 176 с.*
4. *Берко П. Г. Іван Франко: системність світоглядних засад / П. Г. Берко, Б. С. Левик // Актуальні проблеми духовності : збірник наукових праць / ред. Я. В. Шрамко. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. – Вип. 10. – С. 237–246.*
5. *Білецький О. І. Світове значення Івана Франка / О. І. Білецький // Вінок Івану Франкові : збірник. – К. : Радянський письменник, 1957. – С. 159–168.*
6. *Возняк С. М. У пошуках суспільного ідеалу (І. Франко і соціалізм) : монографія / С. М. Возняк. – 2-ге вид., доп. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного ун-ту ім. Василя Стефаника, 2007. – 176 с.*
7. *Гольберг М. Я. [Обговорення] / М. Я. Гольберг // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986) : у 3 кн. / упоряд. Б. З. Якимович ; редкол.: І. І. Лукінов, М. В. Брик, Г. Д. Вервес та ін. – К. : Наукова думка, 1989. – Кн. 2. – С. 298–300.*
8. *Гундорова Т. І. Іван Франко / Т. І. Гундорова // Історія української літератури ХІХ століття : підручник: у 2-х кн. / за ред. акад. М. Г. Жулинського. – К. : Либідь, 2006. – С. 268–349.*

9. Дискурс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hohlopedia.org.ua/inshomovnyh_sotsiokulturnyh_terminiv/page/dyskurs.94/. – 14 бер. 2013.
10. Дискурс іноземномовної комунікації : монографія. – Львів : Вид-во Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2002. – 495 с.
11. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора ; пер. з англ. В. Шовкун ; наук. ред. перекл. О. Шевченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
12. Жулинський М. Г. Духовна спрага по втраченій Батьківщині / М. Г. Жулинський. – 2-ге вид. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2002. – 67 с.
13. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період / О. Забужко. – 2-ге вид. – К. : Факт, 2009. – 156 с. – (Серія «Висока поліція»).
14. Кобелецький Ю. Поетичні переклади Ів.Франка / Ю. Кобелецький // Літературна газета: Орган Правління Спілки радянських письменників України. – 1941. – № 3. – 17 січня. – С. 2.
15. Космеда Т. А. Текст І.Франка у фокусі інтертекстуальності / Т. А. Космеда // Лінгвістичні дослідження : збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Харків : ХНПУ, 2009. – Вип. 27. – С. 62–70.
16. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала: лекція, прочитана в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» 1 вересня 1999 р. / Л. Костенко. – К. : Видавничий дім «КМ Academia», 1999. – 32 с.
17. Кравець Я. «Quae scripsi, scripsi»: романські літератури у рецепції Івана Франка / Ярема Кравець. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 230 с.
18. Круглій Б. Образ свободи в поемі Івана Франка «Мойсей» / Б. Круглій // Особисті цінності і переконання філософа та історико-філософський процес : тези Всеукраїнської наукової конференції «XXI Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи К. Твардовського», 11–12 лютого 2009 року / відп. за випуск В. Л. Петрушенко. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2009. – С. 71–74.
19. Кушнір І. О. Трансформація поглядів І.Франка на цивілізаційні процеси / І. О. Кушнір // Філософія, культура, життя : міжвузівський зб. наукових праць. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. фін.-екон. ін-т, 2003. – Вип. 20. – С. 220–234.
20. Кушнір І. О. Роль природного добору на початку розвитку людського суспільства у поглядах І.Франка / І. О. Кушнір // Філософія. Культура. Життя : Міжвузівський зб. наукових праць. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2007. – Вип. 29. – С. 186–191.
21. Кушнір І. О. Рушійні сили розвитку суспільства у поглядах І. Я.Франка / І. О. Кушнір // Філософія. Культура. Життя : міжвузівський зб. наукових праць. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2008. – Вип. 31. – С. 145–151.
22. Кушнір І. Віра і сенс людського буття / на матеріалах філософської спадщини І. Франка / І. Кушнір // Філософія. Культура. Життя : міжвузівський зб. наукових праць. Спеціальний випуск. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2009. – С. 89–92.
23. Кушнір І. Погляд на проблему цивілізації у філософській спадщині І. Франка / І. Кушнір // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Чернівці : ЧНУ, 2009б. – Вип. 466–467. Філософія. – С. 66–69.
24. Кушнір І. О. Роль національного ідеалу в прогресивному розвитку нації (на матеріалах робіт І. Франка) / І. О. Кушнір // Філософія. Культура. Життя : міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ : Дніпропетровська державна фінансова академія, 2010. – Вип. 35. – С. 32–43.
25. Лисий І. Оприсутнений Франко Володимира Мазепи (Рецензія на книжку В. Мазепи «Культуроцентризм світогляду Івана Франка») / І. Лисий // Могилянські історико-

- філософські студії / ред. Т. В. Нагорна. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 414–421.
26. *Лисий І.* Гуманітарна міждисциплінарність: засади і практика / І. Лисий // Людина в часі: (філософські аспекти української літератури ХХ–ХХІ ст.) // НАУКМА, упоряд.: В. Моренець, М. Ткачук. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2010. – С. 10–31.
27. *Мазепа В. І.* Культуроцентризм світогляду Івана Франка / В. І. Мазепа. – К. : ПАРА-ПАН, 2004. – 232 с.
28. *Макаровський І.П.* Національно-державницькі погляди Івана Франка : монографія / І. П. Макаровський. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпат. держ. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2008. – 132 с.
29. *Матвеева О.О.* Наукова полеміка щодо співвідношення понять тексту та дискурсу / О. О. Матвеева // Наук. вісн. Чернів. ун-ту : збірник наук. праць. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 386: Романо-слов'янський дискурс. – С. 64–67.
30. *Пахльовська О.-Є.-Я.* Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії / О.-Є.-Я. Пахльовська // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали Міжнар. наук. конф., присв. 140-річчю від дня нар. Івана Франка (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів : Світ, 1998. – С. 19–31.
31. *Пашук А. І.* Філософський світогляд Івана Франка : монографія / А. І. Пашук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 432 с.
32. *Пашук А. І.* Франкова концепція українського націотворення / А. І. Пашук // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 2008. – Т. ССLVI. Праці історично-філософської секції. – С. 447–458.
33. *Погребенник В. Ф.* Світи Івана Франка: Передмова / В. Ф. Погребенник // Іван Франко. Сотворення світу / передмова В. Ф. Погребенника. – К. : Обереги, 2004. – С. 4–34. – (Б-ка укр. раритету).
34. *Погребенник Ф. П.* Іван Франко в українсько-російських літературних взаєминах: Дослідження / Ф. П. Погребенник. – К. : Дніпро, 1986. – 301 с.
35. *Радчук В.* Рудий Панько М. Гоголя в дівчачому люстерку Лесі Українки: конгеніальність тлумачки і звітність репортерів / В. Радчук // Леся Українка і сучасність : збірник наукових праць. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського національного ун-ту імені Лесі Українки, 2008. – Т. 4. – Кн. 2. – С. 161–189.
36. *Сидоренко М.* Філософсько-релігійні погляди Івана Франка та їх вплив на відродження духовності в сучасній Україні / М. Сидоренко // Філософія. Культура. Життя : міжвуз. : збірник наук. праць. – Дніпропетровськ : Дніпропетровська державна фінансова академія, 2007. – Вип. 29. – С. 83–85.
37. *Смолич Ю.* Сердечна подяка (З виступу на урочистому засіданні Радянського Комітету захисту миру в Москві 29 серпня 1956 р.) / Ю. Смолич // Вінок Івану Франкові : збірник матеріалів / редкол.: О. С. Дяченко, Ю. С. Кобилецький, А. А. Каспрук та ін. ; упоряд. А. А. Каспрук. – К. : Рад.письменник, 1957. – С. 143–149.
38. Універсалізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.uk.wikipedia.org/wiki/Універсалізм.
39. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
40. *Шляхов Б. М.* Проблема соціокультурних функцій інтелігенції в спадщині І. Франка / Б. М. Шляхов // Філософія і соціологія в контексті сучасної культури : зб. наукових праць. Присвячується 85-річчю Дніпропетровського національного університету. – Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2003. – С. 71–82.
41. *Шляхов Б. М.* Проблеми культурології в спадщині І. Франка / Б. М. Шляхов // Філософія і соціологія в контексті сучасної культури : зб. наукових праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. – С. 223–237.

42. *Яр Славутич*. Соборницькі ідеї Івана Франка // Іван Франко : зб. філологічної секції для відзначення 110-річчя народин і 50-річчя смерти Івана Франка. – Т. 32 (Зап. НТШ. Т. CLXXXII). – Нью Йорк : Накладом НТШ в ЗДА, 1967. – С. 171–177.
43. *Яр Славутич*. Англійський переклад поеми Іван Вишенський // Яр Славутич. Дослідження та статті. – Едмонтон : Славута, 2006. – С. 471–472.
44. *Kosyk V.* Evolution des idées sociales et politiques d'Ivan Franko / Volodymyr Kosyk // Actes de la Journée Ivan Franko (Sorbonne, le 12 novembre 1977) – Paris-Munich : L'uer de littérature générale et comparée de l'Université Sorbonne nouvelle (Paris III), La faculté de Philosophie de l'université ukrainienne libre (Munich, RFA), 1977. – P. 111–120.
45. *Kuplowski M.* Iwan Franko a literatura polska / M. Kuplowski // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародного симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986) : у 3 кн. / упоряд. Б. З. Якимович ; редкол.: І. І. Лукінов, М. В. Брик, Г. Д. Вервес та ін. – К. : Наукова думка, 1989. – Кн. 1. – С. 111–116.
46. *Pachlovska O.* La scuola ucraina della traduzione: aspetti storici, teorici, linguistici / O. Pachlovska // Materiali del Convegno in occasione della Presidenza italiana dell'Unione Europea «Verso un'Unione Europa allargata ad est: quale ruolo per la traduzione?» (Maggio 1996, Trieste) (a cura di A. Padellaro), Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, Divisione Editoria, Roma, 1997. – P. 153–178.
47. *Ryzhkov M. S.* Intertextuality markers as linguopragmatic phenomena in the English Internet-discourse [Electronic resource] / M. S. Ryzhkov. – Access mode : http://www.rusnauka.com/13_EISN_2009/Philologia/40434.doc.htm – Accessed Jan. 4, 2016.
48. *Siedina G.* Una nuova epoca nella traduzione poetica ucraina: l'approccio di Mykola Zerov alla Satira II, 6 di Orazio / G. Siedina // Pagine di ucrainistica europea à cura di Giovanna Brogi Bercoff, Giovanna Siedina. – Slavica: Collana di studii slavi diretta da Giovanna Brogi Bercoff e Mario Enrietti. No.4. – Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2001 – P. 177–200.
49. Wimmer, Franz Martin. Cultural Centrisms and Intercultural Polylogues in Philosophy [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.i-r-i-e.net/inhalt/007/09-wimmer.pdf>

Стаття надійшла до редакції 20.10.2015

Прийнята до друку 21.12.2015

КУЛЬТУРОЦЕНТРИЗМ ІВАНА ФРАНКА

Іван ТЕПЛІЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: i_teplyi@rambler.ru*

Розглянуто проблему культуроцентризму діяльності І. Франка. Аналіз поставленої проблеми, як видається, неможливий без уведення ширшого культурологічно-філософського контексту діяльності І. Франка загалом. Розглянуто головні філософські, культурологічні та літературознавчі концепції І. Лисого, В. Мазепи, О. Пахльовської, О. Забужко, Яра Славутича, Л. Костенко, М. Жулинського, О. Багана та ін. Підкреслюється, що вся титанічна й багатогранна діяльність І. Франка була системною і підпорядковувалася націєтворчій функції культури – від ознайомлення широких верств народу з культурними здобутками інших народів, популяризації українства на шпальтах закордонних видань – до підвищення рівня культури самого народу, отже, його національної самосвідомості.

Ключові слова: культурологія, культура, література, франкознавство, націєтворення.

УДК 001.32НТШ:82.09-051Франко І.

ІВАН ФРАНКО ЯК ФУНКЦІОНЕР, НАУКОВИЙ ПРОДУЦЕНТ, РЕЦЕНЗЕНТ, ТВОРЧИЙ МОДЕРАТОР І НАТХНЕННИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ДИСКУРСУ НА ЗАСІДАННЯХ ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ НТШ

Андрій ФРАНКО

*Інститут Івана Франка НАН України,
відділ франкознавства,
вул. Драгоманова, 18, Львів, Україна, 79005,
e-mail: andrij.fran@gmail.com*

Розглянуто науково-організаційну діяльність Івана Франка як керівника, рецензента, модератора філологічної секції НТШ.

Ключові слова: І. Франко, філологічна секція НТШ, дискурс, книга протоколів.

Шляхом проведення демократичних виборів на загальних зборах реорганізованого Наукового товариства ім. Шевченка, які відбулися 11 травня 1893 року, перша президія філологічної секції НТШ визначилась у поважному складі знаних, авторитетних «персоналій». «Директором» наукового осередку Товариства обрали Омеляна Огоновського – знакову постать у галицько-українському літературознавстві, автора незавершеної шеститомної праці «Історія літератури руської» (1887–1893). Заступником керівника секції став український учений-мовознавець, етнограф, історик, педагог і громадський діяч, редактор «Зорі» (1880–1885 років) Омелян Партицький, а її секретарем – Остап Макарушка – український педагог і мовознавець, що згодом увійшов в історико-літературні «аннали» як автор розвідок про Тараса Шевченка, Осипа Маковея, Олександра Потебню, О. Огоновського, професор, завідувач кафедри педагогіки Українського таємного університету у Львові [19, арк. 3]. З першими двома діячами (керівником і заступником новообраного наукового органу НТШ) І. Франко у певні періоди життя мав доволі «тісні» стосунки на видавничо-«письменницькій» ниві. О. Огоновський та І. Франко як представники різних поколінь у своєрідному «мовчанні і діалозі» (за висловом Володимира Микитюка [26, с. 1–187]) визнавали один одного як прижиттєвих «класиків» української літератури і науки. Омелян Партицький у детективних, «калейдоскопічних» взаємовідносинах щодо вирішення дилеми передачі власності і редагування журналу «Зоря» врешті-решт надав-таки перевагу більш благонадійному і прогнозованому у своїх подальших діях Товариству ім. Шевченка в його «пролонгованому протистоянні» (1884–1886) з більш радикально настроєним на проведення реформ «непередбачуваним» (на консолідовану, усталену думку «народовців») І. Франком. Ці питання дотично висвітлені і в декількох наших працях, зокрема,

у дослідженнях «Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка» [38, с. 74–91], «Науково-організаційна діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка» [44, с. 121–131].

Перше засідання членів філологічної секції відбулося 8 червня 1893 року. А вже на наступних «сходинах» (7 липня 1893 року) з'явилася інформація: «Праця д-ра Ів. Франка “Про Варлаама і Йоасафа” буде друкуватися у третьому томі “Записок...”» [19, арк. 10]. Однак невирізане, непевне становище ученого в Товаристві та неприхильне ставлення до НТШ з боку його тогочасного політичного соратника, колишнього «учителя» Михайла Драгоманова призвели до подальшого неодноразового зволікання з виданням наукового твору під егідою НТШ. Процес поетапної публікації в головному друкованому органі Товариства літератор відклав, як з'ясується пізніше, «у довгу шухляду». І. Франко завагався з прийняттям рішення, а згодом повідомив, що нібито його дослідження ще на завершальній стадії опрацювання [19, арк. 13]. Тут варто зауважити, що це була вже цілісно підготована ґрунтовна робота – «вистражданий» порівняльно-компаративістичними «дослідами» текст докторської дисертації (на основі написаної німецькою мовою магістерської дисертації «Über Barlaam und Josaphat und die Einhornparabel», титульний заголовок якої можна перекласти так: «Про Варлаама і Йоасафа та притчу про однорога») [52, т. 30, с. 661]. Докторську працю учений успішно захистив 28 червня 1893 року у Віденському університеті. В одній зі своїх автобіографічних «сповідей» І. Франко усвідомлено виокремив, виділив цей визначальний науковий факт насиченого численними публікаціями літопису його життя: «На дисертацію до докторату подав докладну студію про старохристиянський роман про “Варлаама та Йоасафа” з окремим дослідженням притчі про однорожця...» [52, т. 50, с. 360]. Перебуваючи ще під інерційною дією впливу свого духовного наставника М. Драгоманова (який особливо був відчутний у юнацько-молодечий період становлення, ґартування непересічної особистості та формування світогляду І. Франка), на той час вже достатньо зрілий львівський учений вирішив тоді не друкувати знакове в його науковій діяльності дослідження у виданні Товариства [40, с. 81]. Забігаючи наперед, доцільно зазначити, що лише по смерті М. Драгоманова (1895) І. Франко у визначеному вже статусі члена НТШ «зреферував» нарешті 14 грудня 1895 року текст цієї праці, ґрунтовно перероблений упродовж понад двох років вимушеного очікування, незважаючи на герменевтично цілісну «тканину» дисертаційної праці. Запізнілу, «витриману як добре вино», доповідь-авторецензію виголосив учений рівно через півроку після його обрання 14 червня 1895 року членом наукової інституції. Такий довгий шлях: від часу подання дослідження «на апробату», а згодом і від секційного розгляду аж до моменту публікації пояснюється, на нашу аргументовану думку, насамперед вольовим, емоційно забарвленим, навіть дещо спонтанним рішенням автора, а також занадто скомплікованою (поетапною) процедурою обговорення та, треба визнати, деякими креативно-конструктивними чинниками поглиблення проблемно-тематичного опрацювання й остаточного редагування. Але, крім того, таке зволікання обумовлювалося і деякими іншими, такими собі, м'яко кажучи, «ідеологічно-політичними» чинниками (щоправда, не настільки визначальними факторами як «імперативні», імпульсивні бажання автора

праці), тобто не лише суто творчими критеріями можна пояснити таку тривалу паузу. Очільники вже реорганізованої інституції довго розмірковували над питанням про так звану громадсько-партійну «благонадійність» І. Франка як вірогідного в недалекому майбутньому співпрацівника НТШ – правонаступника і спадкоємця Товариства ім. Шевченка, яке упродовж майже двох десятиліть від утворення у 1873 році славилася консервативними традиціями непорушного «бастиону народовців».

Про важливе розширення аналітично-історіографічного блоку питань згаданого щойно «первісного» тексту «дипломованого» дослідження його автор, І. Франко, зазначав: «Розвідку про самий роман я пізніше ґрунтовно переробив ... вона появилася у 1896–[18]97 р. в українських “Записках Наукового товариства ім. Шевченка” у Львові ...» [52, т. 50, с. 360]. Після детального, «зацікавленого» обговорення (з компаративістично-джерелознавчого погляду особливо вражає Франків системно-порівняльний аналіз змісту «усіх орієнтальних» версій повісті чи “роману”) про Варлаама і Йоасафа) філологічна секція схвалила розширене детальним аналізом змісту дослідження до друку в «Записках НТШ» [15, с. 2]. Праця вийшла у світ частинами через об’єктивну причину його великого обсягу упродовж трьох років: у 1895 р. (кн. 4, тут також розміщено науково-джерельний додаток «Рисунки і проби тексту із Крехівського рукопису XVI в.»), у 1896 році (кн. 2), а також у 1897 році (кн. 4, 6) [8, 1895–1897 роки]. Заради справедливості доречно зазначити, що така тривала епопея з просуванням до друку вищезгаданої праці пішла тільки на користь, як це не парадоксально, науковій справі, оскільки остаточний «перфектний» текст публікації в «Записках НТШ» суттєво відрізняється і за обсягом, і за деякими висновками та застосованими методологічними підходами від первісного змісту докторської дисертації, яка таким ускладненим, скажімо так, «зигзагоподібним, синусоїдальним», дещо ірраціональним способом значно удосконалилася і стала «академічною візитівкою» І. Франка у світовому науковому середовищі. До речі, учений оприлюднив текст праці також і окремим відбитком під назвою «Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман. Розвідка» (Львів, 1897, 202 с.). Стосовно одного із значних «фрагментів», сказати б, «магістерсько-докторського» тексту, який не увійшов до зазначеної вище публікації в «Записках НТШ», І. Франко так висловився про його доопрацювання (і вміщення в іншомовному науковому збірнику) в автобіографічному листі від 18 січня 1909 року до редактора енциклопедичного видання «Herders Konversations Lexikon»: «Розвідку про притчу про однорожця я теж переробив і доповнив новою літературою; вона з’явилася у болгарському перекладі в “Сборнику” болгарського міністерства освіти, т. XIII» [52, т. 50, с. 360]. Розширена за обсягом і поглиблена за змістом студія, в якій подано аналітичне обґрунтування заперечення деяких первісних авторських суджень про суто слов’янське походження вищезгаданої притчі, вийшла з друку у перекладі болгарською мовою у виданні «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина» під титульним заголовком «Притчата за еднорога и нейният български вариант» («Притча про єдинорога та її болгарський варіант») (Софія, 1896) [31, с. 570–620], а також окремим відбитком під однойменною назвою (Софія, 1896, 52 с.). Тут принагідно зауважимо, що засновником і редактором цього філологічного та етнографічного збірника (з 1889 року) був відомий

болгарський учений, літературознавець, фольклорист і історик, професор Софійського університету Іван Шишманов, зять М. Драгоманова. Останній упродовж тривалого часу мешкав і викладав у Софії і був одним із засновників згаданого вище видання, його старша донька Лідія була дружиною І. Шишманова, і тому закономірно саме в болгарській столиці І. Франко опублікував це доволі неоднозначне, контроверсійне дослідження. Анонс І. Франка про болгарський першодрук було надруковано 1897 року у журналі «Жите і слово» [32, с. 96], який він і редагував. Тонкощі удосконалення аналітичної «канви» тексту полягають у тому (тут ідеться про причини поглиблення дослідником проблематики доопрацювання питання істинності основних версій трактування етимології історії зародження та мандрівки згаданої притчі), що І. Франко кардинально, сміливо («ничтоже сумняшесь») змінив попереднє своє твердження про наявність окремих досліджень, за висловлюванням ученого, «притчі про однорожця **староболгарської переробки, як тоді мені видавалось** на практично **діаметрально протилежний висновок**: «... притча про однорога не розцвіла на слов'янському ґрунті, не зазнала самостійного опрацювання і прикрашення, а по можливості вірно відбивала, звичайно в прозі та віршах, **греко-латинський оригінал**. За єдиним винятком...» (застосовані курсив і жирний шрифт наші. – А. Ф.) [51, т. 30, с. 621–622]. Цей виняток і становила власне слов'янська «Притча о богатых из книг болгарских», блискучий текстологічний аналіз якої зробив «перфекціоніст», науковий «максималіст» І. Франко, котрий цілеспрямовано опублікував працю саме у болгарському виданні. Такий аргументований висновок робимо насамперед з визначального погляду на національно-тематичну спрямованість красномовної назви і концептуального змісту твору.

Отже, така «вистраждана», «скомплікована» багатьма чинниками, науковими і позалітературознавчими нюансами, розтягнута значним часовим проміжком «апробата» філологічною секцією НТШ фундаментальної праці «Про Варлаама і Йоасафа...» до видання в головному друкованому органі Товариства «Записках...» (такий собі справжній випробувальний «вир» вимушеного публічного наукового самоствердження І. Франка в галицько-українському академічному конкурентному середовищі) сприяла також і появі у європейській науковій «пресі» *суголосної за ідейно-тематичним «наповненням» ще однієї нестандартної праці*. Йдеться про побіжно згадану вище важливу публікацію видозміненого, розширеного тексту (похідного, удосконаленого «словотвору» від змісту і спрямування первісного фрагменту магістерської дисертації) новаторського дослідження «Притча про єдинорога та її болгарський варіант» у поважному закордонному науковому виданні. Воно було тісно взаємопов'язане із проблемно-тематичним спектром порушених концептуальних питань у неодноразово фігуруючій у нашій розвідці монографічній «студійованій розправі» ученого «Про Варлаама і Йоасафа...». До речі, ця болгарськомовна праця («Притчата за єднорога...») так і не потрапила до львівського журналу і ще й досі ніде не «републікувалася» ані в оригіналі, ані в перекладі українською мовою (цілковито альтруїстично подаємо таку «безцінну» інформацію «на замітку» майбутнім публікаторам-франкознавцям).

Схожа в деяких аспектах історія супроводила і працю І. Франка «Іван Вишенський і його твори». Наприкінці 1893 року Роману Заклинському доручили передати

наукову роботу про І. Вишенського та його літературну діяльність «до перечитання» Іллі Кокорудзу, котрий згодом, 19 лютого 1894 року, виступив з критичною рецензією її змісту на черговому засіданні філологічної секції [19, арк. 14]. Згідно з §38 регламенту НТШ («регуляміну» – «похідного» від узагальнених норм Статуту Товариства 1892 року документа установи про її внутрішній розпорядок діяльності) [34, арк. 16] за таким своєрідним академічним процедурним алгоритмом «просування» до друку члени наукового осередку Товариства передали студію І. Франка «до другої рецензії» Ярославу Грушкевичу. Однак замість останнього за цю справу взявся *чомусь* новообраний 1893 року голова НТШ Олександр Барвінський (по смерті у 1892 році попереднього керівника Товариства ім. Т. Шевченка Юліана Целевича) [19, арк. 15–18]. І тут зробимо не надто велику, доцільну «науково-мистецьку павзу» для пояснення визначальних пріоритетів у літописанні зигзагів біографії перспективного ученого в «епіцентрі» подальшого повороту подій на роздоріжжі життєвого вибору. Зупинимось детальніше на цьому важливому аспекті з'ясування дражливого, контроверсійно-драстичного питання під умовною «філософічною» назвою «Екзистенційний вибір І. Франка між властивим ще з юнацьких років вектором тяжіння психологічно-світоглядного єства його натури до політично-радикалізованої суспільно-громадської самореалізації і його схильністю до глибинної, виваженої, систематичної наукової фундаментальної праці». Ментальний чинник вибору ціннісних пріоритетів довгого тернистого шляху ученого ознаменував вирішальний (у калейдоскопі попередніх і подальших перипетій) етап остаточного утвердження І. Франка як *Науковця* з великої літери.

Після переїзду О. Барвінського з Тернополя до Львова його стосунки з І. Франком після перших захопливих «спалахів заприязнення» (на початку знайомства під час епістолярного діалогу) значно «охолонули». Тут варто, на контрастному метафорично-асоціативному протиставленні до резонансно широкої амплітуди несподівано «наглої» температурної зміни «*погожої* атмосфери» та швидкого щезання *лагідної* «аури» дружніх взаємовідносин, згадати про попередню історію їхнього «*теплого*» знайомства, правдивим свідченням якої є «*світла*» (за невидимим, але відчутним, енергетичним спектром позитивного, підкреслено «*ласкавого, товариського*» тону письмових «*по-слань*») переписка між ними. Збереглася більша кількість маловідомих листів О. Барвінського до І. Франка [24, спр. 1605, арк. 93–95] (досліджених у рукописному вигляді автором пропонованої розвідки ще на початку 90-х років ХХ століття. – *А. Ф.*), аніж красномовних «епістол» останнього до майбутнього керівника Товариства упродовж зазначеного нижче періоду [52, т. 49, с. 97–98, 175–176]. Перспективу взаємного плідного співробітництва обидва діячі натхненно пов'язували з *райдужними, щирими, оптимістичними* сподіваннями на радикальне перетворення дещо вже на той час (1888–1890 роки), перефразовуючи висловлювання згаданих науковців, ретроградного, заскоружлого за структурною побудовою, «неповороткого» літературно-видавничого інституціонального утворення. У контексті побіжного, фрагментарного розгляду непротиставлених взаємин між цими знаковими постатями в історії, сказати б патетично і пафосно, галицько-українського академічного «універсуму», видається доцільним зосередитися на характерних думках промовистого тексту деяких важливих наукових досліджень,

зокрема, концептуальної аналітичної статті «З поля нашої науки», уміщеної в журналі «Народ» (1893) [52, т. 46, кн. 2, с. 166–178]. Це дослідження написав на той час ще не член НТШ, а лишень опосередкований його співробітник, принагідно запрошений до деяких видавничих проектів і залучений до окремих публікацій через схвалення до друку керівними органами установи деяких творів письменника на поліграфічній базі Товариства, такий собі «періодичний» позаштатний співпрацівник, широко відомий у вузьких колах «вільний віденський слухач-докторант філософії» («незаангажований» ще у видавничо-інститутській справі), але вже, щоправда, *невдовзі* і визнаний, «титолований» європейський учений, і до того ж, ясна річ, вже зрілий письменник, прижиттєвий класик української літератури І. Франко. У зазначеному вище дослідженні, присвяченому доволі скрупульозному аналізу параграфів затвердженого Галицьким намісництвом Статуту НТШ, йшлося також і про конструктивну співпрацю ученого з Олександром Барвінським на стадії підготовки проекту основоположного документа Товариства ще з кінця 80-х років XIX століття, який за офіційною ратифікацією засвідчив наукове реформування установи, щоправда, ще дуже далеке від орієнтирів здійснення досконалої, на аргументовану думку І. Франка, «академічної» трансформації [53, № 21, с. 252]. Так автор статті, зокрема, зазначав: «В часі, коли засновувалася поновлена “Правда”, основником її запрошений був, між іншим, і я в склад комітету редакційного. На однім з засідань такого комітету по налагодженню справ редакційних зійшла розмова на тов[ариство] ім. Шевченка. Розмовляли один українець [тут йдеться про Олександра Кониського. – А. Ф.], Барвінський, і я [Іван Франко. – А. Ф.]... Ми взяли давніший статут, і я почав розбирати поодинокі його параграфи та висказувати, як би, по моїм поглядам, повинно виглядати реорганізоване товариство. Думки мої сподобалися тому українцеві, а і д. Барвінський не тільки їм не противився, але, противно, просив продиктувати їх йому як субстрат для його майбутньої реформи» [52, т. 46, кн. 2, с. 173]. Отож, письменник цілковито підставово констатував, що О. Барвінський «заявив готовність» використати чимало інноваційних ідей та навіть практично вже готових до друку статутних нововведень І. Франка при розробці майбутнього статуту «науково перевтіленого» Товариства [52, т. 46, кн. 2, с. 173]. На жаль, подальша тісна співпраця між цими діячами наприкінці 80-х років XIX століття над реформуванням статуту Товариства та їхня ідейна взаємодоповнююча робота щодо стратегічної наукової реорганізації цієї літературної установи, особливо у час Франкового редагування поряд з іншими літературознавцями та видавцями оновленого журналу «Правда» (у 1889 році) [5, с. 339], а також співучасть згаданих учених разом з іншими упорядниками у редакційному комітеті запланованого інституцією «повного видання» «Кобзаря» Т. Шевченка [17, спр. 1607, арк. 619] – всі такі багатообіцяючі починання і «ентузіастичні» сподівання кардинально змінилися на дещо збайдужілі та водночас достатньо напружені взаємини. Це сталося, вочевидь, насамперед через виникнення 1890 року на бездержавному, суспільному галицько-українському «олімпі» протилежних політичних, якщо можна так висловитися, «новоєрівсько-народницького» та радикального «угруповань» (учені належали до різних ідеологічних таборів).

Близько року тягнулася справа рецензування, що поряд з іншими переважно «за-

політизованими» причинами також було пов'язано і з певними ваганнями І. Франка – чи доцільно опосередковано співпрацювати з НТШ, не отримавши від поважної установи (після першої невдалої, образливої «для наукового гонору», спроби у березні 1892 року стати членом цієї інституції [75, с. 2–3]) своєї юридично-«реєстрової» «сатисфакції», важливої для розгортання і «на нашій національній ґрунті» [52, т. 50, с. 178] науково-літературного процесу та справедливого задоволення наукових «амбіцій» визнаного в Європі ученого, доктора філософії, насамперед його «пожаданих» прагнень реалізації літературно-видавничих потуг задля розвитку українознавства. Однак невидимий «шлейф» приписуваного йому нібито «ортодоксально соціалістичного» минулого та тогочасне «непевне» політичне становище непересічної особистості (а в радянську добу постать письменника неадекватно перцепційно поставала у колективній свідомості читацького загалу в такому собі збірному, «сурогатному» образі під штучним «умоглядним» ярликом «І. Франко-соціаліст-радикал» або «І. Франко-революціонер-демократ») серйозно ускладнили, за автобіографічним визнанням самого ученого, його доволі тернистий науковий шлях. Ці фактори серед багатьох інших дрібніших нюансів були одними з головних передумов дещо запізненого початку його співпраці з Товариством ім. Шевченка, а згодом і з НТШ. Безліч екзистенційних, ментальних, сутнісних об'єктивних та суб'єктивних чинників і аспектів повільного просування на науковій «шахівниці» такої помітної колоритної «фігури», як І. Франко стали комплексною причиною також і хронологічно віддаленої точки відліку, від якої почалося систематичне редагування визнаним ученим на постійній основі літературознавчих видань (навіть із «вибірковим» призначенням письменнику, що жив переважно на творчі гонорари-«дивіденди», заробітної плати як виняток з правила в умовах скромного фінансового становища НТШ), а також розгорнулося під його «орудом» видання численних збірників наукових праць і матеріалів. Видається доречним у резонансній площині актуалізації важливої суспільно-громадської ролі самодостатньої адекватної журналістики зачитувати стисло, красномовне, «позитивне» повідомлення «недремної» преси «на злобу дня» про надання І. Франкові ступеня доктора філософії, розміщене, що було доволі символічним і показовим знаком, саме в «**народовській**» газеті «Діло» 1 липня 1893 року (№136): «П[ан] Іван Франко, родом з Нагуєвич, член товариства “Січ”, звісний руський літератор і журналіст, осягнув в університеті віденським ступенем і титулом доктора філософії. П[ан] Франко докторизувався із слов'янської філології, слов'янських літератур (проф[есор] Ягич) і історії слов'ян (проф[есор] Іречек), яко головних предметів, а латини і греки яко побічних. Оба рігороза, а так само працю докторську, зложив кандидат з загальним відзначенням. Рівно ж цілу гімназію перейшов з відзначаючим поступом, *а коли би не минувшисть політична*, то міг би був відбути промоцію *sub auspiciis imperatoris* [під наглядом імператора] (латин.). – А. Ф.» [використаний курсив наш. – А. Ф.] [16, с. 165]. Цілеспрямовано «наглядно» подаємо такі загалом похвальні рядки «з опозиційних уст» у контексті наполегливого Франкового пошуку наукової самореалізації та креативної самоідентифікації у складний для митця життєвий період екзистенційно-зламної трансформації його особистості. Насамперед ця теза стосується контрверсійного питання еволюції світоглядних позицій філосо-

фа-мислителя та «делікатної» проблематики взаємного «притирання» стосунків між НТШ і Ученим з великої літери. Такий нешаблонний погляд на суттєве переважання науково-гуманітарних орієнтирів ментально-ціннісного вибору І. Франка над його політико-радикалізованими прагненнями «цілісного чоловіка» до «щиросердного» встановлення суспільної справедливості об'єктивно співвідноситься з твердим самосвідомленим наміром Титана праці *цілковито* присвятити своє життя *українській академічній* (довготривалій діяльності – близько двох десятиліть. – А. Ф.) плідній *роботі в розгалужених, різноаспектних структурах Товариства*.

З переїздом М. Грушевського до Львова восени 1894 року та з початком редагування молодим київським істориком головного друкованого органу Товариства «Записок НТШ» (доволі органічно майбутній керівник академічної установи перейняв цю відповідальну процедуру від Ю. Целевича і О. Барвінського після попередньої публікації перших чотирьох томів журналу) ситуація, пов'язана з подальшими науковими перспективами І. Франка насамперед як філолога, літературознавця у філологічній секції та як історика, етнолога, мовознавця, археографа, бібліографа в інших наукових і видавничих підрозділах інституції, суттєво змінилася на краще.

І вже 8 лютого 1895 року І. Франка вперше офіційно запросили на засідання секції. Після тривалої попередньої «тяганини» навколо розгляду праці ученого «Іван Вишенський і його твори» Кирило Студинський «відчитав» нарешті свою глибоко аналітичну рецензію на цю студію [19, арк. 19–20]. Відповідно до авторського поділу дослідження на три частини «референт» дав виважену оцінку кожній з них зокрема. Першу, літературно-бібліографічну, частину дослідження під назвою «Дотеперішні праці про Івана Вишенського» визнав поважний науковий «експерт» К. Студинський старанно опрацьованою джерельно-пошуковою роботою. Другий розділ «Твори Івана Вишенського», в якому І. Франко згрупував праці «Христофора инока русина» (під таким псевдонімом виступав середньовічний письменник [«Христофор» по-грецьки – хрестоносець. – А. Ф.]), охарактеризував рецензент як найбільш ґрунтовне дослідження, незважаючи на деякі неточності у встановленні дат написання творів. К. Студинський зазначив, що це була перша вдала спроба систематизації творчості українського середньовічного полеміста. Однак третю частину праці «Життя і характеристика Івана Вишенського», в якій І. Франко намагався розглянути біографію і світогляд Феодула [по-грецьки – раба Божого; другий псевдонім, під яким творив письменник. – А. Ф.], піддав суворий і водночас справедливий «референт» жорсткій присутній критиці. Тут І. Франко спробував цілісно охарактеризувати власне непересічну особистість І. Вишенського та подати версії щодо найточнішого визначення дат його життєвого шляху. На думку К. Студинського, учений не надто глибоко занурився у тогочасну богословську полемічну літературу, не змалював достатньою мірою історичне тло тієї епохи, отож, і не зумів «належно» оцінити постать І. Вишенського як історика та історичного діяча. Об'єктивним виправданням І. Франкові могла слугувати незаперечна обставина – «брак» новітніх наукових досліджень української середньовічної полемічної літератури, праць з «вишенськознавства», якщо коректно так висловитися через незначну на той та, зрештою, і в новітній час, кількість подібного типу праць, а також відповідного масиву

джерельних матеріалів і допоміжного корпусу суголосних атмосфері тогочасної епохи рукописних творів, насамперед І. Вишенського та інших письменників, автентичних релігійних драм, шкільних діалогів, апокрифів і легенд, прозових писемних пам'яток та різноманітних «віршованих обробок» в бібліотеках галицького краю. Хоча тут варто особливо наголосити на тому, що І. Франко був «першовідкривачем» у царині пошуку й «ідентифікації» деяких, за його твердженням, «й досі не звісних творів», зокрема, «оригіналів» праць українського полеміста. З цього приводу учений скромно зауважив: «Як мало таких звісток маємо про Вишенського... Мені самому пощастилося в досить короткі часи віднайти і *визискати для науки не звісний досі рукопис творів Вишенського...*» [виокремлення шрифтом наше. – А. Ф.] [52, т. 30, с. 7]. Але загалом вимогливий рецензент визнав роботу ученого надзвичайно цінним внеском в українську наукову літературу. Після цього розгорнулася жвава змістовна і дуже конструктивна дискусія, в якій поряд із М. Грушевським, І. Верхратським, В. Коцовським, А. Вахнянином, І. Копачем, К. Студинським взяв активну участь і автор дослідження І. Франко [19, арк. 22–23].

Сумлінний науковець самокритично визнавав: «Ніхто докладніше від мене не чує *хіб моєї праці*, слабих точок її аргументації, хиткості її гіпотез та комбінацій. Отим-то я далекий від того, щоб усе висказане мною вважати за тривкий і незрушаний певник, і *вдячний буду за кожне доповнення, за кожну поправку*» [виокремлення шрифтом наше. – А. Ф.] [52, т. 30, с. 8]. Систематично, методично (зокрема, і на згаданому вище засіданні філологічної секції) висловлював учений щире подяку за будь-які вказані та зазначені, виголошені чи «занотовані» конструктивні сутнісні зауваження, «помічені» недоліки, поради, «внесення» [19, арк. 22–23]. І. Франко акцентував увагу на тому, що, докладаючи всіх зусиль («мимо всяких старань»), просто «не міг добути» деяких «помічених книг», зокрема, творів польського письменника-полеміста М. Кровіцького, не зумів скористатися новим виданням «Чотирьох посланій» І. Вишенського, яке містилося в додатку до книжкового видання «Истории Афона» російського історика церкви К. Успенського (чернече ім'я – Порфирій), а також «відписом» рукописних текстів, упорядкованим російським ученим-славістом румунського походження, мовознавцем П. А. Сирку, і важливою працею професора Київського університету та духовної академії, історика С. Т. Голубева «Объяснительные параграфы по истории западнорусской церкви» [52, т. 30, с. 8]. З приводу горезвісного *російського цензурного фактору* і штучно ускладненої процедури книгообміну між галицькими та російськими ученими і книгозбірнями І. Франко настійливо зазначав: «Невизискання тих важних для моєї теми книг нехай не буде почислене мені за вину, але хіба за вплив такого елементарного нещастя, яким є для Галичини російський кордон і російські книгарські та цензурні порядки, котрі роблять майже неможливою всяку правильну обміну думками і книгами по сей і по той бік Збручу» [51, т. 30, с. 8]. Львівський учений змушений був часто через посередників ознайомлюватися з надбанням «усього того, що досі зроблено про Вишенського в російській науці історичній» [51, т. 30, с. 34]. Такий «вимушено» ускладнений, дещо ірраціональний шлях «нелінійної» послідовності з'ясування автентичних, джерелознавчих, інтертекстуальних аспектів «у справі визискання» необхідних

відомостей тільки додавав (всупереч перешкодам) здорового азарту, наснаги і мотивації науковим археографічним пошукам І. Франка.

Ім'я Івана Вишенського вперше з'явилося в друку лише 1848 року майже одночасно в Києві (у першому томі «Памятников, изданных временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при киевском военном, подольском и волынском генерал-губернаторе») і в Москві (в упорядкованому російським ученим П. Строевим виданні «Рукописи славянские и российские, принадлежащие Ивану Ник[итичу] Царскому»). За життя українського середньовічного полеміста і по його смерті (аж до 1865 року) не було видано жодного «письменницького артефакту» митця. Видання творів літератора розпочалося тільки 1865 року, коли петербурзька Археографічна комісія опублікувала в 2-му томі видаваних нею «Актов, относящихся к истории Южной и Западной России» збірку «Четыре сочинения афонского монаха Иоанна из Вишни по поводу возникшей в Южной и Западной Руси унии, или соединения восточной православной церкви с западною римскою». Покликаючись на відомості з публікації українського історика Г. Житецького «Неизданные сочинения Иоанна Вышенского» [10, кн. 6, с. 111–112], І. Франко зауважив, що в рукописі імператорської Публічної бібліотеки в Петербурзі «находилося більше творів Івана Вишенського, котрих редактор (М. Костомаров) [2-го тому вищезгаданих “Актив...” – А. Ф.] чомусь не вважав потрібним видрукувати» [52, т. 30, с. 13]. І. Франко висловив думку, що головна заслуга у виданні творів І. Вишенського «після Костомарова... припадає київському ученому, професорові духовної академії С. Голубеву» [52, т. 30, с. 13]. Упродовж близько п'яти років: у 1883 році (у літературному додатку до своєї монографії про київського митрополита Петра Могили і його сподвижників [9, с. 67–145]) та у 1887 року (у першій частині сьомого тому «Архива Юго-Западной России» [1, с. 19–48]) вперше оприлюднив щойно згаданий науковець загалом сім (відповідно два і п'ять) подальших (у сенсі хронології написання) творів полеміста. А наприкінці 1890 року Г. Житецький опублікував ще чотири невидані до того часу рукописні твори І. Вишенського [10, кн. 6, с. 111–112]. За підрахунками І. Франка, станом на 1895 рік кількість виданих творів І. Вишенського «виносить, вчисляючи більші і дрібніші, 19. Однак ж можемо сказати напевне, що се ще не все, написане нашим автором [...], сам Іван Вишенський в “Зачапць” повідає, що післав на Русь свої три “цвѣточки” [...]. Сі “цвѣточки”, мабуть, не доховалися до нашого часу» [52, т. 30, с. 14–15]. З «посланий» українського полеміста «користали» російські історики М. Костомаров (водночас і український письменник), С. Соловйов, історик російської церкви преосвященний Макарій (чернече ім'я церковного діяча, перекладача М. Глухарьова), а також «знаний писатель» П. Куліш. Окрім самокритичного визнання недоліків праці про І. Вишенського, І. Франко відзначив і науково-джерельні **здобутки** власної дослідницької роботи: «Я поклав головну вагу на те, що в дотеперішніх працях про сього писателя було ледве розпочато, на докладну, подрібну аналізу і хронологічне впорядкування його творів. Тут, по моїй думці, **головна вага** та, певно, й *головні хиби моєї праці*. Що в ній є понад те, се, з одного боку, критичний апарат, огляд того, що досі зроблено для пізнання Вишенського, і критика здобутків тої роботи, з другого боку, систематичний звод здобутків моєї аналізу і поповнення їх усіми доступними мені

посторонніми свідощтвами та матеріалами для повної і всесторонньої характеристики Вишенського» [виокремлення наше. – А. Ф.] [52, т. 30, с. 7–8].

Такий докладний розгляд важливого аспекту наукового процесу функціонування філологічної секції НТШ може слугувати яскравою ілюстрацією, наочним прикладом панування в наукових органах Товариства життєдайного духу конструктивної критики, зразком ведення академічного дискурсу, неупередженого, а водночас і не панібратського, ставлення до своїх колег в ім'я вищих, в ідеалістичному та «прикладному» сенсі, наукових інтересів, а не банального, примітивного задоволення особистих амбіцій та опосередкованого з'ясування стосунків на науковій ниві. Хоча, треба об'єктивно визнати, досягнути справжню впевненість у своїх силах і відчути вільний «порив» легкості творчого польоту у написанні насамперед наукових праць, зумів І. Франко вже як член НТШ. Утвердженню істинно науково-інституційної «ніші» фундаментального ученого сприяло самоусвідомлення своєї невід'ємної причетності до єдиного академічного колективу, а також поважне ставлення до письменника як до повноцінного співробітника Товариства, активного співучасника (часто незамінного) його «структуруючих» науково-видавничих проєктів. А згодом відповідний його досягненням заслужено отриманий статус дійсного (1899) і почесного члена НТШ (1904) та незрівнянний із заочною полемікою досвід «прилюдного реферування», рецензування на публічному дискурсивному майданчику академічного літературознавства (таку важливу роль «експериментального полігону» для просування студій і розвідок до друку відіграла насамперед філологічна секція установи) додав вагомості і ґрунтовності непохитного суспільно-культурологічного і «взьокорпоративного» «дослідницького» становища І. Франка як визнаного історика літератури, філолога, науковця, аналітика, креативного «літерата».

Праця І. Франка про неодноразово згаданого українського полеміста, написана «в загальних рисах» ще 1892 року, так і не побачила світ у «Записках НТШ». Автор власним коштом опублікував її окремим виданням «Іван Вишенський і його твори» у львівській друкарні «під управою» В. Годара 1895 року [57, кн. 21–30]. Врахувавши зауваження й аналітичні висновки К. Студинського та інших колег насамперед з філологічної секції і вважаючи передчасним подавати «не завжди адекватну духу» малодослідженої тогочасної епохи, не зовсім «докладну» характеристику «южноруської суспільності» і літератури від кінця XVI ст. до початку XVII століття, І. Франко вирішив не публікувати перший і другий розділи своєї праці. Натомість він вважав за доцільне подати літературознавчій громадськості з відповідними поправками і доповненнями лише цілісну частину роботи, що безпосередньо стосувалася постаті І. Вишенського. Книжка І. Франка (вона була водночас магістерською дисертацією [52, т. 30, с. 661]) викликала широкий резонанс у наукових колах. Особливо ґрунтовною і фаховою була рецензія А. Кримського на нове Франкове видання, надрукована 1895 року в журналі «Кивская старина» [22, кн. 9, с. 211–247; кн. 10, с. 1–47].

Взагалі тему під «збірною» назвою «Іван Вишенський і наукова оцінка його літературної і суспільної діяльності» учений розробляв і раніше. Починаючи з 1889 року, він написав декілька критичних статей і рецензій, присвячених видатному українському

полемісту [54, с. 141–151]. Про своє щире захоплення непересічною, неординарною особистістю середньовічного митця, яке згодом стимулювало втілення в реальність глибинних, прихованих, іманентних, імпліцитних мотивів творчого нахилу І. Франка до конструювання ґрунтовних за обсягом і системним аналізом наукових досліджень, знакових монографій в українському літературознавстві, учений пізніше згадував: «Від 1889 р. схилився я більше до наукової праці і написав тоді свою першу більшу роботу про Івана Вишенського, афонського ченця і українського письменника XVI в., яку надрукував аж 1894 р.» [52, т. 50, с. 360]. Як бачимо, із поданих вище фактологічних відомостей науковець, ретроспективно пригадуючи на схилі життя дату оприлюднення визначального в науковій біографії твору, припустився незначної помилки, насправді книжка вийшла в світ 1895 року. У творчій уяві І. Франка загадкова постать українського класика І. Вишенського знайшла своє художнє відображення і креативне оформлення в одній з найкращих його поем «Іван Вишенський» (поезія уміщена у збірці «Із днів журби»; Львів, 1900) [56, с. 73–108]. Ось як органічно і гармонійно у розгляді одного об'єкта дослідження знайшли своє цілісне багатогранне втілення наукові зацікавлення та уподобання і творчі імпульси Поета й Ученого.

Отож, ми не випадково зосередилися, саме на цих двох найґрунтовніших працях (двох різнотематичних варіантах проєктованої дисертації) в науковій спадщині І. Франка. Ці дослідження надали могутній поштовх, висловлюючись асоціативно-метафорично, подальшому «мирному наступу» широким фронтом на завоювання незвіданих наукових вершин на «Олімпі» українського і світового «академічного небосхилу». Ці «докторські розвідки» найвищого дослідницького рівня, «компаративістичного гатунку», універсального бачення скомплікованої малорозробленої проблематики і фахово-специфічного, сказати б, джерелознавчого «штибу» осягнення поставленої мети визначили неповторне, світле, яскраве, виразне обличчя Науковця-Франка. А згодом з'явилося чимало (сотні) статей, праць, заміток, «розправ», студій і врешті-решт Учений правомірно і закономірно знайшов *своє* місце саме в *Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка* – суто академічній інституції за своїм «внутрішнім покликанням», призначенням та іманентним «духом»...

По смерті О. Огоновського (28 жовтня 1894 року), який очолював філологічну секцію з часу її утворення (11 травня 1893 року), засідання відбувалися з 13 грудня 1894 року до липня 1896 року під проводом І. Верхратського або М. Грушевського [40, с. 81–86]. Уперше функцію так званого «головування» (ще не «офіційна», ще не легімітизована, ще не затверджена Президією НТШ тимчасова функція) доручили виконувати І. Франкові 17 липня 1896 року [19, арк. 26]. І хоча 10 лютого 1897 року секція «уконституювалась» так, що головою обрали професора С. Смаль-Стоцького, його заступником – І. Франка, а секретарем – Олександра Колессу [19, арк. 27], все ж фактичним (негласним) її керівником був І. Франко. У систематичних рукописних протокольних записах філологічної секції постійно фіксувалася така важлива організаційна деталь: всі «сходини» членів секції після 17 липня 1896 року відбувалися «*під проводом І. Франка*». Почесне повноваження керівника філологічного наукового осередку було доручено виконувати С. Смаль-Стоцькому за видатні заслуги перед українською на-

уюю. Відомий професор (до слова, університетський викладач, «куратор» останнього семестру навчання І. Франка) мешкав і працював у Чернівцях і «за два роки» після свого обрання, за словами І. Франка, «не заявив найменшої охоти до праці в Товаристві» [19, арк. 29]. 9 лютого 1898 року «на внесення» В. Гнатюка, за підтримкою М. Грушевського та більшості членів філологічної секції НТШ, головою секції вже не *de facto*, а *de jure* було обрано І. Франка [19, арк. 30]. До речі, скромний письменник зі свого боку «чемно» пропонував О. Колесі очолити секцію [19, арк. 30]. Згідно із записами рукописної Книги протоколів засідань членів правління НТШ за 1893–1902 роки секційний вибір кандидатури І. Франка було затверджено Президією Товариства 2 березня 1898 року [19, арк. 73]. Учений стрімко увійшов у науково-керівний осередок НТШ. Його обрали членом Виділу (Президії) «яко референта» чи «делегата, відпоручника» філологічної секції інституції. До слова, про утвердження наукового «керівного ядра» в літературознавчому середовищі Товариства, 21 червня 1899 року соратник і ширий прихильник письменника упродовж десятиліть «академічної» співпраці Володимир Гнатюк обійняв важливі обов'язки секретаря філологічної секції, творчий колектив якої 7 червня 1899 року обрав його дійсним членом НТШ [19, с. 364]. Принагідно зауважимо, що цілком логічна зміна керівництва не призвела до погіршення людських і наукових взаємостосунків між авторитетними ученими. Яскравим свідченням об'єктивності цього твердження можуть слугувати хоча б деякі показові приклади плідної співпраці і шанобливого вияву взаємоповаги. Тут варто згадати, зокрема, про глибоку подяку, висловлену І. Франком С. Смаль-Стоцькому за надану «багату теку матеріалів до біографії Федьковича (листи до нього і про нього, спомини і ін.)» [52, т. 50, с. 171] у передмові до упорядкованого львівським ученим (поряд із О. Колесою) видання «Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видання. Поезії Осипа Юрія Федьковича. Т. 1. (Львів, 1902)» [52, т. 33, с. 385]. У ґрунтовному ювілейному викладі «Характеристика літературної діяльності Івана Франка», присвяченому урочистому вшануванню 40-ліття творчого шляху письменника (опублікованому окремим виданням у Львові 1913 року) чернівецький професор щиро і захоплено віддавав належне грандіозному доробку «літерата» всеукраїнського масштабу, світової величі [36, с. 19].

Відтоді І. Франко став практично незмінним керівником секції, функції якого він виконував з деякими перервами до 6 жовтня 1912 року [40, с. 81–86]. «Винятком з правила» був період з кінця 1901 до середини 1903 року. Наприкінці 1901 року почалася друга організаційна криза наукової інституції. Учений, солідаризуючись з позицією М. Грушевського після його тимчасової «резигнації» з усіх керівних постів у НТШ, також демонстративно вийшов з Виділу Товариства і склав з себе повноваження «директора» філологічної секції. В. Гнатюк у той час також «вніс резигнацію з секретарства в секції» [69, вип. 4, с. 6]. Принагідно зауважимо, що 28 листопада 1901 року секція ухвалила переважною більшістю голосів постанову (поряд з іншою, спільною ухвалою всіх секцій зробити поділ «Записок НТШ» на окремі видання кожної секції) про обрання О. Колесі редактором філологічної частини «Записок...». Заради встановлення компромісу між сторонами протистояння в інституційному конфлікті планувалося щорічно видавати по два томи цього часопису від кожної із трьох наявних секцій Товариства [69, вип. 4, с. 7].

Період загострення статутно-управлінської кризи в Товаристві тривав з листопада 1901 до лютого 1902 року [40, с. 81–86]. По завершенні нетривалого протистояння науковий колектив висловив повну довіру М. Грушевському на спільних засіданнях усіх секцій та на загальних зборах і надалі виконувати відповідальні управлінські обов'язки. Керівникові установи, І. Франкові, В. Гнатюкові та іншим діячам спільними зусиллями вдалося згуртувати Товариство і не припуститися, на догоду деяким недалекоглядним діячам, фатальної помилки – розколу НТШ і, зокрема, філологічної секції, опозиційний склад якої становили О. Колесса, М. Павлик, К. Студинський, І. Кокорудз. Та всередині цього, умовно кажучи, ситуативного «угруповання» були свої протиріччя, деякі специфічні розходження, і лише К. Студинський та М. Павлик настійливо наполягали на тому, щоб «кожда секція мала би протягом року видати дві книжки своїх праць під окремою редакцією» [52, т. 50, с. 179]. Такий негативний чинник, на нашу думку (такого погляду дотримувалися М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк та багато інших членів Товариства), цілком об'єктивно призвів би до поступового занепаду «Записок НТШ» як загального друкованого *українознавчого органу* видавничо-культурологічної установи і послаблення науково-керівної ролі та організаційно-цементуючого впливу М. Грушевського в цьому «академічному» закладі. Щоправда, значно пізніше, вже по смерті І. Франка та після відходу від тісної співпраці з НТШ М. Грушевського, такий прецедент *в інший історичний час* стався-таки у діяльності Товариства, а згодом був уведений у практику установи. Звичайно інституція вже не була такою потужною і «надпродуктивною» як раніше у час «золотого віку НТШ». Та вона функціонувала, забузпечувала нехай і з меншою періодичністю вихід у світ достойних, поважних, сказати б, «вузькокорпоративних» видань важливих, окремих томів «Записок НТШ» суто літературознавчого змісту за редакцією філологічної секції. Ясна річ, що принаймні на початку ХХ століття за умовним, об'єктивним, «діалектично якісним» критерієм «кількісного» проблематико-тематичного наповнення наукових книжок гуманітарного спрямування *українознавчі публікації ширшого спектру і контексту* в єдиних межах «неподільного» журналу «переважали» (якщо взагалі коректне таке не надто співмірне, дещо абстраговане співставлення) у сенсі ціліснішого відтворення і оприлюднення «універсуму» націєтворних знань (так звана «ukrainica») відносно непогані «умоглядні показники», що *a priori* стосувалися видаваних кожною секцією у різні часи вже після Першої світової війни вузькопрофільних спеціалізованих, зокрема і філологічних, випусків розділеного на три підрозділи часопису...

Хоча не варто перебільшувати (і саме на такому виваженому, плюралістичному, різнобічному об'єктивному «поліфонічному» аналізі важливого аспекту функціонування НТШ ми особливо, наскрізно через увесь ідейно-текстологічний простір пропонуваного дослідження, наголошуємо), упереджено гіпертрофувати до певної міри *локалізоване* у грандіозних масштабах визначних результатів діяльності Товариства «надумане» деякими дослідниками «надмірне» значення «структуральних», внутрішньо корпоративних, управлінсько-організаційних криз, виниклих на недосконалому вузькозаконодавчому ґрунті, як якусь певну, надзвичайно змістовну, ідеологічну боротьбу думок чи перманентну конфліктну ситуацію. На нашу думку, радше виникає доцільна

потреба провести об'єктивний системний аналіз взаємопроникнення і взаємозумовлення глибинних мотивів (які зароджуються переважно не на суто науково-креативному ґрунті) протиріч і непорозумінь як причинно-наслідкового вияву здебільшого все-таки зіштовхнення насамперед суто людських, подекуди і творчих, амбіцій першорядних науковців та учених різного академічного рівня. Цей чинник поєднувався з їхнім на-полегливим прагненням самореалізації творчого «я», як уособлення ментальних особливостей співіснування багатьох обдарованих особистостей у такому собі, скажімо з доброзичливим іронічно-саркастичним гумором, «академічному тераріумі однодумців», єдиному творчо-виробничому колективі, який був покликаний уперше на галицько-українознавчій ниві *систематично* втілювати в реальність грандіозні науково-видавничі завдання. Чимало «незалежних творчих одиниць» звикли цілком самодостатньо досягати професійного визнання, так би мовити, «монографічно», тобто втілюючи в життя відособлені творчі інтенції та амбіції частенько самотужки, ізольовано у вигляді поодиноких книжок, брошур, дрібніших науково-публіцистичних праць та художніх творів, а також реалізуючи індивідуальні, виокремлені від загального, стрункого налагодженого наукового процесу такі собі «відрубні» проекти і публікації, а не в межах нехай і не визнаної, але все ж поважної першої української Академії наук, великої, розгалуженої, структурованої організації, яка програмно, далекоглядно спрямовувала виконання колегіально узгоджених, глобальних, перспективних видавничих планів, детально розроблених в умовах доволі гласного, демократичного консенсусу.

Перед виборами Президії секції, що відбулися 6 березня 1902 року, аби постати в очах громадськості та членів НТШ «у пристойному вигляді», К. Студинський запропонував схвалити резолюцію, щоб «без огляду, який буде результат нового вибору, виразити признанє д-ру Франкові за знаменитий провід як директора секції, запровадити і опублікувати се признанє в “Хроніці”» [69, 1902, вип. 2, с. 25]. Очолив науковий орган Олександр Колесса, який згідно з діючим статутом, став делегатом від секції у Віділі Товариства. На прохання М. Павлика, за сприянням І. Кокорудза наукові колеги «ухвалили» кандидатуру І. Франка на місце заступника «відпоручника» секції у Віділі на випадок, якщо новообраний «директор» не з'явиться з поважних причин на засіданні президії НТШ [69, 1902, вип. 2, с. 25]. У 1902 році науково-організаційними справами філологічного осередку інституції керував О. Колесса. В першій половині 1903 року місце «голови» секції було вакантне, оскільки жодному з претендентів не вистачило необхідної для затвердження легітимної кількості голосів, які розподілилися між ними доволі рівномірно. У липні 1903 року І. Франкові знову було доручено виконувати почесні (в сенсі: поважні, відповідальні, заслужені) повноваження «директора» філологічної секції [69, 1903, вип. 3, с. 26]. З усіх членів цього наукового органу Товариства саме кандидатура І. Франка була найбільш «оптимальною», достойною і відповідною на займання високої посади як з огляду на його вагомий науково-літературний доробок, так і з погляду його феноменальної організаційної-креативної активності як керівника, «референта» і модератора, генератора і натхненника «думок і діянь», яку він виявив у своїй багатогранній діяльності в НТШ і особливо у філологічній секції.

З початку весни (березня) до 19 жовтня 1908 року (час загострення хвороби ученого

і лікування в хорватському місті Ліпіку) І. Франко не брав участі в засіданнях секцій і комісій НТШ [40, с. 81–86]. 1 травня 1908 року члени секції обговорили «справу можливого вибору» іншого делегата секції до виділу на час недуги ученого, але все ж вирішили не обирати нікого замість І. Франка. На пропозицію М. Павлика колеги одностайно вирішили також уповноважити заступника голови секції І. Кокорудза, щоб він звернувся до голови НТШ М. Грушевського, аби виділ «заопікувався нездужим Ів. Франком і його родиною» [19, арк. 102]. Після незначного, часткового покращення (до повного чи відносного одужання тоді та й, зрештою, й пізніше навіть не йшлося) з кінця 1908 року І. Франко з властивою йому глибоко закоріненою в «сільських генах» (з домішками аристократичної крові «ходачкової шляхти») енергією, незважаючи на паралізовані руки, очолював секцію майже до кінця 1912 року [39, с. 81–86]. Засідання членів секції, що відбулося 6 жовтня 1912 року, було третім, останнім, за звітний рік і останнім, на якому офіційно «головавав» І. Франко [19, арк. 350–352]. До наступних виборів тимчасово «головавав» В. Охримович, а 27 вересня 1913 року «директором» філологічної секції було доволі закономірно і логічно обрано життєвого соратника, духовного спадкоємця і наступника Каменяра, зокрема, у важливому сегменті науково-організаційної роботи в Товаристві, Володимира Гнатюка [19, арк. 353]. Останній ще з 1899 року аж до своєї смерті виконував обов'язки генерального секретаря НТШ. Гнатюкове керівництво справами літературознавчого осередку інституції підтверджується і записами (насамперед змістом і спрямуванням організації праці і систематичним проведенням наукового дискурсу) рукописної Книги протоколів засідань філологічної секції НТШ за 1914–1916 роки, які позначені підписами-автографами видатного діяча Товариства [20; оп. 1, спр. 40]. В. Гнатюк як багатолітній секретар філологічної секції оперативно протоколював переважну більшість її засідань, а в час його відсутності (експедиції, рецидиви хвороби та інші поважні причини) на наукових «сходинах» функцію стенографічної фіксації перебігу подій «порядку денного» тимчасово виконували М. Павлик, І. Кривецький, Ф. О. Колесса та інші діячі [2, с. 129].

У відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (архівний фонд бібліотеки НТШ у Львові № 1) зберігається *маловідома книга протоколів засідань філологічної секції НТШ за 1893–1914 роки* (уперше рукописні відомості були систематично, крок за кроком, опрацьовані та науково осмислені, висвітлені та інтерпретовані крізь призму Франкового керівництва секційною діяльністю упродовж близько шістнадцяти років автором пропонованого дослідження у *статті* «Іван Франко – керівник філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка» [40, с. 81–86]), *де рукою І. Франка написано чотири протоколи*, які зафіксували результати чотирьох засідань, проведених 1904 року: XI, яке не датоване, XII, що відбулось 26 травня, XIII, яке датоване 15 липня, та XIV засідання, яке відбулось 18 листопада [40, арк. 86–89]. Це сталося тому, що М. Павлик, який тоді вів записи, в офіційному листі до «директора» І. Франка «зрікся секретарства в секції, протоколювання тим часом обійняв І. Франко», а «з огляду на обмежений час відложено питання секретарства до дальшого» [40, арк. 86]. Тут видається доцільним у контексті рукописно-юридичного вирішення дилеми «гласного» чи «негласного» керівництва ученим безпосереднього перебігу

функціонування наукового процесу систематичної діяльності філологічного осередку НТШ зазначити, що автографами І. Франка (його підписами після завершення протоколу засідання, як правило, у лівому куті) позначені протоколи ще з часів колишнього «головування» на «сходинах» секції С. Смаль-Стоцького з 1896 до 1898 року, а також у період з 1898 аж до 1913 року (з не надто тривалими перервами, про що зазначалося вище). У час недуги ученого вони були написані такою собі «дрижачою каліграфією», невиразним, нечітким почерком хворобливої руки. Протягом майже п'ятнадцяти років засідання філологічної секції відбувалися «під проводом» І. Франка [45, с. 10]. Які ж наукові здобутки мала секція і який комплекс організаційних питань вона вирішувала за цей період?

Наприкінці 1894 року (13 грудня) після довгої дискусії, що проводилася навколо узгодження питання видання етнографічних матеріалів, було прийнято важливе рішення, на стратегічній доцільності схвалення якого переконливо наполягав М. Грушевський: «Філологічна секція рішає печатати наукові статті етнографічні в “Записках”, а оброблені матеріали етнографічні – в окремих збірниках, і звернутися до Виділу Товариства о преліміноване на ту ціль постійної суми рівно в висоті 200 зл[отих] р[инських]» [19, арк. 20].

За умов, коли ще не були створені етнографічна, археографічна та мовна комісії, на засіданнях філологічної секції обговорювалося багато організаційних питань, пов'язаних, зокрема, з проблемно-тематичним блоком завдань, які пізніше ставилися і доволі оперативно вирішувалися зазначеними вище допоміжними (у сенсі, так би мовити, «нижчого» ієрархічного щабля чи «похідного» підрозділу в межах діяльності безпосередньо секційної *науково-креативної лабораторії*) комісіями. У науково-дискусивному контексті деталізованого розгляду плідної систематичної діяльності секції під керівництвом І. Франка варто принаймні вибірково згадати насамперед про важливі концептуальні «реферативні» обговорення-диспути, полемічні виступи із присутніми рекомендаціями і зауваженнями, що стосувалися безпосередньо як фундаментальних, так і, сказати б, фольклорно-«пропагандистських» проєктів, зокрема, таких як: видання збірника неопублікованих рекрутських і вояцьких пісень в Австро-Угорщині, упорядкованого О. Маковецем, розробка програми збирання етнографічних матеріалів, призначеної для «укладання» відповідного питальника-«квестіонара» [19, арк. 21], публікація відозви «до земляків, щоб зайнялися збиранням матеріалів для студій над нашими говорами і термінології народної» [19, арк. 13]. Цією справою займався І. Верхратський, який, зокрема, підготував до друку «словарець гуцульський о[тця] Мосори» [19, арк. 19], опрацював «Матеріали до словаря древнерусского» І. Срезневського [19, арк. 21], а пізніше наполегливо розробляв термінологічні та діалектологічні аспекти у низці праць. На «сходинах» філологічної секції обговорювали і націєтворчо-освітню справу утворення українського університету у Львові, яка була порушена також на спільних зборах усіх секцій, а 30 грудня 1903 року М. Павлик запропонував схвалити такий організаційний проєкт: «Філологічна секція заявляється за заведенням систематичних наукових курсів української літератури у Львові під фірмою Товариства, з тим, аби вони були поручені по змозі д-ру Ів. Франкові, і просити Виділ зайнятись сею справою» [69, вип. 4, с. 11–12].

На надзвичайному засіданні філологічної секції, що відбулося 26 лютого 1895 року із сумної нагоди вшанування смерті О. Партицького (відомий український діяч помер 20 січня 1895 року, до «викладу» біографії якого «цікаві причинки» подав І. Франко), М. Грушевський повідомив присутніх про прихильне ставлення Президії НТШ до пропозиції І. Франка щодо видання апокрифів і етнографічних матеріалів. У другий том цього зібрання планувалося вмістити зібрані і науково опрацьовані ученим «апокрифи старозавітні». Наукові дослідження, реферовані на «сходинах» членів секції, схвалювали до друку переважно в «Записках НТШ». На секційний розгляд подавали також реферативні матеріали та передмови до окремих томів таких серійних збірних видань, як «Пам'ятки українсько-руського письменства» й «Етнографічний збірник». Так, 25 листопада 1896 року І. Франко «зреферував» першу частину свого дослідження про «старозавітні апокрифи». Ця доповідь ученого слугувала основою передмови до першого тому його «Апокрифів і легенд з українських рукописів», вміщеного в серії «Пам'ятки українсько-руського письменства». Учений і надалі подавав на розгляд секції свої ґрунтовні передмови до наступних томів цього видання в міру завершення підготовки до виходу їх у світ. І. Франко, пропонуючи до друку кожний том свого тритомного видання «Галицько-руські народні проповідки» (у шести випусках), знайомив присутніх членів з викладом змісту методологічних засад, проблем, з якими йому довелося безпосередньо «зіштовхнутися» при упорядкуванні зібраного матеріалу – всі підняті аспекти знайшли своє втілення в опублікованих у X, XXIII та XXVII томах «Етнографічного збірника» науково обґрунтованих передмовах ученого. І. Франко виступив також з рецензією на другий том тритомного видання «Коломийок», котрі зібрав і упорядкував В. Гнатюк. Письменник «зреферував» зміст V тому «Етнографічного збірника», який був згодом виданий за його редакцією, збірку етнографічних матеріалів – її надіслав йому австрійський учений Раймунд Кайндль, збірку під назвою «Галицько-руські народні легенди», зібрані й опрацьовані В. Гнатюком, а також упорядковані останнім «Галицько-руські анекдоти».

Філологічна секція НТШ займалася виданням наукового «Збірника філологічної секції» та «Українсько-руської бібліотеки».

На засіданні філологічної секції НТШ, яке відбулося 24 лютого 1897 року, її члени колегіально вирішили видавати «Збірник філологічної секції» [19, арк. 28]. На основі ухвал секції на його сторінках було опубліковано праці: М. Драгоманова, Я. Гординського, М. Дикарева, І. Верхратського, П. Куліша, епістолярій Я. Головацького та інші твори і матеріали [19, с. 35]. Упродовж 1898–1937 років у Львові вийшло з друку 23 томи (12 назв) видання НТШ «Збірник філологічної секції Наукового товариства імени Т. Шевченка» [27, с. 253]. Видання «Збірника...» розпочалося публікацією на його сторінках праці О. Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя» (т. 1, 2). Окрім упорядкованого І. Франком окремого тому творчої спадщини М. Дикарева, а також рецензованих ученим двох книжок чотиритомної Павликової публікації в корпусі «Збірника філологічної секції Наукового товариства імени Т. Шевченка» досліджень М. Драгоманова, про які піде мова пізніше, це видання уміщувало, зокрема, такі матеріали, документи, вибране листування і наукові «розправи»: у томі 5 – «Про говір

галицьких лемків» І. Верхратського, у томах 8, 9, 11, 12 – «Кореспонденція Я. Головацького», упорядкована К. Студинським, у томі 13 – «Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським», опрацьована М. Павликом, у томі 14 – «Писання Маркіяна Шашкевича», упорядковані М. Возняком, у томі 15 – «Говір батьків» І. Верхратського, у томі 16 – «До історії культурного й політичного життя у 60-х рр. ХІХ в.» Я. Гординського, у томах 17–18 – «Львівська духовна семінарія в часах Маркіяна Шашкевича 1829–1843 [рр.]», у томі 22 – «П. О. Куліш (Матеріяли і розвідки)». В останньому, 23-му, томі «Збірника...» було опубліковано наукову працю, успішно захищену кандидатську дисертацію сина І. Франка Тараса «“Лис Микита”. Критичний розбір поеми Івана Франка» (1936) [68, с. 1–101].

9 лютого 1902 року, за повідомленням «Хроніки НТШ», І. Франко подав на розгляд членам секції збірку творів російського й українського етнографа, фольклориста, дослідника Слобідської України і Кубані Митрофана Дикарева (1854–1899), які обіймали філологічні та етнографічні питання [69, вип. 2, с. 21]. І. Франка обрали редактором окремого тому наукового збірника [69, вип. 2, с. 21]. 9 липня 1903 року учений запропонував надрукований його текст на науковому «консиліумі». Усебічно вивчивши складне питання вибору та упорядкування праць покійного члена філологічної секції НТШ, І. Франко у своєму виступі повідомив про рукописи М. Дикарева, критично проаналізував застосовані ним у роботі методи, дав належну оцінку науковій вартості його досліджень [69, вип. 3, с. 18–19]. На думку ученого, наукова значущість праць М. Дикарева полягає у «багатстві свіжого фольклорного матеріалу і в бистроумності порівнянь та зближень із маси фактів, добутих порівняльно-літературними дослідженнями та новою лінгвістикою» [69, вип. 3, с. 18–19].

Секція ухвалила до друку «Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору й міфології», які вийшли у 1903 році окремим виданням як шостий том «Збірника філологічної секції НТШ» за редакцією І. Франка [12, т. VI]. У передмові до цієї книжки учений зазначив, що готуючи «папери» М. Дикарева до публікації, поділив їх на три групи: матеріали до українського словника (близько 8 000 карток), праці з галузі фольклору та міфології і дослідження з ділянки лінгвістики [52, т. 34, с. 459–460]. І. Франко наголосив на тому, що необроблені матеріали до словника та «сирі» етнографічні матеріали, які потребували упорядкування і систематизації, «до друку не надаються» [52, т. 34, с. 460]. У лінгвістичних працях, які, на думку І. Франка, «оберталися головно на полі фонології», М. Дикарев застосував розвинуту професором Бодуеном де Куртене теорію фонетичних альтернацій [52, т. 34, с. 460–462]. М. Дикарев виявив наукові здібності насамперед у написанні фольклорних і міфологічних праць, де в обґрунтуванні багатьох питань, зокрема, народної символіки, спирався на праці видатних учених О. Потебні та О. Веселовського. І. Франко, відзначаючи подвижницьку працю М. Дикарева, який не закінчив навіть середньої школи і все життя провів у злиднях, водночас вказав на хиби його «методи»: «У Дикарева немає границь для ідентифікації... границі місця, часу, раси, культури для нього не існують. З такою самою легкістю він компонує історичні факти, наприклад, історію зложення календаря, зовсім ігноруючи те, що про се говорять спеціальні наукові дослідження» [52, т. 34, с. 462–463]. Характеризуючи його творчу

спадщину, писав І. Франко про «неспокійне літання Дикареєва в широчезному просторі гіпотез, а властиво, нічим не сконтрольованих тверджень, уподоблень та ототожнень» [52, т. 34, с. 463]. Все це призвело до того, на думку ученого, що «найбільша частина його праць лишилася уривками» [51, т. 34, с. 463]. Та незважаючи на помилки і недоліки методологічного характеру, І. Франко визнав рацію М. Дикареєву, який заперечив авторитетну, «непомилкову» думку свого учителя О. Веселовського про «самозародження християнської міфології» [52, т. 34, с. 464]. Не дивлячись на «невироблений метод», за словами І. Франка, «для нас, українців, праці Дикареєва цікаві й важні ще й тим, що він, ідучи тут слідом за Потебнею, силкувався освітлювати загальнонаукові питання втягнення великої сили українського матеріалу і таким способом указував на важність і наукову коштовність того матеріалу, аж надто часто ігнорованого різними чужими вченими» [52, т. 34, с. 465–466]. І. Франко звернув увагу і на те, що лише чотири праці М. Дикареєва, вміщені у шостому томі «Збірника...», були написані автором українською мовою («Знадоби до української народної ботаніки», «Дещо про вербу», «Кого треба розуміти під Рахманами», а дослідження «Уривки з греко-слов'янської міфології», до речі, І. Франко «спеціально зреферував» на засіданні філологічної секції [19, арк. 48]). Решту ж праць довелося подавати у перекладах переважно В. Доманицького та М. Павлика (переклав ґрунтовне дослідження «Великий бог Микола»). І. Франко-текстолог-редактор звіряв переклади з оригіналом та робив «коректу» [52, т. 34, с. 466].

У «Збірник філологічної секції НТШ» були вміщені чотири томи під назвою «Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство», упорядковані М. Павликом (т. III, IV, VII і X). І. Франко рецензував VII і X томи видання, які становили відповідно третій [52, т. 37, с. 111] і четвертий [52, т. 38, с. 376–377] томи «Розвідок...». Учений зауважив, що «й поза тісним колом спеціалістів фольклорні праці Драгоманова мають вартість задля багатства широких думок і поглядів на загальнолюдські та й на інші українські справи» [52, т. 37, с. 111].

Третій том збірки містив фольклорні дослідження ученого, розсіяні по російських та галицько-українських часописах, а також праці «пізнього» М. Драгоманова. І. Франко акцентовано зазначив, що дослідження М. Драгоманова мають велике значення «як показники наукового методу і критики» [52, т. 37, с. 111]. Рецензент віддав належне подвижницькій роботі видавця М. Павлика, який доклав чимало зусиль, щоб зібрати розпоршені іноді по зовсім «недоступних» зарубіжних фольклористичних виданнях праці М. Драгоманова або хоча б «роздобути» копії та переклади. Багато досліджень було опубліковано французькою, англійською, італійською та болгарською мовами, причому деякі з них потребували відповідної атрибутивної роботи, оскільки подавалися без підпису автора. Щоб ідентифікувати деякі праці фольклориста, М. Павлик змушений був покликатися на листування з М. Драгомановим [30, т. 1–8]. На думку визнаного текстолога і археографа І. Франка, порівняно з першодруками видавець зумів упорядкувати твори М. Драгоманова «в повнішій і поправнішій формі» [52, т. 37, с. 111].

Характеризуючи четвертий том видання збірки фольклорних та історико-літературних розвідок М. Драгоманова, який вміщував дві праці «Слов'янські перерібки Едіпової історії» (1891) та «Замітки про слов'янські релігійні та епічні легенди» (1892),

І. Франко зазначав, що над цими дослідженнями автор працював, переробляючи та доповнюючи їхній «смісловий контент», упродовж усього наукового життя. Видавець подав всі чотири редакції, доповнюючи текст першої праці М. Драгоманова також з поправками самого автора. М. Павлик мав у своєму розпорядженні рукописні додатки. Друге дослідження містило збірку легенд та оповідань про Божу справедливість і дуалістичне створення світу. Рецензент зауважив, що «ся остання праця, написана з величезною ерудицією і всесторонністю, свідчить найкраще про широкі погляди і майстерну методу наукової праці Драгоманова...» [52, т. 38, с. 376]. І. Франко також висловив сподівання, що велика кількість практично закінчених рукописних робіт М. Драгоманова, «в тім числі критично оброблена збірка українських пісень XVIII в., яку він у листах не раз називав головною роботою свого життя», побачать світ у недалекому майбутньому [52, т. 38, с. 376].

Упродовж 1898–1912 років з невеликими перервами І. Франко керував філологічною секцією НТШ, через яку систематично проходила «апробата» наукових праць до друку, і в тому числі видання «Збірників...» постійно перебувало в полі «прискіпливого» зору «всевидячого ока» «директора» секції І. Франка. Публікації досліджень, матеріалів, кореспонденції в межах «Збірника філологічної секції НТШ» збагатили невичерпну скарбницю українського літературознавства.

5 червня 1901 року на засіданні філологічної секції було засновано нове видання – «Українсько-руська бібліотека», до якого мали входити «писання українсько-руських письменників». На декількох «сходинах» секції обговорювався план і методи видання творів Ю. Федьковича. Секція прийняла рішення видати твори буковинського митця за планом І. Франка – у чотирьох томах. Учений «зреферував» передмови: відповідно до першого тому, куди увійшли поезії Ю. Федьковича, і до другої частини третього тому, де містилися його драматичні переклади. Міністерство освіти виділило зі своїх фондів 2 тисячі австрійських корон на 1905 рік для потреб видання «Українсько-руської бібліотеки». «Ухвала філологічної секції з д[ня] 21 грудня 1905 р. вложила на І. Франка», за пропозицією В. Гнатюка, працю над упорядкуванням творів Т. Шевченка, що мали вийти у серії «Українсько-руської бібліотеки» [52, т. 39, с. 563]. Напружена копітка праця І. Франка, проміжні наслідки якої постійно повідомлялися науковим органом Товариства, завершилася великим успіхом – виходом у світ 1908 року у вищезгаданій серії першого повного критичного двотомного видання «Кобзаря» за його редакцією [42, с. 37–52]. Проблематика науково-видавничої, суто редакторської роботи ученого як текстолога, «тонкого» реконструктора «пластичної картини Шевченкової поетичної творчості» у теоретико-методологічному «форматі» аналітичного компаративістичного опрацювання розроблена автором пропонованого дослідження у переліку шевченкознавчих праць франкознавчого характеру, зокрема таких: «Іван Франко – редактор видавничої серії Наукового товариства ім. Т. Шевченка “Українсько-руська бібліотека”» [41, с. 578–585]. «Франків “Кобзар” (до сторіччя виходу в світ “Кобзаря” Тараса Шевченка за редакцією Івана Франка)» [42, с. 107–116], «Методологічні аспекти моделі джерелознавчої текстологічно-атрибуційної співпраці редакторів видань Шевченкового “Кобзаря” І. Франка (Львів, 1908) та В. Доманицького (Петербург, 1907; 1908)» [42, с. 37–52].

На секційних виступах І. Франко часто реферував як власні праці, так і статті інших дослідників з філологічної тематики. Це, зокрема, такі аналітично-оглядові доповіді ученого: «розвідка д-ра І. Франка “Забутий український віршописець XVII в.” [33, арк. 9 зв.], рецензія ученого на роботу М. Крамаренка [псевдонім М. Дикарева. – А. Ф.] «Народні гутірки» [33, арк. 9 зв.] (однойменну збірку члени секції рекомендували опублікувати в «Етнографічному збірнику»), його оцінка праць: П. Житецького «Острозька трагедія», В. Гнатюка «Пісенні новотвори», М. Кордуби «Писанки на галицькій Волині», які ухвалено до друку у «Записках НТШ», «автореферування» Івана Яковича: на дослідження «Король балагулів Антін Шашкевич і його українські поезії», «відчит розвідки д-ра І. Франка» «Галицький москаль-чарівник». Цей список праць, які учений оцінював чи самотужки, одноосібно «реферував» дуже довгий. Такий науковий процес (а саме: безпосередній перебіг «біжучих» секційних подій, конкретні «справоздання» про зміст виголошених доповідей-рецензій і post-дискурсійне обговорення рефератів з подальшою, як правило, з певними винятками, рекомендацією до друку, частенько, з умовою певного доопрацювання) *документально відображено в таких архівних джерелах*: окрім згаданої вище «Книги протоколів засідань філологічної секції НТШ за 1893–1914 рр.», також зафіксовано і у «Протоколах загальних зборів засідань секцій НТШ у Львові і Києві за 1896–1917 рр.» (ЦДІА України у Києві, архівний фонд М. Грушевського за № 1235) [33, спр. 76], і в «Книзі протоколів засідань філологічної секції НТШ за 1914–1916 рр.» (ЦДІА України у Львові, архівний фонд НТШ за № 309) [21, спр. 40]. У дещо скороченому, стислому вигляді хід засідань відтворено і в періодичному (*щоквартальному*) виданні Товариства «Хроніка НТШ» (у доволі наближеній до рукописного першоджерела «компактній» інтерпретації реального змісту перебігу секційних «сходин», зробленій «рукою і розумом» секретаря наукової інституції). Ми ж зупинимося на деяких *знакових* дослідженнях (з довгого переліку представлених на авторитетний суд поважних членів філологічної секції праць відповідно до чітко виписаної в статуті НТШ нормотворчої процедури «апробати» наукових студій до публікації у виданнях Товариства), особливо характерних щодо ґрунтовності, фахової «унікальності» і джерелознавчо-прикладної складності проблемно-тематичного опрацювання.

У проекті тексту праці І. Франка «Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв.» (під назвою «Карпаторуська література XVII–XVIII віків» дослідження було надруковано 1900 року в 37-му (с. 1–91) і 38-му (с. 91–161) томах «Записок...»), запропонованому 24 січня 1900 року ученим на розгляд секції, було проаналізовано 20 карпаторуських рукописів нецерковного змісту, а в додатку подано їх реєстр з виписками і зразками мови. На основі численних рукописів, знайдених різними дослідниками наприкінці XIX століття, І. Франко спробував дати загальну характеристику карпаторуського письменства XVII–XVIII століть. У його основі були духовні теми, казання, легенди, апокрифи, церковні пісні, світські оповідання, притчі, повісті, чародійські і ворожбитські писання, перероблені на мову місцевих діалектів, що надавало їм виразного специфічного колориту. «Референт» помітив прояв у них почуття національної чи хоча б церковної єдності усієї України: «...особливо радо згадується про Київ навіть у пам'ятках, писаних на північній Угорщині або в західних Карпатах» [69, вип. 2,

с. 20–21]. Власним науково-джерелознавчим «прикладом для наслідування» І. Франко намагався стимулювати сумлінних дослідників проводити наполегливу пошукову роботу на неораній царині «на українським ґрунті» вивчення маловідомого письменства: «Дослід історії літератури по територіях у нас досі майже не початий, хоча приклад дослідів політичної і соціальної історії різних територій нашого краю, з такими гарними успіхами ведений в останніх десятиліттях літ, повинен би був заохотити до аналогічної праці і на історично-літературнім полі» [52, т. 32, с. 207]. У завершальній частині виступу доповідач резюмував «свої уваги» просторою аналітичною відповіддю на поставлене перед собою нериторичне запитання: «...який був кінець сього письменства? Чи підготовило воно терен для нової народної літератури, чи перетворилося органічно в нові, вищі форми?» [52, т. 32, с. 227]. Учений, зокрема, зазначав: «Оте досить широке і досить живе письменство, якого існування посвідчують описані тут рукописи та яке, правдоподібно, було далеко багатше і різноманітніше, ніж ми можемо міркувати з тих шматочків, що дійшли до нас, – при кінці XVIII в. вже було в такому упадку, що майже зовсім не заважило на вазі нашого розвою, коли приходилося шукати для нього нових доріг... Фатальним способом вища просвіта, замість зблизити русинів до живого джерела розвитку – народу і його мови, віддалила їх від нього, повела інтелігенцію в обійми німців, поляків, мадяр, а простий народ лишила в темряві, або щонайбільше – лишила йому ті старі пам’ятки своєї письменської роботи, які ми оглянули вище і які він зберіг і зберігає досі... Обхідною дорогою, через польський романтизм і чеський панславізм, дійшли деякі талановиті русини до нового зближення з рідним народом, поклали в 30-х роках основи нової народної літератури. Карпатська територія дала тому народному рухові талановитого співробітника в особі Вагилевича, потім інших у Миколі Устияновичі, Антоні Могильницькім, Йосафаті Кобринськім, а в другій половині XIX в. видала Юрія Федьковича, поета і новеліста, першого з карпаторусів, у котрого писаннях такий європеєць, як Тургенєв, міг добачити справжнє “джерело живої води”. Забуті і погорджені письменними русинами пам’ятки старого карпаторуського письменства знайшли захист під стріхами простих селян, убогих дяків та стародавніх сільських учителів... Але від початку XIX в. і тут ґрунт для розвою сього письменства був підкопаний» [52, т. 32, с. 227–229]. Наприкінці виступу (за «справозданням» «Хроніки НТШ») доповідач науково «змалював» картину «упадку сього письменства, що при кінці XVIII в. в Галичині було виперте заводженою по школах мертвою і незугарною церковщиною, так що при пізнішій відродженні народного письменства воно не мало ніякого виднішого впливу» [69, вип. 2, с. 21]. Фундаментальна наукова робота вийшла у світ у тому ж таки році окремим відбитком у монографічному форматі під назвою «Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв.», текст якого адекватно відповідає першодруку в «Записках НТШ».

У дослідженні «Студії на полі карпаторуського письменства XVII–XVIII вв.» [52, т. 32, с. 371–423] зі схожою чи то пак спорідненою проблемно-тематичною спрямованістю І. Франко присвятив «ряд детальних розвідок поодиноким текстам або мотивам, обробленим у тім письменстві» [52, т. 32, с. 371] (текст праці було вміщено в 41-му томі «Записок НТШ» за 1901 рік [11, с. 1–50]). Провівши історико-літературне дослідження

предмета пошукування, науковець намагався подати «причинки» насамперед «до історії духового розвою, вірувань, світогляду і духовних течій нашого народу» [52, т. 32, с. 371]. Зміст цієї праці під «робочою» назвою «Піп Іван, половець, Іван Смера і відкриття Тибету» учений «успішно відчитав» 20 лютого 1901 року на черговому «філологічному зібранні» НТШ [69, вип. 2, с. 15].

7 березня 1900 року І. Франко «зрєферував» власну працю під назвою «Апокрифічне євангеліє Псевдо-Матвія і його сліди в українсько-руській літературі». Звернувши увагу присутніх на велике значення апокрифів для пізнання джерел національних літератур у Західній Європі, охарактеризував рецензент три головні євангелія «дітства» і, зокрема, євангеліє Псевдо-Матвія. Далі «порівняльним методом» проаналізував учений три старочеські поеми, а також видану ним сербо-руську поему, знайдену в Керестурі, що на півдні Угорщини [52, т. 32, с. 117–152]. Джерела цього віршотвору І. Франко настійливо шукав у «версії» апокрифічних оповідань, яка постала у колі українських письменників XVII століття із суміші західної і православної традиції. Поезія була написана церковнослов'янською мовою з домішками «сербізмів» та «рутенізмів» і пізніше – із текстологічними «вкрапленнями» так званих «копістів». Учений прийшов до висновку, що поема була витвором «сербо-словенської або ілліро-слов'янської школи», заснованої близько 1710 року (упродовж тривалого часу перебувала в Новім Саді), першими учителями якої були київські українці, а її найкращі учні вчилися в Києві. Саме це старовинне українське «містичне місто» відіграло в той час, сказати б асоціативно-метафорично, вмережуючи «курсивом» в суто аналітичний контекст красномовне історико-релігійне словосполучення, важливу об'єднавчо-«паломницьку» роль *наукової слов'янської Мекки* [69, вип. 2, с. 21–22]. Отож, у завершальній частині виступу перед фаховою аудиторією «академічного спрямування» І. Франко переконливо резюмував, що серед письменників зазначеної вище літературної школи виділялась інтелектуальна група діячів, яка наприкінці XVIII–XIX століть була особливо діяльною в Бачці (у Новім Саді і Земуні) і виявляла нахил до поетичної інтерпретації старовинних духовних легенд. Доповідач висловив науково аргументовану гіпотезу, що саме в цьому гуртку письменників і постала зазначена вище так звана «Керестурська» поема [69, вип. 2, с. 21–22].

Цікаве обговорення відбулося 16 березня 1898 року під час розгляду праці І. Франка «Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах». У текстографічній «канві» змісту дослідження, на думку доповідача, «на підставі сучасних [тогочасних. – А. Ф.] польських віршів показано, що тодішні поляки і навіть італійці не бачили в Хмельницькому начальника розбійників, але народного провідника, свідомого мети заснувати окрему державу» [52, т. 50, с. 363]. Однак значно пізніше у польській історіографії майже одностайно залунали політично буцімто вмотивовані «запевнення», що «Хмельниччина була виключно соціальним бунтом, повстанням хлопів проти панів або, як говорить лірик Куліш, руїників проти культурників» [52, т. 31, с. 207]. Стосовно схожих політично забарвлених інсинуацій отаких псевдоучених і лжеписьменників (з ретроспективи вічності непохитних українських цінностей до цього ганебного переліку ми, ясна річ, не відносимо національного письменника-класика П. Куліша, незважаючи на

несподівану для багатьох його сучасників трансформацію власного літературно-світоглядного («обличчя»), український філолог, історик І. Франко, коментуючи «висліди» їхніх тенденційних «наукових» праць і графоманських «опусів», емоційно і водночас виважено констатував *ілюзорну, хибну мотивацію* із суспільно-політичним підтекстом хиткої, штучної конструкції спекулятивної, вишуканої технології «доведення» історико-літературної «теореми». Перефразовуючи схожі вислови польських істориків і надаючи їм стислішої форми, рецензент лаконічно одним реченням представив на розгляд наукової аудиторії узагальнений зміст їхніх банальних сентенцій і просторікувань: «Усякі національні і релігійні мотиви, *мовляв*, не мали в тім темнім русі ніякої ваги, були прищеплені до нього православними духовними, сліпими кобзарями та нетямущими українськими публіцистами і істориками-патріотами» [52, т. 31, с. 207]. І. Франко слушно вважав, що історики Хмельниччини не можуть скаржитися на брак джерел, бо «величезна сила мемуарів, дневників, записок, документів, приватних листів і урядових реляцій з того пам'ятного часу залягає архіви і бібліотеки» [52, т. 31, с. 188]. Чимало науково-джерельного матеріалу деякі ретельні історики на той час ґрунтовно вже опрацьовували. І. Франко наголосив, що серед численних неопублікованих пам'яток аналізованої ним історичної доби залишилося багато віршів, створених водночас (так би мовити, паралельно, суголосно, «в унісон» як відповідь на злободенні події) з ходом військових операцій як своєрідна, віддзеркалююча народно-поетична рефлексія, фольклорна реакція на криваві події. У Польщі середини XVII століття був період «загальної віршоманії», отож, на думку критика, розгляд рукописних польських збірок і прозових звісток становить «для характеристики часу і настрою суспільности матеріял багатий і дуже цікавий» [52, т. 31, с. 189]. Варто зауважити, що студія І. Франка була поясненням до збірки друкованих тогочасних віршів, реєстр найважливіших з яких він подав на початку дослідження (значна частина поезій, до слова, становила бібліографічну рідкість). Незабаром після виступу ученого на засіданні філологічної секції праця була опублікована в «Записках НТШ» 1898 року (т. 23–24) [52, с. 1–114] і вийшла з друку окремим виданням. Окрім реєстру добірних найхарактерніших віршів, І. Франко цитував інші друки підтекстових приміток, а також у додатку до праці подав текст анонімних польських (28), латинських (13) і «руських» поетичних творів (загалом 42 вірші, серед них один твір був написаний українською мовою). Оці поетичні знахідки, справжні колекційні, раритетні здобутки (також і в прямому розумінні цього словосполучення) ретельної джерельно-пошукової роботи наполегливий український науковець зібрав переважно з рукописів бібліотеки Оссолінських у Львові та музею Чарторийських у Кракові. Щоправда, в сучасній републікації однойменної праці у 31 томі (1981 року) [52, т. 31, с. 188–253] «Зібрання творів І. Франка : у 50 томах» (Київ: «Наукова думка», 1976–1986), на жаль, відсутній власне оцей такий «вожделенийний, бажаний» для істинних поціновувачів «живої, віршованої історії» додаток текстів 42 віршів анонімних авторів, оскільки за не надто переконливою «мотивацією» упорядників найбільш «промовисті» уривки з них були лише частково інкорпоровані та проаналізовані в самій статті. Отож, скрупульозно перечитуючи тогочасні, суголосні атмосфері тієї історичної епохи, «рефлексійні» польські вірші – доволі об'єктивні

автентичні віддзеркалення-свідчення про Хмельниччину, І. Франко з глибоким переконанням констатував (на противагу діаметрально протилежним судженням «пізніших літописців», переважно польських, заангажованих істориків): «Тодішні поляки в один голос і одними устами свідчать, що се було повстання р у с ь к о г о [розрядкою це слово подав І. Франко. – А. Ф.] люду. Русь піднялася проти поляків. Русь хоче вигнати поляків із своїх границь – те самісіньке, що в противнім таборі голосять “сліпі кобзарі” в думах і піснях» [52, т. 31, с. 207]. Пропоновану на обговорення філологічної секції добірку польськомовних віршів, оцих «німих» свідків знакової історичної доби національно-визвольних змагань українського народу, І. Франко вважав «тільки першою спробою систематичної колекції сього роду творів» [52, т. 31, с. 253]. Він висловив оптимістичні сподівання, що ретельно упорядковані ним поезії – «ся проба дасть доказ, що їх зібрання і опублікування не лишиться без користі і для історії, і потроху для літератури того часу» [52, т. 31, с. 253].

Цікава деталь, на якій зосередимо увагу, – це творча конструктивна співпраця філологів та істориків, які активно відвідували засідання обидвох секцій (історико-філософської і філологічної). Високоавторитетний джерелознавець І. Франко порадив присутнім на чергових «сходинах» філологічного наукового осередку НТШ М. Грушевському та С. Томашівському (одним із провідних істориків «історично-філософської» секції) творчо скористатися у своїх дослідженнях та при підготовці до публікації «Жерел до історії України-Руси» серед фахових історико-літературних видань також і великим корпусом, «огромним» масивом поетизованого, пісенного надбання. Поет-філолог акцентував увагу знаних істориків на доцільності студіювання і подальшого науководжерельного використання таких важливих друкованих публікацій, як *римована* хроніка польського поета Самуїла Твардовського «Громадянська війна з козаками і татарами, Москвою, потім з шведами і угорцями» (видана в 1654–1681 роках), двотомна праця В. Антоновича і М. Драгоманова «Исторические песни малорусского народа» (Київ, 1874–1875), мемуарна польськомовна хроніка про події від 1620 до 1673 року українського шляхтича пропольської орієнтації Йоахима Єрлича «*Latopisiec albo kroniczka rozpusz spraw i dziejów*» («Літописець або хроніка різних справ і подій»), хоч вона і просякнута польсько-шляхетською тенденційністю (вперше була видана Е. Войціцьким у Варшаві 1853 року, в додатку до історичної монографії М. Костомарова «Богдан Хмельницький и возвращение Южной Руси к России» (Петербург, 1857 р.). Іван Якович радив спрямувати творчу, пошуково-креативну енергію на скрупульозний аналітичний «розбір руських віршів» із літопису Григорія Граб'янки «Действие презельной и от начала поляков трвавшей небывалой брани Богдана Хмельницкого, гетмана Запорожского с поляки... Року 1710», а також настійливо пропонував поглянути «критичним, неупередженим оком» на «поетизований масив джерел» із українського козацького «Літопису Самовидця» (в якому окреслено події на Україні з 1648 р. до 1702 р.) (Київ, 1878 р.) ймовірного авторства генерального підскарб'я, а згодом священика Романа Ракушки-Романовського [52, т. 31, с. 188–189]. Такі історико-поетичні свідчення, насамперед поетичні творіння з останнього із перелічених вище літописів, за російськомовним патріотичним висловлюванням І. Франка у відомій енциклопедичній статті «Южнорус-

ская література» (подаємо оригінальну назву в сучасному перекладі), «навіяні гарячою любов'ю до України» [52, т. 41, с. 116]. Свої концептуальні міркування з приводу доповіді І. Франка «озвучили» Л. Білецький, С. Томашівський та М. Грушевський. Останній диспутант, погодившись з багатьма висновками «авторевцензента», водночас заперечив його неоднозначне твердження, що, мовляв, «Польща перед 1648 р. так сильно стояла» і зауважив, що «до патріотизму Самовидця годі велику увагу прикладати, позаяк він був ворогом усього козацького руху» [19, арк. 31]. Виступи І. Франка і Л. Білецького, «уваги» відомого історика М. Грушевського, на велетенському науковому доробку якого була зосереджена найбільша питома вага основних історичних досліджень і видань в НТШ, «замітки» перспективного (засідання відбувалося у 1898 році) молодого історика С. Томашівського, який згодом спеціалізувався якраз саме з тематики цього історичного періоду, опублікувавши чимало праць та збірок матеріалів, присвячених з'ясуванню контроверсійних питань з проблемно-тематичного блоку «Хмельниччина», сприяли взаємобагаченню і філологів, і істориків.

Доволі показовим і красномовним з огляду на системність, глибоко науковий характер, прагматичний конструктивізм і перманентний (неперервний, тяглий) характер «сходин» філологічної секції НТШ (незважаючи навіть на прецеденти хвороби доповідача або ж автора обговорюваної праці чи інші поважні обставини та деякі «форс-мажорні» причини) є цікаве «справоздання» «3 Наук[ового] товариства ім. Шевченка» перебігу одного із її «екстремних», «невідкладних», «виїзних» засідань наприкінці 1912 року, вперше надруковане в газеті «Діло» [13, с. 7]. До речі, стисла подача-квінтесенція «подібного роду» реферативного огляду систематично практикувалась і в «Хроніці НТШ». Отож, згадане вище засідання філологічної секції Товариства відбулося 8-го листопада 1912 року, в п'ятницю. Цей лаконічний, «сконцентрований» звіт, що доволі автентично передає ділову атмосферу і творчу ауру проведення наукового дискурсу керованої І. Франком упродовж багатьох років філологічної секції НТШ, подаємо майже в повному обсязі: «На жадання референта, проф. Івана Верхратського, якому стан здоров'я не дозволяє виходити з дому, засідання відбулося в його помешканні. Присутні були голова секції др. Ів. Франко і члени – проф. Кирило Студинський, проф. д-р Осип Маковей та радник Ал[ександр] Барвінський. Проф. Верхратський предложив для збірника секції свою працю п[ід] з[аголовком] “Говор батюків”, якої вступну часть відчитав. У тій вступній часті вказано поперед усього територію того говору, що обіймає повіт Жовківський, Городецький та Яворівський, а далі визначено дуже докладно та подрібно найважливіші мовні особливості того говору в голосівні, відмінах та складні. Автор зазначив, що меж того говору докладно означити не можна, що мовні особливості, спостережені ним у одній місцевості, не держаться постійно не тільки в тій самій місцевості, але навіть у говорі того самого чоловіка. Мовні спостереження, роблені автором протягом кількох літ і в різних місцевостях, упорядковані систематично з зазначенням тільки місцевості, а не часу занотовання даного мовного явища. Окрім сеї і вступної часті, яка дає загальну характеристику сього говору, праця проф. Верхратського дає поперед усього граматику сього говору, потім збірки оповідань, приказок, загадок та пісень, записаних із уст народу в означених місцевостях. Працю по невеличкій дис-

кусії одногосно прийнято до друку» [52, т. 54, с. 902]. Фундаментальне дослідження хрестоматійного характеру «Говор батьоків» видатного українського мовознавця, учителя І. Франка І. Верхратського (до речі, автора праці «Про говір галицьких лемків» [4, т. V] та багатьох інших ґрунтовних лінгвістичних досліджень) після врахування деяких важливих зауважень і рекомендацій вийшло друком у Львові 1912 року окремим виданням (т. 15) в рамках «Збірника філологічної секції НТШ». У контексті побіжного (вибіркового чи «точкового») розгляду проведення засідань поза межами Товариства видається не зайвим акцентувати увагу шановного читача на беззаперечному чиннику панування відповідальної, ділової атмосфери в організації реалізації науково-академічного процесу в НТШ. Наголосимо, що, незважаючи на прогресуючу хворобу, І. Франко не цурався особисто брати участь (а не через посередників, «відпоручників») в обговоренні представлених студій поза межами приміщень Товариства, навіть, як бачимо, і в помешканнях їхніх авторів [5, т. XV].

Закінчуючи розгляд діяльності І. Франка у філологічній секції НТШ, необхідно зазначити, що більша частина його великих наукових праць, обговорених на «сходинах» членів секції, на думку ученого, «основується на текстах давніших пам'яток південно-руського письменства», які він «відкрив або критично реставрував» [52, т. 50, с. 363].

Отже, в цій статті крок за кроком скрупульозно розглянуто переважно за рукописними і хронікальними матеріалами, а також за послідовним, по змозі, стисло-лаконічним аналізом представлених на колегіальне обговорення найбільш знакових (на наш погляд) для ученого наукових праць, *систематичну діяльність І. Франка у філологічній секції НТШ*. Вона полягала насамперед у реферативних доповідях і повідомленнях, виголошених ученим на секційних засіданнях, а також у його авторитетній науково-спрямовуючій (упродовж близько чотирнадцяти років, не враховуючи у підрахунках вимушені перерви, він офіційно керував філологічною секцією Товариства, а *de facto* «головавав» близько шістнадцяти років) участі в обговоренні представлених рецензій репрезентованих праць і, загалом констатуючи, у співпроведенні безпристрасного, академічного за характером історико-філологічного дискурсу. Завдяки керівництву І. Франка секцією підвищувався рівень наукового «цензу» «при апробаті» праць до друку [44, с. 131]. Нові грані наукової діяльності І. Франка виявляються через майже сто років по його смерті у масштабній копійчій праці ученого не тільки над своїми дослідженнями, але головно, «для загального добра» (реферування, обговорення, оцінка, рецензування, огляди, пропозиції, спрямування). Обидві Секція Товариства (тут доречно ще раз нагадати про важливу гармонізуючу, збалансовано-структуруючу роль і історико-філософської та математично-природописно-лікарської секцій у своєрідному науковому «рівнобедреному трикутнику»), згідно зі статутом, виконували роль суто наукових органів НТШ. Ось чому саме тут поряд із організаційно-креативним чинником діяльності комісії інституції зосереджувалася наукова «робітня», дослідна лабораторія, а також випробовувався такий собі «студійний полігон» і публічно культивувався своєрідний полемічний «імпровізований дискусивний майданчик» конструктивного зіштовхнення авторських і незалежних рецептивних суджень та оцінок визнаних фахівців, авторитетних діячів Товариства,

значним здобуткам якого сприяла гідна подиву та «взірця наслідування» подвижницька наукова праця І. Франка [38, с. 91].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. Часть первая, том VII. – Киев, 1887. – С. 19–48.
2. *Баб'як П.* Матеріали особистого архіву В. Гнатюка у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника / П. Баб'як // Від Наукового Товариства ім. Т. Шевченка до Українського Вільного Університету : матеріали міжнар. наук. конференції / Пряшів–Свидник, 12–15 червня 1991 р. – К. ; Львів ; Пряшів ; Мюнхен ; Париж ; Нью-Йорк ; Торонто ; Сідней, 1992. – С. 126–131.
3. *Верхратський І.* Говор батьоків / Іван Верхратський // Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка. – Львів : Накладом друкарні НТШ, 1912. – Т. XV.
4. *Верхратський І.* Про говір галицьких лемків / Іван Верхратський // Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка. – Львів : Накладом друкарні НТШ, 1902. – Т. V.
5. *Возняк М.* Олександр Кониський і перші томи «Записок...» / Михайло Возняк // Записки НТШ. – 1929. – Т. 150. – С. 339–361; Правда. – 1889. – Лютий. – С. 307–308.
6. *Гнатюк В.* Наукове товариство імені Шевченка. З нагоди 50-ліття його заснування (1873–1923) / Володимир Гнатюк. – Львів, 1923. – 15 с.
7. *Гнатюк В.* Наукове товариство імені Шевченка у Львові. З нагоди 50-літньої річниці його заснування (1873–1923) / Володимир Гнатюк // Літ.-наук. вісник. – 1925. – Т. 86. – Кн. 1. – С. 76–86; Кн. 2. – С. 174–181; Кн. 3. – С. 263–272. – Кн. 4. – С. 367–374; Т. 87. – Кн. 5. – С. 72–79; Кн. 6. – С. 169–177; Кн. 7–8. – С. 321–332; Т. 88. – Кн. 10. – С. 175–186; Кн. 11. – С. 272–278.
8. *Гнатюк В. І.* Франко і Наукове товариство імені Шевченка / Володимир Гнатюк // Спогади про Івана Франка [Текст] / упоряд., вступ. стаття, прим. М. І. Гнатюка. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів : Каменяр, 2011. – С. 294–297.
9. *Голубев С.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники, опыт исторического исследования / С. Голубев. – К., 1883. – Т. I («Приложения»). – С. 67–145.
10. *Житецкий Г. П.* Неизданные сочинения Иоанна Вышенского / Г. П. Житецкий // Киевская старина. – 1890. – Кн. 6. – С. 111–112 («Приложения»).
11. Записки НТШ. – 1901. – Т. 41. – С. 1–50.
12. Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка / упорядник І. Франко. – Львів : Накладом друкарні НТШ, 1903. – Т. VI («Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору й міфології»).
13. З Наук[ового] товариства ім. Шевченка // Діло. – 1912. – № 255. – 12. XI (30. X). – С. 7.
14. З Наук[ового] товариства ім. Шевченка [«Справоздання». – А. Ф.] // Франко І.: Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко. Т. 54 [літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці: 1896–1916]. – К. : Наукова думка, 2011.
15. З Товариства // Записки НТШ. – 1896. – Т. 9. – Кн. 1.
16. Іван Франко: Документи і матеріали. 1856–1965 / Архівне управління при Раді Міністрів УРСР ; упор.: І. Д. Бутич, Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький ; відп. ред. З. Т. Франко. – К. : Наукова думка, 1966.
17. Інститут літератури (ІЛ) ім. Т. Шевченка НАН України. – Від. рукописних фондів і текстології. – Ф. 3. – Спр. 1607.

18. Киевская старина. – 1890. – Т. XXIX. – Кн. 6. – С. 111–112 («Приложения»).
19. Книга протоколів засідань філологічної секції НТШ за 1893–1914 рр. – Львівська національна наукова бібліотека (ЛННБ) ім. В. Стефаника НАН України. – Від. рукописів. – Ф. 1 (Бібліотека Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові). – Оп. 2. – Спр. 42/а.
20. Книга протоколів засідань філологічної секції НТШ за 1914–1916 рр. – Центральний державний історичний архів (ЦДІА) України у Львові. – Ф. 309 (Наукове товариство ім. Т. Шевченка). – Оп. 1. – Спр. 40.
21. Книга протоколів засідань членів правління НТШ за 1893–1902 рр. – ЦДІА України у Львові. – Ф. 309 (Наукове товариство ім. Т. Шевченка). – Оп. 1. – Спр. 33.
22. *Кримський А.* [Рец.] Иоанн Вышенский, его жизнь и сочинения / Агатангел Кримський // Киевская старина. – 1895. – Кн. 9. – С. 211–247; Кн. 10. – С. 1–47.
23. *Кучер Р. В.* Наукове товариство імені Т. Шевченка / Р. В. Кучер. – К. : Наукова думка, 1992.
24. Листи О. Барвінського до І. Франка. – ІЛ ім. Т. Шевченка НАН України. – Від. рукописних фондів і текстології. – Ф. 3. – Спр. 1605. – Арк. 93–95.
25. Львівська національна наукова бібліотека (ЛННБ) ім. В. Стефаника НАН України. – Від. рукописів. – Ф. 1 (Бібліотека Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові). – Оп. 2. – Спр. 42/а.
26. *Микитюк В.* Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог / Володимир Микитюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 188 с. – (Серія «Франкознавчі студії», вип. 1).
27. *Мороз М.* «Збірник філологічної секції Наукового Товариства імені Шевченка» / Мирослав Мороз // Українська літературна енциклопедія. – К.: Українська радянська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1990.
28. Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія / Том І: «А»–«Бібл.» / Укладання НТШ. – Львів, 2012. – 600 с.
29. *Огоновський О.* Іван Франко / Омелян Огоновський / Розділ з “Історії літератури руської” Ом. Огоновського (Част. III. – Відділ III. – С. 915–1072. – Львів, 1891). Текст Ом. Огоновського адаптував В. Микитюк // Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог / В. Микитюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – С. 97–187. – (Серія «Франкознавчі студії», вип. 1).
30. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом : у 8 т. / Зібрав і зладив М. Павлик. Т. 1. – Львів, 1901. – 184 с.; Т. 2: (1876–1878). – Чернівці, 1910. – 317 с.; Т. 3: (1879–1881). – Чернівці, 1910. – 519 с.; Т. 4: (1882–1885). – Чернівці, 1910. – 440 с.; Т. 5: (1886–1889). – Чернівці, 1912. – 414 с.; Т. 6: (1890–1891). – Чернівці, 1910. – 288 с.; Т. 7: (1892–1893). – Чернівці, 1911. – 343 с.; Т. 8: (1894–1895). – Чернівці, 1911. – 293 с.
31. Притчата за єднорога и нейният български вариант [Праця І. Франка, подана у перекладі болгарською мовою, назву якої українською мовою слід дослівно «ідентифікувати» як “Притча за єднорога та її болгарський варіант” – *А. Ф.*] / От Иван Франко в Лвов // Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. – София: Издава Министерството на Народното Просвещение, 1896. – Кн. 13. – С. 570–620.
32. Притчата за єднорога и нейният български вариант. От Иван Франко в Лвов [Анонс І. Франка на власну однойменну розвідку – *А. Ф.*] // Жите і слово. – 1897. – Т. 6. – Кн. 1.
33. Протоколи загальних зборів засідань секцій НТШ у Львові і Києві за 1896–1917 рр. – ЦДІА України у Києві. – Ф. 1235 (Фонд М. Грушевського). – Оп. 1. – Спр. 76.
34. Регулямін НТШ // Статут НТШ. – Львів. – 1892.

35. Рисунок і проби тексту із Крехівського рукопису XVI в. // Записки НТШ. – С. I–XVI; 1896. – Кн. 2. – С. 29–80; 1897. – Кн. 4. – С. 81–134; Кн. 6. – С. 135–202.
36. *Смаль-Стоцький С.* Характеристика літературної діяльності Івана Франка: Ювілейний виклад / Степан Смаль-Стоцький. – Львів : Накл. автора, 1913. – 20 с.
37. *Франко А. Д.* Андрій Франко як науковий дослідник фольклористично-етнографічного доробку Григорія Ількевича, перекладач, креативний співробітник, секретар, помічник, опікун Івана Франка / Андрій Дмитрович Франко // Українське літературознавство : зб. наук. праць. – Львів : Вид-во Львівського національного університету імені Івана Франка, 2012. – Вип. 76. – С. 81–121.
38. *Франко А. Д.* Діяльність Івана Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Дмитрович Франко // Визвольний шлях: Сусп.-політичн., наук. та літературн. місячник. – К. ; Лондон : Укр. Вид. Спілка ім. Юрія Липи, 2006. – Річн. 59. – Кн. 7–8 (700–701; лип.-серп.). – С. 74–91.
39. *Франко А. Д.* Іван Франко і мовна комісія Наукового товариства ім. Шевченка / Андрій Дмитрович Франко // Думська площа [Одеса]. – 2003. – № 35 (392). – 12 верес. – С. 8; № 36 (393). – 19 верес.
40. *Франко А. Д.* Іван Франко – керівник філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка / Андрій Дмитрович Франко // Літературознавство. Бібліографія. Інформатика : доповіді та повідомлення III Міжнар. конгресу українців (Харків, 26–29 серп. 1996 р.). – Харків : Око, 1996. – С. 81–86.
41. *Франко А. Д.* Іван Франко – редактор видавничої серії Наукового товариства ім. Т. Шевченка «Українсько-руська бібліотека» / Андрій Дмитрович Франко // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 верес. 1996 р.). – Львів : Світ, 1998. – С. 578–585.
42. *Франко А. Д.* Методологічні аспекти моделі джерелознавчої текстологічно-атрибуційної співпраці редакторів видань Шевченкового «Кобзаря» І. Франка (Львів, 1908) та В. Доманицького (Петербург, 1907; 1908) / Андрій Дмитрович Франко // Вісник Львівського університету. – Львів : Вид-во Львів. національного університету імені Івана Франка, 2010. – С. 37–52. – (Серія філологічна. Франкознавство ; вип. 51).
43. *Франко А. Д.* Науково-видавнича діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Дмитрович Франко // Дослідження з історії України: Вісник Львівського університету. – Львів, 1993. – С. 44–53. – (Серія історична ; вип. 29).
44. *Франко А. Д.* Науково-організаційна діяльність І. Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка / Андрій Дмитрович Франко // Українське літературознавство: Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів : Світ, 1993. – Вип. 58. – С. 121–131.
45. *Франко А. Д.* Науково-організаційна і видавнича діяльність Івана Яковича Франка в Науковому товаристві ім. Т. Г. Шевченка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Андрій Дмитрович Франко ; НАН України. Інститут історії України. – К., 1995. – 16 с.
46. *Франко А. Д.* Франків «Кобзар» (до сторіччя виходу в світ «Кобзаря» Тараса Шевченка за редакцією Івана Франка) / Андрій Дмитрович Франко // Визвольний шлях: Сусп.-політичн., наук. та літературн. місячник. – К. ; Лондон : Укр. Вид. Спілка ім. Юрія Липи, 2008. – Річн. 61. – Кн. 3 (720; липень–вересень). – С. 107–116.
47. *Франко А. І.* Григорій Ількевич як етнограф / Андрій Іванович Франко // Записки НТШ. – 1912. – Т. 109. – С. 91–122; Т. 110. – С. 123–156; Т. 111. – С. 117–139. – (Окремий відбиток. – Львів, 1912).
48. *Франко І.* Апокрифічне євангеліє Псевдо-Матвія і його сліди в українсько-руській письменстві / Іван Франко // Записки НТШ. – Т. 35–36. – С. 1–32.
49. *Франко І.* Варлаам і Йоасаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія / Іван Франко // Записки НТШ. – 1895. – Кн. 4. – С. 1–28.

50. *Франко І.* [Рец.] Збірник філологічної секції Наукового Товариства імени Шевченка: Т. VII. Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство / Зладив М. Павлик. Том. III. У Львові, 1906. З друкарні Наук[ового] тов[ариства] імени Шевченка. Стор. 6 + 362, 8° / Іван Франко // Літ.-наук. вісник. – 1906. – Т. 34. – Кн. 6. – С. 595–596.
51. *Франко І.* [Рец.] Збірник філологічної секції Наукового Товариства імени Шевченка: Т. X. Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство / Зладив М. Павлик. Т. IV. У Львові, 1907. Накладом Наук[ового] тов[ариства] імени Шевченка, велика 8-ка, стор. 4 + 399 + 6 сторін рисунків / Іван Франко // Літ.-наук. вісник. – 1908. – Т. 41. – Кн. 1. – С. 234.
52. *Франко І.* Зібр. творів: У 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.
53. *Франко І.* З поля нашої науки / Іван Франко // Народ. – 1893. – № 19–20. – С. 224–228; № 21. – С. 251–255.
54. *Франко І.* Иоанн Вышенский (Новые данные для оценки его литературной и общественной деятельности) / Іван Франко // Киевская старина. – 1889. – Кн. 4. – С. 141–151.
55. *Франко І.* Іван Вишенський. Руський писатель XVI віку / Іван Франко // Хлібороб (Коломия). – 1892. – 15 квітня. – С. 59–60; 1 травня. – С. 73–75; 15 січня. – С. 82–83; 1 червня. – С. 89–90.
56. *Франко І.* Іван Вишенський / Іван Франко // З днів журби. Поезії Івана Франка. – Львів : Накладом автора, 1900. – С. 73–108.
57. *Франко І.* Іван Вишенський і його твори / Іван Франко. – Львів : Накладом автора, з друкарні народної Войтіха Манецкого під управою В. Годара, 1895. – VII, 536 с. (Серія «Літературно-наукова бібліотека», кн. 21–30).
58. *Франко І.* Карпаторуська література XVII–XVIII віків [з додатками і доповненням. – А. Ф.] / Іван Франко // Записки НТШ. – 1900. – Т. 37. – С. 1–91; Т. 38. – С. 91–161.
59. *Франко І.* Лист до О. С. Маковея від 29 жовтня 1901 р. / Іван Франко // Літературна спадщина: Т. 1: Іван Франко. – К., 1956.
60. *Франко І.* Лист до редактора видавництва «Herders Konversations Lexicon» від 18 січня 1909 р. [публікація М. С. Возняка «Матеріали до життєпису Франка (З додатком двох недрукованих його біографій)»] / Іван Франко // За сто літ. – К. ; Харків : Держ. вид-во України, 1927. – Кн. 1. – С. 172–186.
61. *Франко І.* Передмова / Іван Франко // Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видання. Том перший. Поезії Осипа Юрія Федьковича. Перше повне видання / З перводруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснення додав д-р Іван Франко. – Львів, 1902. – С. V–X.
62. *Франко І.* Передмова / Іван Франко // Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видання. Тому третього друга часть. Драматичні переклади Осипа Юрія Федьковича / З автографів уперве видав д-р Іван Франко. – Львів, 1902. – С. V–XIII.
63. *Франко І.* Передмова / Іван Франко // Твори Тараса Шевченка. Кобзар / Виданий під редакцією Івана Франка. – Львів, 1908. – Т. 1 (1838–1847). – С. V–X.
64. *Франко І.* Сочинение Иоанна Вышенского / И. Франко // Киевская старина. – 1889. – Кн. 4. – С. 21–63 (прилож.).
65. *Франко І.* Студії на полі карпаторуського письменства XVII–XVIII вв. / Іван Франко // Записки НТШ. – 1901. – Т. 41. – С. 1–50.
66. *Франко І.* Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах [з додатком текстів 42-ох віршів анонімних авторів – А. Ф.] / Іван Франко // Записки НТШ. – 1898. – Т. 23–24. – Кн. 3–4. – С. 1–114.
67. *Франко І.* Южнорусская литература / Іван Франко // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – СПб., 1904. – Т. 41. – С. 300–325.

68. *Франко Т. І.* «Лис Микита»: критичний розбір поеми Івана Франка / Тарас Іванович Франко // Збірник філологічної секції Наукового товариства імени Шевченка. – Львів: Накладом НТШ, 1937. – Т. 23. – 101 с.
69. Хроніка НТШ. – 1900–1914.
70. *Черемшинський О.* Дружба і співпраця Володимира Гнатюка з Іваном Франком / Остап Черемшинський // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали п'ятої наукової краєзнавчої конференції (12 листоп. 2010 р.) / редкол. наук. зб. : В. Голубко (гол. ред.), С. Качараба, Р. Масик (відп. ред.) та ін. – Львів : ВЦ Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2011. – С. 360–368.
71. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine: Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten (1882–1915) [I. Franko]. Unter Mitarbeit von O. I. Bilečkyj und I. I. Bass / Hg. und eingeleitet von E. Winter und P. Kirchner. – Berlin, 1963. – 577 s.
72. *Franko I.* Nowe stronnictwo ruskie / Ivan Franko // Kurjer Lwowski. – 1890. – № 289. – 18. X. – S. 1.
73. *Franko I.* Odpowiedź szkaralupników / Ivan Franko // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 84. – 26. III. – S. 2–3.
74. *Franko I.* Rozbicie towarzystwa im. Szewczenki / Ivan Franko // Kurjer Lwowski. – 1896. – № 344. – 11. XII. – S. 1–2.
75. *Franko I.* Towarzystwo imienia Szewczenki / Ivan Franko // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 78. – 18. III. – S. 2–3.
76. *Franko I.* Walne zgromadzenie «Proświty» / Ivan Franko // Kurjer Lwowski. – 1892. – № 87. – 27. III. – S. 3–4.
77. *Franko I.* Walne zgromadzenie towarzystwa im. Szewczenki / Ivan Franko // Kurjer Lwowski. – 1897. – № 35. – 5. II. – S. 4.

*Стаття надійшла до редакції 09.09.2015
Прийнята до друку 10.10.2015*

IVAN FRANKO AS A FUNCTIONARY, SCHOLARLY PRODUCER, REVIEWER, CREATIVE MODERATOR AND INSPIRER OF A LITERARY DISCOURSE AT THE SESSIONS OF THE NTSH PHILOLOGY SECTION

Andriy FRANKO

*National Academy of Science of Ukraine, Ivan Franko Institute,
Drahomanov Str., 18, Lviv, Ukraine, 79005,
e-mail: andrij.fran@gmail.com*

The author examines Franko's scholarly and organizational activity as a leader, reviewer and moderator of the NTSh philology section.

Keywords: Franko, NTSh philology section, discourse, minutes records.

УДК 821.161.2-3.091.Франко7:[7.049:159.963.3]

НАРАТИВНИЙ ВИМІР ХУДОЖНЬОГО ОНЕЙРОСУ У ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА

Христина ВОРОК

*Інститут Івана Франка НАН України,
вул. Драгоманова, 18, Львів, Україна, 79005*

На матеріалі Франкової прози проаналізовано специфіку художнього викладу сновізійних сюжетів. Основну увагу зосереджено на виясненні питання: хто саме веде оповідь у творі і розказує про онейричні візії. Виокремлено чотири типи оповіді у текстах письменника.

Ключові слова: наратив, третьоособова нарація, оповідь від першої особи, онейричний дискурс.

Художній текст за своєю побудовою – це складна цілісна система. Всі складові набувають значення лише в єдності, і кожен із компонентів реалізується у зв'язку з іншим. Літературне сновидіння є структурною одиницею тексту і відрізняється від природного насамперед своїм вербалізованим характером. Відмінність полягає у тому, що тоді як у природному сновидінні наша підсвідомість безпосередньо виявляється мовою символів, то у літературному цей процес відбувається опосередковано, через слово, яке в цьому контексті набуває значення символу. Онейрична візія у художньому творі – це чинник як зовнішньої, так і внутрішньої дії.

Важливою функцією наратора є те, що він формує об'єкт розповіді, художній світ і водночас може дистанціюватися від оповіді, персонажів. Оповідач може набути ролі протагоніста, бути важливим персонажем, другорядною особою або ж простим спостерігачем. Основними рисами наратора є всезнання та всюдисущість, наявність певної точки зору на події та ситуації, він виступає інформатором, джерелом певних історій, має здатність проникнути у найпотаємніші закутки свідомості персонажів. «Наратор у просторі художнього твору “розчеплюється” на кілька компетентнісних рівнів: він концентрує події і формує структуру розповіді, він володіє контекстним тлом для розгортання фікційного світу, він настільки асимільований у життєвий простір свого персонажа, що сприймається читачем учасником як зовнішньо описового малюнка, так і частиною характеротворчого процесу» [8, с. 95].

Слушно зауважив Іван Денисюк, що Франко-прозаїк «завжди дбає про засоби зацікавлення при викладі белетристичного матеріалу» [2, с. 64]. І саме до таких інструментаріїв належать онейричні візії персонажів. Сновидіння як структурний елемент письменник використовує по-різному, у багатьох жанрових формах. У цій статті розглянемо природу художнього викладу онейричних картин та роль автора у цьому

процесі. Тут головним завданням буде відповісти на такі запитання: Який тип наратора характерний для художнього твору з сонними видіннями? Хто саме веде розповідь у творі і розповідає про сновізії? Які форми художнього викладу обирає Іван Франко для змалювання картин сновидінь? Яку роль відіграє автор в ірреальному художньому світі? Яка викладова манера характерна для змалювання сонних видінь у творах Івана Франка? і т. п.

Також І. Денисюк стверджував, що 25 % творів усього масиву малої прози І. Франка написано у формі «я-оповідання», а 75 % – у «формі третьої особи з точки зору так званого авторського всезнання» [3, с. 124]. Зображуючи весь «світ у краплі води» [10, т. 50, с. 74], у більшість своїх творів письменник увів детальні описи сонних видінь, марень, галюцинацій, подекуди робив це частково, опосередковано. При цьому І. Франко використовував різну техніку подання таких внутрішніх станів особистості (це можна помітити навіть в одному тексті). Микола Легкий спостеріг, що саме із його творчістю українська література «виходить із фази панування усноповідності і вступає до іншої – фази урізноманітнення викладової природи новелістики, причому прикметних ознак цій фазі надає саме естетика Франка» [7, с. 147]. При цьому письменник використовує найрізноманітніші можливості для подачі сновидінь.

На межі XIX–XX століть у наративі оповідання відбувається процес відходу «від описовості, яка вимагала цілісного, розгорненого відтворення характеру і обставин через зображення всіх опосередкувань і відношень, що вичерпують зміст художньої дії, до нової художньої структури, яка значною мірою базується на домисленні зв'язків та відношень, які тримали попередню класичну традицію» [1, с. 126]. Сам І. Франко у статті «Слово про критику» (1896) зазначав: «Повна емансипація особи автора з рамок схоластики, повний розрив з усяким шаблоном, якнайповніший вираз авторської індивідуальності в його творах – се характерний, пануючий оклик наших часів» [10, т. 30, с. 217].

Оповідна техніка, співвідношення різних суб'єктів оповіді є одними із найдієвіших способів вираження авторської свідомості. Варто відзначити різноманіття форм донесення сновидінь, яке зафіксоване у творчій спадщині Івана Франка, його експерименти над розробкою наративної манери онейричних візій. У його творах виділяємо можливі способи реалізації сновидіння у художньому творі: зображення власне сновидіння; змалювання перехідного стану сон/ява; моделювання поетики сну у змалюванні яви. Для величезного прозового масиву Франкової творчості характерно те, що жодна викладова форма не існує ізольовано, досить часто вона перебуває в певних взаємостосунках із іншими нараційними манерами. Декілька сновидінь в одному тексті можуть мати відмінну форму викладу (роман «Петрії і Добошуки»).

Сон для наратора – художній засіб, за допомогою якого нереальне оприявнюється, фікційне стає по-мистецьки правдивим малюнком. У прозових текстах І. Франка зі зображенням сновидінь можна виділити такі типи оповіді:

- Оповідь від третьої особи: «Петрії і Добошуки», «Воа constrictor», «Основи суспільності» та ін.;
- Оповідь веде персонаж твору з продуктивним використанням 1-ї особи

(Гринь у новелі «На роботі», Олеся Батланівна у романі «Петрії і Добошуки», Йосько в оповіданні «До світла!», Мирослава у повісті «Захар Беркут», Микола в оповіданні «Терен у носі»). У таких сновидіннях автор твору виступає як очевидець подій;

- Подання сновидінь від першої особи зроблено на відстані часу: «Оловець», «Злісний Сидір» та «Мій злочин»;
- Твори у формі сновидінь – група текстів, які функціонують як форми онейричного дискурсу («Без праці», «Рубач», «Неначе сон», «Син Остапа»).

Третьюособова нарація. Прикмета Франкової прози – «авторська всюдисущість». Від його імені ведеться розповідь, він наводить слова персонажів, заглядає в їх душі, і те, що з них вичитує, викладає від свого імені в міру можливості точно і докладно» [6, с. 203]. Здебільшого у прозі Івана Франка сонні видіння передані крізь призму авторського бачення, тобто через третю особу. Саме в таких творах автор займає позицію спостерігача, а не деміурга. Це сновидіння Василя Півторака («Навернений грішник»), патера Гаудентія («Місія»), Андрія Темери та Бовдура («На дні»), Мортка («Борислав сміється»), пані Олімпії («Основи суспільності»), капітана Ангаровича («Для домашнього огнища»), доктора Рафаловича («Перехресні стежки») і т. п. Презентуючи онейричні події з погляду автора, наратор максимально скорочує дистанцію між фокалізацією та викладом: події сну описано відразу після засинання героя, як тільки перед ним починають поставати сновидні образи, або ж, прокинувшись, герой згадує свою візію (Олімпія Торська, Андрій Темера). У таких творах оповідач «володіє “всезнанням” – узвичаєною умовністю все бачити, все знати про долі героїв, а навіть проникати у світ їх душ і почувань. Автор намагається дивитися на світ очима героя, крізь призму його мозку і серця» [4, с. 79].

Увага автора зосереджена на життєвому шляху персонажів, він досконало знає їхнє минуле, демонструє їхні найпотаємніші думки, майстерно вмie передати стан сновидця під час сну й описати ті враження, з якими він засинав і які з'явилися після пробудження. Письменник детально зупиняється на фізичних рухах персонажів: «він (Євгеній Рафалович. – *Х. В.*) кидався крізь сон, кричав і плакав» («Перехресні стежки») [10, т. 20, с. 179]; «Вона (Олімпія Торська. – *Х. В.*) напруго кинулася в ліжку, затрепала ногами, мов підстрелений птах, розмахнула руками» («Основи суспільності») [10, т. 19, с. 144]. Бачимо, що авторові у таких творах не важко заглянути у внутрішній світ людини, ба навіть дати своє пояснення певним позасвідомим явищам: «Гуркіт коліс на вулиці був у сні далеким громом. Утома мускулів справила те болюче почуття, що буцімто чогось шукається і не можеється знайти» («Для домашнього огнища») [10, т. 19, с. 24].

Чи не найяскравішим прикладом зображення-показу сновидіння є сон капітана Ангаровича. Оповідач уважний у змалюванні механізму засинання. У глибокій задумі, захоплений чудовими подіями нинішнього дня, капітан засинає. Зовнішні чинники, що схилили Ангаровича до сну – постійні спостереження нагнітають втому уваги, свідомість, яка прагне відпочинку, поступово відключається. Дистанції між тим, коли сон приснився, і часом, коли про нього наратор повідомляє, немає. Оповідач

відтворює сновидіння безпосередньо за онейричними подіями. Зображення перенесено у внутрішній світ героя, дається ніби зсередини його свідомості. Увага автора зосереджена на найменших деталях.

Інша група снів – **оповідь від першої особи**, яку ведуть самі герої, переказуючи своє видіння іншим дійовим особам. У таких випадках виразно репрезентовано емоції, відчуття персонажів, їхню реакцію на візію вустами самих героїв твору (враховано його особливості мовлення): «я (Олеся Батланівна. – *Х. В.*) бачила всьо то, серце в груді стяло ми ся ледом, холод смертельний проник все тіло, я не могла ані кричати, ані плакати, ані навіть з місця рушитися [...]. Я стояла мов окаменіла, я бачила глибокі рани, чула біль, та не бачила крові, – не могла кричати» («Петрії і Добощуки») [10, т. 14, с. 74]; «[...] і більше не могла (Мирослава. – *Х. В.*) нічого сказати з радості та з розкоші, що наповняла цілу мою істоту» («Захар Беркут») [10, т. 16, с. 67]. Тут персонажі виступають як сновидці й оповідачі. Застосування оповіді про сновидіння означає, що час, коли приснився сон є минулим щодо часу його донесення, тобто у творі вербалізований спогад про онейричну візію. Реалізацію такої конструкції найдостовірніше передає схема, коли суб'єктом розповіді виступає аукторіальний оповідач, а про сновидіння розказує один із персонажів, що від 1-ї особи озвучує його. Автор має більші повноваження, щоб виразніше та емоційніше передати зміст сновидіння. Такі сні персонажі намагаються самі інтерпретувати, знайти відповіді на болючі питання, що постають у сновізі: «Старії розлично толкували о тім особливішим сні, але Андрій мовчав, його лице окрилось хмарою задуми і меланхолії» («Петрії і Добощуки») [10, т. 14, с. 74]; «Але ж, дурна дівчино, се був сон! Про що ти вдень думала, те вночі й приснилось тобі!» («Захар Беркут») [10, т. 16, с. 67].

Усю оповідь у новелі «На роботі» веде головний персонаж, тобто наратор застосовує гомодієгетичну наративну ситуацію, що надає творові більшої художньої виразності й емоційної глибини, а сновидіння протагоніста марковані глибшою емоційною характеристикою: «мені аж мороз пройшов по цілім тілі» [10, т. 14, с. 296]. Гринь згадує свій сон й переповідає його: «Погди-но! Погди-но! Що то такого мені ся плело сеї ночі? А знаю, що щось дуже страшного» [10, т. 14, с. 295]. Ріпник безпосередньо передає власну візію у формі потоку свідомості. Події, що відбуваються довкола Гриня, люди, які його оточують – усе переломлюється крізь свідомість героя. При цьому голос автора не відчувається, хоч йому відомі усі найпотаємніші думки протагоніста. Саме ця форма допомагає передати якнайбільше відтінків, нюансів, тонів внутрішнього світу героя (заглянути у його душу), уникнути зайвої описовості. Точки зору автора й оповідача є зближеними. Оповідач змальовує картини життя головного персонажа, стаючи на його позицію.

Схожими до форми потоку свідомості є описані хворобливі візії Регіни та Барана у «Перехресних стежках». Відмінністю з попереднім твором є те, що тут хід думок героїв подано крізь авторські спостереження та коментарі: «В її (Регіни. – *Х. В.*) уяві мигають відірвані образи, мов обривки різнобарвної матерії, кидані шаленим вихром» [10, т. 20, с. 433]; «“А справді, чи буде трепотатися”, – повторив той сам чужий, страшний голос, і вона (Регіна. – *Х. В.*) знов стрепенулася і озирнулася» [10, т. 20, с. 434]; «Ся нова думка моментально усунула в його (Барана. – *Х. В.*) душі ті образи, що досі мучили її...» [10,

т. 20, с. 416]; «І нараз йому стрілила до голови нова думка» [10, т. 20, с. 417]. Алогічність, спонтанність, хаотичність їхніх галюцинацій об'єднуються спільною рисою – убивця зі своєю майбутньою жертвою перебувають в одній мовленнєвій площині, яка не приаманна іншим персонажам.

Цікавими для інтерпретації є група творів, де у наративі сновидінь домінує оповідь від першої особи, – «**Я-оповідання**». Сюди належать твори, де домінує авторська свідомість, конкретизуються місце і спосіб здобуття інформації про описану подію. Тут автор виступає водночас дійвою особою та спостерігачем, який робить певні висновки, узагальнення у теперішньому часі. Такий тип оповіді передбачає існування у тексті двох часових площин: часу дії та часу розповіді. Оповідання «Оловець», «Злісний Сидір» та «Мій злочин» характерні тим, що тут наратор оповідає про певну подію чи конкретний період з життя автора, займаючи ретроспективну позицію щодо сюжету твору. Основну увагу письменник відводить емоційній та духовній атмосфері, у якій розкриваються характерні риси маленьких персонажів.

Принцип наративного ототожнення автора і суб'єкта викладу дослідники (Є. Нахлік, М. Легкий) називають «автобіографічним паралелізмом». Викладова манера від першої особи «я-оповідання» поєднана з прийомом самоаналізу почуттів і душевних станів, що дає змогу письменникові глибоко занурюватися у власну, дитячу ще, психологію. Метою такої оповідної манери є спроба осмислити власне життя, тому відкритим для дослідження є питання: чи справді І. Франко описав власні сновидіння, чи це гра авторської уяви. Вказані твори висвітлюють автобіографічні події багаторічної давності: «аби не збрехати, то буде тому не менше шістнадцяти літ» («Оловець») [10, т. 15, с. 72]; «Від того часу минуло багато літ, певно більше як тридцять» («Мій злочин») [10, т. 20, с. 62–63]. Рушієм конфлікту у цих творах є сила вражень від пережитого в дитинстві, що «залягло десь у темнім кутку» душі оповідача і прикрилось «іншими вражіннями, споминами» [10, т. 20, с. 68]. У першому творі саме олівець є тією наскрізною деталлю, навколо якої розгортається сюжет твору. Канцелярський предмет, що його герой знайшов на шкільному подвір'ї, стає епіцентром дитячих переживань. Спочатку олівець відіграє провокаційну роль, ніби «просить своїм срібним поглядом», щоб його підняли, а згодом стає нав'язливою ідеєю: «моя фантазія, мов мотиль коло квітки, невпинно крутилась й шибала коло олівця» [10, т. 15, с. 73–74]. Незвичайна знахідка стала причиною тяжких страждань хлопця: вдень йому здавалося, «немов се була не торба, а страшна нора, і не оловець, а гадина» [10, т. 15, с. 82]. Такі муки сумління не залишали його й уві сні: «Які страшні сни снилися мені вночі, як я кричав, утівав ніби, ховався, як за мною бігали та літали ящірки [...]. Вставши рано, я був мов збитий або зварений у поливанні, а тітка вдодатку насварила мене, що я всю ніч метався та верещав, не даючи їй спати» [10, т. 15, с. 82]. Автор чітко згадує свої відчуття у позасвідомому стані кількарічної давності, яких хоче позбутися: «се також нехай тоне в криниці забуття» [10, т. 15, с. 82]. Хлопець розплакався, віддав олівець власнику, але навіть через шістнадцять років не зміг забути пережитих вражень.

На відміну від попереднього твору, в оповіданні «Мій злочин» події відбуваються у трьох часових площинах: 1 – це «реальний» (теперішній) час автора, або ж час опо-

віді; 2 – спогади про вбивство маленького пташеняти, або ж час дії; 3 – через 20 років, будучи ув'язненим, хлопець згадує цей злочин. Дія зводиться до мінімуму, а автор занурюється у психологію маленького героя, вказуючи на пригнічення, відчуття вини та сорому хлопчика. Через двадцять років, перебуваючи у в'язниці, хлопець згадує про свій дитячий вчинок, який «затроює» «кожду хвилину щастя, розбиває мою силу і відвагу в нещасті. Він мучить моє сумління грижею» [10, т. 20, с. 68]. Метафорична подібність теперішнього життя ув'язненого оповідача й останніх днів маленької пташки (всередині подвійного вікна) наштовхнула наратора на меланхолійні передбачення втраченої весни. Пташеня являється йому у нічній візії: «...явився мені той маленький гарний пташок, шпигонули мене в саме серце його сумні, повні тихої резигнації оченята, прошептали мені його повільні рухи ті несамовито страшні слова...» [10, т. 20, с. 68]. Через багато років по скоєнні злочину герой збагнув: «все дурне, безцільне, жорстоке і погане, що я тільки коли зробив у своєму житті, скристалізувалася в конкретний образ отсього малого, невинно замордованого пташка, щоб тим докучливіше мучити мене» [10, т. 20, с. 68]. Таким способом, наратор руйнує композиційну рамку історії дитячого злочину, трансформуючи фабулу у сюжет сучасного оповідачеві життя.

Оповідання «Злісний Сидір», змонтоване так, як і попередні твори: події п'ятнадцятилітньої давності автор осмислив вже як доросла людина. Дитяча уява на свій лад інтерпретує злочин лісного – тим, що той був «опирем». Хлопчик має свою точку зору на злочин, що «більшою мірою, ніж в інших “дитячих” творах, унезалежнює психологію дитини від авторської» [7, с. 71]. Марення дитини підкреслюють багатство його внутрішнього світу, відзначають великий вплив на дитячу психіку народних повір'їв.

Остання група творів – це та, де **описані сни становлять повноцінний художній твір, функціонують як форми онейричного дискурсу**. В оповіданні «Рубач» та новелі «Син Остапа» автор виступає в ролі активної дійової особи, головного персонажа твору. Ба більше, у новелі «Син Остапа» він з'являється у трьох іпостасях: автор-розповідач (доводить свій сон до читача), автор-персонаж реальний (спить, а з часом прокидається), автор-персонаж ірреальний (існує лише у сновидінні). Ці три іпостасі «існують, одночасно, але виконують різні функції та перебувають у різних точках простору» [7, с. 81]. У «Рубачі», окрім пейзажних описів та розповіді про події, передано і відчуття відавторського наратора: «Я йшов стривожений, безтямний, німий» [10, т. 16, с. 215]; «Хвилю лежав я зовсім одубілий, і мені здавалось, що темні демони пустині з тихим шепотом вдоволення обступають мене» [10, т. 16, с. 216]; «І в моєму серці розвіялось важке, тривожне чуття; з більшою бадьорістю, покріплений на силах, ішов я далі за своїм провідником» [10, т. 16, с. 220].

Казка «Без праці», оповідання «Рубач», новели «Неначе сон» та «Син Остапа» (варто додати до цього переліку поетичний твір «Святовечірня казка») – це сновидіння у формі літературного твору, а два останні твори – своєрідна онейрична діалогія¹. Їх-

¹ Термін увів М. Легкий. На думку дослідника, ці два твори І. Франка є сновидіннями у формі літературного твору й існують як форми онейричного дискурсу. Дет. про це: *Легкий М.* «Син Остапа»: до генези тексту / М. Легкий // Українське літературознавство : зб. наук. праць. – 2006. – Львів, 2006. – Вип. 68. – С. 98–105.

ній сюжет змодельовано за аналогією до сновізійних механізмів, властивих людській психіці. Усі фантастично-казкові події, які відбуваються з Іваном Лінюхом виявляються лише сонною зморою. У лісі герой визволяє Бескидського діда, який довгих чотирнадцять років був перевтілений на муху, за що останній дарує йому чарівний предмет – чудодійний перстень: «Хто його носить, той ніколи ні о що не журиться, тому сповняються всі його замисли, всі бажання. Той усе, чого тільки хоче, все осягне без праці» [10, т. 18, с. 256], який «сповнював тільки ясно означені бажання». Саме прийом сновізії допомагає письменникові подати героєві бажане за явне – позбутися праці – і тільки тоді зрозуміти, що «... праця – се не тільки твердий обов’язок чоловіка, але прямо условина його життя, конечна для життя так, як повітря для дихання», що «... без праці чоловік звільна перестає бути чоловіком, самостійною істотою» [10, т. 18, с. 302]. Як і в новелі «Син Остапа», читач лише наприкінці дізнається, що всі описані події – це лише сон протагоніста. Психологічна достовірність створюється за допомогою використання сновидіння, про яке читач не знає, але у просторі якого він перебуває разом із персонажем з самого початку оповіді. Рух сюжету – щоденні перипетії Івана Лінюха – теж сон. Сновиддя дарує йому чудове, ніколи раніше не зване відчуття безмежної свободи і безмежної влади.

У пізніх творах І. Франко вправно поєднав раціональне та ірраціональне, свідоме та позасвідоме, зовнішнє та внутрішнє, об’єктивне та суб’єктивне, таким робом наближаючись до сюрреалістичної мозаїчності, символічної умовності та імпресіоністичної враженності. «Син Остапа» та «Неначе сон» – це, «перш за все, складні багатовимірні тексти, що потребують кількаразового перечитування й підбору відповідного дешифрувального інструментарію» і відображають «ті загадкові процеси, що протікають у “тіньовому”, “нічному” вимірі життя особистості» [5, с. 119–120].

У новелі «Неначе сон» і самим заголовком, і першим позасюжетним відступом письменник натягнув, що це напівсон, напіввізія, поєднання реального з ірреальним, видимого із невидимим, бажаного із небажаним. Автор маніфестував свою позицію на початку твору: «Неначе ві сні, виринають перед моєю душею забуті тіні давньої минувшини, рисуються виразними силуетами на тлі крайобразу мого рідного села і промовляють до мене давно нечутними, простими тихими словами» [10, т. 22, с. 318]. Подальше розгортання тексту відбувається за правилами реалістичного твору і є дещо контрастним до вступної частини: «Новенька селянська хата з білими стінами, з ясними вікнами, збудована в дві половини, під насупленою стріхою, в віночку розлогих верб і яблунь...» [10, т. 22, с. 318]. Новела закроена у руслі сімейної ідилії: ось новенька хатина, з білими стінами та ясними вікнами, обмаєна «віночком розлогих верб і яблунь, що хиляться над нею, осяяна блиском літнього південного сонця» [10, т. 22, с. 318], а в хаті – рух, стукіт, веселий гамір – кипить життя, є достаток і слуги, а ще – молода невістка, весела, мов пташка («метелик з червоними крилами», квітка, що, занесена якимось птахом, зацвіла в городі старого вдівця). Марися, підбурена «полуденним демоном», зраджує свого чоловіка (набагато від неї старшого вдівця), але не є об’єктом осуду. Навпаки – її свекруха (названа у творі бабою) тішиться, що невістка приведе на світ онука. Ба більше – саме вона намовляє молодицю йти вполудне (у час найбільшої сонячної активності) по воду, де та й зустрічає золотоволосого парубка.

Сюжет у новелі «Син Остапа» розвивається на межі реального та ірреального, а події відбуваються у сновидінні. Читач твору опиняється у центрі нібито цілком реальних подій. Фінал твору вказує на те, що це був сон: «Він лежав так добру хвилю, потім чихнув здоровенно, підкинувся весь над землею, мов риба, що вискакує з води, встав, випрямився, позіхнув, потім преспокійно видобув зі своєї пазухи другий револьвер і, виціливши спокійно, поки ще директор успів йому перешкодити, вистрілив мені в голову.

Я закричав страшенно – і прокинувся» [10, т. 22, с. 326]. Це так званий засіб «неоголошеного сну», коли читач перебуває у просторі сну, не відаючи про це [9, с. 144]. Самому оповідачеві важко зорієнтуватися між реальним та ірреальним світом, з'ясувати місце свого перебування: «Голова справді боліла, але я даремно шукав кров, що плила б від дійсного пострілу. Значить, то був тільки сон» [10, т. 22, с. 326]. Це алогічний сон, значення якого не розуміє як герой, так і читач. Коріння цього сну варто шукати у нічних візіях І. Франка. Можливо, хворий письменник бачив схожий сон, який був для нього пам'ятним, чимось вразив – і вирішив белетризувати його. В обидвох цих новелах представлено своєрідне перемикання кодів свідоме/несвідоме, реальне/ірреальне. Специфіка розгортання і представлення сновидних картин діаметрально протилежна.

Як бачимо, у багатьох художніх творах («Навернений грішник», «Під оборогом», «На дні», «Воа constrictor» та ін.) І. Франко запустив у дію своєрідний «психологічний фільтр», через який він має можливість зафіксувати неповторний і складний процес думання героя, його переживання, а згодом і сновидіння, які зумовлені цими чинниками. Незалежно від форми оповіді Франкові вдається всесторонньо розкрити глибини почуттів героя, змалювати його внутрішній стан у різних ракурсах. Письменник майстерно використовував різні типи нарації для передання позасвідомих станів персонажів: третьоособова оповідь, виклад від першої особи, «Я-оповідання», твори у формі сну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гундорова Т. Розвиток епічної структури оповідання в українській літературі другої половини XIX ст. / Т. Гундорова // Розвиток жанрів в українській літературі XIX – поч. XX ст. – К. : Наукова думка, 1986. – 293 с.
2. Денисюк І. Про родово-видові особливості «Сойчиного крила» / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 2. : Франкознавчі дослідження / Іван Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 57–65.
3. Денисюк І. Способи оповіді в малій прозі Івана Франка / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 2. : Франкознавчі дослідження / Іван Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 118–128.
4. Денисюк І. «Суспільно-психологічна студія», або «живопись дна» / І. Денисюк // Літературознавчі та фольклористичні праці : у 3 т., 4 кн. Т. 2. : Франкознавчі дослідження / Іван Денисюк. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 75–85.
5. Дуркалевич В. «Неначе сон» і «Син Остапа»: репрезентація онейричної діалогії / В. Дуркалевич // Франкознавчі студії / гол. ред. Є. Пшеничний. – Дрогобич : Коло, 2007. – Вип. 4. – С. 118–121.

6. Ласло-Куцюк М. Іван Франко і Еміль Золя / М. Ласло-Куцюк // Велика традиція. Українська класична література в порівняльному висвітленні. – Бухарест: Критеріон, 1979. – С. 188–210.
7. Легкий М. Форми художнього викладу у малій прозі Івана Франка / М. Легкий. – Львів, 1999. – 160 с.
8. Мацевко-Бекерська Л. Українська мала проза кінця XIX – початку XX століть у дзеркалі наратології : монографія / Л. Мацевко-Бекерська. – Львів : Сплайн, 2008. – 408 с.
9. Нечаенко Д. «Сон, заветных исполненный знаков...»: Таинство сновидений в мифологии, мировых религиях и художественной литературе / Д. Нечаенко. – М., 1991. – 304 с.
10. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.

*Стаття надійшла до редакції 03.11.2015
Прийнята до друку 18.12.2015*

NARRATIVE DIMENSION OF LITERARY ONEIROS IN IVAN FRANKO'S PROSE

Khrystyna VOROK

*National Academy of Science of Ukraine, Ivan Franko Institute,
18, Drahomanov Str., Lviv, Ukraine, 79005*

The author considers Franko's prose to analyze the specificity of literary representation of visionary-dream plots. The major issue in question is acknowledgment of the person narrating the story and relaying the oneiric visions. Four narrative types have been identified in the writer's texts.

Keywords: narrative, third-person narration, first-person narration, oneiric discourse.

УДК 821.161.2-9.09:808.1“188/191”

ПОВІСТКА ЯК ЖАНРОВИЙ РІЗНОВИД ТА АВТОРСЬКЕ ВИЗНАЧЕННЯ ЖАНРУ: ІДЕЙНИЙ ЗМІСТ ТА ХУДОЖНЯ СТРУКТУРА

Оксана ЖУК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української літератури імені академіка Михайла Возняка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

У статті визначено місце повістки як жанрового різновиду або авторської дефініції. Звернено увагу на дифузію та взаємопроникнення жанрових структур повісті й оповідання та окреслено повістку як їх помежів'я. На основі творів І. Франка, А. Кримського та Є. Мандичевського розглянуто жанровий різновид повістки як власне авторське визначення жанру.

Ключові слова: повістка, дифузія жанру, авторське визначення жанру.

Правильне розуміння авторського задуму завжди повинно ґрунтуватися на фактологічному підтвердженні. Такий критерій дослідження художніх творів набуває ознак імперативного в розгляді широкого пласту жанрових різновидів розповідних творів української літератури. Своєрідністю цього об'єкта досліджень, а саме жанрової типології художніх текстів, є те, що жанрові системи дуже рухливі, динамічні та змінні. На різних етапах літературного процесу виникають різні взаємозв'язки між жанрами і внаслідок різних дифузій виникають їхні нові різновиди, відбувається процес жанрового взаємопроникнення. Унаслідок цього ускладнюється завдання дослідників, яке полягає в ідентифікації та номінації того чи іншого жанру.

Існує цілий комплекс досліджень у галузі генології щодо ідентифікації великого обсягу жанрів, їхніх різновидів та дифузій. Одне з досі малодосліджених і неоднозначних питань, яке потребує окремого вивчення – авторське жанрове визначення художнього твору, його інтенція та ідейний задум. В українській літературі явище власного жанрового визначення художнього твору стало доволі поширеним на помежів'ї XIX–XX сторіч.

Очевидно, що система розповідних жанрів в українській літературі описана не цілком повно. Це стосується й генологічних досліджень жанру повісті. Попри відсутність узагальнювальних рис цього жанру, у розвідках про жанр повісті немає системно-цілісного підходу до вивчення поставленої проблеми. Попри інші прогалини, в розробці жанру упущено питання жанрових модифікацій, серед яких виділяємо такий його різновид, як повістка.

Починаючи з 70-х років минулого сторіччя вчені та критики, що займалися дослідженням розповідних жанрів (повісті, новели, оповідання) цього періоду, зіткнулися

з проблемою визначення конкретних ознак кожного з цих жанрів. Як формальні характеристики, так і змістові ознаки цих художніх творів були доволі нечіткими. Такі недосконалі дефініції можна пояснити постійною рухливістю, змінністю жанрів, активним оновленням змісту і форми на основі взаємодії з іншими жанрами. З іншого боку, варто звернути увагу на закономірності, які діють у жанрі і, тією чи іншою мірою, обмежують свободу творчості письменника. Тому під час переходу від реалістичної течії до модернізму, чимало письменників реалізують бажання власної творчої індивідуальності. Як стверджує відомий дослідник жанрових систем Нонна Копистянська: «Художник стоїть перед вибором, чи йти у звичному, прокладеному руслі, чи прокладати своє, не завжди розраховуючи на розуміння сучасників» [3, с. 56].

Наприкінці 60-х років минулого століття питання такого жанрового різновиду, як повістки, торкнувся й професор Іван Денисюк. Окреслюючи жанрово-композиційні особливості твору Івана Франка «На дні», учений зосередився на повістці як авторському жанровому визначенні твору. Долучаючись до літературознавців, які зараховували твір «На дні» до жанру новели, автор розвідки все ж акцентував увагу на тому, що «точнішою була б для таких речей з прикордоння оповідання та повісті назва “повістка”» [2, с. 92]. Оскільки цей жанровий різновид не був достатньо опрацьованим в українському літературознавстві, І. Денисюк використовував «робочий термін» новела, а в наступній праці «Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст.» взагалі назвав повістку «умовною назвою» такого твору.

Та чи можна стверджувати про умовність назви будь-якого твору, якщо сам автор кодує нею певну інформацію, яка може стати одним із основних ключів до розуміння художнього задуму у творі. Повістку як жанровий різновид ми виділяємо не за тематикою творів, а за спільним характером обраного для твору життєвого матеріалу і його творчим опрацюванням у творі. Та головною опорою в дослідженні є той факт, що генії літератури, які дуже прискіпливо ставилися до власних текстів, вважали, що жанр – це не умовність. І. Франко був одним із тих письменників, які зробили неоціненний внесок і в літературну теорію. Як відомо, автор дуже гостро критикував класичне розуміння жанрових визначень усталених жанрів та традиційні уявлення про них. Приклад таких роздумів він продемонстрував у статті «Слово про критику», у якій окреслив стан справ у літературознавстві того часу. Описуючи зміну векторів, автор зазначав, що «сучасна літературна теорія та практика безмірно розширила границі літературної творчості, здобула для неї обширні терени, до недавня зовсім для неї недоступні, а зараз виказала нікчемність усіх тих давніх так званих естетичних формул і літературних родів та категорій» [7, т. 30, с. 216]. З такої ж позиції автор розглядав і жанрову систему художніх творів, закликаючи до перегляду усталених норм про жанрову форму та зміст. Відкидаючи всі теоретичні узагальнення, І. Франко акцентував увагу на особі автора та його творчій індивідуальності. Вихід поза класичні рамки літературно-теоретичних закономірностей та пошуки творчої оригінальності стали органічним складником художніх текстів, що дали змогу ширше зрозуміти пласт соціальних та культурно-історичних зрушень галицького суспільства.

Мала проза І. Франка 80-х років XIX століття засвідчує не лише тематичне різноманіття, а й розширює рамки законів жанру, що сприяє появі повісток, ескізів,

етюдів, образків, у яких автор відображав безпосередню реальність тогочасної суспільності, окреслюючи безпосередній конфлікт між «красою життя» та «правдою життя».

Структурно неканонічний жанр повістки визначаємо як помежів'я повісті та оповідання. Варто зазначити, що така жанрова модальність і стилістична тривимірність є основною характеристикою творів, позначених такою назвою. Для створення образу цього жанрового різновиду варто також зосередитися на оперативності у творі, спроможності швидко відтворювати події та зміни в повсякденному житті, концентрації суспільних настроїв, акцентуванні духовного життя та обрисів психологічно-моральних особливостей персонажів.

Розгляньмо детальніше характерні особливості жанрового різновиду повістки, яким назвав свій твір «На дні» І. Франко. Попри інші назви, які використав І. Франко при найменуванні жанру цього твору (суспільно-психологічна студія, новела, оповідання), в одному з листів до Михайла Драгоманова письменник висловився так: «Я дістав сильну лихорадку, прожив тиждень дома в дуже прикрих обставинах, вернув до Коломиї, щоб удатись до Геника, прожив там страшений тиждень в готелі, написав *повістку* “На дні” і на останні гроші вислав її до Львова, а опісля жив три дні трьома центами, найденими над Прутом на піску, а коли й тих не стало, я заперся в своїй кімнатці в готелю і лежав півтора дня в гарячці й голоді, ждучи смерті, безсильний і знеохочений до життя» [7, т. 31, с. 247]. У цьому листі І. Франко репрезентував власний життєпис. Опис подій, що передували написанню твору «На дні» і жахливий побут під час процесу його створення відзначається сильною емоційною напругою. Ймовірно, саме елементи автобіографізму спричинили авторське бажання змінити жанрову приналежність твору на повістку.

Саме на цьому етапі доцільно простежити етимологічну структуру назви жанру. В аспекті типологічного зіставлення назви жанрів повість, повістка, оповідання за своїм походженням мають повістувальну форму викладу і походять від одного слова – вістка. Це слово має різне смислотворче навантаження. Попри це в «Етимологічному словнику української мови» виведено цікавий генетичний зв'язок із словом [відомця], що вміщує в собі значення слова свідок, відаючий, знаючий. Можемо вкотре пересвідчитися, що навіть опосередковано, через назву, нам передається розуміння емпіричності подій, що покладені в основу творів, яку самі автори іменують повістками. Отже, підходимо до розуміння повістки не лише як жанрового різновиду та художньо-письменницького твору, а й як відображення індивідуальності в процесі творчості та вихід поза рамки обмежених канонічних форм.

Висока швидкість зміни подій та обмежена їхня кількість з порівняно великою кількістю персонажів є тією особливістю повістки, яка відмежовує її від жанрової структури повісті. Зокрема, розглядаючи твір І. Франка «На дні», І. Денисюк не оминув часо-просторих особливостей твору і відзначив його певну подієву обмеженість та гальмування їх динамічності. Дослідник наголосив на перенасиченості композиції «статичними описами інтер'єра, презентацією численних персонажів» [2, с. 92]. Дійсно, твір позначений доволі великою кількістю хронологічних прогалин, які фіксуємо між частинами твору. Немає чітких вказівок на часовий проміжок, що минув після певної

події, описаної в розділі. Наприклад, між розповіддю про зимування Бовдура в камері та оповіддю про селянина, у якого вдома залишилися голодні діти, І. Франко не конкретизував час, який пройшов від попередньої пригоди. Неможливим є заперечення факту, що хронотоп, і, зокрема, художній час літературного твору, виконує «зображувальну» функцію в тексті. Як зазначав російський дослідник Михайло Бахтін, «хронотоп як переважальна матеріалізація часу в просторі є центром зображувальної конкретизації, утіленням для всього твору. Усі абстрактні елементи твору тяжіють до хронотопу і через нього наповнюються плоттю і кров'ю...» [1, с. 405], тобто певною мірою набувають ознак реалістичності.

Окрім Івана Денисюка, Франкові твори кримінальної та тюремної тематики як об'єкт дослідження були представлені у працях багатьох літературознавців, зокрема Михайла Возняка, Романа Голода, Тамари Гундорової, Миколи Легкого, Алли Швець, Андрія Печарського та ін. Дослідники розглядали ці твори у проблемному, поетикальному, сюжетно-композиційному, жанровому та стильовому аспектах, з позицій біографізму, психоаналізу та феноменології, у контексті антропологічної концепції та еволюції світогляду самого письменника, але ніхто не торкався розгляду особливостей власне авторського жанрового визначення твору «На дні».

Іншим письменником, який усунув межі традиційних форм і використав для своїх творів жанрове визначення повістки, став Агатангел Кримський. Та цим визначенням автор наділив не лише окремих творів, а й цілу збірку невеликих прозових творів «Повістки і ескізи з українського життя» (1895). У цьому випадку ми також можемо стверджувати про авторські інтенції, що впливають на зміну канонічної назви жанру на власну. Таку особливість коментує сам автор у передмові до збірки. У ній детально розглянуто певний зв'язок між сюжетними лініями цих невеличких творів, адже, як стверджує сам автор, «то собі часточки з одного величезного побутового роману, який я був начеркав у літку 1890 року» [4, с. 6]. Такий рішучий крок у розламі структури роману є одним із радикальних учинків, що йдуть урозтіч з усталеними нормами жанрових структур. Але й визначення жанру повістки тут має цікаве окреслення. Показовими є зауваги автора з приводу того, що всі твори, які укладено у збірку, у своїй основі мають не вигадані сюжети, а правдиві історії.

Особливого розгляду потребує повістка «Не порозуміються», що не є частиною роману і була написана безпосередньо перед виходом збірки. Манера оповіді твору найбільш близька до усної традиції. Швидкий плин подій, розгляд суспільних настроїв тогочасного суспільства, психологічних і моральних характеристик крізь призму жартівливих сцен та розповідей дає підстави авторові вийти за межі традиційного визначення жанру повісті й окреслити цю жартівливу розповідь, що ґрунтується на реальних подіях, повісткою. Наприклад, він продемонстрував своє ставлення до головного героя повістки, окреслюючи його психологічний стан: «Андрій – людина гістерична: кожнісінької хвилини зугарен він утнути таку штуку, що й ніхто не вгадає чогось такого. Тепер у нас 1894 рік а що буде, приміром, 1895 року, знає сам Бог. Я ж думаю, що Андрій колись або повіситься, або увірує в Бога тай піде в черці» [4, с. 332]. Таке завершення твору створює ефект недомовленості. Пророкуючи майбутнє головному персонажеві цієї повістки,

А. Кримський ніби дає можливість зрозуміти, що згодом вона переросте в широкий роман «Андрій Лаговський», автобіографізм якого прочитуватиметься наскрізно. На відміну від повісток «В народ!» та «Psychopathia nationalis», яким автор у передмові приписував чіткі риси власного досвіду, твір «Не порозуміються» не має такого детального опису. Цікава деталь: твір, який автор називає останньою белетристичною пробою, написаний «за часинку». Пригадуємо, що і твір, який визрів під «враженням від тюрми», або «на дні» (як влучно окреслив цей твір Олександр Білецький), був створений на одному подихові в період від 17 до 20 червня. Така неймовірно швидка реалізація авторської інтенції спричинена глибинними переживаннями особливих тем, які були до болю близькими авторам – морально-психологічні та етичні проблеми в соціальних аспектах творів І. Франка, та глибоко психологічні проблеми людини, тиранія над юною особистістю, що впливає на розвиток усього подальшого життя, насичують повістки А. Кримського. Ймовірно, саме такі потужні прояви еруптивності нижньої свідомості двох авторів зумовили відмову від спроб втиснути свої творіння в канонічну структуру таких жанрів, як повість або оповідання.

Однак цими двома представниками української белетристики не обмежується список авторів, котрі ідентифікували свої твори як повістка. Останнім відомим нам письменником, який використовував цей жанровий різновид, є Євген Мандичевський. Відомими є такі прозові збірки автора: «3 живого і мертвого» (1901), «Судьба» (1906), «В ярмі» (1907). На жаль, творчість Є. Мандичевського не набула значного розголосу в українській літературі, що ймовірно й спричинило певну неувагу до доробку письменника. Малознаним є, приміром, твір «Ярополк (Повістка з перших початків християнства на Русі)». Ця повістка має дещо інший вектор спрямування в тематичному ракурсі, що видно з обрання історичного тла для розгляду проблем, які були близькі та сучасні самому авторові. Як і в попередніх творах усі події в тексті розгортаються навколо головного персонажа. Його боротьба за князівський престол завершується втечею з Києва. Він змушений покинути Київ і осісти в лісах. Постулюючи власний концепт самотності людини на межі між XIX–XX століть, Є. Мандичевський вкладає цю екзистенційну проблему в уста головного героя повістки: «Як-же щасливими суть люде, котрі не живуть для світа! За всі богатства и цісарські престолы бувъ би не вступивъ Ярополкъ своєї малої хатины и щастя, котре звичайно въ тишині мешкає, там где не доходить злоба людей...» [5, с. 33]. Як стверджує дослідниця цього твору Ю. Потіпак, «декларуючи ідеї князя, автор репрезентує й власну позицію. “Повістка” “Ярополк І” є художнім пропагуванням авторського задуму, носієм авторської концепції життя» [6, с. 262].

Чи можемо стверджувати, що ці три структурно несхожі твори, які мають різну композиційну побудову, окреслюють різний тематичний зріз, усе-таки мають спільне жанрове найменування – повістка, а не є просто умовним означенням письменників? Попри спостереження відмінностей в індивідуальних підходах авторів, незаперечним стає той факт, що кожному вищеописаному творові властива сконцентрованість ідей та роздумів, власних переживань та прагнення до самовираження творців, які спромоглися перебороти інерцію форми та переосмислити її. Письменник або пропонує власне жан-

рове визначення твору, як це зробив Є. Мандичевський, або окреслює його значення в передмові до нього («Звернення до читача» А. Кримського). А іноді переосмислює, як це зробив І. Франко в листі до свого наставника М. Драгоманова під впливом болю, з яким згадував свій другий арешт.

Та, загалом, Франкові твори з тюремної тематики не здобули великої популярності серед сучасників автора. Їх зміст був нецікавий, а описи надто натуралістичні для тогочасної інтелегенції. Суспільна цензура в особі львівської громади була значно суворішою, ніж прокурорська, як стверджував сам І. Франко. Повістка «Не порозуміються» згодом утворила перший розділ роману А. Кримського «Андрій Лавговський» і розглядалась як невід'ємна складова роману. А повістка про Ярополка взагалі донедавна була загублена і не опрацьована жодним дослідником.

Загалом можна стверджувати, що такий процес диференціації та синтезу жанрових моделей, спричинений авторською свідомістю та бажанням прояву творчої індивідуальності, є невід'ємною ознакою літературного процесу кінця XIX – початку XX століття. Поруч із «розповідками» та «повістинками» Михайла Старицького, виростає жанровий різновид повістки, що є визначальним явищем українського письменства в період переходу від реалізму до модернізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бахтин М.* Формы времени и в романе. Очерки по исторической поэтике / М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики : сборник. – М. : Художественная литература, 1975. – С. 234–407.
2. *Денисюк І.* Суспільно-психологічна студія, або «Живопись дна» / І. Денисюк // Укр. літературознавство. – Львів, 1968. – Вип. 5. – С. 92–99.
3. *Копистянська Н. Х.* Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н. Х. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2005.
4. *Кримський А.* Повістки і ескізи з українського життя / написав А. Кримський ; видано під доглядом М. Павлика. – Коломия ; Львів : З друкарні М. Білуса і В. Манецкого, 1895.
5. *Мандичевський Є.* Ярополк І. (Повістка з перших початків християнства на Русі) / Є. Мандичевський. – Коломия, 1897. – 57 с.
6. *Потінак Ю.* «Ярополк І»: невідома проза Є. Мандичевського // Вісник Запорізького національного університету : збірник наукових праць. Філологічні науки. – Запоріжжя, 2010. – № 2. – С. 259–262.
7. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2015
Прийнята до друку 27.12.2015

**POVISTKA AS A GENRE MODIFICATION
AND AUTHOR'S DEFINITION OF THE GENRE:
IDEA AND LITERARY STRUCTURE**

Oksana ZHUK

*Ivan Franko National University of Lviv,
Academician Mykhailo Vozniak Department of Ukrainian Literature,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

The povistka has been approached as a genre modification or author's definition. The author has focused on diffusion and mutual interference of the story and short story genre structures and defined the povistka as a border genre. Literary works of Franko, Krymskyi and Mandychevskyi served as a basis for analyzing the povistka genre modification as the author's own genre definition.

Keywords: povistka, genre diffusion, author's genre definition.

УДК 801.654:821.161.2-1Франко

ЕЛЕГІЙНИЙ ДИСТИХ В ОРИГІНАЛЬНИЙ ТА ПЕРЕКЛАДНИЙ ПОЕЗІЇ ІВАНА ФРАНКА (версифікаційний аспект)

Ірена ШТАЄР

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
кафедра української літератури,
вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, Україна, 58012,
e-mail: irenastei@ukr.net*

Розглянуто переклади та оригінальні твори Івана Франка, здійснені силабо-тонічними імітаціями елегійних дистихів. Перші елегійні дистихи поета («Епіграмати і ксенії») мають багато збоїв і в гекзаметричних, і в пентаметричних версах, рядки тільки графічно навівають уявлення про дистих. Твори наступних років відрізняються характером і місцем розташування цезури в гекзаметричних версах (жіноча переважає в 75 % віршів, з них 25 % – перекладні; превалювання чоловічої цезури засвідчено в двох оригінальних творах з 1900–1903 років – «Майові елегії», «Стріли»).

Ключові слова: елегійний дистих, силабо-тонічні імітації, дольникові (дактило-хореїчні) верси, тактовик, акцентний вірш, цезура, клаузули.

Перші переклади з античної поезії Іван Франко зробив ще навчаючись у Дрогобицькій гімназії: поет переклав трагедії («Антигона» та «Електра») Софокла, дві пісні Гомерової «Одіссеї». Він був переконаний, що ці твори послужать взірцем «для пізніших поетів, проймаючи подивом любителя древності, котрий уздрить в них сильний і незопсутий [дух] старини в формі приступній, а разом майстерній і викінченій» [14, т. 14, с. 436]. Про них та ще деякі ранні переклади І. Франко писав у листі до Михайла Драгоманова [10, с. 92]. Нині збереглися тільки два тексти: перша пісня «Одіссеї» Гомера та Софоклова «Електра». Античний гекзаметр у перекладі «Одіссеї» (1873–1874) І. Франко замінив римованим ямбом (Я5 на 66,4 %). У перекладі «Електри» (1874) поет відтворив розмір оригіналу – ямбічний триметр (Я6ц на 79 %). Перекладацька діяльність зумовила появу оригінальних поетичних творів з імітаціями античних розмірів. 1874 року І. Франко написав сім кількарядкових творів і об'єднав їх під назвою «Епіграмати і ксенії», у яких уперше апробував елегійний дистих. Перший рядок дистиха – це дактилічний гекзаметр, який функціонує як самостійна віршова форма, а от другий – елегійний пентаметр – за словами Михайла Гаспарова, утворюється із дактилічного гекзаметра шляхом подвоєння його першої доцезурної частини [3, с. 70]. Йдеться про силабо-тонічний або тонічний відповідник античного гекзаметра для літератур з якісною версифікацією. У давньогрецькому гекзаметрі домінували дактилічні шестистоповики і жіноча цезура, у латинському гекзаметрі – дактило-хореїчні верси, переважала чоловіча цезура [2,

Cum subit illius tristissima noctis imago
Qua mihi supremum tempus in Urbe fuit,
Cum repeto noctem, qua tot mihi cara reliqui,
Labitur ex oculis nunc quoque gutta meis [16, с. 27].

—UU—UU||—UU—UU—UU
—UU—UU—||—UU—UU—
—UU—UU||—UU—UU—UU—U
—UU—UU—||—UU—UU—

У перекладі І. Франка маємо:

Як виринає в душі сеї скорбної ночі картина,
Що в ній останні я хвилі у Римі пробув;
Як нагадаю сю ніч, в котрій все я наймільше покинув,
Нині з очей ще мені котяться сльози рясні [14, т. 9, с. 405].

UUU±UU± UU±UU±UU±U	Д6ц атон.(I)
±UU±UU± ±UU±UU±	пент.
UUU±UU± UU±UU±UU±U	Д6ц атон.(I)
±UU±UU± ±UU±UU±	пент.

Переклад І. Франка астрофічний та неримований, цезура в гекзаметричних версах рухома, частка жіночої становить 51 %, чоловічої – 45 %, дактилічної – 4 %. Клаузули жіночі, але фіксуємо один верс з чоловічим закінченням. Маємо 90,2 % рядків Д6ц. Серед них 50 % з атонаціями в I стопі та 2,2 % з позасхемними наголосами в I стопі. 7,8 % рядків – Дк6 (всі з однією хорейною стопою). З них 4 % з хореем на III стопі та по одному – на I і IV відповідно. Один верс (2 %) тактовиковий (Тк6). У перекладі фіксуємо кілька внутрішніх рим (6,9 % версів), цей же прийом І. Франко використав згодом у «Майових елегіях» (10 % рядків із внутрішніми римами).

У пентаметричних рядках цезура нерухома та чоловіча. Маємо 94 % пентаметричних версів у елегійних дистихах перекладу. Серед них фіксуємо 4,2 % з позасхемними наголосами на I стопі, 31,2 % з атонаціями на I стопі, 2 % – на IV стопі. У перекладі на місці пентаметричних версів маємо по одному разові дактилічний (Д5), дольниковий (Дк6 з хореем на III стопі) і тактовиковий (Тк5) рядки.

Із «Послань з Понту» І. Франко переклав третє послання четвертої книги. В ньому Овідій картає одного зі своїх друзів, який відвернувся від поета, коли його вислали з Риму. У чотирьох книгах «Послань з Понту» поет назвав своїх адресатів. Це ж послання немає адресата, тому І. Франко, керуючись змістом усього твору, дав йому заголовок «Невірному другові». Текст перекладу також астрофічний та неримований. Цезура в гекзаметричних версах рухома, переважає жіноча – 53,6 %, частка чоловічої становить 39,3 %, дактилічної – 7,1 %. Рядки Д6ц становлять 96,4 %, з них 40,7 % з атонаціями на I стопі. Один верс (3,6 %) тактовиковий (Тк6). У пентаметричних рядках цезура фіксована (на III стопі) чоловіча. Маємо 3,6 % версів з позасхемними наголосами на I стопі, 32,2 % з атонаціями, з них 21,4 % – на I стопі, по одному разові (3,6 %) на IV, V та подвійну на I і IV. Наведемо зразок:

ташована так: 4 верси – жіноча цезура на III позиції, 2 – чоловіча на III позиції, 1 – чоловіча на IV. Остання поезія цього переліку відрізняється від попередніх. Цезура в гекзаметричних рядках жіноча, перебуває на III стопі. Автор обірвав другий пентаметричний рядок на місці цезури, цей вірш не був друкований, зберігся у формі автографа. Наведемо зразок:

Сли я здержуся від хліба, проте ж від гніву не здержуся,
Не чоловік я, а звір!
Адже ж і звір не їсть хліба, – та кров п'є і шарпає тіло,
Так і фальшивий святець, що свого брата чорнить [14, т. 2, с. 485].
⊥UU⊥UU⊥U||U⊥UU⊥UU⊥U
UUU⊥UU⊥
⊥UU⊥UU⊥U||U⊥UU⊥UU⊥U
⊥UU⊥UU⊥||⊥UU⊥UU⊥

Д6ц цез. жін. на III ст.
атон. (I)
Д6ц цез. жін. на III ст.

Знову І. Франко звернувся до силабо-тонічних елегійних дистихів на початку XX століття у «Майових елегіях» (5 творів з 1901 року) та «Стрілах» (15 творів з 1903 року).

У «Майових елегіях», «зразкових елегійних дистихах, оперених внутрішніми римами», за словами Миколи Зерова [5, с. 461], маємо шістдесят п'ять елегійних дистихів. П'ята частина твору обірвана на десятому гекзаметрі. У гекзаметричних версах місце цезури не фіксоване: у 53,8 % рядків – після наголошеного III стопи (нормативна позиція для дактилічного гекзаметра), у 15,4 % – після першого ненаголошеного IV стопи, у 9,3 % – після наголошеного IV стопи, у 9,3 % – після першого ненаголошеного III стопи, у 7,7 % – після першого ненаголошеного II стопи, у 3 % – після наголошеного II стопи; в одному версі (1,5 %) маємо подвійну цезуру (7-й рядок третьої частини). 15,4 % рядків з атонацією на I стопі, 3 % – з атонацією на II та по одному – на III і V. Фіксуємо один верс із позасхемним наголосом на I стопі. У пентаметричних рядках витримана постійна чоловіча цезура, але маємо 15,4 % версів з атонацією на I стопі, 9,3 % – на IV, 3 % – на V, 1,5 % – на II. 3 % пентаметричних версів мають подвійну цезуру (I, IV), 1,5 % – позасхемний наголос на I стопі. Верси з внутрішніми римами становлять 10 %.

Сімнадцять елегійних дистихів «Стріл» нагадують «Майові елегії». Цезура у пентаметричних рядках постійна чоловіча. 23,5 % версів мають атонацію в I стопі, 11,8 % – у IV, 5,9 % – у V, 5,9 % – подвійну в I, V. Наведемо зразок:

Або мов блискавка, що розбиває дуплавого дуба,
Та мільйони рослин озоном розвеселя [14, т. 2, с. 351].
⊥UU⊥UU||UUU⊥UU⊥UU⊥U
UUU⊥UU⊥||⊥UUUUU⊥

Д6ц атон. (III)
атон. (I, V)

Фіксуємо 17,6 % гекзаметричних версів з атонаціями на I стопі, 5,9 % – на III. Цезура розташована так: 58,8 % – після наголошеного III стопи, 17,6 % – після наголошеного IV стопи, 11,8 % – після першого ненаголошеного IV стопи, 5,9 % – після першого ненаголошеного II стопи, 5,9 % – після II стопи.

В останні роки (1913–1915) І. Франко на основі п'яти книг «Скорботних елегій», чотирьох книг «Послань з Понту» і поеми-інвективи «Ібіс» Овідія написав розвідку про його життя на засланні, супроводжуючи виклад власними перекладами вибраних елегій і послань. Це був час, коли хвороба стояла на заваді намаганням поета, тож у перекладах творів Овідія спостерігаємо відхилення від чіткого віршого розміру, фіксуємо «іншометричні» та «неметричні» верси, зрушення цезури в пентаметричних рядках. Оригінальних творів зі силабо-тонічними імітаціями елегійних дистихів на цьому етапі перекладацької діяльності поета не фіксуємо.

Отже, з дев'яти проаналізованих творів 77,8 % належать до оригінальних, решта – 22,2 % – до перекладних (з творчості Овідія). Уперше силабо-тонічний відповідник елегійного дистиха І. Франко вжив в оригінальній творчості («Епіграмати і ксенії» – 1874). Ритмічні схеми гекзаметра й пентаметра мають багато збоїв, рядки тільки графічно навівають уявлення про дистих. Уже 1894-го в перекладах з творчості Овідія («Прощання», «Невірному другові») витримана схема пентаметрів зі сталою цезурою, у гекзаметрах цезура рухома та переважно жіноча (51 % і 53,6 % відповідно), фіксуємо кілька «іншорозмірних» та «неметричних» версів (дактилічні, дольникові й тактовикові). В оригінальних творах пізніших років (1895–1903) схеми пентаметричних версів витримані досконало. Цезура постійна чоловіча. Загалом твори відрізняються тільки характером і місцем розташування цезури в гекзаметричних рядках (у чотирьох творах з 1895–1896 років переважає жіноча на III позиції, у двох з 1900–1903 – чоловіча на III стопі).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бунчук Б. Віршування Івана Франка : монографія / Борис Бунчук ; [наук. ред. д. філол. н., проф. Мельничук Б. І.] ; Чернів. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2000. – 308 с.
2. Бунчук Б. З історії українського гекзаметра XIX століття (власне гекзаметричні форми) / Борис Бунчук, Ірена Штаєр // Spheres of Culture. Volume XII. – Lublin, 2015 – P. 55–64.
3. Гаспаров М. Очерк истории русского стиха / М. Гаспаров. – М. : Фортуна Лимитед, 2000. – 352 с.
4. Дідик Й. Іван Франко – перекладач і дослідник творчості Публія Овідія Назона / Й. Дідик // Публій Овідій Назон. До 2000-річчя з дня народження. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1960. – С. 80-86.
5. Зеров М. Твори : [в 2 т.] / М. Зеров. – К. : Дніпро, 1990. – 601 с.
6. Корнійчук В. Ліричний універсум Івана Франка : горизонти поезики / В. Корнійчук. – Львів : Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2004. – 304 с.
7. Костенко Н. Про гекзаметр та інші форми античного вірша в українській поезії XX ст. / Наталія Костенко // Słowiańska Metryka Porównawcza. IX. Heksamet. Antyczne wzorce i strofy w literaturach słowiańskich. Praca zbiorowa pod redakcją Michała Łotmana i Lucylli Pszczołówskiej – Instytut badań literackich PAN Wydawnictwo. – Warszawa, 2011. – S. 190–216.
8. Лучаківський К. Взори поезії і прози для п'ятої класи цісарсько-королівської гімназії у Галичині / К. Лучаківський. – Львів, 1894. – 175 с.

9. Пысання Б. Гринченка. – К. : Зъ друкарни П. Барського, 1903. – 500 с.
10. Спогади про Івана Франка [Текст] / Упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів : Каменярь, 2011. – 832 с.
11. *Тарановский К.* Русские двусложные размеры. Статьи о стихе / Кирилл Тарановский / под ред. В. Тарановской-Джонсон, Дж. Бейли, А. В. Прохорова; пер. с серб. В. В. Сонькина. – М. : Языки славянской культуры, 2010. – 552 с.
12. *Теплий І.* Іван Франко – перекладач : парадигма дослідження / Іван Теплий // Франкознавчі студії : зб. наук. пр. – Вип. 4. – Дрогобич : Коло, 2007. – С. 318–335.
13. *Турган О.* Українська література кінця XIX – початку XX ст. і античність (шляхи сприйняття і засвоєння) / О. Д. Турган. – К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1995. – 176 с.
14. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
15. *Щурат С.* Перші літературні спроби Івана Франка / Щурат Степан // Іван Франко : статті і матеріали. Збірник другий. – Видавництво Львівського університету. – 1949. – С. 87–145.
16. P. Ovidii Nasanis. Opera omnia. Textum / P. Ovidii Nasanis. – Lipsiae, 1845. – 378 f.

*Стаття надійшла до редакції 11.12.2015
Прийнята до друку 27.12.2015*

ELEGIAC COUPLET IN IVAN FRANKO'S ORIGINAL AND TRANSLATED POETRY (VERSIFICATION ASPECT)

Irena SHTAIER

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Department of Ukrainian Literature,
2, Kotsiubynskyi Str., Chernivtsi, Ukraine, 58012,
e-mail: irenastei@ukr.net*

The article deals with Ivan Franko's translations and original works performed in syllabo-tonic imitations of elegiac couplets. The first poet's elegiac couplets («Epigrammates and Xenies») have a number of faults both in six-foot and five-foot verses, with the lines only graphically evoking the idea of the couplet. The later works differ in nature and by the place of the caesura in six-foot verses (the feminine one dominates in 75 % of verses, of which 25 % are translated; the prevalence of the masculine caesura can be traced in two original works of 1900–1903 – «May Elegies» and «Arrows»).

Keywords: elegiac couplet, syllabo-tonic imitations, dactyl-trochaic verses, accentual verse, tactic verse, caesura, clausulae.

УДК 821.161.2-1 Франко.09

ІВАН ФРАНКО ПРО ЗВУКОПИС

Ольга НАСТЕНКО

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, Україна, 58012,
кафедра української літератури,
e-mail: o_li@ukr.net*

Розглянуто судження Івана Франка щодо звукової організації поетичної мови. Об'єктами дослідження стали літературно-критичні праці та епістолярна спадщина поета. Визначено критерії поетової думки щодо милозвучності та функціонування засобів звукопису віршованих творів.

Ключові слова: фоніка, поетичний звукопис, алітерація, асонанс, ономапоєя, рима, евфонія, милозвучність.

Франкознавчі дослідження більше двох століть розкривають багатогранність творчої та наукової постаті Івана Франка. Актуальність його думки у царинах історії літератури, літературної критики та літературознавства на часі й нині. Як теоретик літератури, він залишив низку суджень про будову та функціонування літературного (вужче – поетичного) твору. Цей аспект його творчості досліджували Феня Пустова, Адам Войтюк, Роман Гром'як, Михайло Гнатюк та інші. Зокрема, окреслено Франкову «теорію сугестії» [6, с. 30] як вплив засобами тексту на читача. Детальніше розглянемо судження теоретика про звукопис.

Концепцію звукової організації поетичної мови як невід'ємну складову функціонування тексту І. Франко обґрунтував у статті «Шевченко по-німецьки» [14, т. 38, с. 525–529]. «Зваживши дуже відмінну організацію німецької мови в порівнянні до української» [14, т. 38, с. 529], коли «твердість» та «неприродність» вислову «віддалялись від українського тексту», І. Франко вказав на те, що важливою складовою у контексті віршованої мови є її звукова організація. Милозвучність (мелодійність), на думку літературознавця, «лежить головно в добрій пропорції голосних над суголосними» [14, т. 38, с. 529]. Аспект пропорційного співвідношення голосних і приголосних звуків учений окреслив як визначальний щодо відтворення питомо українського поетичного колориту. Свої судження І. Франко підтвердив, застосувавши порівняльно-статистичний фонемно-звуковий аналіз оригіналу та перекладу першої строфи поезії Тараса Шевченка «Тече вода з-під явора». Дослідник зауважив: «В наведеній вище строфі Шевченкової поезії маємо п'ятдесят шість голосних, а п'ятдесят дев'ять суголосних, коли натомість в німецькім перекладі на п'ятдесят три звучні (беручи двозвук за один звук) приходять не менше, як сто двадцять співзвуків» [14, т. 38, с. 529]. Такий приклад кількісного аналізу щодо визначення фонічних засобів і милозвучності, був чи не єдиним в українському літературознавстві того часу.

Розуміння мелодійності поетичної мови в І. Франка складається із двох взаємодіючих аспектів: музикальності, яка визначається версифікаційною будовою, та звукової виразності, що обумовлена кількістю та частотністю звуко-фонемного ряду. Підтвердження цього знаходимо у статті «Слово о Лазаревім воскресінні» [14, т. 32, с. 55–103], у якій І. Франко, аналізуючи поетичну форму пам'яток староруської поезії, обстоював її «музикальний характер», що будується першочергово принципом «симетричної мелодії» та звукоцилістичними засобами. У своєму дослідженні науковець зосередився на важливості фонічної складової у ритмобудові, зокрема на прикладі старогерманської поезії, коли «синтаксичні стопи групувалися довкола т. зв. лісок (Stäbe), тобто силаб, котрих шелестозвуки в двох або трьох сусідніх стопах були ідентичні; се була т. зв. алітерація. Дві або три стопи, зв'язані також алітерацією творили вірш» [14, т. 32, с. 86].

Принагідні літературознавчі висновки І. Франка знаходимо і в дослідженні «Найстаріші пам'ятки німецької поезії IX–XI вв.» [17, т. 52, с. 407–455]. Поділяючи спостереження німецького філолога Якоба Грімма, український учений вказав на фонічний чинник, як «важну прикмету сего старогерманського віршування» [17, т. 52, с. 454], даючи визначення такому засобу – «се так звана алітерація, се значить повторення тих самих букв, або тих самих складів на початках двох по собі йдучих слів... Ся алітерація може йти з одного рядка до другого, перетягатися на більше число слів або мішатися рівнобіжно з іншою» [17, т. 52, с. 454–455]. І. Франко окреслив градацію таких консонантних повторів за місцем розташування у рядку чи строфі. Він визначив звукообразувальну функцію алітерації у поетичному тексті – «характерна прикмета тої старогерманської поезії, та що в ухах Юліана Апостата надавала їй подобу кракання ворон» [14, т. 32, с. 88]. Учений звернув увагу і на римоутворюючу функцію вокалічних повторів: «Трапляється дуже часто повторювання тих самих букв на кінцях слів, так звана асонанція..., мов прочуття будучого риму, що іноді немов сам напрошується» [14, т. 52, с. 455].

Консонантні звукові повтори І. Франко розглядав з погляду їх функціонування, як невід'ємну складову ритмомелодики, оперуючи їх усталеністю у старогерманській поезії. Незважаючи на позиціонування літературознавцем генетичного зв'язку германського та слов'янського віршування [14, т. 52, с. 155], у дослідженні пам'яток українсько-руської поезії («Слово о полку Ігоревім», «Слово о Лазаревім воскресінні») І. Франко вказав на зниження такої функції «коли склад із алітерацією не творить головну опору (Stab) стопи» і «лучиться разом із т. зв. асонанцією, тобто в двох сусідніх словах є однакові не тільки два шелестозвуки, але й суміжні з ними самозвуки» [14, т. 32, с. 88–89]. Дослідник констатував, що «у нас алітерація має не тільки помічне значення, помагає піднести музикальність стіп і не всюди переводиться консеквентно» [14, т. 32, с. 88], що означає зниження статичної послідовності консонантів. Через десятиліття, у листі до редакції газети «Рада», характеризуючи поетичну мову поеми «Слово о полку Ігоревім», літературознавець посилався на свою ж цитату, у якій консонантні та вокалічні повтори розглянув, як звукоцилістичні засоби: «Поєма визначається красою і поетичністю стилю, який дуже часто виблискує алітераціями та асонанціями, властивими старогер-

манській поезії» [14, т. 50, с. 382]. І. Франко вивів звукоповтори із площини ритміки у площину фоніки, де їх частотність утворює асоціативно-зображувальну функцію.

На позначення вокалічних повторів у поетичній мові літературознавець використав два терміни: «асонанс» – повторення у віршах однорідних голосних [13, с. 28], «асонанція» – асонанс, приблизна рима, заснована на співзвучності голосних [13, с. 29]. Аналогічним терміном у визначенні «фонетичних фігур» послуговувався Володимир Домбровський, який ототожнив асонанс і асонанцію та визначив їх, як «повторення ідентичного голосного звука у двох або більше сусідніх словах у наголошених складах» [7, с. 112]. У своїх літературознавчих студіях І. Франко розмежував такі фонічні фігури за кількісним та якісним складом.

У контексті дослідження поетичної мови учений зосередився на звукозображувальному аспекті звукової організації – майстерність автора продукувати «слухові враження», «слухові» та «музикальні образи». І. Франко показав функціональність таких засобів, досліджуючи мовотворчий ідіостиль Т. Шевченка. Він зацітував текст балади «Причинна» («Реве та стогне Дніпр широкий...» [14, т. 31, с. 87]), де «поет малює словами різnorodні гуки, з яких складається буря, ...рев великої ріки, свист і виття вітру, крик сичів, скрип дерева» і звернув увагу на звукозображувальний характер утворених «сильних слухових образів». Розмірковуючи над їх похідністю (гра звуків для досягнення «ефекту чисто музикального») та функціональністю у тексті, науковець визначив експресивність таких алітераційно-асонансних синтезій, як інтенсифікацію вираження на рівні звукової організації поетичної мови. Учений вважав, що «се дуже інтересний примір, як поет при помочі таких сліпих алярмів до нашого слухового змислу викликає в нашій уяві зовсім інший, не слуховий, хоч первісно на підставі слуху вкріплений в душі образ» [14, т. 31, с. 87].

Цікавим щодо експресивності звукозображення для І. Франка став контраст у описі Т. Шевченком «бурливої ночі» та «погідного, тихого ранку», де були задіяні інші асоціативні «слухові образи» [14, т. 31, с. 87]. Учений навів розлогі цитати, які вирізняються підвищеною вокалічно-консонантною частотністю та емоційно-експресивним навантаженням. Літературознавець вказав на відмінність («контраст») акустичних ознак звукосполук у відтворенні поетично-уявних асоціацій.

Акцентував І. Франко на «слухових, музикальних образах», виражених Шевченковим звукописом у поемі «Гамалія», «що вся є немов дзвінким погуком козацького геройства, відваги і енергії» [14, т. 31, с. 88]. Він навів фрагмент, у якому «козацький напад змалювано коротко, але сильно» [14, с. 31, с. 89]. Підсиленню емоційно-експресивного характеру цитованих поетичних рядків послуговували звуко-семантична анафора, внутрішня рима, алітераційно-асонансний звукоряд. До «музикальних образів» І. Франко відніс і звукову узгодженість внутрішнього римування у поемі «Гайдамаки».

Франкові міркування щодо посилення емоційної експресії поетичної мови на рівні її звукової організації стосувалися відтворення асоціативного звучання (шум, рев, скрип, крик, свист та ін.), викликаного різною звуковою акустикой та частотністю. Однак учений звернув увагу і на те, як «поет при помочі спеціальних слухових образів упластичнює інші, більш абстрактні поняття» [14, т. 31, с. 89]. Це стосується кореляції

характерне дисонансові у рядку «Кого на світ я вивів з стуми?» [14, т. 37, с. 224], де «крихітку пошліфування не вадило б» [14, т. 37, с. 224].

Критикував І. Франко авторську «язикову екзерцицію», як мовну вправу для творення «механічно, з трудом склеєних віршів», що перетворювалася на «співучість... окуплену повним іноді браком смислу» [14, т. 35, с. 48]. Критичні зауваження щодо звукової організації поетичної мови в І. Франка першочергово ґрунтувалися на естетичному сприйнятті. Надмірність фонічних засобів та їх штучне використання у поетичному тексті І. Франко відчував інтуїтивно. Літературознавець негативно ставився до способу «будувати вірші зі слів, дібраних не відповідно до їх значення», коли «фіктивна музикальність» позбавляє «сили, яку мають слова, яко сигнали, що викликають в нашій душі враження в обсягу всіх змислів» [14, т. 31, с. 95]. Прикладом помірною застосування засобів звукової організації, коли авторське «почуття само собою додасть сили і найпростішому слову» [14, т. 32, с. 40], І. Франко вважав поезії Лесі Українки. Характеризуючи збірку «Думи і мрії», він визначив органічні риси мовотворчості і стилю поетеси: «...Далека від всяких формальних витівок, від всяких декадентських перебільшень, вона вміє обмежуватися у своїх засобах, уміє простими словами викликати глибоке враження. В деяких своїх найкращих віршах вона навіть відкидає риму, відкидає всякі ораторські прикраси» [14, т. 32, с. 40].

Західноєвропейська поезія декадентів та символістів, у яких «нема естетики понад власну хвиливу вподобу» [14, т. 31, с. 36], зазнала Франкової критики. Однак, заглиблюючись у «спеціальну декадентську містику», поет вдало навів власні аналогії щодо звуко символічності таких фонічних явищ і підтвердив автентичність їх існування у мові поезії – «Ще в Софокла знаходимо вірш..., в котрім так і чується здавлювальний гнів і погроза в устах сліпого старця, оте торкотання, що німці називають Stottern (заїкання)» [14, т. 31, с. 96]. І. Франко доходив подібних висновків щодо функціональності фонічних засобів, досліджуючи звукову організацію поетичної мови оригіналу – «перекладенні на яку-небудь іншу мову, то значить позбавлені чисто механічної, язикової мелодії, ті слова не говорять нашій фантазії ані нашому чуттю нічогісінько» [14, т. 31, с. 96].

Питання відтворення звукового ідіостилу поетичної мови для І. Франка було досить актуальним в аспекті перекладу. Найгостріше дослідник окреслив проблему відтворення питомої мелодійності української поетичної мови. І. Франко наголошував на складності щодо відтворення вокалічних рис Шевченкової поезії німецькою мовою. Рецензуючи книгу перекладів Ю. Віргінії, він акцентував на явищі, коли «німецький вислів не раз мусив вийти твердий та неприродний і більш або менш віддалюватись від українського тексту» [14, т. 38, с. 529]. Відмінність звуковідтворення між слов'янськими та німецькою мовами критик пояснив і порівнянням артикуляції при вимові: «Щоб німецький язик і німецьке піднебіння утворили такі звукові комбінації, як церьков, мьша, папежь, компаніе – се так само неможливе...» [14, т. 35, с. 388].

Беручи до уваги риси звукової системи слов'янських та германських мов, І. Франко вважав вдалими перекладами творів Кобзаря мовами, спорідненими до української. Зокрема, рецензуючи чеські переклади, критик детально проаналізував поетику текстів Йіржі Коларжа та Ружени Єсенської і схвально відгукнувся на адресу письменниці: «Прекрасний, мелодійний і вірний переклад» [14, т. 29, с. 505].

На проблему відтворення звукоінформативного навантаження у перекладознавстві І. Франко вказав при аналізі мови драми Вільяма Шекспіра «Макбет». Англійський драматург «незрівнянним майстерством зумів тут своїй мові надати той понурий, бурливий, дикий колорит» [14, т. 32, с. 192], тоді як переклад цього твору Йоганна-Фрідріха Шиллером німецькою, на думку І. Франка, не передав автентичного звукозображення, де «дикі тони оригіналу злагоджено, вигладжено, прилизано і тим способом ослаблено» [14, т. 32, с. 192]. Невідповідність «сили і різнорідності тонів» перекладу щодо оригіналу критик помітив і в українському Кулішевому перекладі драми. Вдалим щодо відтворення звукової організації оригіналу І. Франко вважав переклад О. Навроцького українською мовою поезій Адама Міцкевича – «...Простими словами в мелодійному і звучному вірші вірно передає думки оригіналу» [14, т. 26, с. 387].

Проблема відтворення звукового рівня поетичної мови, як одного зі структурних складових смислового навантаження, що уособлює емоційно-експресивне відчуття оригіналу, була актуальна і для самого Франка-перекладача. У характеристиці ліричних творів німецького поета Детлева фон Лілієнкрона він констатував: «...Наш переклад не в силі передати всього багатства мови і мелодійності оригіналу» [14, т. 31, с. 185].

У своїх літературознавчих дослідженнях, інтерпретаціях та критичних зауваженнях щодо поетичної мови І. Франко не використовував термін «фоніка». Однак, його увага завжди була прикута до «мелодійності», як звукової організації мови віршованих творів з погляду її естетичного відтворення, функціонування та сприйняття. Генеза фоніки для І. Франка походила з автентичного звучання мови, якою власне і творився поетичний текст. Літературознавець визначав алітерацію, асонанс, оноματοпею, рими як «музичні ефекти», генетично закладені у людському мовленні, як «різномірні способи» мелодійності. Для І. Франка засоби фоніки були природними і доступними для використання – «...Ми вживаємо соток таких зворотів у мові, не думаючи про те, що се звороти наскрізь поетичні, що власне се і є спосіб малювання словами...» [14, т. 31, с. 109].

Показником поетичної довершеності тексту для І. Франка було авторське вміння користуватися «готовою вже поезією мови» [14, т. 31, с. 83]. Визначальним у процесі творення літературознавець вважав «ступенування», як принцип «викликати почуття уподобання», коли текст і контекст взаємодіяли на всіх рівнях поетичної мови. «Секретами поетичної творчості» на рівні звукової організації мови стали «слухові, музикальні враження і образи». Інтерпретаційні спостереження І. Франка довели взаємозалежність змісту і звукофону, утвореного засобами фоніки.

Звукові явища поетичної мови літературознавець вважав результатом збалансованості мовотворчих засобів у тексті. Така похідність для І. Франка об'єктивується його ж розумінням оноματοпоетичності мови як вмотивованості звучання і значення. Це пояснює його критичне ставлення до звукової маніпуляції як способу творення, коли автор штучно утворює дисбаланс задля художньо-зображувального акценту. І. Франко розглядав поетичну техніку, як комплекс засобів і способів творення, що «осягається найпростішими способами» [14, т. 31, с. 272]. Ця теза стосувалась і звукової організації віршованої мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
2. *Бунчук Б. І.* Віршування Івана Франка / Борис Іванович Бунчук. – Чернівці : Рута, 2000. – 308 с.
3. *Войтюк А. Ю.* Літературознавчі концепції Івана Франка / А. Ю. Войтюк. – Львів, 1981. – 184 с.
4. *Гнатюк М.* Іван Франко і проблеми теорії літератури : навч. посібник / Михайло Гнатюк. – К. : Видавничий центр «Академія», 2011. – 240 с. – (Альма-матер).
5. *Домбровський В.* Українська стилістика і ритміка. Українська поезика / Володимир Домбровський. – Дрогобич : Відродження, 2008. – 488 с.
6. Іван Франко: Тексти. Факти. Інтерпретації // Зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 1. – 440 с.
7. *Корнійчук В.* Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поезики / Валерій Корнійчук. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. – 485 с.
8. Літературознавчий словник довідник ; [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
9. *Невідомська Л.* Мова в естетичній концепції Івана Франка: комунікативний аспект / Лілія Невідомська // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка. (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006р.) / Лілія Невідомська. – Львів, 2010. – С. 45–55.
10. *Печарський А.* Психоаналітична рецепція трактату Івана Франка «Із секретів поетичної творчості» / Андрій Печарський // Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. – 2013. – С. 22–28. – (Серія філологічна ; вип. 59).
11. *Пінчук С. П.* Словник літературознавчих термінів Івана Франка / С. П. Пінчук, Є. С. Регушевський. – К. : Наукова думка, 1966. – 272 с.
12. *Пустова Ф.* Іван Франко – теоретик літератури / Феня Пустова. – К. : Вища школа, 1976. – 144 с.
13. *Федорак Н.* Франкові поетичні інтерпретації середньовічних текстів (німецько-«руський» контекст) / Назар Федорак // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. – С. 477–488.
14. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
15. *Франко І.* Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 52 / Іван Якович Франко. – К. : Наукова думка, 2008. – 1040 с.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2015

Прийнята до друку 27.12.2015

IVAN FRANKO ON SOUND PATTERN**Olha NASTENKO**

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Department of Ukrainian Literature,
2, Kotsiubynskyi Str., Chernivtsi, Ukraine, 58012,
e-mail: o_li@ukr.net*

The article highlights Ivan Franko's approaches to the sound pattern arrangement of the poetic language. The investigation focused on the poet's literary-critical and epistolar heritage. The criteria of the poet's opinion about euphony and sound devices in a poetic verse have been outlined.

Keywords: phonics, poetic sound pattern, alliteration, assonance, onomatopoeia, rhyme, euphony, tunefulness.

УДК 821.161.2-1.09“19”:82-991 Франко І.

ПОЕЗІЯ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ, РОМАНА КУДЛИКА ТА ГРИГОРІЯ ЧУБАЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ФРАНКОВОГО ТРАКТАТУ «ІЗ СЕКРЕТІВ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ»

Назар ДАНЧИШИН

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української літератури імені академіка Михайла Возняка,
вул. Університетська, 1, 310, Львів, Україна, 79000*

Проаналізовано поетичні тексти Григорія Чубая, Романа Кудлика та Ігоря Калинця. Як інструментарій для аналізу використано погляди Івана Франка, висловлені в естетичному трактаті «Із секретів поетичної творчості».

Ключові слова: поезія, психологія творчості, синестезія, асоціативність, психоаналіз.

Помежів'я ХІХ–ХХ століть відзначалося інтенсивним розвитком психології, використання емпіричних даних якої стало новаторською тенденцією в дослідженнях художньої літератури. Іван Франко якраз був одним із перших, хто застосував здобутки тодішнього «вчення про душу» для аналізу природи явища поезії. Його трактат «Із секретів поетичної творчості» вийшов друком 1898 року. У цій праці вчений ґрунтувався, головню, на висновках представників німецької експериментальної психології: Вільгельма Вундта, Едуарда Гартмана, Макса Дессуара, Еймана Штайнталя, про що писав Михайло Гнатюк: «Ідеї психологічного трактування літературного твору, зокрема психології творчості І. Франко сприймає через німецьку експериментальну психологію» [3, с. 71].

Про особливості взаємовпливів літературознавства та психології на етапі їхнього становлення говорить і Григорій Клочек: «Саме на перших етапах свого розвитку наука про літературу і психологія мали підвищену здатність до взаєморозуміння. Пізніше, коли масив кожної з цих наук набув розгалуженості та спеціалізації, взаємодія між ними значно послабилася. Настав час «вузьких» спеціалістів, що не ризикували виходити за межі своєї наукової проблеми» [10, с. 40]. Літературознавець пише про те, що «трактат І. Франка раз і назавжди довів продуктивність поєднання двох наук – психології й літературознавства. Парадокс полягає в тому, що з часу появи “Із секретів...” у нашому літературознавстві (і, здається, не тільки в нашому) не знайдеться праці, в якій би так переконливо розв'язувалися за допомогою психологічного інструментарію суто літературознавчі проблеми» [10, с. 40].

Дослідник також назвав «Із секретів...» класикою «рецептивної поетики», акцентуючи увагу на тому, що «секрети художності найдоцільніше вивчати способом аналізу

конкретних художніх текстів за умови, що цей аналіз на засадах рецептивної поетики здійснюється зразковим (імпліцитним, інформованим) читачем-аналітиком» [10, с. 44].

Роблячи огляд головних досягнень природничої науки в час виходу Франкового трактату¹, Євген Адельгейм зазначає: «Яка б не була дистанція між естетичним дослідженням Франка і цими фундаментальними відкриттями нової епохи, не можна забувати, що складалося воно в умовах, коли стрясалися, здавалося б, непорушні основи старої науки» [1, с. 6].

Цікаво, що Франків трактат на два роки випередив появу праці засновника психоаналізу Зигмунда Фрейда «Тлумачення сновидінь». Цю деталь зауважив, зокрема, Андрій Печарський, який, порівнюючи концепції обох учених, пише про те, що «на відміну від фрейдівської *топічної моделі* психічного апарату (система *несвідомого, підсвідомого, свідомого*), що містить три основні виміри людської психіки, І. Франко концептуально керувався дессуарівським дуалістичним розумінням поняття *«подвійного Я»* людини, тобто *“нижньої”* і *“верхньої”* свідомості» [16, с. 23].

Утім, попри те, що одним із предметів зацікавлення у працях творця психоаналітичного методу є художня література, навіть у дослідженнях, присвячених конкретному літературному творові, як-от «Мрії і сні в “Градіві” В. Єнсена» (1907), З. Фрейд, як зазначив Ян Потканський, не стає «...хоч би й принагідно, літературознавцем – радше навпаки, це письменників він сприймає в таких випадках як психологів чи навіть “психоаналітиків”» [17, с. 293]; «...він досліджує літературні тексти як психоаналітик і завжди у психоаналітичних цілях, зовсім не стверджуючи, що віддає у такий спосіб їм належне як літературним творам; навпаки, він чітко зазначає, що питання художності залишається за рамками його досліджень» [17, с. 296].

На особливу увагу в цьому контексті заслуговує Франкове акцентування на різних психофізичних видах вражень, які визначають творчі пошуки та превалювання того чи іншого типу емоційно-чуттєвого сприйняття світу у творчості певного автора. Зокрема, І. Франко у відомому літературно-критичному есе про Івана Нечуя-Левицького, де назвав останнього «великим артистом зору»², зазначав ще й таке: «Масу дивацтва та вибриків нової т. зв. сецесійної малярської школи (приміром, у значній мірі так звану поезію лінії) можна вияснити перевагою у малярів слухових вражень над зоровими (відси дивна на вид тенденція деяких із тих малярів до музикальності красок, ритмічності ліній і т. п.). Ту саму перевагу слухових вражень над зоровими бачимо у більшості поетів т. зв. декадентського покоління, тільки що тут діло комбінується іще

¹ «В тому ж 1898 році, коли “Літературно-науковий вісник” почав друкувати трактат Івана Франка, П’єр і Марія Кюрі виявили існування радіо. За два роки до того Анрі Беккерель відкрив явище радіоактивності, а в 1900 році, через рік після завершення публікації українського письменника про секрети поетичної творчості, Макс Планк зробив своє велике повідомлення про квант дії. Ще через “п’ять років в Анналах фізики” з’являється стаття молодого експерта швейцарського патентного бюро Альберта Ейнштейна “До електродинаміки рухомих тіл”, де викладалися основні принципи теорії відносності» [1, с. 5–6].

² «Мислитель, свідомий артист дрібненькими кроками поспішає за вказівками того ясного зору, силкується раз більше, а раз менше вдало групувати, поглиблювати матеріал, достарчений зором» [24, с. 375].

тим, що людська мова може висловляти крім сих двох груп ще масу інших вражень, отже нюхові, дотикові і т. ін., і для всіх сих груп появлялися спеціалісти між декадентами» [24, с. 373].

Порівнюючи концепції І. Франка та З. Фрейда, Роман Горак писав про те, що «думка Фрейда і Франка рухається в одному напрямку – до психології. Тільки Фрейд почав від фізіології, а Франко – від поезії» [цит. за: 29, с. 150]. Отже, І. Франка передовсім цікавила література.

Відтак, на противагу З. Фрейдіві, який «вважав автора об'єктом психоаналізу завдяки вмінню знаходити цікаву і незвичайну форму для приховування власних несвідомих бажань» [29, с. 151], І. Франко «не ототожнював поетичну діяльність митця із сублимацією задоволення сексуальних бажань чи втечею від невротичного сприйняття дійсності» [16, с. 24]. Натомість, як зазначив А. Печарський, «український письменник був близьким до аналітичної психології К. Г. Юнга, котрий розглядав феномен творчості людини як колективне неусвідомлене» [16, с. 24].

Власне, доцільність проведення паралелей із поглядами К. Г. Юнга на явище «колективного несвідомого (підсвідомого)» здається цілком очевидною. Так, І. Франко ще до того, як швейцарський психолог запровадив цей термін, писав про здібність нижньої свідомості «час від часу піднімати цілі комплекси давно погребаних вражень і споминів, покомбінованих нераз також несвідомо, одні з одним на денне світло верхньої свідомості», що їх І. Франко назвав еруптивністю (з лат. – виверження) [23, с. 64].

У цьому аспекті закономірним є спостереження Ольги Юречко, яка розглядає трактат І. Франка поряд із працею Валер'яна Підмогильного про І. Нечуя-Левицького як перші психоаналітичні студії в українському літературознавстві: «Минуло вже понад століття відтоді, як психоаналіз, література і літературна критика тісно переплітаються між собою і намагаються використати одне одного. Свого часу психоаналіз намагався пояснити літературу, однаке найчастіше він використовував її як джерело власних психоаналітичних концепцій. Літературні критики своєю чергою, використовували психоаналітичну теорію для пояснення літератури, і навіть письменники часом застосовували психоаналіз для власної творчої мети» [29, с. 148].

До слова, К. Г. Юнг так пояснював свій інтерес до розгляду поезії: «Незважаючи на ту обставину, що я за фахом лікар, я говорю до Вас сьогодні як психолог про силу поетичної яви, хоч це є найбезпосереднішою темою літературознавства та естетики. Проте, з іншого боку, вона є психічним явищем, і її як таку мусить розглядати психолог» [28, с. 94].

Водночас, Л. Тарнашинська доходить висновку про те, що «у трактаті І. Франка з його динамічною моделлю творчого акту, в основі якої лежить домінанта підсвідомого, тієї “нижньої свідомості”, яка є вулканічним вмістилищем художніх образів (це означення вдало корелює до тих динамічних процесів, що там стихійно відбуваються), не знайдемо теоретичних побудов З. Фрейда та К.-Г. Юнга – у своїх психологічних записках письменник щасливо оминув їх, поклавшись на власну інтуїцію доцільності і залишивши ті напрацювання для рефлексій наступним дослідникам» [21, с. 410].

Вибір поетичного доробку Т. Шевченка для аналізу в трактаті теж видається не випадковим. Як спостеріг Г. Клочек, «...такий вибір пояснювався тим, що поезія Тараса

Григоровича зіткана з довершених у мистецькому плані прийомів, більшість з яких досі нерозгадана» [10, с. 43]. З цього погляду, творчість Т. Шевченка ще від часів І. Франка стала для багатьох українських поетів своєрідним камертоном, за яким вони звряли не лише естетичне, а й національне звучання своїх творів. Не перестала вона такою бути, зокрема, й для покоління 1960-х років.

Так, 1992 року Ігор Калинець у слові при отриманні Шевченківської премії описав той величезний вплив, який на нього справила творчість автора «Кобзаря»: «Мій перший том розпочинається спробою окреслити силует Його (Шевченка. – *Н. Д.*) портрету із післязасланською апостольською бородою, а другий (і останній) закінчується буквально Його ж натхненними словами, що мали б стати на сторожі мого убогого доробку¹» [8, с. 23]. У фіналі ж своєї промови І. Калинець зазначив: «Святі максими нашого Патрона здавалися мені моїми власними – вони тримали мій і фізичний, і духовний хребти перечулено гордо (згадаймо й про Стусів принцип “пряmostояння”. – *Н. Д.*). І сьогодні у найсвятішій домівці нашого красного письменства і мистецтва схиляюся у повній покорі і вдячності перед нашим Покровителем і Генієм» [8, с. 24].

Наприклад, Тарас Салига виокремив своєрідних «десять заповідей», яких у своїй творчості та житті, взуваючись на Т. Шевченка, дотримувався І. Калинець: 1) осягнення лицарської історії; 2) сучасність; 3) «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля»; 4) тираноборство; 5) націоналізм; 6) віра в Бога; 7) слово правди; 8) особисте відречення; 9) поклоніння Богоматері; 10) «благоговіння перед жінкою» [19, с. 36–45].

Повертаючись до самого трактату, відзначимо особливості його структури. Текст «Із секретів...» поділено на три тематичні розділи:

1) «Вступні зауваги про критику», де І. Франко полемізував з Ж. Леметром та М. Добролюбовим щодо принципів компетентного аналізу художніх творів;

2) у «Психологічних основах» автор розглянув питання про роль свідомості в поетичній творчості, закони асоціації ідей, а також зосередив увагу на визначенні поняття поетичної фантазії²;

3) розділ «Естетичні основи» складається з шести частин: «Роль зміслів у поетичній творчості», «Поезія і музика», «Змисл зору і його значення в поезії», «Поезія і малярство», «Як поезія малює мертву природу», «Що таке поетична краса».

¹ Йдеться про «Посвяту» з поеми Т. Шевченка «Тризна», яку І. Калинець переклав із російської, зробивши цей переклад завершальною частиною четвертого вірша з циклу «Золотий дощ» у збірці «Ладі і Марені», що є останньою у «Невольничій музи» львівського поета.

² Цей розділ було вилучено в опублікованому 1955 року 16-му томі 20-томного видання творів І. Франка, бо в ньому йшлося про «перевагу в творчому процесі несвідомого, багатство, що його приховують у собі “таємні скритки та схованки нашої нижньої свідомості”, а також подібність між “творчістю сонної і творчістю поетичної фантазії”» [21, с. 410]. Як зазначала Л. Гарнашинська, «замість того, аби долучити трактат І. Франка до контексту досліджень європейської психологічної школи, його тривалий час вводили лише в “контекст літературно-критичних шукань рубежа ХХ ст.”, ставлячи на котурни концепцію впливу його психологічної праці на розвиток літературно-критичної думки, пом’якшуючи хіба що звинувачення на адресу письменника в тому, нібито він залишив поза межами дослідження “перспективу суспільно-історичного критерію”» [21, с. 410].

Актуальність висловлених у трактаті ідей не втрачена й до сьогодні. Зокрема, про істинність Франкових міркувань щодо несвідомого вибору асоціацій поетами, свідчать і думки сучасних дослідників. До прикладу, Н. Яценко на підтвердження рації автора «Із секретів...» наводить такі слова психолога А. Дудецького: «Особливість будь-якої асоціативної структури, як відомо, полягає в тому, що процес оживлення відповідних уявлень у послідовному ряді здійснюється суб'єктом інтуїтивно. Звісно, вже потім, коли асоціація між якимись психічними елементами встановлена, суб'єкт звичайно здатен знайти цьому розумне пояснення. Але сам момент регенерації асоціативного комплексу відбувається, як правило, на підсвідомому рівні» [цит. за: 30].

Окрім того, Михайло Гнатюк, опираючись на відкриття Івана Павлова, зауважив також і такий новаторський аспект у Франковому дослідженні: «Беручи до уваги співвідношення “верхньої” і “нижньої” свідомості, І. Франко робить висновок, що художник є особистістю з особливим психічним складом. Про це надзвичайно важливе відкриття говорить у франкознавстві дуже мало, хоча думка І. Франка про художній тип підтвердилася дальшими дослідженнями І. Павлова, який довів, що завдяки двом сигнальним системам і в силу давніх усталених сфер діяльності людини можна виділити три типи людей: художній, мисленний і середній» [3, с. 75].

Що цікаво, Д. Гусар-Струк у передмові до «Невольничої музи» зазначив, що поетична творчість І. Калинця є зразком так званої «церебральної лірики» на противагу «душевній ліриці» (остання, на його думку, більш характерна для української поезії). Зокрема дослідник наголосив: «...його (Калинцева. – Н. Д.) субтильна метафора сягає глибоко у підсвідомість, у підсвідомість колективну, і майже праісторично українську. Його слова торкаються цієї підсвідомості, мов струни, творячи при тому знайомий, але не зовсім зрозумілий відгомін. У найбільш притаманній йому верлібровій формі поезія його неповні зрозуміла, вабить неначе красуня з-за серпанку, а контемпліційне пізнання дає насолоду. Це ніби символізм, та на відміну від віршів символістів (чи навіть завуальюваних строф Тичини) у верлібрах Калинця форма вірша зовсім розкута, не йде чіткими строфами, а, так би мовити, “леями” (з французького *lais*, середньовічний розповідний вірш) наративними одиницями, які плывуть специфічними, майже речитативним ритмом» [6, с. 12–13].

Власне, важливим видається аналіз поезії з погляду використання в ній різних типів образів, що збуджують той чи інший, за І. Франком, людський змісл. Розмірковуючи над роллю і значенням «зміслів» у процесі художньої творчості, автор «Із секретів...» писав про те, що «не всі змісли однаково важні для розвою нашої душі, і вже елементарна психологія розрізняє вищі і нижчі змісли, тобто такі, що мають свої спеціальні і високорозвинені органи (зір, слух, смак, запах), і такі, що не мають таких органів (дотик зверхній і внутрішній)» [23, с. 78]. Керуючись принципом важливості того чи іншого типу вражень для психології, І. Франко також спостеріг, що «наша мова найбагатша на означення вражень зору, менше багата на означення слуху і дотику, а найбідніша на означення вражень смаку і запаху» [23, с. 78].

Беручи до уваги запропонований у трактаті «Із секретів...» інструментарій, спробуємо проаналізувати поетичні тексти авторства Г. Чубая, Р. Кудлика та І. Калин-

ця, що є одними з найпомітніших фігур в українській поезії 1960–1970-х років. Обсяг статті не дає змоги розглянути за таким принципом усю творчість поетів, тому зосередимося лише на декількох текстах, – передовсім зі збірок «Постать голосу» Г. Чубая (1968), «Весняний більярд» Р. Кудлика (1968) та «Вогонь Купала» І. Калинця (1966).

Найперше, у творчості всіх трьох авторів доволі часто спостерігаємо явище синестезії, себто «вираження в мовній семантиці фізіологічних асоціацій між даними різних видів відчуттів» [20]. Воно, щонайцікавіше, іноді виявляється й імпліцитно. Зокрема, це спостерігаємо в наведеному нижче вірші Г. Чубая, де домінують роль відіграють слухові та зорові змисли:

Останній грім давно скотився з даху.
Стекло по ринві сонце і дощі...
І у саду дерева вже без страху
Вдягають позолочені плащі

Без боязні вдягають. Бо ніхто тут
за пишноту вже їх не осміє.
Займається на гіллі позолота
і сад багряним маревом стає,

і закипа гарячим водограєм,
і б'є крильми жаркими у вікно
Врочисто, гучно листя помирає,
А так вмирати вмiє лиш воно [25, с. 60].

Створення пейзажного малюнка розпочинається з опису персоніфікованих явищ природи, де *грім*, який *скотився з даху*, активізує в свідомості реципієнта як слуховий, так і дотиковий компоненти сприйняття. Зоровий змисл поряд із дотиковим виходить на перший план при згадці про *сонце*, яке разом із *дощами* *стекло по ринві*. Використання ж образу *дощів* разом із відчуттям дотиковим неодмінно активізує й слухове враження (шум, з яким дощ опадає). Власне, сама дієслівна метафора «*стікання сонця і дощів*», спільно з дотиковим, виразно натякає й на слуховий змисли, адже процес «*стікання*» апріорі передбачає звук крапання речовини в рідкому стані на певну поверхню.

Наступні рядки також демонструють цікавий зразок імпліцитного натяку на відразу кілька різних змислів. Образ *саду* поряд зі зоровими контамінує й запахові відчуття. Персоніфіковані *дерева*, які *вдягають позолочені плащі* – приклад гармонійної синестезії зорового, дотикового та запахового змислів.

Знаковою тут є й та своєрідна гра з читачем, коли поет викликає певне враження, аби показати, що його (цього враження) у тексті немає або бути не повинно: «*дерева вже без страху / вдягають позолочені плащі*». У наступній строфі він повторив: «*Без боязні вдягають*», намагаючись передати відчуття спокою, з яким відбуваються подальші метаморфози.

Такий цікавий аспект поетичної майстерності, коли автор згадує про певні явища в контексті їхньої відсутності, І. Франко помітив у розгляді Шевченкового вірша,

що починається з рядка «*Я не нездужаю нівроку*»¹: «він (поет, Т. Шевченко. – Н. Д.) викликає в нас нервово занепокоєння, розширення зрачків, прискорене биття серця, почуття неясного болю, так що самотній пластичний образ, який він подає нашій уяві – голодної плачучої дитини, набирає великої сили, домінує, так сказати, над усім іншими» [23, с. 93].

Подальшу гру з кольором ліричний суб'єкт Г. Чубая приправляє образами, зорієнтованими на активізацію й інших відчуттів. Образ *гарячого водограю*, з яким асоціюється осінній сад, зачіпає і дотиковий, і зоровий, і слуховий змісли (шум бризків фонтана). Важливою в цьому контексті є метафора, яка надає листю ознак птахів, що *б'ють крильми у вікно*. Епітети *гарячий* (водограй), *жаркі* (крила) прозора натякають на стихію вогню, що до неї тяжіє колористика осені. Вогонь своєю чергою усвідомлюється як зоровим, так і дотиковим зміслими, бо **сад**:

- *закипа гарячим водограєм* – реципієнта може огорнути страх опинитися поглинутим вогненною лавою, що вивергається з дерев, наче з вулканів;
- *б'є крильми жаркими у вікно* – перед очима постає картина пожежі, де крила уподібнюються до язиків полум'я, адже *займається на гіллі позолота*.

Відтак, простежуємо й те, як гармонійно у тексті співіснують дві натурфілософські першооснови світу – вода (дощі, «стікання по ринві», водограй) і вогонь (займання, гаряче, жарке), що певною мірою синтезує погляди представників ранньої античної класики, передовсім філософів Мілетської школи, Фалеса та Геракліта [див: 22, с. 32–33].

Власне, увесь наведений вище Чубаїв текст виформовує перед читачем водночас **яскравий і гучний** образ осені. Власне, **звук**, стихання якого простежуємо впродовж тексту, де на початку ліричний суб'єкт-споглядальник описує завершальну фазу зливи (*останній грім*, кінець дощів, а отже, й відсутність *страху* в дерев, які *вдягають позолочені плаці*), в останній строфі раптово зростає: автор говорить про **врочисте та гучне помирання листя**. Закономірності природного циклу, народження одних і смерть інших – усе це наштовкує на паралелі з онтогенезом людини і те, що остаточно вагомість цього життя (чи залишить воно слід у пам'яті сучасного і прийдешніх поколінь) можна осягнути по його завершенні. Листя, відтак – своєрідний символ високого в людині, яка, усвідомлюючи свою скінченність, з удячністю приймає як дар життя, так і дар смерті.

Схожий мотив у контексті осмислення ліричним суб'єктом попередніх років життя розробив і Р. Кудлик у вірші, присвяченому Романові Іваничуку: «...*І душа забринить/*

наче птахом покинута гілка:
жаль –
прозорість осіння прийшла,
та пора пожинати плоди...» [13, с. 47].

Ця «прозорість осіння» сприймається як символ неприхованості того, ким людина є насправді – разом з опалим листям зникає й намул штучності. До слова, в іншому тексті

¹ «... схарактеризовано фізичний стан поета, але як? Аж двома негаціями. Ми розуміємо його, але наша уява не одержала ніякого пластичного образу» [23, с. 93].

Г. Чубая (поемі «Говорити, мовчати і говорити знову») ліричний суб'єкт теж говорить про те, що «все стає справжнім лише під осінь/ все стає очевидним лише під осінь» [25, с. 222].

Цікаво простежити активізацію і поступову нівеляцію певних зміслів у Чубаєвому вірші «Вдосвіта»:

Ми вийшли з ночі не озираючись
на кінчиках наших пальців ще
не прокинулось здивування і ми
безшелесними руками торкаємося всього що довкола

ще на кінчиках наших пальців
не прокинулось запитання

чи справді ми такі які ніколи
не озиратимуться
ми відчуваємо що із ночі нам
у спину дивляться дві сумні
заплакані зорі
але ми не озираємось

під звуки парадних маршів
безшелесно крокуємо по вулиці
ми ще не думаємо про те чому
ці марші звучать як колискові [25, с. 59].

Важливу роль у цьому тексті відіграє часте використання заперечної частки «не»: «на кінчиках наших пальців **ще/ не прокинулось** здивування», «ще на кінчиках наших пальців/ **не прокинулось** запитання», «ми **не озираємось**», «ми **ще не думаємо**». Змісл дотику активізується, по суті, відразу після того, як наратор у першому ж рядку вірша згадує про *ніч*, з якої *не озираючись* вийшли ми, а очі, відтак, іще не призвичаїлися до денного світла. Мовби за інерцією ліричні герої продовжують сприймати явища довколишньої дійсності передусім за посередництва дотику, адже саме цей змісл, поряд зі слухом, виходить на передній план в умовах цілковитої темряви («*безшелесними руками торкаємося всього що довкола*»).

Остання строфа, де домінують образи, що активізують слухові відчуття, демонструє нам і своєрідний соціально-політичний контекст епохи:

під звуки парадних маршів
безшелесно крокуємо по вулиці
ми ще не думаємо про те чому
ці марші звучать як колискові.

Оксимороном здаються «безшелесні» кроки під час маршів, однак хіба іншою могла бути атмосфера совітського офіціозу, яку можна відчитати в цих, власне, «*маршах*», що «*звучать, як колискові*»? Чи не складається враження про те, що герої твору опиняються на вулиці міста саме під час демонстрацій, приурочених до днів комуністичних свят? Отже, і

вірш завершується своєрідними демідуендами, як і тодішня партократична система, що по завершенні так званої «відлиги» поступово скочувалася в епоху брежневського «застою».

Отже, постає питання, чим була та ніч, з якої вийшли герої, – минулим, позбавленим «принад» сучасності з її науково-технічним прогресом, але й зі значно змізернілою часткою правди?¹ Ким є дві заплакані зорі, що дивляться в спину «вийшлим», – очима покинутої матері, від якої герої за прикладом головного персонажа «Я(Романтика)» Миколи Хвильового відмовилися заради участі в отих «маршах» як символи «нового радісного майбутнього»? А отже, то очі справжності, яку герої вірша полишають, боячись озирнутися, аби не передумати?

Варто в цьому контексті навести вірш «Гіпноз», що залишився поза укладеним автором «П'ятикнижжям»:

Ви не бачите цієї тюрми
Ви не чуєте цієї мови
Ви бачите лише цю дорогу
Ви чуєте лише мій голос

А тепер розслабте своє тіло

Ви засинаєте
Вам сняться чудові сновидіння
Про гастроном і про єдину дорогу

І Ви спите

Спите...
Спите...
Спите... [25, с. 194].

Тут ліричний суб'єкт Г. Чубая говорить, власне, про ту безальтернативну програму життя «совітської людини», якій дозволено йти лише одним шляхом, слухати лише один голос, знати лише одну «правду», не добачаючи, притім, тюрми довкола (до слова, тоді в середовищі дисидентів сибірські концтабори називали «малою тюрмою», а «вільне» життя в межах цілої совітської імперії – «великою тюрмою»). Відтак, особа, яка ставала жертвою комуністичної пропаганди, перебувала під отим «гіпнозом» брехні. То був своєрідний сон, виразним утіленням якого став соцреалістичний наратив, де типовими позитивними героями, за іронічним висловом Михайла Осадчого, були «доярка і її корова Манька, що обоє взяли соцзобов'язання на доїти і доїтися» [15, с. 56].

У цьому плані, цікавою є думка Тамари Гундорової, яка називає соцреалістичний текст «...передусім текстом-коментарем та ідеологічною структурою», адже «він

¹ – схожу тему Г. Чубай порушив у вірші «Трава», де паростки дикої трави як символ знищеної справжності, яка стала більмом на оці, дотиком прихованої первинності, прориваються крізь асфальт, намагаючись нагадати людям, що вони «також повинні щодня рости»: «ось я вже вам по пояс/ ось я вже вам по шию/ ось я вже вам по очі/ і дивлюся ув очі віщо/ ось я від вас уже й вища/ я трава» [25, с. 64–65].

не відображає ніяку реальність, але переводить її в ряд ідеологем і замикає в світі імітації, міфів, фальсифікацій. [...] Соцреалістичний текст замість “голосових зв’язок”, які б артикулювали мову, викликаючи думання, використовує кітч... Завдяки своєму ідеологічному тавтологізму (текст відсилає лише до ідеології, вписаної в нього) соцреалістичний текст може переписуватися, однак суттєво в ньому нічого не може змінитися. Він залишається тоталітарним нарративом, і зняття (стирання) окремих фраз не може змінити сенс його послання» [5, с. 215, 217].

Для «виліплювання» «совітської» людини потрібно було, по суті, позбавити її можливості адекватно сприймати довколишній світ за допомогою двох основних відчуттів – зору («Ви не бачите цієї тюрми», натомість «Ви бачите лише цю дорогу») та слуху («Ви не чуєте цієї мови», натомість «Ви чуєте лише мій голос»). Реальність відтак поступається місцем сну, де «Вам сняться чудові сновидіння/ Про гастроном і про єдину дорогу». Дорогу, де «марші чомусь звучать як колискові» («I Ви спите// Спите.../Спите.../Спите...»).

Доволі подібну картину можемо спостерегти у вступі до автобіографічного нарису «Більмо» шістдесятника-політв’язня М. Осадчого, де люди в образі порожніх глечиків зі щільною накривкою згори ідуть дорогою, вимощеною світляним бруком, хоча насправді «... це зовсім не брук, а дзеркальний пісок, який вміло віддзеркалював світло ліхтарів» [15, с. 17]. А отже, і ті штучні ідеї, під впливом яких слухняна й від того щаслива колона людей-глечиків простує відведеним шляхом, є всього лишень жорстоким фантомом та утопічною вигадкою, – жодного «світлого комуністичного майбуття» та «щастя для всіх» не існує. Апофеозом прозріння героя-оповідача стає усвідомлення ним того страшного місця, відведеного в системі тоталітарної держави людині.

Власне, у цьому контексті – контексті метафоричного опису прозріння героя-оповідача, найважливішу роль, закономірно, відіграли зорові відчуття: засліплений фальшивим світлом ліхтарів та несправжнього бруку, герой урешті зумів зазирнути поза їхні лаштунки й побачити правду. Тож, коли натхненний гуманізмом творів Антуана де Сент Екзюпері, він, як той Маленький Принц, порівнює високе призначення людини з реальним її місцем у світі, що його оточує, то заходиться сумним сміхом Остапа Вишні, який згодом переростає у психоз та напад істерики від усвідомлення існування грандіозної прірви між його ідеалом та справжнім станом речей. Утім, герой уже побачив більше, ніж фіктивне сяєво комуністичної ідеології, тож надягти знову на голову символічного капелюха-накривку неможливо. Єдиний вихід – розповісти про побачене, на папері описавши все те, що довелося пережити. Це і є тією соломинкою, за яку він іще може триматися, аби не згинув: «I за соломинку в тому розпачі оповістився папірець. Я віддав йому безсонні ночі, свою кривду і людську гідність. Я сказав йому правду. Та правда не повинна поминути твою байдужість. Та пекельна, відчайдушна правда...» [15, с. 18].

Яскраво вирізняється акцентуванням на зорових та смакових відчуттях вірш Г. Чубая «Рушник». Зокрема, синестезію зорового та смакового зміслів спостерігаємо на рівні епітетів, де чорне – гірке, червоне – солодке:

півень чорний
червоне гроно клює

і півневі тому
солодко-солодко
а півень червоний
чорне гроно клює
і півневі тому
гірко-гірко [25, с. 45].

Опозиція Чорний–Червоний веде за собою цілу гаму асоціацій, що в українській мовній картині світу є виразно символічними та емоційно забарвленими. Наприклад, Н. Шимків в аналізі творчості поетів «празької школи», спираючись, з-поміж іншого, на дані Словника української мови, зазначає, що «за емоційною насиченістю чорному кольору, який символізує зло, смерть, страждання, війни, протиставляється червоний – символ повноти життя, свободи, радості і любові»; притім Червоний – це також і «колір пролитої крові», а отже «символ жертви, страждання, пристрасті» [26, с. 17–19]. Л. Шулінова в аналізі поезії Миколи Вороного теж пише про «традиційний негативний потенціал» чорного кольору («пересторога, туга, розпач, горе, смерть») та часто полярне трактування червоного (асоціює його з кольором сонця – джерелом життя, вогнем, але також і з кровопролиттям та смертю) [27, с. 107–109]. Пам'ятаємо й відомий текст Дмитра Павличка, у якому ліричний суб'єкт осмислює роль і значення цих двох кольорів, переплетених у людській долі, як на материному вишитті («Червоне – то любов, а чорне – то журба»).

Керуючись цими традиційними прочитаннями обох епітетів, можемо інтерпретувати описані Г. Чубаєм образи як уособлення трагічної «дзеркальності» буття – радості зла (чорний клює червоне, і йому «солодко-солодко») та мученицького страждання добра (червоний клює чорне, і йому «гірко-гірко»). Ці ж образи трактуємо і як вічне протистояння життя та смерті, адже їхнє переплетення не є взаємно корисним і гармонійним: червоне гроно як символ вітальності наповнює своєю енергією «чорного півня» – символа смерті, натомість чорне гроно отрує «червоного півня», позбавляючи останнього життєвих сил. Це ж і є відображенням «оксиморонності» земного життя, жорстокого парадоксу існування – злomu добре, добромu зле.

Неймовірно багатою колористикою та музикальністю відзначається збірка Р. Кудлика «Весняний більярд». Це не дивно, адже наскрізною ниткою книжки є тема оспівування весни. У вірші, який дав назву цілій збірці, читаємо:

Білі кулі розквітлих вишень,
білі кулі кульбаб –
роз-
ле-
тілися,
по-
ко-
тились
*по зеленім сукну весни.
Торжествує азарт!
Рукави закасало сонце*

і кий натирає
крихкою крейдою хмар...
Йде весняний більярд!
Кулі
влітають з розгону
в лузи вікон розчинених,
фіранки рвучи
на шкamatтя!
Причащайтесь їх сяєвом вічним!
Пиймо білий вогонь буяння!
І –
не хряскайте вікнами:
неспинний більярд весняний,
і шибки
на підлогу
зі свистом
бряжчать! [11, с. 3–4].

Уже перший рядок твору активізує у свідомості реципієнта щонайменше чотири змисли: *білі* – зору, *кулі* – дотику, *розквітлх* – запаху і зору, *вишень* – запаху, зору, смаку. Склади, на які свідомо розбито дієслова *роз-/ле-/тілися*, *по/-ко-/тились*, заповнюють собою цілі рядки, створюючи таким способом ефект візуалізації головної метафори твору – здмуханого вітром із дерев цвіту, який розлітається, немов кулі по зеленому сукну більярдного столу. У весняній забаві бере участь ціла природа: «*Рукави закасало сонце/ і кий натирає/ крихкою крейдою хмар*». Надзвичайно багата метафорика тексту зачіпає всі змисли: зоровий (епітети, що позначають колір, а також образи сяєва, вогню, вікон тощо), запаховий (буяння цвіту тощо), смаковий (*причащайтесь їх сяєвом вічним!/ Пиймо білий вогонь буяння!* тощо), звуковий (*шибки/ на підлогу/ зі свистом/ бряжчать; не хряскайте вікнами* тощо), дотиковий (*сонце ... кий натирає крихкою крейдою хмар, фіранки рвучи* тощо).

Так само сильно наповнена кольором і музичальністю й поема «Зелені радощі трави», ліричні герої якої впродовж тексту переживають численні трансформації. У формі трави, коли «*дерева гіллям бамкали в бубон сонця*», «... ми *шепталась зелено* (наявна синестезія слухових і зорових відчуттів, а імпліцитно й запахових; окрім того зелений – колір, що має виразно позитивні конотації і асоціюється з молодістю, про що згодом): *а які вони зблизька ті хмари?* (зоровий змисл)». Ставши птахами, герої «*хлюпались* (дотик) *в сонці* (зір, дотик) *збиваючи* (дотик) *бризки* (дотик) *веселі* (імпліцитно активізується слуховий змисл, адже епітет «веселі» може вміщувати в собі натяки на радісний сміх, яким посміхається персоніфіковане сонце)».

Цікаво грає з кольором поетичний наратор Р. Кудлика й у вірші «Дерева поезії», де відстежуємо й риси Антоничевої поетики: ліричний суб'єкт у насиченому рефренами тексті просить кохану: «не смійся з мене **оранжевими** від місяця губами» (автор поряд із зоровим: *оранжевий колір губ, місяць*, – імпліцитно завдяки образу губ активізує й т. зв. нижчий змисл – дотиковий, а також і вищий – смаковий, адже місяць уподібнюється й

до фрукта, від якого губи героїні стали оранжевими – доречним, відтак, є порівняння з віршем «Містечко» І. Калинця, де «... вечір на вечерю собі забаг./ місяця диню й сузір винограду» [9, с. 49]), **блакитними** від місяця віями, **зеленою** від місяця тінню». А в «Прощанні з літом» (збірка «Листя дикого винограду», 1987) поет метафорично описав літне буяння природи як оркестр «**зелених коників**», які з настанням осені «**зелені фраки** склали в чемодани./ поклали у футляри інструменти/[...] і гонорар **зеленим купюрами**/ ім виплатив зневажливо касир» [12, с. 41]. Розгортання в поетовій свідомості асоціативного ряду до епітета «зелений», насичене зоровими (позначимо курсивом) та слуховими (позначимо підкресленою лінією) враженнями допроваджує його (наратора) до символічного трактування цього кольору. Так, за допомогою образів зеленого забарвлення з'являється й іронічне сприйняття минулості, а отже й поверхневості «зелених музик», яке виявляє «касир»: «Він поважав лиш *духові оркестри –/ їх гримкотіння, завивання./ блискіт міді./* тож вслід ще й *буркнув:/* – **Молоде – зелене!**».

Відтак, у фіналі вірша перед нами постає не просто авторська гра з використанням кольору, а й глибоко вкорінена в народне світосприйняття символіка зеленої барви, адже знаємо, що вислів «Молодий та зелений» означає «дуже молодий, без життєвого досвіду» [14, с. 786]. Такий механізм утворення іронії реципієнт може відчитати на вищому рівні, – рівні, сказати б, мовної картини світу, оскільки йдеться тут не лише про вияв індивідуально-авторських інтерпретацій явищ природи, а й про явища, закодовані в культурі народу.

Вражає модерністська асоціативність, яку використовує Р. Кудлик, зокрема, у «Новелі про кулю»:

А сутінки,
немов коти на лапках мікропористих,
залазять нишком у кутки.
І кімната моя
із добропорядного білого кубика
стає раптом екстравагантною кулею...
Стою на одній нозі...
Крок боюся зробити,
бо куля покотиться
і покотиться...

(«Ти ще докотишся», –
казав мені розумний
чоловік, пускаючи кільцями
дим. Одне кільце росло
над його чолом, стаючи
німбом...)

Та поволі ми всі докочуємось...
Ось його ще немає,
а воно вже докочується
у кулі маминого живота,
щоб стати бібліотекарем

чи водієм трамвая...
Докочується яблуко,
щоб стати яблунею...

Котиться яйце,
щоб стати лебедем...

Тому не боюсь докотитись...
Крок роблю, другий
і забуваю на мить,
що вмираємо ми, як і народжуємось, –
від куль... [11, с. 22–23].

Малюючи картину проникнення сутінків до кімнати, Кудликів наратор активізує у свідомості реципієнта зорові та слухові відчуття, які плавно зливаються в одно. Зокрема, коти, які на *лапках мікропористих* зовсім нечутно залазять у кутки, перетворюють простір в очах ліричного суб'єкта з кубічного на кулястий. Отже, з одного боку, **тиша**, з якою настають сутінки, а з іншого, **темрява**, у якій опиняються прямі кути оселі, демонструють, який суттєвий вплив на героя чинить брак недоотримуваної внаслідок настання вечора інформації від двох вищих зміслів, – слуху і зору відповідно. Звідси, ліричний герой починає боятися зробити крок, бо *куля покотиться і покотиться* (так актуалізується дотиковий змісл). Раптом, мовби говорячи «про себе», не вголос, про що свідчить узяття тексту в дужки, поетичний наратор здійснює ще одну асоціацію, до якої його підштовхує мова:

«Ти ще докотишся¹», –
казав мені розумний
чоловік, пускаючи кільцями
дим².

Ураз кільця диму над головою чоловіка, що перестерігав героя, сформували німб. Відтак, та сама геометрична фігура зазнає ще одного втілення – це ніби реалізація аристотелівської моделі «можливості і форми».

Утім, асоціативне мислення на цьому не вщухає, і веде ліричного суб'єкта ще далі: виринає тема народження нового життя, де лексеми «докочуватися» і «котитися» набувають зовсім іншого змісту, тож негативні конотації змінюються на протилежні (куля маминого живота, у якій *докочується* плід дитини; яблуко, яке *докочується*, щоб стати яблунею; *Котиться яйце, щоб стати лебедем*). Така досягнена за допомогою активізації дотикового та смакового зміслів позитивна маркованість теми початку життя, виявляється, здатна перебороти страх, відтак герой урешті зважується ступити крок, а потім і другий.

¹ Дієслово з негативними конотаціями, виражене в українській мові, наприклад, фразеологізмом «докотитися до ручки» чи почасти використовуваним риторичним запитанням «До чого ж ми (ти) докотилися (-вся, лася)?»

² Відчитується й алюзія на вислів «пускати диму в очі», що означає вводити когось в оману [7, с. 277].

Утім, зовсім не випадково в заголовку твору є слово «новела». Як жанр малої прози вона передбачає «динамічну інтригу та гостру несподівану розв'язку» [2, с. 271]. Цю властивість Р. Кудлик переніс і в поезію. Простежмо, як ця несподівана кінцівка з'явилася.

Життя має свого одвічного антипода – смерть. І тут сама мова розкриває перед наратором нову грань того самого образу кулі – «*вмираємо ми, як і народжуємось, – від кулі*». Тепер ідеться вже про кулі бойові, – ті, якими стріляють. Водночас, для людини як єдиної на планеті істоти, котра усвідомлює свою скінченність, цілком закономірним є протиставляти життю смерть навіть у межах одного семантичного поля, – у цьому випадку, довкола образу кулі.

У пізніших збірках Р. Кудлик неодноразово публікуватиме ще й інший цікавий вірш із прив'язкою до жанру новели, – «Новелу про бандуру». В одному з варіантів було, зокрема, вилучено, цей фрагмент:

От уже і без лівої... Не відшукати басів...
От уже і без правої... Що ж ти тепер робитимеш,
як перед раєм зупинять і скажуть:
«Перехрестись»?
А як шию почали гнути,
його непокірну шию,
і гайдамацької шиї зігнути ніяк не могли,
найстарший вирішив раптом: «А нехай собі
ходить безруким!
Все 'дно уже більше не гратиме [13, с. 18].

Подібно до Шевченкового опису трагедії голодної плачучої дитини, про що згадували вище, Кудликів наратор демонструє в цьому уривкові увесь жах, що чекає на кобзаря, якого позбавляють рук, акцентуючи увагу передусім на стимулюванні в реципієнта дотикового відчуття, а також слухових вражень. Без лівої руки – не відшукати басів на деці інструмента, без правої – не перехреститися перед воротами раю. Утім, вороги, як не намагалися, його шию не зігнули.

Знаходимо в цих рядках паралелі з роком 1965-м, а згодом, уже за два роки після написання цього вірша, й з 1972-м, коли відбувалися масові арешти представників української інтелігенції. Чи не про їхні непокірні шиї говорив автор, адже у той час принципу «прямостояння» дотримувалася ціла когорта українських політв'язнів (В. Стус, М. Коцюбинська, подружжя Калинців, І. Світличний, Є. Шабатура, М. Осадчий, Є. Сверстюк та багато інших). До слова, за виступ на захист арештованих, зокрема Богдана Гориня, Р. Кудлика звільнили з роботи і всіляко перешкождали в улаштуванні на іншу, як і в подальшій творчій діяльності [див: 4].

Також цікаво простежити аналогії «Новели про бандуру» зі «Смертю Підкови» авторства І. Калинця (збірка «Вогонь Купала», 1966):

...Та кат підніс
потворне смерті лезо,

нестерпний жах над площею заблис.
І враз хитнулася ратушева вежа
і стрімголову
ринулася вниз [9, с. 19].

У Калинцевому вірші болюча картина страти постає перед читачем в образі персоніфікованої архітектури міста, що на найглибінніших рівнях емпатує засудженому: вежа Ратуші падає, як і стята голова козацького отамана. Активізація дотикових відчуттів, що передає жах події, відбувається й завдяки свідомій селекції якомога промовистіших слів, адже не випадково в тексті з'являється прислівник «стрімголову», який характеризує падіння Ратушевої вежі.

Власне, переходячи до розгляду творчості І. Калинця, знаходимо чудовий приклад майстерного поєднання слухових (передовсім музикальних) та зорових образів, яке І. Калинець, демонструє, зокрема у вірші «Прадід»:

Смерком зі смерекової скрипки
добував прадід чистого золота тони,
що декою туги натомлені й скриті,
як золоті рибки, в небі тонули.

Смичок дельфіном літав по струнах,
сипав чумацьку дорогу каніфолі.
У пучках прадіда струменіли струми
нечувано високих вольтів [9, с. 44].

Уже на рівні, сказати б, суто зовнішнього сприймання тексту (на рівні форми) чуємо неймовірно милозвучну гру асонансів та алітерацій, яку використовує поет: *Смерком зі смерекової скрипки, У пучках прадіда струменіли струми* тощо. Однак цим не вичерпується краса впливу, яку створює на читача цей вірш. Простежмо як гармонійно і природно в тексті поєднуються образи, зорієнтовані на збудження передусім зорових і слухових відчуттів: *Смерком* (зір) *зі смерекової* (запах, зір) *скрипки* (слух, дотик) / *добував прадід чистого* (зір) *золота* (зір) *тони* (можна сприймати як термін, використовуваний в галузі двох видів мистецтва – музики та живопису; отже, активізується слух, але також і зір, адже це «тони чистого золота»), / *що декою* (дотик) *туги натомлені* (дотик) *й скриті* (непрístupні для зору), / *як золоті* (зір) *рибки, в небі* (зір) *тонули* (дотик).

Силу музики, яку виконував прадід, показано за допомогою поширеного тоді в поезії використання слів зі сфери природничих наук (мабуть, найкращим прикладом поета, який вибудовував свою метафорику на основі такої лексики у той час був І. Драч), однак пластичність образу досягається передусім завдяки синестезії дотикового, слухового та зорового зміслів: *У пучках* (дотик) *прадіда струменіли струми* (дотик, слух) / *нечувано* (слух) *високих вольтів* (дотик).

Цікаві образи й у вірші «Повернення»:

Розбуяна орда празілля і буй-трав
вже залива по обрії чорнозем,

над нею сонце – степовий тиран –
обточує мечі від зимових корозій.

Вискакують із пнів, заслухані у нас,
гнучкі антени срібних літорослів,
коли ж то ми на перехресті трас,
зустрівшись, вибухнем, як постріл [9, с. 48].

Важливу роль у першому рядку відіграє запаховий змісл (*Розбуяна орда празілля і буй-трав*). Окрім того, тут відчитується алюзія до літописної легенди про євшан-зілля, яке повертає людині пам'ять про те, звідки вона родом. Градація образів зворушує в реципієнта зорові та дотикові відчуття (*вже залива по обрії чорнозем, / над нею сонце – степовий тиран – / обточує мечі від зимових корозій*).

Тут наратор І. Калинця знов-таки використовує поширене в українській поезії 1960-х років метафоричне перенесення слів зі сфери сучасного урбанізованого середовища до опису явищ природи: *Вискакують із пнів, заслухані (слух) у нас, / гнучкі (дотик) антени срібних (зір) літорослів (запах, зір)*. Останній рядок вірша активізує передусім слухове відчуття: *зустрівшись, вибухнем, як постріл* – це стає своєрідним вістря твору.

Яскраву гру світла і кольорів спостерігаємо, зокрема у віршах «Ікони», «Килими», «Писанки», «Вітражі» тощо. Власне, ці тексти демонструють глибокий зв'язок ліричного суб'єкта І. Калинця з традиціями предків. Найпоказовіше це, мабуть, проявлялося у вірші «Ікони», де *«святі дивилися урочисто / на світ гарячо-жовтий / не візантійськими очима, / а малярів із Жовкви»*. Тут перед читачем розкривається світ, сповнений буянням найрізноманітніших фарб: *квітчасто-золоті фони, шати червоні, світ гарячо-жовтий* (поєднано з дотиковим ураженням) тощо. Окрім того, відчитуємо відсилання до вже згадуваної в інших текстах збірки (а це не лише «Повернення», а й, зокрема, вірш «Вітер», де поряд із мотивом далекої дороги є й образ батьківського дому: *«...чадо моє – Ярославна, / мужу в поганські пустелі / вітер отецький послала»* [9, с. 17]) літописної легенди про євшан-зілля, де під останнім якраз розуміємо стару церковцю, що нагадує героєві про рідний дім: *пахло далеким домом / і дерев'яною церквою* (збудження запахового відчуття).

Цікаво виглядає поєднання зорових та слухових образів і в «Килимах»: *на арфах (слух) предвічних кросен тчуть (дотик) барвисті (зір) мелодії (слух) килими (зір, дотик)*.

З-поміж інших виокремлюється вірш «Вітражі»:

Упали з аркових щілин
на мої очі, руки, плечі
мільйони сонць, оправлених в щільник
з квадратів, сегментів, трапецій.

Мільйони сонць – від радісно-палких,
жовтогарячих і червоних
до лагідних, до блідо-голубих,
до ніжної прозорості півтонів.

І в синтезі мозаїки їх барв
і ліній легких і величних
я упізнав, я в себе увібрав
святі від ясності обличчя.

І сам від того ніби скло
розсипався прозорим і барвистим
рясним незліченим числом
маленьких та яскравих зблисків

на церкву в Ольжиній руці,
на Володимирові персти,
на книги мудрості ченців
зеленогорбого Печерська.

І вже палав, як самоцвіт,
я у Даниловій короні,
на Наливайковім лиці
запікся згустком крові.

Я був усім на всіх і вся:
величчям, вірою і болем...
Я вийшов з церкви – і засяв
тисячолітнім ореолом [9, с. 28].

Ліричний суб'єкт І. Калинця починає свою розповідь з активізації дотикового зміслу: *упали з аркових щілин/ на мої очі, руки, плечі*. На рівні емпатії читач має нагоду відчути ту мить, коли раптово на частини тіла, що асоціюються з виконанням людиною фізичної роботи (руки, плечі), падає щось, вочевидь, важке. У цьому ряді читачеві, застряглому в тенетах буденного мислення, певне, очі, на які теж упав іще не названий у перших двох рядках «тягар», здавалися б зайвими. Однак саме зір та дотик є ключовими сенсорними системами, які активізуються в процесі сприйняття образів першої строфи твору, адже тим «тягарем» є відблиски храмових вітражів, що їх Калинців наратор описав як: *«мільйони сонць, оправлених в щільник/ з квадратів, сегментів, трапецій»*. Властиво геометричні фігури, згадані тут, слугують яскравим прикладом синестезії зорового й дотикового відчуттів.

У другій строфі розкривається колористичне багатство вітражів, око стає вже домінуючим органом сприйняття образів. Коли ж у третій строфі суб'єкт говорить про синтез *мозаїки* (зір) *їх барв* (зір) */ і ліній* (зір) *легких (дотик) і величних*, ми розуміємо: те, що впало не є жодним «тягарем», – це те різнобарвне море, у якому ми разом із героєм розчиняємося: *«я упізнав, я в себе увібрав/ святі від ясності обличчя»*. Відтак, герой *«ніби скло/ розсипався прозорим і барвистим/ рясним незліченим числом/ маленьких та яскравих зблисків»*. Тут спостерігаємо цікаве явище, що його можемо означити і як персоніфікацію неживої природи (зблисків з вітражів), що з нею став уособлюватися ліричний суб'єкт, і як зворотню до персоніфікації дію – ліричний суб'єкт позбавився своєї тілесної оболонки, розпорошився, ніби мозаїка в грі кольорів усередині церкви.

Однак у цьому розпорошенні немає й натяку на знеособлення, а навпаки, – герой усвідомлює себе частиною давньої традиції, нащадком святих Ольги та Володимира, киево-печерських ченців, короля Данила, Северина Наливайка. Цю причетність поет виразив завдяки збудженню у свідомості реципієнта дотикового та зорового зміслів (герой І. Калинця спадає на церкву в Ольжиній руці, на Володимирові персти тощо), а в образі «палання самоцвіту» активізував відразу дотик, зір і запах. Розчиняючись, ліричний суб'єкт водночас і конструює своє «я», вбираючи в себе тисячолітню історію рідного народу, відображену на вітражах старого храму.

Невипадковим тут є образ «згустку крові», яким «зап'якса» ліричний герой на обличчі Наливайка. Подразнюючи як зоровий, так і дотиковий змісли, Калинців наратор нагадує читачеві про прадавній голос предків, адже кров – це символ особливої єдності та прив'язаності до коренів, а мужній образ козацького отамана говорить нам і про ту кров, яку впродовж історії проливали хоробрі борці за волю України.

У цьому контексті, Т. С. Еліот влучно висловився з приводу місця і ролі письменника у житті нації: «Передумовою традиції є історичне чуття, яке ми можемо визнати майже обов'язковим для кожного, хто хотів би залишатися поетом і після досягнення двадцяти п'яти років; а історичне чуття потребує розуміння того, що минуле не тільки в минулому, а й у теперішньому. Історичне чуття примушує писати не лише з відчуттям свого покоління, а й із відчуттям того, що ціла європейська література від Гомера аж до нинішнього, зокрема й вітчизняного, письменства існує одночасно як певна цілісність. Це історичне чуття, яке є чуттям позачасового, а також минушого – позачасового і минушого водночас, – є тим, що робить письменника традиційним. Водночас воно робить його свідомішим свого власного місця в часі, притомнішим своєї сучасності» [цит. за: 18, с. 38]. До слова, К. Г. Юнг, пишучи про те, що поет є інструментом свого твору і не може надати всього тлумачення написаного, зазначав також і те, що правдиво цінним є текст, який відтворює не переживання окремо взятого індивіда, а цілого народу: «Повторна поява у “прадавньому стані” “participation mystique” (франц. містична причетність) – це таємниця творення мистецтва та його впливу, бо на цьому рівні переживання переживає вже не якась окрема людина (der einzelne), а народ, і йдеться вже не про добро й лихо одиниці, а про життя народу» [28, с. 107].

Отже, і ліричний суб'єкт І. Калинця, відчув усім своїм еством те, що тяглість та спадкоємність славних і болючих сторінок минулого («...Я був усім на всіх і вся:/ величчям, вірою і боєм...») є тим будівельним матеріалом, який визначає як зовнішнє, так і, передусім, внутрішнє (змістове) наповнення людського «я»: «Я вийшов з церкви – і засяв/ тисячолітнім ореолом».

Яскравою метафоричністю вирізняється й уже згаданий вище Калинцевий вірш «Містечко»:

Містечко з чашами золотих калабань,
де осінь справляє обряд листопаду,
де вечір на вечерю собі забаг
місяця диню й сузір'я винограду

Містечко, освітлене електрикою айстр,
вкрите столітньою дахівкою моху.
На цвинтарі спить останній твій майстер,
тільки куш глоду береже його спокій.

Містечко з розсохлими кобзами лип,
з покрученими струнами віття.
Знов музика Батьківщини мене болить
і не перестане ніколи боліти» [9, с. 49].

Поетичний наратор збуджує смакові рецептори читача використанням, сказати б, «гастрономічних» метафор, які, притому, перебувають у тісному зв'язку із зоровими образами космічних тіл: «...вечір (зір) на вечерю (смак) собі забаг/ місяця (зір) диню (активізується, головно, смак, але також і зір, адже йдеться про овоч жовтого кольору) й сузір'я (зір) винограду (активізується смак, але знову-таки й зір, адже йдеться про ягоди фіолетового, зеленого кольорів тощо)». Крім того, «чаші золотих калабань» – також метафора, що поєднує в собі зорові (епітет золоті) та смакові (чаші – призначені для пиття) відчуття.

Картину осені доповнює характерне для дебютної збірки І. Калинця використання слів із сучасного урбанізованого середовища на позначення речей і явищ природи: «Містечко, освітлене **електрикою айстр** (цікаве поєднання зорового, дотикового і запахового компонентів сприйняття),/ **вкрите столітньою дахівкою моху**».

Осінній пейзаж містечка ліричний суб'єкт сприймає і як величавий музичний оркестр, де «розсохлі **кобзи лип** (синестезія слухового, дотикового запахового та зорового відчуттів)», «...з покрученими (дотик) **струнами** (слух, дотик) **віття** (дотик, але імпліцитно активізується й слух, адже вітер, який колихає віття, спричинює шум дерев, тим самим створюючи враження гри музикантів на музичних інструментах, – у цьому й проявляється суть цієї метафори), збуджують передовсім слуховий змисл. «Музика Батьківщини», яку виконує вітер, втім, викликає в ліричного суб'єкта біль, що ніколи не мине. Реципієнт повинен відчутти це на рівні дотикового змислу, як щось на правду важке. Така доволі несподівана кінцівка відкриває перед нами трагічність образу України – неймовірно гарної, але нещасливої через віки бездержавності землі.

У циклі «Нинішня весна» третьої за ліком Калинцевої збірки «Коронування опудала» (1969) натрапляємо на яскравий приклад вибудовування структури вірша на основі дотикових відчуттів:

випадковосте
все **стече** з тебе
як **вода** з **пір'я**

а мені на **плечі**
завдай гіркоту

камінь сумніву
завдай

чи ти випадковосте
мені суджена [9, с. 103].

Абстрактні поняття випадковості та сумніву ліричний суб'єкт осмислює сповненим болу від тягаря їхньої складності (*на плечі завдай гіркоту, камінь сумніву*). З'являються неприємні відчуття холоду (*все стече з тебе/ як вода з пір'я*), фізичного та психологічного тягарів (*мені на плечі (дотик)/ завдай гіркоту (смак)// камінь (дотик) сумніву*). Ліричний суб'єкт намагається отримати відповідь на питання про майбутню долю, якої він не зможе уникнути.

Інший вірш із цього циклу, нав'язаний якимось ностальгійним смутком від непевності за майбутнє, демонструє перед нами майстерну гру зі символікою кольорів:

я подарувавши білий день відходжу
я подарувавши голубий день відходжу
я подарувавши червоний день відходжу
чи подарувати тобі ще один день відходячи

був для тебе білий день моє волосся
був для тебе голубий день мої очі
був для тебе червоний день мої уста
але не було дня який би міг бути

лишаю пам'ять білого дня на чорний
лишаю пам'ять голубого дня на чорний
лишаю пам'ять червоного дня на чорний
але завжди бракуватиме одного дня на чорний [9, с. 105].

Ліричний суб'єкт за допомогою численних рефренів ніби перебирає час на вервиці днів, постійно зіштовхуючись із нестачею якогось одного (найкращого?) дня – того, якого не подарував коханій; того, якого не було.

Кожна з трьох строф відзначається особливостями використання граматичного часу дієслів: у першій – герой відходить (теперішній час), лишивши на згадку коханій подаровані миті (минулий час); у другій – описує, якими були дні, що минули; у третій – поєднання теперішнього і минулого («... *лишаю пам'ять...*») переходить у невтішну проєкцію в майбутнє («... *завжди бракуватиме одного дня...*»).

Розкрита у другій строфі позитивна конотованість білого (*волосся*), голубого (*очі*) та червоного (*уста*) кольорів, якими позначено дні, наприкінці твору потрапляє в глухий кут «чорного дня». Фразеологізм «лишити на чорний день» означає відкласти щось (зокрема, матеріальні заощадження) на важкі (складні) часи. На гадку відразу спадає відома метафора, яка потрапила до нас з англійської мови: «Час – це гроші». У цьому контексті, «грішми» (цінністю) для героїв вірша були, власне, дні, проведені разом. Нестача часу, проведеного вдвох, і є причиною трагічного настрою ліричного суб'єкта.

Отже, проаналізувавши низку текстів Г. Чубая, Р. Кудлика та І. Калинця, можемо побачити чимало спільних та відмінних рис їхньої поезики. Найприкметнішим є те, що всі троє насичували свої вірші яскравою метафорикою, часто застосовуючи при-

йом синестезії. Цілком закономірно, що, найістотнішими в текстах були образи, що активізували зоровий та слуховий компоненти сприйняття, дещо менше – дотиковий, і найменше запаховий та смаковий (до слова, роль останніх зростає в любовно-еротичних віршах – див. поему «Зелені радощі трави» Р. Кудлика тощо).

Погляди І. Франка, висловлені в трактаті «Із секретів поетичної творчості» залишаються актуальними й для сучасних дослідників поезії, адже дають цінний інструментарій, за яким можна ґрунтовно і якісно досліджувати художні тексти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Адельгейм Є.* Естетичний трактат Івана Франка і проблеми психології творчості / Є. Адельгейм // Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко. – К. : Радянський письменник, 1969. – С. 3–62.
2. *Галич О.* Теорія літератури : підручник / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв ; за наук. ред. О. Галича. – К. : Либідь, 2001. – 488 с.
3. *Гнатюк М.* Проблеми психології творчості у науковому осмисленні Івана Франка [Електронний ресурс] / М. Гнатюк // Франко як текст. – С. 69–84. – Режим доступу: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/paradygma/69-84-gm.pdf>
4. *Горинь В.* Виноградник Романа Кудлика [Електронний ресурс] / В. Горинь // Постаті. – С. 269–275. – Режим доступу: http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/22/Horyn_Paradyhma-6.pdf
5. *Гундорова Т.* Кітч і література. Травестії / Т. Гундорова. – К. : Факт, 2008. – 284 с.
6. *Гусар-Струк Д.* Невольнича муза, або як «орати метеликами» / Д. Гусар-Струк // Калинець І. Невольнича муза. Вірші 1973–1981 років / Ігор Калинець. – Балтимор–Торонто : Українське незалежне видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1991. – С. 7–31.
7. *Дим //* Словник української мови : в 11 т. Т. 2. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 277.
8. *Калинець І.* Не зрадити його ідеали й ідеали поезії / Ігор Калинець // Слово триваюче: Поезії / Ігор Калинець. – Харків : Фоліо, 1997. – С. 23–24.
9. *Калинець І.* Зібрання творів : у 2 т. Т. 1 : Пробуджена муза / Ігор Калинець. – К. : Факт, 2004. – 416 с.
10. *Клочек Г.* Трактат Івана Франка «Із секретів поетичної творчості» як предтеча української рецептивної поетики / Григорій Клочек // Слово і Час. – 2007. – № 4. – С. 39–45.
11. *Кудлик Р.* Весняний більярд / Роман Кудлик. – К. : 1968. – 68 с.
12. *Кудлик Р.* Листя дикого винограду: Поезії / Роман Кудлик. – К. : Молодь, 1987. – 96 с.
13. *Кудлик Р.* Яблуневі ліхтарі: Поезії / Роман Кудлик. – Львів : Каменярь, 1979. – 78 с.
14. *Молодий //* Словник української мови : в 11 т. Т. 4. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 786.
15. *Осадчий М.* Більмо / М. Осадчий. – Львів : Каменярь, 1993. – 254 с.
16. *Печарський А.* Психоаналітична рецепція трактату Івана Франка «Із секретів поетичної творчості» / Андрій Печарський // Вісник Львівського університету. – Львів: 2013. – С. 23–27. – (Серія філологічна ; вип. 58).
17. *Потканський Я.* Психоаналіз у літературознавчих дослідженнях / Я. Потканський // Література. Теорія. Методологія / пер. з польськ. С. Яковенка; упоряд. і наук. ред. Д. Уліцької. – 2-ге вид. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 292–311.
18. *Саїд Е.* Культура й імперіалізм / Е. Саїд ; пер. з англ. – К. : Критика, 2007. – 608 с.
19. *Салига Т.* Десять «заповідей» від Ігоря Калинця, освячених Шевченком (Есе про Ігоря

- Калинця з допомогою його інтерв'ю) / Т. Салига // Вокатив / Т. Салига. – Львів : 2002. – С. 36–45.
20. Синестезія [Електронний ресурс] // Найповніший тлумачний словник української мови онлайн. – Режим доступу : <http://www.eslovnuk.com/синестезія>
 21. *Тарнашинська Л.* До питання народження художнього образу в інтерпретаційному полі Івана Франка та Олександра Потебні [Електронний ресурс] / Л. Тарнашинська // Теорія і методологія. – С. 409–421. – Режим доступу : http://www.philology.lnu.edu.ua/.../Ivan_Franko.../44Ludmyla_Tarnashynska.pdf
 22. Філософія стародавніх Греції та Риму // Філософія : навч. посібник / Л. Губерський, І. Надольний, В. Андрущенко та ін.; за ред. І. Надольного. – 6-те вид., випр., і доп. – К. : Вікар, 2006. – С. 31–46.
 23. *Франко І.* Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 31 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 45–119.
 24. *Франко І.* Ювілей Івана Левицького (Нечуя) / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 35 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 370–376.
 25. *Чубай Г.* П'ятикнижжя / Григорій Чубай. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. – 256 с.
 26. *Шимків Н.* Семантико-стилістична характеристика колірних епітетів у ліриці поетів «Празької школи» / Н. Шимків // Наукові записки Інституту журналістики. – К. : Інститут журналістики, 2006. – С. 16–22.
 27. *Шулінова Л. В.* Семантичне поле на позначення кольору в поетичному мовленні М. Вороного / Л. В. Шулінова // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2001. – Вип. 4. – С. 105–112.
 28. *Юнг К. Г.* Психологія і поезія / К. Г. Юнг // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів : Літопис, 1996. – С. 91–108.
 29. *Юречко О.* Письменники в ролі дослідників психології творчості: Іван Франко і Валер'ян Підмогильний / О. Юречко // Українське літературознавство. – 2012. – Вип. 76. – С. 148–154.
 30. *Яценко Н.* Секрети поетичної творчості в трактуванні Івана Франка: сучасне сприйняття [Електронний ресурс] / Н. Яценко. – Режим доступу : <http://molbert.org.ua/articles/4.html>

Стаття надійшла до редакції 2010.2015

Прийнята до друку 21.12.2015

**IHOR KALYNETS'S, ROMAN KUDLYK'S AND HRYHORIY
CHUBAI'S POETRY THROUGH THE PRISM OF FRANKO'S
TREATISE «FROM THE SECRETS OF POETIC CREATIVITY»**

Nazar DANCHYSHYN

*Ivan Franko National University of Lviv,
Academician Mykhailo Vozniak Department of Ukrainian Literature,
1, Universytetska Str., 310, Lviv, Ukraine, 79000*

Chubai's, Kudlyk's and Kalynets's poetic texts have been analyzed. The approaches employed in the analysis are rooted in Ivan Franko's views expressed in the aesthetic treatise «From The Secrets of Poetic Creativity».

Keywords: poetry, psychology of creativity, synesthesia, associativity, psychoanalysis

КОНТАКТИ. РЕЦЕПЦІЇ. ПАРАЛЕЛІ

УДК 821.161.2-191.09Франко І.091

ДВА ВАРІАНТИ ЛИСЯЧОЇ ОДІССЕЇ («Райнеке-Лис» Йоганна Вольфганга Гете і «Лис Микита» Івана Франка)

Микола ІЛЬНИЦЬКИЙ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Досліджено генеалогію поеми І. Франка «Лис Микита», зокрема її зв'язок із твором Й. В. Гете «Райнеке-Лис», та зроблено висновок, що це національний варіант мандрівного сюжету.

Ключові слова: мандрівний сюжет, національний варіант, генеалогія, джерело сюжету, гумор, соціальна сатира, людське у стосунках звірів.

У 1940-х роках на окупованій німцями території Галичини в «Українському видавництві» (Краків ; Львів) вийшли два видання переробок мандрівного сюжету про витівки хитрого лиса – поема «Лис Микита» Івана Франка та український переклад поеми Йоганна Вольфганга Гете «Райнеке-Лис» у створеному тут «Українському видавництві»: перша у Кракові 1841 року, місце і рік видання другої не зазначено, але вказано адресу друкарні (Postgasse, тобто Поштовий провулок), а в дарчому написі подарованого примірника стоїть дата 14.VIII.43. І перший, і другий твори мали велику видавничу історію та широку популярність серед читачів. Чому видавці прагнули, щоб після публікації «Лиса Микити» І. Франка вийшли і переклад, і поеми Й. В. Гете? Очевидно, значною мірою це було спричинене історичною ситуацією, а саме намаганням окупаційної влади пропагувати німецьку літературу серед українського населення. Але виразно проглядається у майже одночасному виданні двох творів про крутія Лиса й інша причина – показати, що цей сюжет має свій оригінальний варіант і в українській літературі.

Іван Франко, передчуваючи, що його переробку можуть пов'язувати з варіантом Й. В. Гете, у передмові до четверто видання «Лиса Микити» (Львів, 1909) розкрив генеалогію цього сюжету, зазначаючи, що і версія Й. В. Гете, і його переробка постанали з одного джерела – повісті Віллема (прізвища його історія не зберегла), який 1250 року склав її нідерландською (південнонімецькою) мовою, уперше пов'язавши численні попередні оповідки про лиса, початок яких губляться у фольклорі індійського та інших

східних народів, звідки в середньовічні часи примандрували до Європи, з сюжетом суду і таким способом надав цьому сюжетові композиційної струнності. Завдяки цьому варіант Віллема став основою багатьох наступних переробок різними європейськими мовами, доки «старонімецьку прозову переробку, де Лис називається “Reinke”, переклав в р. 1794 великий німецький поет Гете на німецькі гекзаметри, держачися старої друкованої книжки майже крок у крок; його переробка називається “Reineke Fuchs” і відновила славу старої нідерландської повісті в цілیم світі» [12, с. 66]. Отже, попередником Франкового «Лиса Микита» є не Гетів варіант, а, за словами самого автора, «нідерландська поема Віллема», яку наповнив багатьма елементами українських народних оповідок і казок. Позаяк «рама» і Й. В. Гете, і І. Франка виходить з одних джерел, а твір німецького поета був написаний раніше, «вийшла з того для мене, – зауважив український поет, – неприємна річ: буцімто я взяв свою казку з Гетевої повісті, та й пощось затаїв назву прадиного властителя, а тільки загалом написав “з німецького”, щоби збаламутити не-тямущих» [12, с. 59]. І. Франко спростував залежність свого твору від поеми німецького поета: «Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про лиса, зробити її нашим народним добром, надати їй нашу національну подобу. Я, щоб так сказати, на чужий, позичений рисунок наклав наші руські кольори. Дослівно я не перекладав нізвідки ані одного рядка. Чи се хиба, чи заслуга моєї праці – в те не входжу, досить, що з сього погляду вона моя» [12, с. 67].

Це застереження може слугувати спонукою для порівняльної характеристики, надто що маємо художній переклад українською мовою поеми Й. В. Гете. При такому порівнянні насамперед переконаємося, що «Лис Микита» І. Франка – твір наскрізь оригінальний, усі Лисові пригоди відбуваються на українському ґрунті, а сюжетні колізії, взаємини персонажів, їх психологічні характеристики, мова відображають особливості природи і суспільної атмосфери галицького Підгір'я, вставлені в «раму нідерландської поеми Віллема», спільного джерела і для Й. В. Гете, і для І. Франка. Тому україніст із Канади Данило Гусар-Струк безпідставно стверджував, що «Лис Микита» є таким перекладом «Райнеке-Лиса» Гете, «як “Енеїда” Котляревського є перекладом твору Вергілія» [6, с. 97].

Та все ж безпосереднім поштовхом для І. Франка творити свій варіант Лисових «подвигів» була все-таки Гетева переробка цього сюжету, який мав уже велику літературну історію. Про це можемо судити зі спогаду про І. Франка його гімназійного товариша Михайла Коріневича, який певний час мешкав із майбутнім поетом на одній «станції». «І. Франко, – згадував М. Коріневич, – безупинно читаючи, навіть в класі на деяких годинах зачав вже десь в III класі щось писати, складати якісь поезії. Пам'ятаю, як в IV класі, доставши до рук книжечку “Reineke Fuchs”, дуже одушевлявся, деякі сцени з образками його дуже смішили, так що раз навіть в класі під час якогось викладу, переглядаючи під лавкою якусь сценку з неї, розсміявся вголос, учитель відібрав йому ту книжечку і потім віддав по науці. Тоді, отже, зачав укладати собі “Лиса Микиту”, радився навіть зі мною, як би назви по-нашому дати, я ж йому нічого не міг порадити, бо вважав його наміри за немудрі; він, однак, свого доконав...» [9, с. 56]. «Доконав» свого І. Франко, щоправда, значно пізніше, ознайомившись із джерелами, про які зга-

дував у передмові до четвертого видання поеми 1909 року, але ж формування задуму відбувалося поступово і постійно, поки не завершилося остаточно.

Попри те, що поема «Лис Микита» стала одним із найпопулярніших творів І. Франка і мала чи не найбільше видань, вона здобулася лише на захоплені відгуки, але не на літературознавчий аналіз, зокрема на порівняльну характеристику з поемою Й. В. Гете. Спробу такого порівняння розпочато лише недавно у статті згаданого вже Д. Гусара-Струка «Відзискання “Лиса Микити”» на сторінках журналу «Сучасність» у 1999 році і продовжено у дослідженні Наталі Тихолоз «Казкотворчість Івана Франка: генологічні аспекти» (2005). Така ситуація, гадаю, значною мірою викликана тим, що літературний переклад поеми Й. В. Гете українською мовою, хоч і виходив двічі, майже не був доступний і читачам, і дослідникам.

Отже, коли з'явився український переклад «Райнеке-Лиса»? Хто його автор? Отут ховається інтрига, не розплутана досі, що віддзеркалює драму українського літературного життя.

Переклад поеми Й. В. Гете уперше був опублікований у Києві 1937 року у видавництві «Молодий більшовик» за редакцією Максима Рильського, але без імені перекладача. Причина може критися у фатальності дати – року масових розстрілів українських письменників і діячів культури. Якщо перекладач був репресований, то прізвище його не могло значитися на обкладинці книжки, сам вихід якої можна вважати подвигом, а заодно марно чекати відгуків на неї у літературній періодиці. Згадали про цей переклад у 1940 році, на початку Другої світової війни, коли західноукраїнські землі зайняли більшовицькі війська, західні терени Польщі увійшли до Третього рейху, а середина частина одержала назву Генеральної губернії із центром у Кракові. Тут опинилося багато біженців-українців, які не сподівалися нічого доброго від «визволителів» зі сходу, серед них було немало діячів науки і культури. Для підтримки біженців створено Український допомоговий комітет, почала виходити газета «Краківські вісті», в кінці грудня 1939 року було зареєстроване, а з 1940 року стало функціонувати «Українське видавництво», головним редактором, а згодом директором якого був відомий мовознавець Іван Зілинський. Попри цензурні обмеження видавництво випускало підручники, дитячу літературу, художні твори.

У 1941 році, до 50-річчя першого видання поеми І. Франка «Лис Микита», тут її перевидали, цього разу уже водинадцять. Відмінність його від попередніх полягала в оригінальних ілюстраціях Едварда Козака, який взоруючись на оформлення «Райнеке-Лиса» Й. В. Гете, зумів поєднати графіку з художнім текстом. У газеті «Ілюстровані вісті» (Краків) з'явилася рецензія на це видання під криптонімом «С. Л.» (Лариса Головата ідентифікує його з іменем поета і маляра С. Гординського [4, с. 389]). У ній читаємо: «Це вперше безсмертний “Лис Микита” появляється так багато ілюстрований і до того рисунками, адекватними змістові. Досі бували різні спроби зілюструвати Франковий твір, але сам підхід різних ілюстраторів не охоплював усіх спромог, що їх давав текст. Це були більш або менш удавні рисунки звірів, але вони не багато промовляли до читачів, бо не було в них того, що Франко поклав собі головною метою: надати звірам людської подоби, їх звичай й хиби» [7, с. 14].

Можливо, перегуки ілюстрацій Е. Козака з графікою Вільгельма фон Каульбаха теж спонукали редактора молодіжних видань «Українського видавництва» Богдана Гошовського видати поряд з Франковим твором переклад «Райнеке-Лиса» Й. В. Гете українською мовою, враховуючи те, що переклад цей уже виходив в Києві 1937 року. Але його треба було спершу відшукати, бо у львівських бібліотеках цього видання не виявилось.

Перипетії цих пошуків зі скрупульозною докладністю простежила Лариса Головата у насичено документованій монографії «Український легальний видавничий рух Центрально-Східної Європи 1939–1945» (К. ; Львів 2013). Вона зазначила, що інформацію про це видання Б. Гошовському продав Володимир Дорошенко, директор бібліотеки НТШ у Львові, заодно висловивши припущення, що автором перекладу був репресований у 1933 році український поет і перекладач Дмитро Загул.

Отже, задум було здійснено вже у Львові за німецької окупації. Анонімний переклад, який уже редагував М. Рильський, надіслав із Берліна студент Володимир Янів (згодом відомий учений і поет), а підготував до друку редактор літературних і мовних видань Львівської філії «Українського видавництва», мовознавець і літературознавець Василь Сімович.

Видавці схилилися до думки, що ним найімовірніше міг бути Д. Загул. Л. Головата зазначила, що «за браком вагомих аргументів питання авторства перекладу не розв'язане досі», бо «вагомих доказів для остаточного висновку в його публікації явно не вистачає, тому авторитетної відповіді, а вона, безперечно, лежить у площині не лише історико-літературного пошуку, але й текстологічного аналізу, й далі не сформовано» [4, с. 389]. До слів дослідниці можна додати, що редактори обох видань – 1937 року у Києві і котрогось 1940-х років у Львові, очевидно, залишили і свій слід на тексті перекладу, що за відсутності первісного авторського варіанту утруднює його ідентифікацію.

Якщо пробувати робити зіставлення між лисячою одиссеєю в Й. В. Гете та І. Франка (а український переклад «Reineke Fuchs»-а, який редагували М. Рильський та В. Сімович, гадаємо, дає на це підстави), то між ними можна шукати точки і дотику, і розбіжності.

Передусім, осердям у поемах Й. В. Гете та І. Франка є суд. Саме суд зводить у єдиний пучок усі сюжетні розгалуження, виконуючи композиційну роль епіцентру. Але особливо важливим є критерій судового провадження. В обох поемах судовий процес виступає не як інституція, що має встановити істину, покарати кривдника і захистити постраждалих. Таким суд не є ні в «Райнеке-Лисі», ні в «Лисі Микиті». І тут, і там ідеться не про справедливість, а про перемогу, й основним аргументом, чи компонентом, виступає змагання – словом або силою: хто переможе, чия взяла. Стосовно «Лиса Микити» на цьому наголошував Тарас Франко: «Із слів Лиса Микити (і цілого змісту поеми) переконливо пробивається важлива думка, що правда є умовна, так само як умовне є поняття добра і зла, немає, мовляв, абсолютної правди. Правду, хоч яка вона очевидна, треба доказати» [13, с. 71].

Такий перебіг судового процесу нідерландський історик культури Йоган Гейзінга, за прикладом стародавніх греків, назвав агоним, трактуючи його як «своєрідне змагання, обставлене жорсткими правилами і здійснюване в освячених формах, де дві супротивні партії домагаються рішення третейського судді» [2, с. 91]. Учений виводить судове про-

вадження такого типу з глибокої давнини і класичним прикладом його вважає сцену суду, вирізьблену на Ахілловому щиті у вісімнадцятій пісні «Іліади» Гомера, де два мужі сперечаються про пеню (цитуємо в перекладі Бориса Тена):

Врешті, звернулись вони до судді, що зваду скінчити.
Гомін стояв навкруги: свого підтримував кожен.
Люд взамувати старались окличники. Колом священним
Берла у руки взяли від окличників дзвінкоголосих
І, встаючи із сидінь, вірікали по черзі свій вирок [5, с. 315].

Суд, як бачимо, мав сакральний характер: ніхто не мав права проникнути за межі «священного кола», отже й вирок винесено волею богів.

Хоча в нашому випадку йдеться про суд звірів, у ньому віддзеркалено характер людських взаємин і суспільних інститутцій, які, попри цивілізаційні процеси, зберегли непорушність вироку, винесеного «згори». Так, Франсуа Рабле у романі «Гаргантюа і Пантагрюель», пародіюючи середньовічний судовий процес, описав, як суддя, непевний у своєму рішенні, кидає жереб костями, впевнений у тому, що «воля божа» виявляється саме в жеребку, і кості, падаючи, повертаються сприятливим боком до того, на чиєму боці правда [10, с. 374].

На чиєму ж боці правда у наших історіях про Лиса? Здається, на тих, хто подає на нього скаргу, бо ж кожен постраждав від нього. Але ж кожен із постраждалих в історії, що траплялася з ним у товаристві Лиса, теж не вів себе безгрішно, а приставав на його намову чи то поласувати чужим медом, чи пробиратися у чуже приміщення за салом та ковбасами і робити багато іншої школи. Отже, тут інший тип судового процесу, тут, за окресленням Й. Гейзінги, виступає «суд як азартна гра, суд як змагання, суд як двобій» [2, с. 93], плюс суд як двобій фізичний, щоправда, без виклику киданням рукавички та дотримання інших правил рицарського етикету, а (у «Райнеке-Лисі» Й. В. Гете) ударами змоченим сечею хвостом по очах суперника.

Коли перипетії лисячої історії переадресувати на людські стосунки, то побачимо в них релікти доцивілізаційної архетипності, де тільки реалії достосовувалися до нових обставин. Тому поеми і Й. В. Гете, і І. Франка є соціальною сатирою, у яких виразно прочитується соціальний підтекст. Щоправда, якщо «Райнеке-Лис», попри казкові ситуації, відбиває атмосферу, порядки і звичаї вищих сфер суспільства, то «Лис Микита» ближчий до обставин селянського життя. Як визнавав сам Й. В. Гете, задум переробки цього сюжету виник у нього спонтанно, але був породжений невдоволенням тим, що відбувалося у суспільстві. Порятунок від такого настрою він знайшов у книзі про лиса, що випадково потрапила йому до рук. «Я наситився по горло вуличними і риночними сценами і гострими виступами простолюду, тепер мені захотілося і стало цікаво заглянути в дзеркало придворного й урядового життя. Бо якщо й тут рід людський виступає у своїй нелицемірній, відверто тваринній суті і тут відсутні зразкові звичаї й порядки, то зате тут усе відбувається весело до цинізму і добрий гумор ніколи не в загоні. Щоби сповна, усією душею натішитися цією неоціненною книгою, я відразу ж став її перекладати...» [1, с. 304]. Тому введена за законами «тваринного епосу» галерея звірів постає у поемі

галереєю масок, за якими заховані не просто людські обличчя, розставлені за рангом лісової ієрархії, а постаті, легко переставляють на різні шаблі суспільної драбини.

Поємі «Лис Микита» теж не бракує соціальної сатири і на державу, у якій «гонори та слава» дістаються дурням, і на судову систему, де на трибунах засідають «старі цапи і осли», тому філософія Лиса спирається на переваги своєї природи:

Наше все життя – війна є,
Кожен боресь в ній, як знає:
Сей зубами, той крильми,
Третій кігтями міцними,
Інший скоками прудкими...

Ми ні силою не годні,
Ні, як карпи, многоплідні,
Ні нічвиди, як Сова,
Ані бистрі, як той заєць,
В нас підмога лиш одна єсть –
Се розумна голова.

Нею треба нам крутити,
Ум, мов бритву, нагострити,
Все обдумать в один миг,
Іншим сіті наставляти,
Але добре пильнувати,
Щоб самим не впасти в них! [12, с. 131].

А в деяких місцях, зокрема в розмові Лиса з мавпою Фрузею, прочитується іронія з приводу тогочасних гендерних конфліктів:

Малпа тим часом розводить
Теревені всі свої
Про жіночі нерви ніжні,
Про мужчин чуття побіжні,
Про рабство жінок в сім'ї.

Про небіжчика спінула
Та й тяженько так зітхнула:
«Він мене не розумів!»
Далі скочила в культуру,
Ворожбу, літературу,
Стрій, політику і спів [12, с. 147].

Чи не це людське у стосунках звірів дало підстави Тарасу Франкові стверджувати, що з кожним новим виданням «Лиса Микита» поема все більше перетворювалася з твору для дітей у лектуру для дорослих. А Д. Гусар-Струк висловився категоричніше: «Передовсім треба раз і назавжди заперечити думку, що “Л(ис) М(икита)” – твір для дітей. [...] Та іронія й сатира, що становлять підвалини твору, ситуаційні афоризми в

судженнях про суспільні порядки, схоплені Франком у творі, – все це поза розумінням більшості дітей і не було навіть задумане для них» [6, с. 97].

До того ж поеми Й. В. Гете й І. Франка охоплюють різні рівні суспільства. У німецького поета це явно великосвітське середовище з усіма його атрибутами від «замків», у яких живе знать, до церемоніалу, манер, бесід тощо. Так, у «Райнеке-Лисі» маємо такий опис замку короля Лева:

Пишно прибраний двір палав святковими вогнями,
З'їхалось лицарства дуже багато. За звірем усяким
Птаство злетілося вслід, шанували всі гучно та бучно
Ізегріма і Бравна, і ті свої муки забули.
Там веселилось найкраще суспільство, яке тільки в світі
Будь-коли бачено, там літаври і сурми гриміли.
Баль придворний був пишний, а що за чудові манери!
Всього досхочу було, чого лиш душа забажає.
Мчались посли по долинах і горах, скликали у гості.
Птиці і звірі рушали з домів і з'являлися в парах,
Вдень і вночі мандрували, щоб часом на пир не спізнитись

.....
Скільки там їжі було та питва, і яке частування!
Був там турнір для розваги, там фехтували, і кожен
Там до своїх прилучався; і співи були там і танці,
Дзвінко флейти лунали, приємно свистіли сопілки.
Лагідно всім цим розвагам король приглядавсь із престолу,
Всмак йому ця метушня, радів він з видовища того [3, с. 90].

У «Лисі Микиті» І. Франко не подав опису Левових палаців: його погляд на це царство – з іншої перспективи бачення – селянської; подібні звичаї середньовічних частувань з рицарськими турнірами та іншими забавами були «лісовому суспільству» невідомі. Та все ж в обох версіях епосу про хитрого Лиса є місця, які дають можливість порівняти умови, в яких живуть звірі лісового суспільства. Найперше це опис лисового замку. У Гетевому творі – це Левів двір у мініатюрі, без банкетів та розваг королівського замку. У «Райнеке...» сказано, що Лис проживав у горах, де звик полювати, мав там «гарні будівлі», і з усіх фортець та замків, а було їх у нього досить, він найбільше любив Моленартус. У «Лисі Микиті» натомість замок Лиса подано докладніше. Тут теж маємо опис місцевості, але основні реалії побуту наближені до обстановки природного життя цього звіра:

Гей, хто в лісі не буває,
Той не бачив, той не знає,
Як Микита Лис жиє.
Лисовичі – славний замок,
Не один тут хід і ганок,
Ям, скриток чимало є.
Лис Микита в своїй буді
Спочива собі по труді [12, с. 78].

Отже, у Франкового Лиса теж є замок, але уявлення про нього зовсім інакше: фортеця тут «хід», тобто нора, фортеця – яма (скритка). Цікаво, що М. Рильський, готуючи редакцію Франкового «Лиса Микити» для дітей, вирішив трохи «цивілізувати» Лиса і замість буди поселив його таки в замку. Отож, вжите у Франковому тексті слово «замок» має значення не будівлі якогось середньовічного князя чи феодала, а радше споруди, що у сприйнятті читачів асоціюється з будою.

Ще виразніше відмінність авторських установок виявляється в описі скарбу, що його буцімто Лис викрав у свого батька для Лева, але який через головотяпство Барана Белліна, якому Лис доручив його зберігати, був утрачений. У «Райнеке-Лисі» описові цього скарбу присвячені цілі сторінки, де перемішані різні окультні історії, міфи й легенди, очевидно, популярні в тогочасній Німеччині, на зразок:

... тож перший із цих клейнодів –
Перстень чудовний; його я Беллінові дав, наказавши
Вам передати його, талантом митця надзвичайним
Зроблений цілому світу на подив, із щирого скутий
Золота, гідний він був прикрашати королівську скарбницю.
З того боку, що ближче, до пальця вкарбовані вміло,
Потім залиті металом, стояли деякі букви,
Це три слова єврейські, що значили річ потаємну,
Жаден у наших місцях не міг того розтлумачить.
Тільки сам майстер Абріон із Трієра вмів прочитати їх [3, с. 127].

Окрім того, І. Франко й до опису скарбів обрав фольклорний ключ. У «Лисі Микиті» коштовності – «славний скарб царя Гороха». Це означає, що насправді ніяких скарбів і не існувало, і Микита виставляє Лева дурнем. Бо часи царя Гороха – це мовби український «золотий вік», ідеальний стан далекого минулого, бо ж досі збереглося прислів'я: «Це було за царя Гороха, як було людей троха, де носом пробив, там ся води напив».

Опис скарбів у І. Франка короткий і цілком відповідає сприйняттю прикрас простої людини:

Та діамант був чудовний,
Що вночі, мов місяць повний,
Серед потемків світив;
Сам був перстень рубіновий,
Що склонив всіх до любови
К тому, хто його носив.
Се цареві слав я радо,
Для цариці ще свічадо
Смарагдове приложив:
Хто глядівсь в нім за погоди,
Набирав здоровля, вроди,
Навіть мертвий би ожив [12, с. 150].

Та особливо фольклорний характер має місце, де знаходиться цей скарб:

На високій Чорногорі,
Де Черемош води скорі
По камінні вниз жене,
У Говерлі просто серця
Коло третього реберця
Є леговище скальне.
Там лежить той скарб неткнутий... [12, с. 109].

Тут не тільки майже живцем перенесено легенди про Довбушів скарб з натяком на те, що скарб цей заклятий і здобути його взагалі неможливо, але й «видано» місце полювання Лиса, який прикмети місцевості характеризує дуже по-лисячому, по-мисливському («біля третього реберця»). Отже, хитрий Лис просто забуває баки довірливому Левові.

Судові розправи у «Райнеке-Лисові» теж відбуваються згідно з усіма приписами юридичного провадження. Ось як формулює свій позов Вовк Ізегрім:

«Владарю мій і могутній королю! Мій позов прийміть ви.
Ви благородні, великі й шановні. Усім даєте ви
Право і ласку; приношу смиренно вам скаргу на лихо,
Що мені Райнеке-Лис заподіяв, довіку збезчестив.
Перше я слово скажу вам про те, що мою він дружину,
Як лиходій, ображав і моїх діточок покалічив...!» [3, с. 4].

У «Лисі Микиті» Вовк не дбає про якість правила юриспруденції і, як кажуть, рубає з плеча:

«Царю, – каже, – від Микити
Вже мені хоч пропадать!
Діток моїх б'є, кусає,
А вовчицю обмовляє
Так, що й сором повідать!» [12, с. 68].

Цікавий аспект для порівняльної характеристики – імена звірів, зокрема вовка і лиса. У «Райнеке-Лисі» вони, за традицією з XII століття, мають німецькі імена: Вовк – Ізегрім («той, що із залізним заборолом» – у переносному значенні – сувора, зла людина), Лис – Райнгард (Reinhard, тобто «сильний розумом» «розумник, пройдисвіт»). Алгоритичність у поемі йде від традиції цього сюжету з часів середньовіччя. Приміром, у французькій версії 1288 року у жіночих образах дому Лиса постають алегорії Ненависті, Заздрості, Скарності [14, с. 496].

У Франковій версії імена виражають ознаки, які «мають звірі в українському народному тваринному епосі. За тою-таки засадою названо й головного героя – Лис Микита. [...] У народі власне ім'я “Микита” часто вживається як антономазія на позначення хитромудрої людини, крутія, брехуна» [11, с. 123]. І все ж якоїсь послідовної алегоричності у поемі І. Франка немає: імена тут або закріплені народною традицією

за певними звірами (Вовк Неситий, Ведмідь Бурмило, Кіт Мурлика, Цуцик Гектор), або взагалі не мають імен.

Високий стиль поеми Й. В. Гете увінчує класичний гекзаметр, що підкреслює аристократизм вищих сфер «звіриного царства», а в підтексті викликає відчуття насмішки над серйозністю і драматизмом подій, які відбуваються з героями твору, бо цей драматизм виявляється трагікомізмом через захланність і глупоту тих, хто потрапляє у пастку. Дактилічний розмір з частою втратою складів створює аритмію, що підкреслює напруженість ситуацій і схвильованість розповіді звірів про свої нещастя. От хоча б скарга Півня Геннінга:

Мовив тут Геннінг: «Гай-гай, за найкращим ми плачемо скарбом,
О милостивий королю! Зазнали ми горя тяжкого,
Я і родина моя. І все те той Райнеке коїть!» [3, с. 12].

Натомість І. Франко обирає шестирядкову строфу з хорейним розміром, створюючи враження хоробрості й надії на справедливість королівського вироку:

Півень перед тронем царським
Крикнув тенором лицарським:
«Милосердя, царю мій!
Вся надія наша вбита!
А убійця – Лис Микита!
Най нас суд розсудить твій!» [12, с. 74]

Орієнтація І. Франка на українського читача зумовила також орієнтацію на український фольклор: він влітає у сюжет ситуації казок, фразеологізми, водночас пропускає сцени жорстокості й насильства, порнографії тощо, що відзначили автори відгуків на поему. Так, Михайло Грушевський у замітці з приводу четвертого видання «Лиса Микити» у 1902 році під криптонімом М. Г. писав: «Чудова поема д-ра Івана Франка, що з високим талантом перенесла відвічну історію злодія лиса на український ґрунт і з незрівняним гумором розсвітила його хитрощі рисами українського (особливо галицького) життя, давно стала в Галичині одною з найпопулярніших книжок у дитячої і дорослої публіки, а тепер пробиває собі щодалі широку дорогу і на Україну російську. Прегарна книжка для дітей, вона перечитується дозрілими людьми все з новою і новою насолодою» [8, с. 35].

Популярності поемі І. Франка додавало те, що читачі упізнавали в персонажах знайомі риси звірів українських казок, особливо витівки лиса. Наталя Тихолоз навела низку українських народних казок, епізоди яких упізнаються в «Лісі Микиті» («Бідний Вовк», «Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат», «Нещасний Вовк», «Кінь і Вовк» та ін.) [11, с. 130].

Попри те, що сюжетна канва обох поем ґрунтується на звинуваченнях Лиса у заподіяних ним кривдах і на суді над ним, з якого він не тільки виходить переможцем, а й стає канцлером і дістає державну печатку, І. Франко оминув багато драстичних де-

талей, які знаходимо в «Райнеке-Лиси». Хоча в листі до М. Драгоманова від 1 березня 1889 року він писав, що поему Й. В. Гете варто було б перекласти українською мовою й потрохи «підлити антишляхетським та антипопівським соусом» [12, с. 201], його переробці Лисової одиссеї значно менше антиклерикальних моментів, аніж у Гетевій, що ретельно простежив у цитованій праці «відзискання “Лиса Микити”» Д. Гусар-Струк: немає у нього ні насміхання з тайнства прощення гріхів, кіт кусає в ніс вїята, а не попа в геніталії, доводячи цим до розпачу його кухарку, відсутній епізод гвалтування Вовчиці, коли хвіст її примерз до льоду, упущено сцени мук Ведмеда, після того, як колода прищемила його морду тощо.

Натомість введено сцени, яких немає у «Райнеке-Лиси». Зокрема у першій пісні це історія про чотирьох баранів, яких Вовк мав «мирити» при поділі поля, яке перейшло їм у спадщину після смерті батька, у п'ятій вводить епізод, як Лис із Вовком ходили красти сало і як вони обидва постраждали від цього та ін.

Замислюючись над тим, що спонукало видавців у Кракові і Львові публікувати твори про непокарані злочинства хитрого лиса тандемом, можна припустити, що на це ймовірно склалися тогочасні політичні обставини, і що читачі могли проводити певні аналогії з тим, що відбувалося у світі. Але може прочитуватися тут і чинник внутрішньолітературний. Публікація двох версій мандрівного сюжету про хитрого Лиса – переробка І. Франка і переклад поеми Й. В. Гете (за словами видавців, «майже дослівний») – був фактом продовження програми неокласики: заповнити в українській літературі ті прогалини, які виникли в ній, «неповноти» літературного процесу попереднього періоду, зокрема у галузі перекладу найбільших шедеврів світової класики. Поява «Райнеке-Лиса» в 1937 році була одним із останніх спалахів неокласиків, які своєю творчою практикою намагалися цю прогалину заповнити, навіть у концтаборах: Микола Зеров закінчив там переклад «Енеїди» Вергілія, Михайло Драй-Хмара «Божественної комедії» Данте (на жаль, переклади ці пропали, скоріш за все були знищені). «Райнеке-Лис» вписується у контекст таких явищ.

З цього погляду думка про те, що Д. Загул міг бути перекладачем поеми Й. В. Гете, заслуговує на увагу. Він був близький до кола неокласиків, переклав українською твори німецьких класиків Ф. Шиллера, Г. Гайне, Л. Уланда, Й. В. Гете, зокрема першу частину його трагедії «Фауст». Припущення про Загулове авторство перекладу поеми ґрунтується ще й на тому, що він, буковинець родом, добре знав німецьку мову, а в перекладі його трапляються буковинські вислови. У будь-якому разі це може бути хай і не прямим, та все ж доволі вагомим аргументом його авторства перекладу поеми Й. В. Гете на додаток до висловлених під час підготовки «Райнеке-Лиса» до публікації в «Українському видавництві» на початку 1940-х років.

Отож, поява в окупованому німцями Львові двох українських версій мандрівної лисячої епопеї наводить на роздуми як про складні лабіринти цих мандрів, так і про присвоєння цього сюжету українській літературі через народження національного варіанту лисячої генеалогії, яка через століття і до сьогодні зберегла свою натуру, пристосувавшись до нових релій, які змінюють свою подобу, але не змінюють суті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Аникст А.* Творческий путь Гете / А. Аникст. – М., 1986.
2. *Гейзінга Й.* Homo ludens / Й. Гейзінга. – К., 1994.
3. *Гете Й. В.* Райнеке-Лис / Й. В. Гете. – [без місця і року видання].
4. *Головата Л.* Український легальний видавничий рух Центрально-Східної Європи 1939–1945 / Лариса Головата. – К. ; Львів, 2013.
5. *Гомер.* Іліада / Гомер. – К., 1978.
6. *Гусар-Струк Д.* Відзискання «Лиса Микити» / Д. Гусар-Струк // Сучасність. – 1999. – № 4.
7. Ілюстровані вісті. – 1941. – Серпень.
8. Літературно-науковий вістник. – 1902. – Т. 17. – Кн. 3.
9. *Коріневич М.* Спомини про Івана Франка як ученика гімназії / М. Коріневич // Спогади про Івана Франка / упоряд. і прим. М. Гнатюка. – Львів, 1997.
10. *Рабле Ф.* Гаргантюа и Пантагрюэль / Ф. Рабле. – М., 1961.
11. *Тихолоз Н.* Казкотворчість Івана Франка: Генологічний аспект / Наталя Тихолоз. – Львів, 2005.
12. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. Т. 4 / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976.
13. *Франко Т.* Спогади про батька / Т. Франко. – К., 1964.
14. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – С.-П.б., 1899. – 26 с.

*Стаття надійшла до редакції 04.12.2015
Прийнята до друку 25.12.2015*

**TWO VARIANTS OF FOX'S ODYSSEY
(«Reineke-Fuchs» by Johann Wolfgang von Goethe
and «Fox Mykyta» by Ivan Franko)**

Mykola ILNYTSKYI

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

The article provides a comparative analysis of Ivan Franko's poem about picaresque fox «Fox Mykyta» and Johann Wolfgang Goethe's «Reineke-Fuchs». Franko's plot was inspired by Goethe's poem. A comparative characteristics of these two works are offered considering each of them as independent versions of the metaplot.

Keywords: wandering plot, national variant, genealogy, plot origin, humour, social satire, the human in the relationships among beasts.

УДК 82-051 Франко І. (093):37-051(477.83) “188/191”

ОДИН ІЗ ФРАНКОВОГО ПРИЗОВУ

Роман КИРЧІВ

*Інститут народознавства НАН України,
просп. Свободи, 15, Львів, Україна, 79000*

У дослідницькій і мемуарній літературі та в різних оприлюднених документальних джерелах названо сучасників Івана Франка, яких він своїм високим талантом, яскравим прикладом небуденної креативної громадянської поведінки і потужним впливом покликав до діяльності у різних сферах українського культурно-просвітнього і суспільно-політичного життя. Діяльність осіб з Франкового оточення вже певною мірою висвітлена. Однак ще чимало постатей, які належали до його прихильників і послідовників, були його кореспондентами і помічниками в різних галузях праці, діяли в силовому полі його ідей, залишається в тіні, є маловідомими. У пов'язаності з поглибленим вивченням біографії І. Франка ще чекають дослідницької уваги тисячі дотичних до його особистості листів та інших архівних документів, які містять вимовну фактологічну конкретику про сутнісну значущість печаті Франкового духу.

Однією з таких маловідомих постатей Франкового призову є, зокрема, український галицький учитель, письменник, журналіст і громадський діяч останніх десятиліть XIX – початку XX століть Павло Кирчів.

Ключові слова: співпраця, рецепція, контакти, літературна діяльність.

Павло Кирчів походив із селянської родини середньої заможності, що здавна проживала в мальовничому карпатському селі Корчині над рікою Стрий (тепер Сколівського району Львівської області). Примітною особливістю цієї родини було якесь незвичне для свого часу тяжіння до освіти. Ще неписьменний панщизняний підданий батько Олекса Кирчів намагався, щоб його діти навчилися читати і писати. Він став першим помічником у просвітніх заходах молодого отця Івана Должанського – семінарського товариша і приятеля Маркіяна Шашкевича і Миколи Устияновича, – який у 1843 році став парохом Корчина і вже в 1847 році заснував парохіяльну, а ще через кілька років домігся і державної народної школи в селі.

За порадою пароха батьки зважилися при дуже скромних селянських достатках післати на навчання до Львова найстаршого сина Тимофія (Тимка, 1845 р.н.), який став сільським учителем. За ним у Львівській гімназії і духовній семінарії навчався середущий син Теодор (Богдар, 1856 р. н.) – поет, священник і відомий громадсько-культурний діяч [див. докладніше: 47]. Народну школу в рідному селі закінчили та здобули знання самоосвітою й інші діти: Олекса (1847 р. н.), Костянтин (Кость, 1865 р. н.) і сестра Марія (Мариня, 1868 р. н.). Олекса був першим головою заснованої в Корчині 1882 р. читальні «Просвіти», а Кость став відомим і заслуженим діячем української еміграції в Америці [див.: 19, с. 77, 33, с. 354].

Павло Кирчів народився 16 березня 1862 року. Навчався в народній школі в рідному селі, після закінчення якої («либонь 1875 р.»), – як зазначає в автобіографії) брат Богдар відвіз його до Деревні в Жовківській окрузі (тепер село Жовківського району Львівської області) «до брата Тимка в науку». Останній упродовж кількох років готував його для продовження навчання в гімназії. Однак через відсутність потрібних грошей на вступний іспит, запис і утримання в гімназії у 1879 році «порішили брати, – продовжує Павло свою автобіографічну оповідь, – віддати мене до учительської семінарії, де зразу не хотіли мене прийняти задля малого зросту і молодого вигляду, а відтак прийняли на приготовчий курс і дали стипендію»¹.

З років навчання в семінарії він особливо теплими словами згадує свого учителя української мови («руського язика») Романа Заклинського – українського культурно-освітнього діяча і літератора в Галичині, який помітив літературні зацікавлення свого учня і всіляко допомагав у розвитку та поглибленні його ознайомлення з українським письменством. «Сему ж добродієві, – наголошував, – я багато завдячую, бо він запозичав мене книжками, зазнайомив з письмами Шевченка, про котрого я лиш дуже маленько чув від брата Тимка, і заохотив мене до читання оповідань Марка Вовчка...» [73].

Цей напрям розвитку семінариста підтримав і його наступний учитель української мови та літератури Омелян Партицький – український філолог, історик, письменник і громадсько-культурний діяч. Він заохотив свого учня пробувати «щось писати» – оповідання, вірші. «Спокійний його виклад, потрібне об'яснювання читаних уривків з різних авторів, поділ літератури і пояснення до різних епох отворили мені очі та відкрили зовсім інший світогляд на цілу справу писательську... Се так розпалило мене, що я конче хотів стати писателем» [73].

Перебуваючи у Львові під опікою брата Богдара, Павло з допомогою останнього заізнався в семінарські роки з визначними тогочасними діячами українського літературного і суспільно-культурного життя в Галичині – Володимиром Барвінським, Іваном Белеєм, Остапом Терлецьким і, особливо, Іваном Франком, «котрого, – за словами цитованої автобіографії, – я вже бориславські образки й інші його письма з “Молота” і “Дзвона”² дуже добре знав, ними наскрізь перейнявся і по кілька разів читав, та котрого ім'я не лише мені, але і скрізь усій молодіжи дуже імпонувало». «Певно, – зазначає при цьому, – що сі люди мало звертали на мене уваги, але для мене було доста, що я їх знав». Вказує, що найбільше наблизився до редактора журналу «Світ» (щомісячний літературно-науковий і політичний журнал, який виходив у Львові в 1881–1882 роках, головним співробітником якого був І. Франко) І. Белея, якого «дуже полюбив задля його притягаючої ввічливости, і часто заходив до нього в редакцію» [36].

¹ Тут і далі цитую й наводжу біографічні відомості П. Кирчіва з його автобіографії, написаної в січні 1893 року на прохання відомого українського вченого, професора Львівського університету Омеляна Огоновського для його багатотомної історії української літератури. Рукопис цього документа зберігається у фонді Наукового товариства ім. Шевченка Центрального державного історичного архіву України у Львові [72].

² «Молот» і «Дзвін» – видані у Львові 1878 року І. Франком і М. Павликом збірники, які містили низку художніх творів і статей видавців та інших авторів.

Це важливі відомості, які засвідчують, що вже в юнацькі роки свідомість та літературні уподобання П. Кирчіва формувалися під сильним впливом творчості, видань, ідей і самої особистості І. Франка та його однодумців. Ця обставина істотно позначиться на подальшій його життєвій долі й характері літературної творчості та суспільно-культурної діяльності.

Через недугу змушений був майже на цілий рік перервати навчання і повернутися до Корчина. Закінчив учительську семінарію в 1883 році і дістав свою першу посаду в селі Кимир поблизу Свіржа в Рогатинській окрузі (нині Перемишлянського району Львівської області, належить до Ушковичівської сільської ради), невдовзі перенісся до Брюхович коло Перемишлян (нині с. Брюховичі Перемишлянського району) і пропрацював тут кілька років. Невеличкої заробітної платні закинутого в глибоку провінцію учителя-початківця ледве вистачало на влаштування сякого-такого побуту і не ставало на бажані часописи, книжки, підручники для підготовки до кваліфікаційних педагогічних іспитів.

Згадував про це в листі з Брюховичів до І. Франка від 5 липня 1884 року, відповідаючи на пораду працювати над поглибленням літературної освіти: «Щодо студійовання всесвітньої літератури – то така річ: як був я у Львові – мав спосібність і читати; на селі – годі. Родина моя бідна, нас двох (маю брата богослова у Львові) удержувались самі, я тепер маю ніби якийсь кавалок хліба, однак потреби давніші, та й теперішні суть того рода, що мушу відмовити собі тої приятности купувати книжки, хоть як їх люблю, або пренумеровати відповідні часописи на якийсь час» [46, с. 43].

У листі до родини з того ж року скаржитья на побутові негаразди: «Гут мушу я бути і господарем, і господиною, слугою і паном. Мушу сам собі варити, прати, прасувати, шити, латати, стелити і все звичайне – як кожда порядна господиня, лиш я трохи непорядний, бо всього не вмю. Мушу учитися, але якось іде. Думав найняти кухарку, але хотіла зависоку для нього оплату. Та й як неодружений, мусів вистерігатися людського поговору».

У листах до І. Франка з Брюховичів у 1884 році писав про деякі свої літературні роботи – кілька віршів і, зокрема, поему «Хлібороб» з життя брата Олекси, записи народних пісень, оповідань та ін. [70, с. 410–413]. У листі до брата Костя від 13 лютого 1885 року значно доповнив цю інформацію. Повідомив, що написав оповідання «Панська правда – людська кривда», в якому мовиться про те, «як-то пани завше мають правду – чи то в суді, чи деінде, а бідні людкове неповинно погибають», зазначив, що вже кілька людей читало його в рукопису «і дуже сподобали собі» [59]. Також згадав, що працює над повістю «Хата під цвинтарем» і закінчує розпочатий ще в Корчині твір «з життя бідних учителів»; що одна його річ, опублікована в польському часопису «Głos Nauczycielski», і так сподобалася читачам, що її дослівно передрукувала щоденна польська газета «Kurjer Lwowski» [61].

У цьому листі розповідає П. Кирчів про свою активну громадську роботу, зокрема, засноване з його ініціативи місцеве учительське товариство («Кружок учительський педагогічний»), для якого йому доручено написати статут: «Мене тоє дуже тішить, що мій внесок прийняли і мене до комісії вибрали, бо я маю на цілі такі статuti випрацювати, щоб вони охопили і священників та зобов'язували уряджувати відчити (лекції. – *Р. К.*)

для народу з вечерками музикально-декляматорськими, а тим способом розбудимо життя в наших околицях. Я буду забирати якнайчастіше відчити для народу – і буду міг ширити гадку закладання читалень. Я при тім усім мушу бути дуже осторожний, бо на мене бачну увагу звертають поляки і Рада шкільна» [61].

Останнє речення фіксує ту ситуацію, яка незабаром поведе за собою зливу доносів і урядових переслідувань, що посиляться на голову молодого вчителя. Місцевим польським чиновникам і поміщикам особливо не подобалося, що він веде просвітню роботу серед селян, засновує читальні, спонукає українську інтелігенцію до суспільно-культурної активності. Тому супроти неугодного учителя спрямовуються випробувані засоби: адміністративні переслідування, перенесення у ще глухіші місця праці, службові компрометації тощо. В одній із своїх кореспонденцій у петербурзькій польській газеті «Край» у 1887 році І. Франко писав про чергове переміщення народного учителя П. Кирчіва в «нагороду» за його ревну працю серед народу [76].

В автобіографії для О. Огоновського П. Кирчів вказав, що довелось йому «багато лиха» пережити за свій патріотизм і працю для народу. У вересні 1886 року власті перекинули його з Перемишлянщини в Рогатинщину до Підшумлянець (нині належить до сільської ради Старі Скоморохи Галицького району Івано-Франківської області), відтак – до с. Вишнів (тепер Луковець Вишнівської сільради Рогатинського району Івано-Франківської області): «В самім часі, коли треба було вибиратись з Брюховичів, померла мені найдорожча мати, відтак у кілька тижнів – батько. А матеріально був я так знищений, що навіть телеграм не мав чим оплатити, а не щоб на похорон поїхати. Мене огорнула така розпука, що я задумав був положити усьому кінець, та лиш добрі товариші – сусіди (учитель Михайло Головачак і товариш шкільний Омелян Майданний) якось розвели мене, взявши на якийсь час поміж себе. Однак на тім не кінець. Власті перевели в мене у Вишневі строгу ревізію саме тоді, коли я повернув з патентом кваліфікаційним зі Львова з іспиту, на котрий я страшенно витратився та ще добре задовжився, і хоч нічого не знайшли, вручив мені урядник староства зараз по ревізії (ревізія відбувалася серед ночі при кінці марта 1887 р.) декрет суспендаційний [звільнення. – *Р. К.*] з посади» [36].

Докладніше П. Кирчів описав перебіг цієї події і її причини у листі до редактора газети «Діло» Івана Белея від 23 травня 1887 року: «Якось погано не сходяться мої кінці до купи; от у марці сего року зложив я іспит кваліфікаційний, думав стало осісти в Вишневі, меж добрими трудящими, а навіть у високій мірі інтелігентними, люблячими просвіту людьми-селянами, для їх добра працювати. Вони й полюбили мене, прилягли до мене, просили Окружну раду шкільну, щоб виставила їх школу на конкурс. Та й я вже туй-туй досягав берега обома руками. Аж от нечайно Рада окружна під позорами будь-то би я виїжджав ночами кудись в цілі якихось пропаганд, [...] під позорами, що я займаюсь річами не приносячими школі жодного хісна, а через те й занедбую школу, і Бог знає якими там, усунули мене з посади, ба навіть з цілої округи рогатинської» [3].

Далі П. Кирчів повідомляє, що на його місце вже прислали молоденьку вчительку-польку, «котра й говорити по-руськи не вміє». Вважає, що головною причиною усунення його з посади є те, що громада полюбила його і пішла назустріч його просвітній роботі,

прилинула до заснованої ним читальні, передплаченої української газети «Батьківщина» і книжок. Що все це налякало владу, яка з подачі її функціонерів-поляків негайно потрактувала громадську діяльність учителя як протиправну «московську інтригу», як таку, що «бунтує люд».

Особливо відзначився в таких інкримінаціях, за словами автора листа, окружний шкільний інспектор поляк Подгаліч, який переслідував учителів-українців, всіляко припинював їх, дискримінував і без розбору називав тих, що намагаються щиро служити своєму народові, «москалями». П. Кирчів виявив рішучість боротися зі свавіллям таких урядовців і доводити свої права в судовому порядку та через пресу.

Отож, замість сподіваного посадового підвищення, на яке давали підставу складений фаховий іспит і здобутий з великими зусиллями та матеріальними видатками відповідний кваліфікаційний патент, дістав наказ про усунення з учительської роботи. І хоча в судовому процесі з Окружною шкільною радою в Рогатині вдалося йому добитися оправдання, все-таки його відправили на ще нижчу посаду позаштатного («над-етатового») учителя у Свіржу (нині село Перемишлянського району Львівської області).

Мізерна заробітна платня і дискриміноване становище були головною причиною того, що в січні 1888 року він без вагання прийняв запрошення переїхати до Чернівців для редагування газети «Буковина» – відразу після смерті її першого редактора (з часу заснування в 1885 році) визначного українського письменника Юрія Федьковича.

Аналіз змісту часопису переконує, що П. Кирчів, намагаючись вести його в дусі традиції славного попередника, все ж водночас доклав зусиль, щоб залучити ширшу аудиторію, збагатити інформацію з-поза меж Буковини та розповсюджувати газету і в інших регіонах України. Про це, зокрема, він писав у листі до І. Франка від 28 лютого 1888 року, запитуючи, кому можна висилати «Буковину» «на Угорщину (тобто, українцям у Закарпатті. – *Р. К.*) і в другі місцевості за границю (Україну, Росію і т. д.)». Інформував про намір розширити газету, перетворити її з двотижневика на тижневик, здобути більшу кількість передплатників з усієї України, щоб «чернівецькими русинами» більше зацікавилися в Україні і щоб буковинці більше знали про Україну [46, с. 44].

Уже в перші місяці редакторської праці П. Кирчіва при активній підтримці відомого філолога, професора Чернівецького університету Степана Смаль-Стоцького вдалося провести важливу реформу в «Буковині» – переведення часопису з етимологічного (історичного) правопису на фонетичний. У цьому «Буковина» значно випередила низку головних тогочасних галицьких українських часописів.

Перебуваючи в Чернівцях, П. Кирчів збирав матеріали про життя і творчість Ю. Федьковича, налагодив зв'язки з іншими літераторами і культурними діячами Буковини, побував у різних місцевостях цього краю [докладніше про це див.: 48]. У листі до І. Франка від 27 листопада 1888 року повідомляв, що добре пізнав суспільне і культурне життя Буковини, її населення, економічні відносини, «бо бував багато в краю, з'їздив та й сходив багато сторін», має багато знайомих, а тому міг би все це добре описувати [46, с. 417].

Однак праця П. Кирчіва в «Буковині» була недовгою – неповний рік. У листі до І. Франка від 3 листопада 1888 року він писав: «Я ніяким способом не годен вийти на

лад зі своїм редакторством. Платня моя дуже скупа, ну а жити, бодай хоть їсти, такій конче треба. Мені ж буквально не вистачає на їду. Бідував я учителем будши, бідую і тепер, та хто знає, чи ще й не гірше?!» [46, с. 416].

Головною ж причиною залишення Чернівців були непорозуміння з консервативним керівництвом тутешньої української громади – фактичним власником газети – яке не погоджувалося з драгоманівсько-франківськими світоглядними орієнтаціями редактора і було незадоволене непоодинокими його публікаціями, цензурувало їх. «Повставала суперечка, – писав у листі до І. Франка від 27 листопада 1888 року, – бо мені систематично вичеркували хоть би такі вістки, які я репродукував з інших часописів. Я, отже, мусів піти, бо побачив, що вони самі хотят ся мене позбути. Я вже подякував за редакцію “Буковини”, бо мусів. Я не міг ніяк з ними згодитися...» [46, с. 416–417].

Кілька років пізніше в цитованому листі до О. Огоновського П. Кирчів лише лаконічно згадав про свою буковинську бувальщину: «Не хочу тикати мого прожитку в Чернівцях, бо се для мене вельми болоче. Я вернувся відтам по кількох місяцях скінченим скептиком...» [36].

Повернувшись до Галичини, П. Кирчів зіткнувся з труднощами щодо відновлення на вчительській посаді. Виявилось, що після його від'їзду до Чернівців Краєва шкільна рада розіслала в повітові ради розпорядження не приймати його на вчительську працю. В листі до І. Франка від 30 грудня 1888 року писав: «Поки що не маю ще жодного місця, а учительську посаду, кажуть, трудно буде тепер відзискати. Я, отже, хочу вступити до лісництва, та й зайшов уже до крєвняка на практику» [46, с. 418].

У процесі «практики», видно, зрезигнував з лісівництва, деякий час перебував у брата Богдара в с. Лисятичах біля Стрия, у знайомого інженера-будівельника Едмунда Солецького в Дрогобичі, допомагав йому редагувати часопис демократичного спрямування «Gazeta Naddniestrzańska», в якому друкували матеріали польською й українською мовами. Під осінь 1889 р. повернувся до Львова і завдяки допомозі Михайла Павлика, який «як міг» підтримав його в трудний час, дістав якусь дрібну канцелярську роботу, що давала сякий-такий дах над головою і змогу «станути міцніше на ногах» [37].

Перебивався журналістськими заробітками: при редакціях журналу «Учитель», газетах «Діло», «Народна часопись», «Батьківщина» та інших українських виданнях. У 1890, 1891 роках навіть підписував як відповідальний редактор відомий літературно-науковий і політичний журнал «Правда». Але ця журналістська робота не забезпечувала матеріальних життєвих потреб, а нерідко приносила й моральні розчарування. Особливо, коли стикався з лукавством і намаганнями різних зверхників друкованих видань диктувати йому свою волю і використовувати в своїх цілях.

Гірке розчарування виніс зі свого редагування «Буковини» і взаємин з чернівецькими «патріотами». «Волів би я жидам служити, як нашим патріотам», – скаржився в листі до І. Франка від 30 грудня 1888 року [46, с. 418]. Нарікання на лукавство непоодиноких з тих, котрі називають себе патріотами, відлунюють і в його автобіографії для О. Огоновського. Мовлячи про свою журналістську діяльність і довірливість, зазначив: «Пересвідчився я ще раз, що не завжди можна спускатися на сумління, на честь та на характер чоловіка, та що мій оптимізм і глибока довірчивість ведуть мене дуже часто на глибоку воду...» [46].

Тоді ж активізувалася громадсько-політична діяльність П. Кирчіва. Він – один із ініціаторів заснування у Львові 1890 року так званої «Русько-української радикальної партії». Про це згадував М. Павлик у листі до М. Драгоманова від 21 травня 1891 року [58, с. 190–191].

На початку 90-х років йому вдалося поновитися на вчительській роботі. «От я при помочі і пораді добрих людей дістався на учительську посаду, вправді лиху, та все ж не висить чоловік на химернім волоску ласки чи неласки приватного чоловіка» – писав у листі до О. Огоновського в січні 1893 року [37].

Зі згадок у листах і позначок у рукописах писань П. Кирчіва складається такий перелік місць його праці:

Село Яричів (тепер Старий Яричів Кам'янка-Бузького району Львівської області). У листі до І. Белея від 31 травня 1893 року писав, що це дуже занедбане село, прибите польськістю і москвофільством, скаржився на дуже мізерну заробітну платню, яка не дозволяє йому навіть передплатити українську газету.

У 1894 році він на вчительській посаді 5-класної школи в містечку Перемишляни (нині районний центр Львівської області). У відділі «Хроніка» журналу «Зоря» за 1895 рік (№ 16. – С. 320) читаємо повідомлення, що учитель школи в Перемишлянах Павло Кирчів планує видання журналу «Дім і школа. Місячник педагогічний, присвячений справам домашнього виховання та справам народного шкільництва». Але цей проект не був реалізований.

З листів і друкованих у пресі кореспонденцій видно, що П. Кирчів і далі посилено займався в тих місцях, де учителював, громадською роботою, організовував селян, місцеву інтелігенцію, залучав їх до діяльності в осередках “Просвіти”, до активності на користь української справи під час виборів та інших громадсько-культурних і політичних акцій, намагався подолати провінційну інертність і байдужість інтелігенції. У листі до І. Белея від 7 червня 1895 року писав, що в Перемишлянах і в цілому повіті дуже занедбане громадське життя, а місцева влада, складена з поляків, вороже настроєна до будь-яких проявів українства [49].

Свої критичні дописи до преси друкував здебільшого без підпису або під псевдонімами. Однак влада здогадувалася, хто їх автор і платила йому своїми способами – частими переміщеннями у все глухіші і віддаленіші та найменш оплачувані кутки. У 1896 році П. Кирчів уже учителював у селі Присівці коло Зборова (тепер Зборівського району Тернопільської області). Тут познайомився з дочкою управителя місцевої школи. У листі до поета і відомого згодом українського вченого – академіка АН УРСР Василя Щурата від 19 травня 1898 року¹ писав: «Дня 24 н. ст. мая (в саму Зелену неділю) буде моє вінчання о 8 год. вечером в церкві в Присівцях коло Зборова. Зборів – послідня станція, до Прис[івців] ще лиш три кілом[етри] дороги. – З панночкою Йосифою Марією Яворською, дочкою учителя. Ви, сли собі пригадуєте, замовились давно за **дружбу**, ну і додержуйте слова! Сли зможете прибути і послужити мені, так сей час давайте знати

¹ Цей та ще один пізніший листи П. Кирчіва до В. Щурата збереглися в домашньому архіві родини Щуратів. Їх мені показав і дозволив зробити відписи син ученого, літературознавець, тепер уже покійний Степан Щурат.

до мене до Присовець хоч би й телеграфічно, бо я там буду вже в четвер». В. Щурат перебував у той час у Відні, то ледве чи зміг бути на весіллі.

Восени 1900 року зазнав непоправної втрати – смерті улюбленого брата і радника Богдара. Як видно із листування, йому випало зайнятися справами хворої дружини померлого і його малолітніх дітей, а також упорядкуванням літературної спадщини Богдара: «...всьо вимагає перегляду, упорядкування та якого-такого ладу», – писав у листі до І. Франка від 28 жовтня 1900 року [46, с. 420].

А в той же час Одісея традиційних переміщень опального народного учителя продовжувалася й далі. У 1900 і на початку 1901 року він значиться на учительській посаді у селі Озерянка (тепер Зборівського району Тернопільської області), а вже в листопаді 1901 року писав листа до І. Франка зі Струтина Нижнього (тепер село Нижній Струтьєв Рожнятівського району Івано-Франківської області) [46, с. 421]. Тут він дістав учительську посаду з допомогою шкільного інспектора українського культурно-освітнього діяча отця Василя Навроцького. Це констатував П. Кирчів у листі до І. Белея від 16 квітня 1903 року: «Я від півтора року проживаю в Долинщині в Струтині Нижній під Рожнітовом (така пошта Рожнітів), зайнятий яко правлячий учитель при школі чотириклясовій, завдяки інспекторові о. Василеві Навроцькому (братові покойного Володимира), котрий щиро попирає мене, – та що він годен вдяти. Одначе я завдячую йому все, чого до тепер дослужився, бо він підніс мене (хоч се мені цілком правно належалося) до найвищого степеня платні у тій нашій найнижчій (IV) клясі. Але бачу, що і він, хоч як умірковано і обережно всьо робить, не по рожах ступає на своїм становищі... У нас, де інспектором поляк, – робить усе інспектор, а де інспектором русин (українець. – *Р. К.*), то вирішує все староста...».

Як видно з цього листа, село подобалося П. Кирчіву своїм підгірським крайобrazом і чистим повітрям. Найбільше, мабуть, тим, що нагадувало йому рідний Корчин. Але й тут недовго дали йому побути. Помимо доброї волі інспектора, староста розпорядився інакше і, мабуть, головно завдяки старанням місцевих москвофілів, яким учитель-демократ і патріот став на заваді у їхній розтлінній антиукраїнській роботі серед селян.

У цитованому листі до І. Белея повідомляв, що парохом цього села є колишній учитель релігії львівських шкіл, москвофіл Йосиф Гоцький, який ліквідував читальню «Просвіти», заснувавши натомість москвофільську читальню Качковського, але й тут вкрай занедбав просвітню роботу. За словами з листа, «...стероризував людей, здеморалізував за півтора року так, що читальні нема ніякої (до Качк[овського] ніхто не хоче ходити ані читати!), люди стали йому наперекір запиватися, битися, процесуватися і т. д.

Взагалі, у нас кацапня піднесла чоло, розгорнула свою деструктивну роботу і страшенно шкодить народові на дорозі правильного поступу. Є се язва, яку хіба сам чортяка для народу руського придумав. Се зрадники, яких хіба ніяка нація не стерпіла б між собою. Нам поляки і сотної части не наносять такої шкоди, як кацапня. Се люди без чести, без совісти, і без всяких благородніших інстинктів. А прецінь є у нас ще люди, котрі їм улягають або думають о консолідації».

Наводжу ці слова як доказ принципово непримиренного ставлення П. Кирчіва до галицького москвофільства і як один із аргументів зазначеного припущення, що

москвофільські верховоди села, зокрема його парох, приклали руку до того, щоб позбутися несумісного з їхніми поглядами й опозиційно налаштованого до їхніх діянь учителя. Окрім прихильного ставлення до нього шкільного інспектора, вони знайшли підтримку у вищих владних чинників і доп'яли свого. Наче на підтвердження цього звучить рефлексія в листі про взаємодію влади і її польських функціонерів з «кацапами» в антиукраїнських акціях.

У 1905 році П. Кирчів уже працював у с. Ланчині (тепер Надвірнянського району Івано-Франківської області). Тут він написав «Школярський гімн», датований 4 серпня 1905 року і присвячений «о. Василеві Навроцькому, інспекторові шкіл народних» [6, Арк. 274]. Взорований на віршово-ритмічний лад і мелодію популярного в той час сокольського маршу («Соколи, соколи, ставаймо в ряди» Я. Ярославенка), бадьорий і гарно скомпонований «Школярський гімн» скоро набув поширення, друкувався в шкільних читанках і пісенниках, нерідко і без імені автора.

Десь на початку другої половини першого десятиріччя ХХ століття шкільна влада призначила П. Кирчіва управителем народної школи в селі Курники Яворівського повіту (тепер Яворівського району Львівської області). У 1940 році це село потрапило до території новоствореного радянськими «визволителями» військового полігону і як населений пункт перестало існувати.

У листі до брата Олекси П. Кирчів так характеризував це село: «Наша околиця – глуха, лісиста, рівна, піскова і низинна». Відраджуючи братові посилати до нього хвору дочку Мариню, вказував: «Така околиця робить здорового чоловіка задумливим, меланхолійним, тужливим, – а що ж казати о чоловіці хворім?.. Наша сторона належить до так званих **малярничних** (хворобливих), ...тут частими є такі річі, як тиф, шарлатина, коклюш і всякі недуги скірні не переводяться». Про «ласкаве» наділення посадою в цім селі не без іронії зауважує: «Там, у Львові, знали, де мене дати, не можучи мене законно покарати!»¹.

У листах згадував, що ніяк не може звикнути до цього місця праці і старається «за всяку ціну відси видобутися і пхатися десь тамтуди ближче гір»². Але змушений був тягнути воза там, де запрягли, і терпіти різні пакості шкільних зверхників. Так, у листі до брата Олекси від 25 березня 1909 року повідомляв, що цього року вже два рази мав службову перевірку («дисциплінарку») з приводу того, що як керівник школи хотів привести до належної дисципліни підлеглу йому учительку-польку. Учителю перевели в інше місце, але вона задля помсти затіяла судову тяганину з різними звинуваченнями і значними для нього фінансовими витратами [61].

У збережених листах простежується жвавий зв'язок з родиною, особливо корчинською, житейськими справами якої глибоко переймався і намагався всіляко допомагати. Не покидав і громадської культурно-освітньої роботи. Заснував у Курниках читальню «Просвіти» і був її незмінним головою аж до смерті. Його знали в Яворові і на Яворівщині як активного громадсько-культурного діяча. В некролозі на його смерть газета «Діло» зазначала, що покійний був «заступником голови політичного товари-

¹ Виписки зі збереженого фрагмента листа з Курників без дати.

² Виписки зі збереженого фрагмента листа з Курників без дати.

ства “Селянська рада” в Яворові і брав завжди дуже живу участь у політичній життю повіту. Не було майже ніяких зборів чи там віча в Яворові, на яким не явився би та не промовляв. Його промови робили спеціально на селян велике враження. Покійний був також одним з основателів Яворівської української гімназії і належав до всіх українських товариств у Яворові» [17].

Помер у Курниках 12 квітня 1916 року від плямистого тифу. У некрологах відзначалося, що багато натерпівся він під час війни¹. Докладніших відомостей стосовно цієї зауваги не маємо. А похорон так описаний: «Похорони покійного відбулися в Курниках 14 квітня при співучасті українського священства, інтелігенції з Яворова та повіту і місцевого населення. Над домовиною промовляв в церкві місцевий парох о. крилошанин Жолевич, який підніс великі заслуги Покійника, передовсім для місцевого населення. Відтак на цвинтарі прощав покійного іменем Яворівської політичної організації і товариства «Селянська Рада» адвокат д-р Роман Секела, який зазначив, що з покійним сходиться до могили праведник, котрий клав душу за свій нарід, зріс між ним і для нього безкорисно працював ціле своє життя. В імені учительства промовляв п. Онуфрій Власійчук. Представивши ціле трудолюбиве життя Покійника, жалів, що так скоро, в силі віку зійшов блаженної пам’яті Павло Кирчів до могили. Поховано Покійника серед плачу і ридання народу, якого був правдивим батьком і опікуном»².

На початку 90-х років минулого століття, коли відкрилася можливість побувати на території Яворівського військового полігону, у товаристві священника Української Греко-Католицької церкви в Яворові Петра Зеленоуха, наукового співробітника Інституту народознавства НАН України, уродженця цього краю Євгена Луня та ще кількох місцевих громадян автор цих рядків відвідав місце, де було колись село Курники – з надією, що може вдасться знайти якісь сліди по П. Кирчіву, бодай на цвинтарі. Однак полігон докорінно стер усе, що було пов’язане з буттям тут колишньої людини, – навіть могили. Там, де був цвинтар, о. Петро відправив панахиду. Так на місці загубленої могили Павла Кирчіва ми змогли помолитися і пом’янути Його Пам’ять.

* *
*

Окрім учительовання, громадської і журналістської діяльності, життєва путь П. Кирчіва була тісно пов’язана і з літературною творчістю – поетичною, прозовою, перекладацькою, а також зі збирацькими народознавчими зацікавленнями. Розпорошений у різних галицьких і буковинських періодичних та неперіодичних виданнях останніх десятиліть ХІХ – початку ХХ століть цей доробок залишається незібраним, невивченим і взагалі маловідомим. У науковій літературі маємо про нього лише окремі зауваги і загальні характеристики.

У згадуваній автобіографії для О. Огоновського П. Кирчів зазначив: «Кар’єру свою писательську розпочинав я, як звичайно, від поезії, однак мало що де друкував, хоч

¹ Некрологи були надруковані також у львівських газетах «Свобода» (1916, № 18), «Народне слово» (1916, 20.IV), чернівецькій «Буковині» (1916, № 20, 13.IV), «Українському ілюстрованому календарі “Просвіти” на рік 1917» (Львів, 1917).

² Діло. – 1916. – № 102 (20.IV).

збірка їх у мене є досить чимала». І ще такий штрих: «Стихи розпочав я ще писати в Деревни у брата Тимка, коли мене огорнув сум серед лінових рівнин за горами любими» [38]. Отож, уже в хлоп'ячі роки розганяв віршуванням тугу за рідними горами. Але в доданому до цієї автобіографії списку своєї друкованої письменницької продукції віршів значиться небагато. Чомусь не вказані і деякі такі, які вже були на той час опубліковані. Очевидно, самокритично ставився до своєї поезії, тому подав лише ті поетичні твори, які вважав кращими.

Першим у цьому списку фігурує вірш «Воскресна пісня» зі зазначенням у підзаголовку «Присвячую Іванови Франкови», надрукований у газеті «Буковина» за 1886 рік під псевдонімом «Павло Маланич». Це один із перших (якщо взагалі не перший) творів з присвятою І. Франкові. Незважаючи на те, що І. Франко своєю «строгою критикою» рукопису згадуваної поеми «Хлібороб» дуже охолодив поетичні амбіції П. Кирчіва, останній з юних років і до кінця життя з незмінним пієтетом і повагою ставився до нього, вважав його своїм духовним наставником і непорушним авторитетом. Виразні рефлексії такого ставлення звучать і в змісті вірша, в якому автор звеличує пробудження народу і його воскресну пісню.

Уже на початку своєї редакторської праці в «Буковині» надрукував у цьому часопису вірш, присвячений пам'яті Юрія Федьковича, – «Соловій. Грудка на могилу Ю. Федьковича», в якому також наголосив на головному завданні поета – будити народ і кликати його до праці та відстоювання свого рідного і своїх прав.

Виразною суспільною і культурно-виховною спрямованістю ідейного змісту відзначається й низка інших віршів, надрукованих у 80–90-х роках. Боєм і драматизмом звучить цикл поезій, у яких мовиться про вимушену заокеанську еміграцію галицького селянина, його безпросвітню працю на землі і злиденне напівголодне існування, недолю його дітей... і водночас райське, сите життя панів-нероб («Усі дивуються мені...», «От, діти, ми голодні...», «За що на мене кара?...», «Привіт білому гостеві»).

У збірці рукописів П. Кирчіва збереглися чорновий і чистовий автографи, мабуть, не друкованого його вірша «Сретик я?!», в якому висловив своє критичне ставлення до несправедливостей суспільного устрою:

Сретик я, бо мисль моя соколя
З-під світла в тьму глядить,
І зрить, кого гне кривда та недоля,
Та хто кого за чуб держить [6, арк. 293, 296].

Чимало віршів П. Кирчіва, що з'являлися на сторінках львівського гумористичного часопису «Зеркало» під псевдонімами «Павло Перчик», «Перчик», «Глум», «Кусіка», – відповідно до характеру цього видання було написано у розважальному плані – «для забави». Хоч непоодинокі з них заторкують і серйозні громадсько-політичні та культурні справи, висміюють, сатирично викривають несправедливі суспільні відносини, громадську інертність інтелігенції, москвофільське ренегатство, політичний опортунізм і прислужництво поневолювачам: «З теки Павла Перчика» («Зеркало», 1889, ч. 5), «Ми льояльні» («Зеркало», 1890, ч. 11), «Відкрите письмо до Амана Мардотєя» («Зеркало»,

1890, ч. 14), «Ідолопоклонникам» («Зеркало», 1892, ч. 10), «Скорпіони» («Зеркало», 1892, ч. 22) та ін. Навіть свою трансформацію вірша Ю. Федьковича «Дезертир» («Розстріляти мня ведете?») скомпопував так, що вона зазвучала як сатира на угодовство і зрадництво в політичному житті Галичини: «Silentium – хрунь має голос» («Зеркало», 1890, ч. 14).

Вірші П. Кирчіва нерідко грішать риторикою, публіцистичною оголеністю і поетичною недосконалістю, але в актуальній заангажованості ідейного змісту їм не відмовиш. Непоодинокі зворушують експресією і щирістю авторського настрою, відзначаються поетичною вправністю. Ось фрагмент із скарги селянина на свою долю і несправедливість суспільного устрою:

Я знаю, що не всі повірять та що мій жаль обернуть в гріх,
А той, що голоду не знав, що ситий все, хоч сам нероба,
Той висміє мене, така вже доля хлібороба;
Або ж сама судьба моя не робить з мене сміх?!... [31].

Вірш «Коляда руським родинам від Товариства “Просвіта” у Львові» відзначається урочистою святковістю і теплотою побажань українським родинам:

Щастя й гаразд Вам, мир в вашій хаті:
Най добро всяке спливає,
Наша родино, любенькі браті,
Най про все лихо й не знає,
Щоб недостатків не зазнавати:
Радуйся, радуй, руськая Мати! [60, с. 5].

Цей вірш кілька разів передруковували в різних часописах і шкільних читанках.

Добре вдавалися П. Кирчіву вірші для дітей, які публікували в журналі «Дзвінок» та інших часописах. Їм притаманні знання дитячої психології, грайлива образність і щирість, легкість і простота поетичного виразу з елементами звуконаслідування й алітераціями («Куряча пісня», «Сороки»).

Вірші П. Кирчіва не викликали якогось помітного відголосу в сучасній йому літературній критиці, зате більшу увагу останньої привернула його проза.

Одним із перших його друкованих прозових творів було гумористичне оповідання «Іван та пан (народна поговорка, написав Павло Маланич)» в газеті «Буковина» за 1886 р. Воно написане в дусі народних гуморесок про панську і «хлопську» правду та про різні смішні пригоди дотепного Івана-фірмана зі своїм паном у дорозі. У розважальному на перший погляд веселому сюжеті виразно зазначені і соціальні акценти: пансько-селянський антагонізм, згадка про руйнівні для селянина надмірні податки. Використовуючи народні оповідання про розбійників, автор не оминув нагоди зазначити, що останні «від багачів беруть, а бідним дають».

У своєму нарисі історії української літератури І. Франко згадав «одно оповідання» П. Кирчіва, надруковане в літературно-науковій збірці «Зерна», що була видана в Чернівцях 1888 року [71, с. 357]. Йшлося про оповідання «Мала похибка», яке розпо-

чиналося такими словами: «Один великий пан, з великою кишеною (кишені в нього були десять раз більші, як голова!), казав одному учителеві, що учителі – то хробачки, котрих кожний пан одною ногою роздавяти може. Та хто би цьому не вірив? Лиш оком зиркни на пана, то і без міри зробиш із нього 5 найгрубших учителів...» [22, с. 57].

Далі ця теза розкривається розповіддю про те, як сваволею одного з таких панів та його владних покровителів було цілковито знівечене життя сільського вїта і його сім'ї, який намагався чесно служити громаді і цим не вгодив місцевому можновладцеві. «Мала похибка» – це «помилково» приписані вїтові кошти громадських розходів – зловживання, через які було зруйноване його господарство і відбулося ув'язнення.

Автор назвав це оповідання в підзаголовку словом-новотвором «селівка». Очевидно, на означення його змісту – з сільського життя. Кілька оповідань з таким означенням бачимо і в його збірці «Бодаки», виданій у Львові в 1890 року [2]. Це оповідання «Голод», «Надія хлопська» і «Чудаки». Ще одне оповідання «Благополучно» в цій невеличкій збірці має підзаголовок «Подорожне дзеркало».

Означення «селівка» не прижилося в літературній термінології. І сам автор, як видно з його подальшої літературної практики, не відстоював буття цього новотвору. Але це слово, як і забарвлення мови творів непоодинокими бойківськими й іншими галицькими лексичними та фонетичними діалектизмами засвідчує намагання автора внести щось своє в літературний досвід.

«Картини» з галицького життя у збірочці «Бодаки» (це слово – бодак, літературне – будяк – також подане тут у бойківській діалектній формі [56, с. 62]) не припали до вподоби владі. Відразу після виходу з друку книжка була «skonфіскована», як зазначив П. Кирчів у списку своїх творів для О. Огоновського [34]. Про цю конфіскацію львівської прокуратури повідомляла газета «Діло» (1890, ч. 106, 24.V, с. 3 («Новини»)). Відомий український бібліограф Іван Левицький також зазначив при описі цього видання у праці «Матеріали до української бібліографії» (Львів, 1911, т. 3, с. 58, № 1251): «Отся книжочка заборонена в Австрії».

В українській галицькій пресі того часу промайнули згадки про авторське судове оскарження офіційної заборони книжечки «Бодаки» [див.: 13]. Однак, попри ці заходи, конфіскація не була знята. І публікація залишилася фактично невідомою в літературі. Про неї не знаходимо жодної згадки в літературно-критичних оглядах і в пізніших історико-літературних працях. Знаю тільки два збережені примірники цієї раритетної книжечки: один з колишньої бібліотеки Товариства «Просвіта» у Львові з дарчим написом автора, другий – з бібліотеки Наукового товариства ім. Шевченка, на обкладинці якого, до речі, також чиєюсь рукою зафіксований факт заборони. Нині обидва ці примірники містяться у Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника.

Конфіскації виданих книжок були не такими вже частими в конституційній Австро-Угорщині. То чим же викликала заборонну санкцію ця невеличка книжечка? В офіційному формулюванні її звинувачували в «порушенні громадського спокою». Але докладнішу відповідь дає хіба зміст самих оповідань.

Кожне з них відображає певні актуальні аспекти суспільного життя Галичини останніх десятиліть XIX століття. Домінуючою в усіх чотирьох «картинах», зокрема

в трьох «селівках», є тема селянського безталання з «маленькими нивками і великою нуждою», нестатками, голодними людьми, непосильними податками, лихварськими боргами, екекуторами та іншими лихами. Драматизм вихоплених з життя сюжетів поєднується з гірким гумором, іронією-сміхом крізь сльози, а нерідко і з їдкою викривальною сатирою, спрямованою проти винуватців суспільної несправедливості і зла: влади, яка турбувалася, головню, про благонадійність мислення і настроїв підданих монархії і закривала очі на їхні біди і потреби; чиновної братії, що з останнього обдирала селянина, розтринькувала, розкрадала мізерні крихти, виділені для порятунку вмираючого з голоду хлібороба; проурядової і так званої ліберальної преси, яка, воюючи з соціалістами й описуючи пишні розваги можновладців, не помічала щоденного драматизму життя простих людей тощо.

Змістом оповідань розкривається і смисл самої метафори, винесеної у заголовок книжки. Будяки – це «пани у високих кріслах» та ласа до легкої наживи згряя в «урядових шапочках», це панки-«демократи», що галасливо «вболівають за народ», а насправді залишають його беззахисним і безпорадним у лабетах злиднів, безправ'я і безпросвіття, це легіон сільських п'явок, лихварів, корчмарів, секвестраторів, що присмокталися до живого тіла трударя, випивають з нього рештки сил та руйнують його матеріально і морально.

Все це не белетристика, а відлуння, віддзеркалення того, що було і що насправді відбувалося в житті. Скажімо, оповідання «Голод» основане на враженнях, які виніс автор з охопленої цим лихом рідної Сколівської Верховини наприкінці 80-х років. Йому напевне належить і анонімно надрукована стаття «Біда в Скільщині» з підписом «Корчин 29 грудня 1889 р.», в якій ідеться про неврожай і голодування людності краю [57]. Мабуть, не випадковою була і близькість з цією публікацією датування оповідання: «Львів. 22 марта 1890» [2, с 27]. В оповіданні чітко наголошено, що народна біда спричинена не тільки стихійним лихом, але й злочинною безтурботністю і злодіяннями влади.

А таких непривабливих моментів, у яких влада могла пізнати себе і дії своїх функціонерів, які недвозначно звучали осудженням і обуренням, у «картинах» збірки чимало. Тому й зрозуміло, чому офіційні чинники побачили в цій скромній книжечці певну загрозу для «публічного спокою» і постаралися перепинити, перервати її дорогу до читацького загалу.

Актуальні суспільно-політичні і соціальні мотиви виразно відлунюють і в сюжетах інших оповідань, нарисів П. Кирчіва, що друкувалися в галицьких і буковинських періодичних виданнях – часто під різними псевдонімами й алонімами, розкритими в його листуванні. Низку своїх псевдонімів він розшифрував у листі-автобіографії до О. Огоновського. Зокрема, і підпис «П-о Полажин» під кількома оповіданнями у львівській газеті «Народна часопись».

Тут особливо вражає драматизмом оповідання «Божечку ласкавий, як страшно!» [15], в основі сюжету якого трагедія селянина, що, фанатично захищаючи своє право на шматок землі, помилково вбиває свого єдиного сина. Центральною постаттю оповідання «Чудна Парашка» [15] є бідна сільська вдова, яку безкарно кривдить нахаба-війт. Через надзвичайну доброту, безпорадність й уповання у всьому на Божу справедливість

її назвали «чудною». Недоля селянської сім'ї, в якій чоловік у п'яній люті жорстоко вбиває матір своїх трьох дітей, змальована в оповіданні чи, радше, невеликій повісті «Над йорданським прорубом» [14]. Говорячи про цей твір, О. Огоновський зауважив, що в ньому помітна схильність автора до сенсаційності сюжету [55]. Твір вражає моторошною трагедійністю.

Тут же історик української літератури згадав і кілька «картинок ідилічних, подекуди вдатних», що їх змалював П. Кирчів [55]. Мав, мабуть, на увазі передусім оповідання «Туркавши», яке в 1890 році було надруковане в журналі «Зоря» [24; 25; 28; 30]. Цей твір назвав й І. Франко у «Нарисі українсько-руської літератури» до 1880 р. (Львів, 1910, с. 338). У ньому справді чимало місця займають ідилічні описи природи погідного літнього ранку над Гнилою Липою. Автор виявив тонку спостережливість у змалюванні природного довкілля, добре знання його флори і фауни та пройняте ліризмом живописання. Герой оповідання – сільський учитель – на тлі цієї ідилії і власних любовних переживань не залишається байдужим до соціальної неволі селян. Його глибоко обурює легковажна «неточність» повітового лікаря («щепаря»), який змусив зібраних селян пів літнього дня чекати на його приїзд для проведення обов'язкового щеплення дітей, брутально познувався над невинною сільською жінкою.

Це оповідання особливо яскраво виявляє схильність П. Кирчіва-белетриста до ліричних рефлексій і філософських медитацій над проблемами буття і несправедливостями облаштування цього світу, впливами матеріальних і духовних чинників, природного і надприродного життя долі людини. В його сюжеті бачимо звертання до традиційних народних уявлень, вірувань, цитування народних пісень, віршів Т. Шевченка тощо.

У змісті деяких оповідань виразно проступає адресована селянському читачеві агітація до організованості, гуртування в «Просвіті», до поліпшення економічного становища шляхом розгортання кооперативного руху, закладання по селах громадських крамниць, удосконалення господарювання. Такою є, зокрема, оповідка «Завернув з дороги» [59], сюжет якої є одним із зразків такої агітаційної прози на користь самопомочі і самоорганізації сільських громад.

Оповідання «Найда» [12] – про пса, який вірно служив панові і кривдив простих людей та якого у відплату викинули на старість з двора, – прозора алегорія, пересторога тим, що прислуговують сильним цього світу і чинять шкоду іншим.

Живо, з добрим знанням і літературним хистом змальовані в оповіданнях П. Кирчіва народний побут і звичаї, в яких відлунюють етнографічні особливості його отчого краю і місцевостей, де він учителював. Так само пильною увагою до місцевих говіркових особливостей позначена і мова та побутово-мовленнєвий колорит персонажів його оповідань. Уважною авторською спостережливістю та реалістичною живописною виразністю відзначається оповідання «Соловейко» – з побуту типової єврейської родини галицького села [16].

З добрим літературним смаком і хистом написані особливо етнографічно-побутові образки «Святий вечір», «Великдень» і «От як петрували», сюжети яких основані на матеріалі з рідного села і навіть з автобіографічного родинного досвіду. У двох перших

оповіданнях традиційне відзначення у селянській родині і громаді найбільших християнських празників подано крізь призму сприйняття їх обрядового дійства дітьми.

Оповідання чи, властиво, нарис «От як петрували» може бути залучений до достовірних етнографічних джерел про традиційне відзначення на Бойківщині пастушого дійства на свято Петра і Павла.

* *
*

Спеціальної уваги заслуговує шкільна, педагогічна тема в громадсько-організаційній і літературно-публіцистичній діяльності П. Кирчіва.

Практичну учительську роботу він, як уже згадувалося, поєднував із організаційними заходами серед учительства на місцях з метою спільного захисту своїх професійних прав і соціального становища, поліпшення стану народної освіти, підвищення фахової підготовки сільських педагогів і залучення їх до просвітньої й громадсько-культурної діяльності серед народного загалу. Цим питанням були присвячені його виступи на різних учительських зібраннях, конференціях, а також у багатьох публікаціях у пресі, зокрема в органі Українського педагогічного товариства – журналі «Учитель», який з 1889 року виходив у Львові як двотижневик.

У своєму зверненні «До братів, учителів», надрукованому на перших сторінках першого номера «Учителя» за 1890 рік [64]¹ П. Кирчів говорив про завдання і роль трудівників освіти для піднесення добра свого народу і суспільства взагалі. І хоч, – зазначив він, – «нас не оцінено так, як би ми хотіли, нас не поставлено на той щабель, котрий нам посеред других кляс належиться», ми повинні робити все, щоб поліпшити долю і піднести культурний рівень нашого народу. Наголошував, що учительство повинно стати впливовою суспільною силою, має об'єднуватися в товариства і гуртки та піднімати свою освіту, бо «не може бути добрим учителем той, хто сам по скінченню своїх фахових студій далі нічого не читає і не учиться».

Концепт важливої суспільної ролі учителя, зокрема українського, є домінантною ідеєю вірша П. Кирчіва «Просвітителям» [68, с. 2].

На сторінках «Учителя» та інших видань П. Кирчів виступав зі статтями, оглядами на педагогічні теми, друкував нариси й оповідання з життя сільської школи, учителів і учнів, основані зазвичай на досвіді його власної педагогічної праці. Як видно з цих публікацій, він уважно стежив за тим, що робилося в сфері шкільництва в Галичині, в Україні взагалі і в інших країнах. У полі його уваги був розвиток європейської педагогічної думки, кращі здобутки й ідеї якої пропонував і намагався освоїти та розвинути на українському ґрунті.

Особливу увагу звертав на питання виховання і навчання дітей та молоді у школі й сім'ї, забезпечення їхнього фізичного і духовного розвитку та достатньої підготовки до практичних життєвських потреб і функцій. Вважав дуже важливою з цього погляду, крім цілеспрямованої в цьому напрямі роботи вихователя й учителя, роль самостійного читання дітей. Тому вже у зв'язку з першим роком видання заснованого у Львові 1890 року журналу «Дзвінок» для дітей і юнацтва вважав за потрібне відгукнутися

¹ Це звернення передруковане і в «Учителі» за 1902 р. (ч. 1, с. 3-6).

статтю «Лектура для молоді», в якій дав критично-аналітичний огляд надрукованих у цьому виданні матеріалів [66, с. 67–70; 67, с. 120–123; 65, с. 200–204].

Зразковими з виховного погляду назвав, зокрема, вміщені в журналі твори Леоніда Глібова, Бориса Грінченка, Олени Пчілки, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Івана Франка. Вперше опублікованого тут «Ліса Микиту» так, приміром, оцінив: «З більших праць містить “Дзвінок” “Ліса Микиту” в переробці славного нашого писателя Івана Франка. Під кожним поглядом високо артистична тота праця, легонька складом стиха, плавна природною ритмікою і римом, розкішна і гармонійна в слові, – вийшла окремою книжкою і стала цінним набутком в руській літературі. Імена звірят, які надавав перекладаць в руській переробці і щасливо дібрана форма надають цій переробці ціху індивідуальної оригінальності твору. Словом, “Reinecke Fuchs” в переробці Франкового Ліса Микити під кожним взглядом – знаменита річ!» [65, с. 203]. Це фактично перший у критиці відгук про цей твір І. Франка.

Але головне місце в згаданій обширній статті посідають теоретико-методологічні судження, пов’язані з обговорюваною темою. Автор наголошував, що виховання і навчання не можуть бути самоціллю – лише для того, як звичайно вважається і підкреслюється, – щоб бути моральним і грамотним, «ученим», «стати добрим і пожиточним членом суспільства, громадянином краю і держави з почуттям громадянських обов’язків». Особливо важливим є, щоб навчання, освіта полегшили життя людині, допомагали, як у Америці, прийти до добробуту, хоча б «роздобути собі кусень хліба»: «Школа, як і всяка наука, повинна відповідати потребам конкретного життя, щоби притягала до себе маси, які борються за своє існування тяжкою працею; **повинна учити способів легшого здобування засобів для екзистенції**» (виокремлення шрифтом автора. – *Р. К.*) [66, с. 67–68].

І виховання має бути не заради абстрактної моральності і щоб підготувати покірного законопослушного обивателя, а передусім для формування свідомого, критично мислячого громадянина, здатного відрізнити правду від неправди, моральне від неморального, усвідомлювати, що «кожний чоловік **має право жити** і має право жадати від суспільности, щоби дозволила йому добувати собі чесним способом средства до життя» [66, с. 68].

Саме в цьому напрямі, як зазначив автор, повинна бути побудована вся виховна шкільна система, якої має дотримуватися учитель: «Не дресувати дівка, а розвивати в нім самосвідомість, здоровий розсудок; не мучити його над зазубрюванням і плавним рецитованням зладжених на одне копито моралістичних коників..., а розширювати круг його відомостей матеріалами практичними, потрібними в житті; запізнавати з тим, з чим він не раз зіткнеться або об що спотикнеться, щоб до цього підготуватися; випосажувати дівка, оскільки це лиш можливо, завчасу в школі правдиво моральними засобами, щоби міг вибороти собі і забезпечити кусник власного хліба» [66, с. 69].

Найважливішим завданням школи вважав навчити її вихованців самостійно мислити, застановлятися над питаннями життя, без чужої принуки «судити, розсуджувати, робити заключення і рішати». Тільки таким способом можливе, на думку автора, по-

ступове формування «свідомого, морального чоловіка». І в цьому напрямі повинно бути зорієнтоване також позашкільне читання молоді [66, с. 69–70].

У своїх педагогічних роздумах автор має на увазі передусім реальний стан і потреби української школи й української молоді. Не маючи можливості говорити прямим текстом, усе ж досить виразно розвивав думку, що від недостач і хиб казенного шкільництва суспільство повинно своїми силами і засобами рятувати «бодай будучі покоління», дбати про піднесення рівня освіти своєї молоді, формувати її характер, волю, мораль, готувати до активного і свідомого життя.

Ці дидактичні концепти П. Кирчів обґрунтовував не тільки даними педагогічної практики, а й досягненнями новочасної європейської педагогічної думки і психології. Наскільки він був заглиблений в осмислення цих питань свідчить, наприклад, його студія «Сучасна психологія» [44], в якій, покликаючись на праці авторитетних європейських учених, простежив шлях розвитку психології від метафізичної складової філософії до дуже важливої самостійної наукової галузі з раціональним позитивістським спрямуванням. Звернув увагу, що емпіричні й теоретичні дані цієї науки дають мотивації для усунення застарілих методів шкільної практики навчання і виховання, суттєвого удосконалення її, особливо у сфері духовного розвитку дітей та поліпшення змісту шкільних підручників.

До напрацювань новочасної педагогічної науки, психології і фізіології П. Кирчів часто звертався і в інших своїх статтях, пов'язуючи їх з актуальними реаліями галицького шкільництва, зокрема стану шкільної освіти в українському селі. Він констатував шкідливість для фізичного розвитку дітей поширеного в сільських школах навчання письма на графітних табличках, вказував, що в здебільшого темних шкільних приміщеннях писання на темних табличках призводить до надмірного напруження ока дитини й ослаблення очного нерва. Крім того, таблички негативно впливають і на якість письма учнів [45].

Тут і в низці інших своїх публікацій він наголошував, що школа в жодному разі не має спиняти розвиток фізичних сил дитини, шкідливо впливати на формування її духовності. Особливу увагу звертав на початкову освіту, яка не повинна робити труднощів дитині, відлякувати її від школи, учителя, а, навпаки, має стати для неї максимально привабливою і цікавою. У цьому зв'язку категорично заперечував будь-яке насильство над дитиною, її лякання і фізичне покарання.

Добрі знання з психології дали можливість П. Кирчіву фахово проаналізувати специфіку навчання і педагогії у львівському «заведенні» (школі-інтернаті) для сліпих [42]. Він звернув увагу, що незрячість впливає на душевний стан дітей, розвиває їх особливу чутливість і вразливість, незвичайну пам'ять й інтелектуальність, та що ці якості повинні бути конче враховані в системі навчання і виховання цього закладу. Наголосив, що цивілізована Європа, яка кидає величезні ресурси «в ненаситну пашу мілітаризму», мала б більше старатися для полегшення долі калік та інших нещасних людей.

У статтях і дописах П. Кирчіва, які друкували в галицькій пресі здебільшого з псевдонімами й анонімними підписами, мовилося про різні недоліки в сільському шкільництві, владні порушення шкільного законодавства, невлаштованість навчальних

приміщень, приниження і кривдження учителів. Не залишаються поза увагою автора і факти легковаження учителями своїх обов'язків стосовно сумлінного навчання дітей та піднесення просвіти й свідомості сільських громад. У кореспонденції «Зі Скільського», надрукованій з підписом «Колиоко» (один з псевдонімів П. Кирчіва) у демократичному двотижневику «Gazeta Naddniestrzańska» (виходив з 1884 року у Дрогобичі, містив матеріали польською і українською мовами), розповідав про конфлікт громади з учителем, який тримає з панським двором, зверхньо ставиться до селян й ігнорує місцеву читальню «Просвіти». Село і учитель не названі, але зі змісту видно, що йдеться про ситуацію в рідному селі автора – Корчині [23].

У цьому ж виданні П. Кирчів писав про незадовільне обладнання приміщень сільських шкіл, низький стан фахової підготовки деяких учителів, мізерну оплату учительської праці, про потребу оживлення діяльності сільських шкільних рад, які повинні істотно впливати на роботу школи і за наданими їм повноваженнями можуть навіть домогтися заміни учителя, який негативно зарекомендував себе в очах громади [53; 75].

У листі до І. Франка від 30 жовтня 1896 року прихильно відгукнувся про статтю Бориса Грінченка «Яка тепер народна школа на Україні», надруковану в журналі «Житє і слово» за 1896 рік (т. 5, книга 4 і 5), критично зауваживши при цьому, що погляди і висновки автора про виховання «не зовсім щасливі і надто залежні від західних теоретиків, зокрема Дістервега і Фіхте» [46, с. 419–420].

Шкільні теми й ідеї він розвивав та ілюстрував у сюжетах своїх оповідань і нарисів. Усі вони основані на реаліях шкільного життя в Галичині останніх десятиліть ХІХ – початку ХХ століть, на власному досвіді сільського учителя автора і його колег. Головними героями цих творів є здебільшого учень – сільська дитина і учитель. Белетристична трансформація реального подійного і прототипного матеріалу сюжетів зазвичай охоплює їхнє відповідне психологічне насвітлення та поєднання з певними виразно зазначеними суспільно-політичними світоглядними засадами і педагогічними поглядами. Домінантними в них є демократична позиція автора і його сповідування передових педагогічних постулатів. У них багато автобіографічного, багато типових моментів з побуту, переживань і настроїв сільської дитини.

Головно, крізь призму сприйняття дитини малює початок її шкільного життя в оповіданні «Чого я ішов до школи». У центрі твору сільський хлопчина, якому минуло шість років і який дуже боїться школи. Але вже перший шкільний день з ласкавим і мудрим «професором» (учителем) подолав його упереджений страх, він полюбив школу, свого учителя і конче хоче пізнати ту правду, за яку замучили Ісуса Христа.

Наголошувані в статтях на педагогічні теми думки про особливу вразливість дитячої душі і потребу учителя відповідно зважати на це та спрямовувати розвиток уяви учнів у потрібне русло, не допускаючи перевантаження і загострення її надзвичайними враженнями та переживаннями, яскраво проілюстровано сюжетами його белетристичних творів. В оповіданні «Лихі духи» він показав шкідливий вплив на духовний і фізичний розвиток дитини гіпертрофованих уявлень про духів. Школярник настільки перейнявся роздумами про духів, настільки болісно переживав свій дрібний проступок, що важко занедужав.

У «психологічному образку» «Він помер» туга за померлим під час пошесті в селі товаришем і хворобливі уявлення про зустріч з ним у потойбічному світі призводять до важкої недуги хлопчика і смерті.

Гарний психологічний малюнок сердечного приятелювання двох школяриків накреслений в оповіданні « $7 \times 9 = ?$ ». Сюжет розвиває й ілюструє думку про потребу пильної уваги вчителя до духовного стану учня й недопустимість грубого ставлення до нього, зокрема фізичного покарання.

Цикл новел «Шкільні образки» фіксує типові епізоди з життя сільської школи. Автор показав недовір'я селян до школи і неохоче посилення до неї своїх дітей, намагання всілякими способами «відкрутитися» від цього обов'язку. Розповів про невеселий початок кар'єри молоденької учительки з міста в сільській школі, невміння оволодіти увагою учнів та про те, як досвідчений і доброзичливий старший колега уміло виручає її з того клопоту.

Шкільні оповідання П. Кирчіва відзначаються цікавими реалістичними сюжетами з відображенням у них характерних реалій з життя галицької сільської школи, учителів і учнів. З особливим психологічним заглибленням автор змалював малих героїв своїх оповідань – школярів. Він добре знав побут сільської дитини, розумів її душу і як педагог та літератор намагався оберегти її від ударів лихих обставин життя і невмілих педагогів. Його письменницька схильність до психології дитинства добре виявляється і в невеличкому образку «Ластівка».

А на загал, варто зазначити, що статті і розвідки П. Кирчіва на шкільні й педагогічні теми, його публіцистичні виступи про стан народної школи в Галичині і становище сільського учителя, а також белетристичні конотації цієї тематики – це достовірний і цінний пізнавальний матеріал до опрацювання історії українського шкільництва в Галичині. Вже навіть на основі побіжного ознайомлення з цим матеріалом дослідник небезпідставно зарахував П. Кирчіва до «представників демократичної педагогічної думки» своєї доби [1, с. 80].

* *
*

Майже цілковито невідомою залишається діяльність П. Кирчіва як перекладача з чужих літератур. Висвітлення цієї частини його творчої біографії утруднене, головню, тим, що переклади з інших літератур друкувалися здебільшого в українській галицькій періодиці дуже часто без підпису перекладача або позначені псевдонімами чи криптонімами. Приміром, його переклад популярної свого часу повісті «Задля святої землі. Стежка перед хатою» польського автора Ігнація Мацейовського (псевдонім «Север», 1839–1901) була спершу надрукована 27 подачами у львівській газеті «Народна часопись» (1891, чч. 72–108) без зазначення перекладача. Ім'я останнього оприлюднене щойно в книжковому виданні української версії цього твору [62]. Окремою книжкою вийшов і переклад П. Кирчіва повісті польського письменника Каєтана Абгаровича (псевд. «Абгар Солтан», 1856–1909) «При стрілецькій ватрі» [63]. Попередньо цей переклад також друкували в «Народній часописі» (1891, чч. 245–265, 15 подач).

Низку перекладів вказав П. Кирчів у списку своїх друкованих праць, доданому до цитованої автобіографії для О. Огоновського. Це, зокрема, новели угорського письменника, співця національно-визвольної боротьби Мора Йокаї (1825–1904) «Партія шахів» і «Вернувшись домів», надруковані в «Народній часописі» в 1891 році (відповідно чч. 178–179 і 241–244). Переклад першої підписаний криптонімом “Н. Н.”, а другої – згадуваним псевдонімом «П. Полажин». Ніяк не підписаний вказаний у цьому списку переклад оповідання «Яблінка» Жіля Лерміна («Народна часопись», 1891, ч. 75).

На основі згадок у листуванні встановлено переклади П. Кирчіва оповідання класика французької літератури Альфонса Доде (1840–1897) «Коза Сегена» («Діло», 1893, ч. 150), новели відомого норвезького письменника Бернсона Бернстіерна (1832–1910) «Загадка» («Діло», 1893, ч. 51), оповідання визначного російського письменника Володимира Короленка (1853–1921) «Ніч перед Великоднем» («Діло», 1892, ч. 67).

Є відомості про переклади П. Кирчіва оповідань класика чеського письменства Яна Неруди (1834–1891) «Сільський музика» і «В гостинниці». Але встановити точно, коли і де вони друкувалися, поки що не вдалося.

В інформації для О. Огоновського П. Кирчів зазначив, що разом з братом Богдаром переклав з німецької мови оперету «Бідний Джонатан» австрійського композитора Карла Мілльокера [35]. Наприкінці 1892 року цей твір був поставлений на сцені українського галицького театру [див.: 74, с. 102–103, 112]¹. Напевно для українського театру орієнтував П. Кирчів і переклад відомої драми «Нора» Генріка Ібсена (1828–1906), з якого серед його рукописних матеріалів зберігся лише заголовний листок: «Нора або Лялькаря. Дія в трьох відмінах Генрика Ібсена, на руське перевів Павло Кирчів» [9].

Згадаємо і дотепне оповідання П. Кирчіва «Буквар на страшнім суді», скомпоноване, як він зазначив у підзаголовку, в дусі німецького гумориста Моріца Сафіра (1795–1858) [21].

Названо і згадано далеко не все з перекладацького доробку П. Кирчіва. Докладний перегляд української галицької преси останніх десятиліть ХІХ – початку ХХ століть напевно розширив би відомості стосовно цієї теми. Дивно, що дослідники українського перекладу залишають поза увагою не тільки праці П. Кирчіва в цій царині, але й багатьох інших перекладачів і взагалі великий відповідний матеріал на сторінках української галицької, буковинської і закарпатської періодики, який досі не має навіть належного бібліографічного обліку.

Свого часу критика звернула увагу на переклади П. Кирчіва – навіть, можна сказати, більшу, ніж на його оригінальні писання. У повідомленні газети «Діло» (1892, ч. 18) з приводу появи українською мовою повісті «При стрілецькій ватрі» відзначено «добрий переклад» цього твору Павлом Кирчівим, який він «присвоїв нашій літературі».

У відгуку відомого українського галицького культурно-громадського діяча і літератора Василя Лукича (Володимира Левицького) на переклад повісті Севера «Задля святої землі. Стежка перед хатою» наголошувалося, що це один з найкращих творів польського письменника і що його український переклад «вийшов гладкий і старанний, мова (при узглядненню навіть локального провінціалізму – мазурського) – чиста і

¹ Цей автор вказує лише на одного перекладача («...у перекладі Кирчова» – с. 102).

цих матеріалів, зазначив, що від мами записав оповідання про панщину і може зібрати матеріали про дрібну, так звану «ходачкову» шляхту та ін.

В архіві І. Франка зберігся запис П. Кирчіва кількох українських пісень з позначкою «від Юлії Маланич з Вирова» і датуванням 1881 року [32]. «Маланич» – один з псевдонімів П. Кирчіва. Хто така Юлія Маланич з Вирова (тепер село Кам'яно-Бузького району Львівської області)? У 1881 р. П. Кирчів ще навчався в учительській семінарії і з біографічних даних не відомо, як він міг тоді побувати в цьому селі, і де зустрів Ю. Маланич, прізвище якої використав згодом як псевдонім. Це залишається нез'ясованим.

Важливіше те, що, надсилаючи І. Франкові записи пісень, вважав потрібним подати відомості про їхнє походження. Це цікаві варіанти відомих баладних сюжетів: «Зайди, зайди, місяченьку за нову комору» (милий намовляє милу відсунутися від нелюбого чоловіка, щоб убити його), «Ходжу, нуджу та й думаю, що далеко любку маю», «Гей, попід гай, попід гай, зелененький, Там збирала дівчинонька льон дрібненький» (дівчина просить не віддавати її за пияка), «Там під лісом, там під лугом, оре милий новим плугом», «Гей, чабане, чабане! Файні коні маєш. Чом не сієш, не ореш? На що їх тримаєш?», «Гей там козак по Самбори ходи, кониченька за поводи води», «Там дівчина на гриби ходила, В темнім лісі, в гаю заблудила» (дівчина приносить козакові його дитину).

У листі, датованому 30 грудня 1888 року, інформуючи І. Франка про зібрані під час редакторства в Чернівцях відомості про Ю. Федьковича і свої літературні праці останнього часу, які нема де друкувати, додав: «Маю також деякі матеріали етнографічні і економічні з життя буковинського і гуцульського народа, – також не знаю, що з ними робити. Хіба по-польськи писати» [32].

Етнографічні і фольклористичні записи посилав І. Франкові, який у непоодиноких місцях своїх праць використовував їх і згадував ім'я збирача. Приміром, у розвідці «Кошут і кошутська війна» І. Франко навів українську пісню про цього одного з керівників революційних подій в Угорщині 1848–1849 років, зазначивши, що текст цієї пісні записав П. Кирчів у Корчині 1881 року [20]. Його записи народних паремій використав І. Франко і в своїй знаменитій праці «Галицько-руські народні приповідки» (Львів, 1901–1910). Про причетність записів П. Кирчіва згадано і у відомому словнику Є. Желехівського [50].

Збережені матеріали засвідчують, що в народознавчих зацікавленнях найбільше привертала увагу П. Кирчіва пісні. Він записував різні їхні види і жанри, цитував у своїх творах, покликався у статтях і виступах.

В архіві зберігся рукопис незакінченої статті П. Кирчіва про українські народні пісні, їх прикметні особливості і надзвичайно важливу роль у національній історії і культурі. Починається оптимістичним епіграфом, взятим із народної словесності:

Ой велика руська мати,
Годна біду поконати.
Народна пословиця.

І далі: «Русин і пісня, – то тіло і душа, то живий організм і його психічний прояв. Ті два поняття так тісно поєднані з собою, що, нагадавши русина, годі забути о його пісні. Як

далеко сягають етнографічні границі великої України-Руси, так широко гомонить по полях та сіножатях, по оборях та по хатах в кожній порі року і дня мелянхолійна руська пісня: чи то при тяжкій мозольній праці, чи в часі випочинку, чи в свята, чи при нагоді важніших родинних подій та обрядів. А пісня тотя тужлива та солодка і тиха, як натура руська, як тотя грудь благородна і гуманна, що пісню на цей світ создала, а сумна та жалісна, як руська доля, що “стоїть над водою, та втирає си чорні очи хустков шовковою...”» [8].

Особливо захопили П. Кирчіва коліскові народні пісні. Зі згадок у листуванні та в інших друкованих і рукописних матеріалах видно, що він мав намір підготувати окремих збірник українських коліскових пісень. Для цього не тільки сам записував цей вид народної пісенності, але й заохочував інших збирачів фіксувати його зразки, випишував їх з різних друкованих джерел. Головно, на коліскових піснях він робив наголос у відозві, надрукованій у «Буковині» 1888 року (ч. 5, 13 березня, с. 8): «До руських красавиць-патріоток, до любителів народної літератури руської удаємося з гарячою проською, щоб зайнялися ласкаво збиранням людських пісень коліскових, які звичайно співають мами або няньки при колісці над присипляючими дітьми. Ласкавим збирателям, котрі нам свої збірки пришлють, не залишимо висказати прилюдної подяки або на жадане за відповідне число здібних пісень, вислати нагороду в книжках».

Уже через місяць у 7 числі «Буковини» (за 14 квітня, с. 7) писав: «На відозву нашу, поміщену в 5 числі “Буковини”, зглядом збирання народних пісень коліскових, прислали нам свої збірки з Буковини Вп. панна Євгенія Ярошинська з Брідка і панна Л. Н. з Чернівців; Вп. панна Ц. Бурачинська з Криворівні і п. Сікорський з Відня, за що їм на сім місці сердечну складаємо подяку! Декотрі з тих пісень у збірничках Вп. пп. Ярошинської і Бурачинської суть дуже красні і цінні». Як приклад навів одну з пісень, яку записала Є. Ярошинська в селі Брідку на Буковині, в якій виразно відлунює дійсність панщизняного часу. Висловив сподівання, що «ся співаночка заохотить не одну руську красавицю до збирання тих народних скарбів коліскових».

Тоді ж, у листі від 20 березня 1888 року писав Є. Ярошинській: «В таких іменно піснях скривається цінний скарб народної жіночої поезії, бо ж у них найкраще відданий весь трепет гарячого материнського серця, повного святих чувств любові до своєї ніжної слабосильної дитинки» [цит. за: 10, с. 15]. Він просив адресатку, щоб вона зацікавила й інших збиранням коліскових пісень. А в листі до неї від 29 червня 1890 року ще і ще наголошував на цій темі: «Сам не знаю, якими словами начати Вам дякувати за прислані мені колісанки, за ці надцінні перли народної музи, якими Ви мене отсе обдарували. Велике спасибі Вам і Вашому таланові, що якраз без втоми та без знеохоти взялись Ви так широко до сеї важної, хоч вельми трудної праці, із-під намулин часу відтрібувати скристалізовані народні сльози злиднів і недолі в надцінні жемчуги... Знаючи Ваші попередні заходи і щирі труди в тім напрямку, бачачи великі добутки тих заходів, я можу широко і без облуди сказати: “Честь і слава Вам, Вашому таланові і Вашій невпинній праці!.. Із поміж зібраних мною колісанок Ваші найкращі”» [10, с. 15–16].

Це були дуже важливі для молодого двадцятилітнього української буковинської письменниці і початкуючої фольклористки слова підтримки і заохоти до праці.

У збірці П. Кирчіва коліскових або, як він ще називав, «присипних» пісень [5],

окрім його власних записів і згадуваних записів Є. Ярошинської, Ц. Бурачинської, збереглися також фіксації Марії Попович з Чернівців, Анни Павлик з Косівщини, Наталії Бондарівни з Свистільників, «Марійки В. в Тлустім», Касі Шереметової (в Руднику Люцькім коло Лопатина), Вероніки Недопитальської, М. Рихвіцького. Нерозкритими залишаються ініціали збирачки «панни Л. Н. з Чернівець».

Варто додати, що П. Кирчів переписував ці матеріали, робив спробу їх групування за змістовими мотивами.

Підготувати і видати збірник українських народних колискових пісень йому не вдалося. Але його ініціатива щодо збирання матеріалу для такого видання і його колекція записів пісень цієї тематики це, без сумніву, вартісне напрацювання в українській фольклористиці. Його ім'я має підставу і має право бути згаданим у передісторії видання, яке зроблено щойно в новітній час у відомій академічній серії «Українська народна творчість» [11].

* *
*

Діяльна причетність П. Кирчіва до сучасного йому українського суспільного і культурного життя зафіксована в його дописах до газет, виступах на різних зібраннях, вічах, публіцистиці, статтях, рецензіях. Частково про це, зокрема стосовно суспільно-політичних і освітніх питань, уже згадувалося. Тут додамо ще деякі зауваги до його літературно-критичних і загальнокультурологічних виступів.

Особливо часто звертався у своїх працях до творчості Т. Шевченка, вважав його зразком народного поета, виразником дум і сподівань поневолених та знедолених людей, захисником їхніх прав. У збірці рукописів П. Кирчіва збереглися його виписки поезій Шевченка, зокрема густо записані з обох боків 3 аркуші текстів із празького видання творів великого поета України (1876 року) [9].

На основі зібраного матеріалу під час редакторської праці в Чернівцях додав істотні фактологічні й інтерпретаційні штрихи до біографії і характеристики творчості буковинського «Соловія» Юрія Федьковича [див.: 48].

Як високий зразок служіння письменника і громадського діяча своєму народові і загальному суспільному прогресу проходить у писаннях П. Кирчіва І. Франко. З ним він намагався бути співзвучним у своїх засадничих суспільних і естетичних ідейних концептах. Навіть у час офіційних гонінь на І. Франка він не вагався заявити про свою солідарність з його позицією. У сатиричному оповіданні «Благополучно» зі збірки «Бодаки» (1890) в іронізованні над панічним страхом австрійської влади перед імпортом російської революції сучасники недвозначно прочитували алію до подій літа 1889 року, пов'язаних з арештом І. Франка та М. Павлика враз із молодими членами Київської «Громади» Сергієм Дегеном та його юними сестрами, які приїхали до Галичини на екскурсію і відпочинок: «Головних ворохобників: двох революціонерів і трьох москалів замкнули на колодку і годують пшеничним хлібом, лущеном фасолем і дають читати набожні книжки; а їх небезпечних провідаторів – півтора-москальки, що говорили по-російськи, по-німецьки та по-французьки, грали на фортеп'яні і ходили купатися в гори, дадуть до дому поправи, межі проститутки. Скоро стане трошка

холодніше і сонце перестане пражити голови, пустять їх на волю, а для безпеки перед заворушеними людьми, вишлють їх під ескортою аж за границю нашої загроженої революцією вітчизни» [2, с. 14–15].

У статті про українського письменника Леоніда Глібова [41] високо оцінив його літературну творчість і громадсько-просвітню діяльність у Чернігові. Особливо відзначав його важливу роль у розвитку української літературної байки і як автора талановитих творів для дітей (поезій, віршованих казок, загадок і відгадок), у яких прищеплював юним читачам любов до природи, рідного краю, мови, вчив їх шанувати працю, наполегливо набувати знання і пізнавати навколишній світ. Як педагог, автор статті високо оцінив дидактичний смисл творчості Л. Глібова.

До столітнього ювілею народження одного з діячів українського національно-культурного відродження в Галичині – поета і прозаїка Миколи Устияновича П. Кирчів виступив зі статтею, в якій висловив цікаві думки про нелегку і непросту долю цього письменника і особливості його творчості [40]. Тут автор статті навів вартий уваги епізод про те, що син поета, відомий український художник і письменник Корнило Устиянович був притягнутий до судової відповідальності за те, що в написаному ним образі страшного суду в одній із церков у зображенні серед грішників, які там караються, пізнав себе місцевий можновладний шляхтич.

Перу П. Кирчіва належить розповідь про священника Івана Волянського, який після закінчення теологічних студій у Львові і недовготривалої священничої праці в Галичині уже на початку української еміграції до Америки виїхав за океан для духовного обслуговування вірних Греко-Католицької церкви. Завдяки великій подвижницькій праці, талантові і послідовній вірності покликанню він зумів зорганізувати українську громаду в Америці і налагодити в ній надзвичайно потрібну релігійно-духовну і культурно-просвітню роботу [54].

Заслуговує уваги обширна стаття П. Кирчіва «Народний театр» [26]. Значна частина її тексту присвячена загальним судженням автора про місце і роль народного театру як «дзеркала життя народу, його почуття, стремління, бажань і всіх прикмет індивідуальних, якими будь природа, будь суспільні відносини його наділили»; про специфіку впливу театрального мистецтва на психіку людини, її виховання і піднесення загального культурного рівня. Але увесь виклад не залишає сумніву, що автор має на увазі передусім український галицький театр, зокрема, коли говорить про велику відповідальність у доборі репертуару і писанні п'єс для театру з наголосом, що твори лише для забави публіки не повинні мати місця в народному театрі, що постанови п'єс на сцені мають бути добре опрацьованими і з мистецькою грою акторів.

А взагалі в усіх цих авторських міркуваннях про головні завдання народного театру, покликання його бути «відкритою книгою життя для всіх – і письменних, і неписьменних», і в ній повинно бути показане те, що має «якнайбільшу вартість», передусім життя того народу, для котрого повинна сцена служити, – виразно вчувається переклик з думками і головними положеннями статей і рецензій І. Франка стосовно українського галицького театру, його засадничого постулату про театр як «школу життя».

У кінцевій частині статті вже конкретно мовиться про досвід і реальні умови праці українського галицького театру і його творчих працівників.

Відгукувався П. Кирчів і на появу потрібних господарсько-економічних та історико-краєзнавчих публікацій. Позитивно оцінив видані в популярній серії «Просвіти» книжечки про першодрукаря Гутенберга та вченого і політичного діяча Джеймса Горфільда, а також дитячої ілюстрованої книжечки «Для забави» [39]. Вказував на потребу нести в народний загаль наукові знання з різних галузей, але подавати їх простою і зрозумілою мовою.

Питанням методики і стилістики популярних видань для загалу приділив значну увагу в рецензії на нарис про село Карлів (від 1947 року село Прутівка Снятинського району Івано-Франківської області), надрукований у газеті «Батьківщина» в 1890 році і виданий окремою книжечкою [43]. Рецензент вважав доцільним такий спосіб поширення і донесення до широкого читача потрібних знань. У цьому разі – про село, яке було у крайньому матеріальному і моральному занепаді, розоренні пияцтвом і лихварством, а завдяки цілеспрямованій наполегливій праці й організаційному талантові свого пароха – піднялося і невинно просувається дорогою розвитку. П. Кирчів радив якнайширше популяризувати цей досвід, оскільки він потрібний дуже багатьом галицьким селянам. І подібні отцеві Воеводці, віддані своєму народові священники їм надзвичайно потрібні.

Питання залучення українського духовенства до просвітньої діяльності особливо серед сільського простолюддя, до вирішення актуальних економічних і моральних проблем українського села та щодо підготовки таких ідейних демократично і патріотично налаштованих священників порушував П. Кирчів у непоодиноких своїх виступах і белетристичних творах.

* *
*

І ще деякі зауваги про архів П. Кирчіва, матеріали якого використані в цьому нарисі. Сьогодні – це особистий фонд його імені під № 153 Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України – всього 500 аркушів [див.: 57, с. 68]. Становить дві папки (1 і 2), перша з них містить 20 справ (№ 1–20) і друга – 11 справ (№ 21–31). Матеріали у справах згруповані за жанрово-тематичним принципом.

Погрупування й опрацювання цього фонду відбулося вже в теперішньому Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. А потрапили сюди ці папери з колишнього архіву Наукового Товариства ім. Шевченка. Хто і коли передав їх до Товариства – немає точної відповіді. Очевидно, що після смерті П. Кирчіва це зробила дружина покійного або хтось із наближених до нього осіб. А оскільки це був військовий і післявійськовий тривожний час, то й поступлення рукописів П. Кирчіва до НТШ могло відбутися зі зволіканням, під час якого не обійшлося без певних утрат із цієї рукописної спадщини. Мабуть, у той час якісь приватні руки «пригорнули» і невиявлені досі листи І. Франка до П. Кирчіва. Явну втрату частин і фрагментів рукописів написаних праць засвідчують і збережені матеріали.

Що міститься в цих матеріалах? Це здебільшого рукописи недрукованих віршів, прозових творів, статей, різні авторські робочі замітки, записи і переписи народних пісень та інше. Так, у справі № 1 бачимо гарно написане оповідання «Бісик», на жаль,

без кінця – один із творів П. Кирчіва з проникливим зображенням характерів тварин. У справі № 2 – рукопис гуморески «Даремна хвальба», № 3 – нарис без кінця «Доле де ти?» – медитація в розвиток Шевченкової думки. Справа № 4 містить автограф оповідання «Злодій», написаного в Чернівцях з датою «у квітні 1888 р.» – твір з того тематичного ряду, що й оповідання «Хлопська комісія» І. Франка та новела «Злодій» В. Стефаніка.

У наступних справах зберігаються психологічний етюд «Цвіти», новела «Лиха доля», обширний рукопис повісті «Обов'язок» без кінця з присвятою «Найдорозжочому братові і опікунові молодих літ Богдарові». Зміст густо записаних з обох боків 34 аркушів збереженого тексту показує, що це твір з життя сучасної авторові української галицької сільської інтелігенції – духовенства і учителів. Автор розповідає про зіткнення в її діяльності народовської і москвофільської позицій, а також впливів молодого радикального руху, малює типові прояви і постаті цього руху.

Обширний рукопис повісті, озаглавленої «Пане, м'ясо дорого коштує», з прогалинами всередині і без кінця (справа 9) – це оригінальний твір з галицького учительського життя з цікаво розгорнутим сюжетом і різними типами учителів: відданих народній школі і просвітній діяльності серед селян та сірих виконавців службових обов'язків і байдужих до громадських справ запопадливих прислужників влади.

Гіркий біль над долею галицького села, розпиченого та морально і матеріально здеградованого чужинцями, бринить в оповіданні «Через першу чарку», рукопис якого також без закінчення. А починається він присвятою: «Моєму дорогому товаришеві і другові Михайлови Головачкови, народному учителеві на спомин» з додатком листа, який варто навести як документ, що засвідчує типову генезу сюжетів белетристики П. Кирчіва:

«Дорогий мій!

Читаючи цю повістку нагани [пригадай. – *Р. К.*] собі той час, коли ми вдвох зайшли в затишне розсіле село Клишу¹.

День був чудний-пречудний: тихий легіт з-поміж зелених доокільних лісів віяв холодком на наші спітнілі лица, мерехтячі лучі сонця золотили надійні ниви, серед лісних прогалів зеленіла і запахами заносила трава, а життя природи, журчіння тихих ручаїв, щебети пташині, висвистування польових сверщків, лепетання листя ліщини, попід котрою в травах витріскував деркач, наводили на нас благість душевну, а околиця обнімала нас своїми зеленими рамами сугорбів неначе ворота райські. Здавалось, немов-то ось тут входимо в країну райську, в країну щастя, життя і безконечної радості!

Але, яка ж погана іронія! В тім одушевленню що ж ми застали та побачили серед того села, до котрого увішли? Довкола похилені нужденні хати, вікна без шиб, плоти поламані, облетілі, в обійстях нехарно, пустки, визируюча безцеремонно нужда, а посеред села величава мурована корчма... перед нею – кам'яний хрест, знам'я терпіння... Довкола корчми, в порохах валяються поважні господарі – п'яні, без тямки; говорливі кумашки витягують пияцькі співанки, а поздовж улиці – обідрані, голодні діти, не миті, ні прибрані, ні причесані, хоч се ж святочний день! Жаль стиснув за серце... Чи пригадаєш собі, що Ти сказав тоді з благородним і повним жалю обуренням. Ось Твої слова:

¹ Назва села, очевидно, придумана, такої не знаходимо ні в давніших, ні в теперішніх географічних та адміністративних довідниках.

«Чого не доконали дикі орди бусурманів, турки і татари, чого не доконала неволя, закріпощення та потоптання людських прав середньовічними привілеями – того доконала жидова і її орудіє – горівка: винищили наш люд і матеріально, і морально!...». От на спомин тої хвили, і тої правди, яку Ти прорік у жалю, отсе Тобі образок від Твого Павла. 20 н. ст. січня 1887 р.» [69].

Характерне для белетристики П. Кирчіва писання з натури прямим текстом задеклароване і в перших рядках рукопису оповідання «Худобинна еміграція»: «Схоплене живцем з життя» [69, спр. 10].

Ця неприкрашена правда й гострі соціальні акценти були, мабуть, головною причиною того, що такі твори П. Кирчіва залишалися в рукописах, що їх, як він зазначив у листі до О. Огоновського, «ніхто не хотів печатати, а рукописи попропадали та позагіривались по наших редакціях...» [38]. Дуже можливо, що саме таких поневірянь з пошкодженнями і втратами частин тексту зазнали і ті рукописи, які тепер зберігаються у фондї письменника.

Тут містяться чорнові і чистові автографи низки віршів П. Кирчіва, з яких лише деякі були друковані, фрагменти його п'єс з життя галицького села й учителів, різних прозових творів, статей. Особливо вартісними є вже згадувані збірки фольклорних матеріалів і цитована незакінчена стаття про українські народні пісні.

Численні виписки з творів різних авторів, зокрема «Кобзаря» Т. Шевченка, конспекти українською і польською мовами з історичних і літературознавчих праць, нотатки з теорії віршування доповнюють певними штрихами життєписну і творчу силуетку автора. Написана на початку ХХ ст. (як видно з датування паперу) стаття «В який спосіб міг би учитель виробити собі довір'я в громаді і позискати її прихильність для школи» [69, пап. 2, спр. Арк. 1–2] показує, що ця тема була в полі постійної уваги і роздумів П. Кирчіва. «Щоби позискати собі довір'я громади, учитель повинен і мусить стати приятелем-другом усіх своїх громадян», – такий головний концепт цих роздумів.

Згадані і розглянуті факти з життя, творчості і громадської діяльності П. Кирчіва – далеко не повний обсяг відомостей про нього. Напевно чимало з його писань ще залишилося невиявленими і невивченими. Але й те, що тут вказано, переконує, що був він неординарною особистістю свого часу, одним із тієї частини демократичної української галицької інтелігенції, що пішла за покликом І. Франка, прихилилася до суспільно-політичних і культурних ідей М. Драгоманова, М. Павлика та була в своїй громадській діяльності, літературній творчості виразником і континуатором цих ідей.

Як педагог-практик і мислитель, громадський діяч і літератор, він є однією з продуктивних позитивних постатей галицько-українського суспільно-культурного життя і поступу свого часу. Ця постать досі малознана, слабко вивчена і показана в науковій літературі. Саме тому приділено їй тут дещо більше уваги і місця. Сучасному читачеві варто було б представити хоча б вибране з літературного і публіцистичного доробку П. Кирчіва. Його писання – є документами свого часу, містять цінний пізнавальний матеріал про українську людину того часу, її буття, переживання і настрої, прагнення та змагання, щоб якось поправити те життя, змінити його на краще.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Баїк Л. Г.* За освіту для трудящих / Л. Г. Баїк. – Львів : В-во при Львівському державному університеті ім. І. Франка ; Видавниче об'єднання «Вища школа», 1983.
2. Бодаки. Кілька картин з нашого життя. Написав Павло Кирчів. – Львів : Коштом автора (з друкарні Товариства ім. Шевченка), 1890. – 52 с.
3. Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд І. Белея. – Шифр 100. – № 1785.
4. Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. – Фонд П. Кирчіва (№ 153). – Пап. 2. – Спр. 23. – Арк. 3.
5. Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. – Фонд П. Кирчіва (№ 153). – Пап. 2. – Спр. 22, 25.
6. Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. – Фонд П. Кирчіва (№ 153). – Пап. 1. – Спр. 16. – Арк. 293, 296.
7. Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. – Фонд П. Кирчіва (№ 153). – Пап. 2. – Спр. 24, 25.
8. Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. – Фонд П. Кирчіва (№ 153). – Пап. 1. – Спр. 20. – Арк. 178.
9. Відділ рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. – Фонд П. Кирчіва (№ 153). – Пап. 2. – Од. зб. 26.
10. *Гуць М.* Із фольклористичної спадщини Євгенії Ярошинської / М. Гуць // Народні пісні в записях Євгенії Ярошинської / упоряд., вступна стаття і примітки М. В. Гуця. – К. : Музична Україна, 1972.
11. Дитячий фольклор. Коліскові пісні та забавлянки / упоряд., примітки Г. В. Довженок, нотний матеріал підготувала К. М. Луганська. – К. : Наукова думка, 1984. – 472 с.
12. Діло. – 1890. – Ч. 126.
13. Діло. – 1890. – Ч. 133 (26.VI). – С. 3 («Новини»).
14. Діло. – 1893. – Ч. 58, 59, 61, 62, 63.
15. Діло. – 1900. – Ч. 268 (11.XII). – С. 1–2.
16. Діло. – 1900. – Ч. 274 (18.XII); Ч. 275 (20.XII); Ч. 276 (21.XII).
17. Діло. – 1916. – № 102 (20.IV).
18. Діло. – Львів, 1916. – № 102 (20.IV). – С. 3.
19. Енциклопедія Сучасної України. – Т. 13. – К., 2013.
20. Життє і слово. – Львів, 1894. – Т. 1. – Кн. 3. – С. 474–475.
21. (За Сафіром перепоїв Павло Кирчів) // Учитель. – Львів, 1896. – Ч. 22. – С. 337–342.
22. Зерна. Літературно-науковий додаток до «Буковини» за рік 1888. – Чернівці, 1888.
23. Зі Скільського (учитель і громада) // *Gazeta Naddniestrzańska*. – 1886. – № 4 (15.II). – С. 3–4.
24. Зоря. – Львів, 1890. – Ч. 15. – С. 230–233.
25. Зоря. – Львів, 1890. – Ч. 16. – С. 246–249.
26. Зоря. – Львів, 1890. – Ч. 23. – С. 365–367.
27. Зоря. – Львів, 1891. – Ч. 14. – С. 271.
28. Зоря. – Львів, 1891. – Ч. 18. – С. 276–278.
29. Зоря. – Львів, 1891. – Ч. 19. – С. 292–294.
30. Зоря. – Львів, 1895. – Ч. 19. – С. 292–294.
31. Глострований народний календар Товариства «Просвіта» за 1896 р. – Львів, 1896.
32. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописів. – Фонд 3 (Франко). – № 4111. – С. 1–7.

33. Кирчів Костянтин // Енциклопедія української діаспори. – Т. 1. – Нью-Йорк – Чикаго : Наукове товариство ім. Шевченка, 2009. – С. 354.
34. *Кирчів П.* [Автобіографія]. – Арк. 105 зв.
35. *Кирчів П.* [Автобіографія]. – Арк. 106.
36. *Кирчів П.* [Автобіографія]. – Арк. 93 зв.
37. *Кирчів П.* [Автобіографія]. – Арк. 94 зв.
38. *Кирчів П.* [Автобіографія]. – Арк. 95.
39. *Кирчів П.* Два нові популярні видання «Просвіти» / П. Кирчів // Діло. – 1890. – Ч. 138. – 20 червня (2 липня). – С. 1–2.
40. *Кирчів П.* Микола Устиянович (В столітні роковини уродин) / П. Кирчів // Яворівський голос. – 1911. – Ч. 5 (15.XII). – С. 1–4.
41. *Кирчів П.* Піввікові роковини письменства (Леоніда Глібова) / П. Кирчів // Правда. – Львів, 1891. – Т. I. – С. 187–190.
42. *Кирчів П.* По іспити в заведенню темних / П. Кирчів // Діло. – 1890. – Ч. 149. – 4 (16). VII; Ч. 150. – 5 (17). VII; Ч. 152. – 7 (19). VII; Ч. 156. – 12 (24). VII.
43. *Кирчів П.* Село Карлів колись і тепер. Матеріали подав Іван Сандуляк / упорядкувала і видала редакція «Батьківщини». – Львів, 1890. – 73 с. // Діло. – 1890. – Ч. 191. – 21. VIII (5. IX). – С. 1–2.
44. *Кирчів П.* Сучасна психологія / П. Кирчів // Учитель. – 1893. – Ч. 23 і 24. – С. 353–356; 1894. – Ч. 5. – С. 67–71; Ч. 7. – С. 101–106.
45. *Кирчів П.* Шкідливість камінних табличок / П. Кирчів // Учитель. – 1889. – Ч. 14. – С. 112–117.
46. *Кирчів Р.* Іван Франко і брати Кирчів: листування / Р. Кирчів // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. 229. Праці філологічної секції. – Львів: НТШ, 1995.
47. *Кирчів Р.* Один з подвижників (о. Богдар Кирчів) / Р. Кирчів. – Дрогобич : «Бойківщина», 1996. – 70 с.
48. *Кирчів Р.* Федьковичіана Павла Кирчіва / Р. Кирчів // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць на пошану проф. Богдана Мельничука з нагоди його 70-річчя. – Чернівці : «Рута», 2008. – С. 25–31. – (Слов'янська філологія ; вип. 394–398).
49. Листи П. Кирчіва до І. Белея зберігаються у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України під № 477.
50. Малорусько-німецький словар. – Львів, 1886. – Т. 1. – С. VII.
51. Народ. – Львів, 1890. – Ч. 2 і 3 (1. II). – С. 22.
52. Народна часопись. – 1891. – Ч. 112 (31. V). – С. 1–3.
53. Наші школи // *Gazeta Naddniestrzańska*. – 1886. – № 5 (5. V). – С. 2–3. Підпис «Кп».
54. О. Іван Волянський // Батьківщина. – Львів, 1890. – Ч. 10. – 2 (14. III). – С. 130–132.
55. *Огоновський О.* Історія літератури руської / О. Огоновський. – Ч. III, 2 відділ. – Львів, 1893.
56. *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок. Ч. I / М. Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984.
57. Особисті архівні фонди Відділу рукописів. Анотований покажчик. – Львів : Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР, 1977.
58. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 6. – Чернівці.
59. Різдянка. – Львів, 1890. – С. 13–32.
60. Різдянка. Подарок руським родинам / Зложив Павло Кирчів. – Львів : коштом і заходом Товариства «Просвіта», 1890. – С. 5.
61. Родинна збірка листів у Корчині.
62. Север. Задля святої землі. Стежка перед хатою / переклав з польського П. Кирчів. – Львів, 1891. – 82 с.

63. *Солтан А.* При стрілецькій ватрі. Переклав з польського Павло Кирчів. – Львів, 1891. – 84 с.
64. *Учитель.* – 1890. – Ч. 1. – С. 7–10. Це звернення передруковане і в «Учителі» за 1902 р. (ч. 1, с. 3-6).
65. *Учитель.* – 1891. – Ч. 13. – С. 203.
66. *Учитель.* – 1891. – Ч. 4–5. – С. 67–70.
67. *Учитель.* – 1891. – Ч. 8. – С. 120.
68. *Учитель.* – 1892. – Ч. 1. – С. 2.
69. *Фонд П. Кирчіва.* – Пап. 1. – Спр. 11. – Арк. 17–172.
70. *Фонд П. Кирчіва.* – Пап. 2. – Спр. 29. – Арк. 1–2.
71. *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. / І. Франко. – Львів, 1910.
72. ЦДІА України у Львові. – Фонд № 3с/309. – Оп. 1. – Од. зб. 2383. – Арк. 91/зв.
73. ЦДІА України у Львові. – Фонд № 3с/309. – Оп. 1. – Од. зб. 2383. – Арк. 92.
74. *Чарнецький С.* Нарис історії українського театру в Галичині / С. Чарнецький. – Львів, 1934.
75. Ще дещо о шкільній місцевій раді // *Gazeta Naddniestrzańska.* – 1886. – № 22 (15.XI). – С. 2. Підпис “П. К...ів, учитель”.
76. I[wan] F[ranko]. List «Kraju» // *Kraj.* – 1887. – № 20. – 30.V. – S. 7.

*Стаття надійшла до редакції 20.12.2015
Прийнята до друку 27.12.2015*

ONE OF IVAN FRANKO'S CALL-UP

Roman KYRCHIV

*Institute of Ethnology, National Academy of Sciences of Ukraine,
15, Prospekt Svobody, Lviv, 79000 Ukraine*

The research and memoir literature and various published documentary sources name Ivan Franko's contemporaries whom he – owing to his high talent, graphic example of extraordinary creative civil posture, and powerful influence – called for activity in various fields of Ukrainian cultural-enlightening and socio-political life.

There are many people from I. Franko's milieu whose activities have already been covered to a certain extent. However, many a personality among his adherents and followers, those who were his correspondents and assistants in various fields of work and acted in the force field of his ideas, still remain in the shadow and are hardly known. In connection with an in-depth study of Franko's biography, thousands of letters and other archival material relevant to his individuality, containing a pronounced factual specifics on the essential significance of the zeal of Franko's spirit are still awaiting researchers' attention. One of these lesser-known figures of Franko's call-up is, in particular, Pavlo Kyrchiv, a Ukrainian Halychyna teacher, writer, journalist and public figure active in the last decades of the 19th c. – early 20th c.

Keywords: Ivan Franko, detailed biography, Pavlo Kyrchiv.

УДК 821.161.2.091»191»Франко:82-145.03=161.1

ІВАН ФРАНКО ТА ПЕТРО ДЯТЛІВ: ТВОРЧІ ВЗАЄМИНИ ПОЕТА І ПЕРЕКЛАДАЧА

Євген НАХЛІК

*Інститут Івана Франка НАН України,
вул. Драгоманова, 18, Львів, Україна, 79005,
e-mail: yenakhlik@ukr.net*

Висвітлено літературні взаємини Івана Франка з українським публіцистом, перекладачем і громадсько-політичним діячем Петром Дятловим (1883–1937), який 1913 року переклав російською мовою його поему «Мойсей» (видав у Відні 1917 року з власною і Франковою передмовами) й у зв'язку з цим листувався з письменником упродовж 1913 і 1915 років.

Ключові слова: українсько-російські літературні зв'язки, поема «Мойсей», поетичний переклад, М. Горький, Б. Лепкий, М. Возняк, Мікеланджело, сталінські репресії.

Про взаємини Петра Дятлова, українського публіциста, перекладача, редактора, видавця, педагога, революційного, громадського і політичного діяча, з Іваном Франком раніше (ще за радянських часів) уже писали наші літературознавці [4; 7; 8, див. «Показчик імен і назв»; 9, с. 122; 11]. Було опубліковано листи П. Дятлова до Ольги Кобилянської та І. Франка, щоправда, як водилося за тих часів, із купюрами, зробленими з цензурних міркувань [7, с. 76–81]. Тепер це питання потребує нового, якомога повнішого, правдивого висвітлення, з урахуванням нових біографічних розвідок [15; 16].

Петро Юрійович (Сгорович) Дятлів (Дятлов) народився 1/13 лютого 1883 року в колишньому полковому козацькому містечку Стародубі Чернігівської губернії (тепер Брянської області Російської Федерації), в українській родині ремісника-малюра. Закінчив Ніжинську гімназію (1896–1901). За участь у підпільних студентських сходках був виключений з природничого факультету Московського університету (1901–1902), відтак із фінансово-економічного факультету Петербурзького політехнікуму (1903–1904). У Петербурзі належав до української Громади, яка під головуванням Дмитра Дорошенка «ставала соціал-демократичною організацією, немов філією Революційної Української Партії» [1, с. 48]. Повернувшись в Україну, брав участь у діяльності РУП і УСДРП, редагував підпільний полтавський журнал «Соціал-демократ» (1907). Від кінця листопада 1905 року одинадцять місяців перебував під слідством у Лук'янівській в'язниці в Києві, був засуджений на рік позбавлення волі, але випущений під заставу. Від квітня 1907 року відбув річне ув'язнення у Стародубській в'язниці, улітку 1908 року знову заарештований; після п'ятимісячного утримання під вартою йому оголошено вирок: трирічне заслання до Архангельської губернії із заміною на негайний виїзд за кордон на той самий строк. У грудні 1908 року виїхав до Швейцарії, проживав

у Цюриху (1909–1910), потім переїхав до Праги (1911–1914). Закінчив філософсько-державно-науковий факультет Віденського університету, машинобудівельний факультет Празького політехнікуму. Одружився з чешкою. Підтримував зв'язок з Володимиром Леніним переважно через Надію Крупську. 1918 року вступив до української секції Комуністичної партії Австрії, у 1919–1920 роках видавав у Відні «Комуністичну бібліотеку», в якій надрукував у власному українському перекладі кілька праць В. Леніна, Миколи Бухаріна та Євгена Преображенського. 1921 року очолив Закордонний комітет Комуністичної партії Східної Галичини, заснував партійну газету – тижневик «Наша Правда». Працював у радянських представництвах у Берліні (від кінця 1921) та Празі (від літа 1924), ставши 1923 року членом української групи Комуністичної партії Німеччини та співпрацюючи з українською секцією Комуністичної партії Чехо-Словаччини, з центральним друкованим органом Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) – журналом «Наша Правда» (почав виходити наприкінці 1923 року замість однойменної газети). Брав участь у видаванні збірника для української молоді «Чуєш, сурми заграли» (Прага, 1924).

Зокрема, Д. Дорошенко згадував про «Дятлова, цього ідейного комуніста й дуже мило, лагідну людину»: «Він [...], зустрічаючись зі мною у Відні і в Берліні, все умовляв мене вертати на Україну, щоб узяти участь в праці над відбудовою рідного краю. Він не вірив, що в Україні лютує терор» [1, с. 46, 47]. У січні 1925 року П. Дятлів повернувся в Україну, до тодішньої столиці Харкова (дружина з трьома дітьми залишилась у Празі). 1926 року вступив до Комуністичної партії (більшовиків) України. Завів нову сім'ю, мав двох дітей. Працював ученим секретарем Народного комісаріату освіти, одним із редакторів журналу «Народний учитель», перекладачем і редактором Державного видавництва України. На зламі 1920–1930-х років переклав українською мовою деякі оповідання Володимира Короленка, Максима Горького, п'єси Всеволода Вишневського, Володимира Киршона, вірші Дем'яна Бедного, «Соціологію мистецтва» російського літературознавця і мистецтвознавця Володимира Фріче (К., 1929), чеською – гуморески Остапа Вишні. Перекладав і редагував видання творів В. Леніна українською мовою. Викладав політекономію, діалектичний та історичний матеріалізм у вишах Харкова. У 1928–1932 роках – професор, завідувач кафедри політекономії Харківського інституту комунального господарства. У січні 1933 року звільнений, виключений з КП(б)У, 23 березня 1933 року заарештований як нібито член української контрреволюційної організації. Судова трійка при Колегії Державного політичного управління (ДПУ) УСРР 1 жовтня 1933 року засудила П. Дятлова у справі «Української Військової Організації» на п'ять років виправно-трудоих таборів. Відбував покарання на Соловках. Розстріляний 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох (тепер Медвежегорського району Республіки Карелія, Російська Федерація) за вироком Особливої трійки УНКВС Ленінградської області від 9 жовтня 1937 року як член вигаданої організації «Всеукраїнський центральний блок». Реабілітований 1959 року. Під репресії потрапила і третя, позашлюбна дружина П. Дятлова – українка Ольга Ясеницька (Ясинецька, Ясницька), родом із Чернівців, з якою він близько зійшовся у Відні та мав сина. 1920 року вона стала членом Комуністичної партії Австрії, 1925 року з маленьким сином емігрувала

до Харкова, згодом писала до П. Дятлова на Соловки (видно, справді його любила), а 17 жовтня 1837 року була заарештована, і вже 22 грудня над нею виконано смертний вирок. Реабілітована 1989 року.

У російському перекладі П. Дятлова московське видавництво «Польза» 1911 року випустило книжку Ольги Кобилянської «Аристократка и другие рассказы» (із зазначенням: «Авторизованный перевод с украинского П. Дятлова, под редакцией и с предисловием О. Назариева»; серія «Универсальная библиотека», № 406). І. Франко згадав це видання, примірник якого зберігається у його бібліотеці в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ІЛ) за № 3226, у відгуку на появу в цій серії його книжечки «К свету! На промыслах» (вип. 423) – див. «Причинки до автобіографії» (Неділя. – 1912. – № 9) [14, т. 39, с. 36], тож уже тоді міг завважити прізвище П. Дятлова як перекладача з української мови на російську. 1912 року П. Дятлів задумав перекладати Франкові твори. У листі до Олекси Назарієва від 20 жовтня 1912 року довідувався: «Чи не можна було б тепер знайти видавця на переклади з Франка. О Франкові багато писатимуть в слідуючім році [з нагоди 40-річчя його літературної діяльності. – *Є. Н.*], у нього багацько добрих та гарних творів; отже, можна було б нам хоча спільно перекласти щось та й випустити тепер же» [5, № 113]. Невдовзі П. Дятлів сам переклав російською мовою Франкову поему «Мойсей» за її другим виданням (Л., 1913) й у зв'язку з цим листувався з автором. В ІЛ (Ф. 3) зберігається п'ять листів П. Дятлова до І. Франка з 1913 і 1915 років (крім цензурованої публікації [7, с. 78–81], див. також витяги з листів, із коментарем упорядника Ф. Погребенника [14, т. 5, с. 368–370]). Відписи І. Франка невідомі.

У першому листі з Праги (недатованому, згодом, з вересня 1913), П. Дятлів, звертаючись «Високошановний Іване Яковлевичу!», сповістив, що надсилає йому свій переклад «Мойсея» «з проханєм переглянути його й дозволити [...] надрукувати, коли він того вартий». Делікатно зазначив, що за всякі поправки або примітки буде дуже вдячний. Зголошувався перекласти і Франкову передмову з того-таки другого видання (її датовано 3–4 листопада 1912 року), прохав «написати ще увод до російського видання». У разі Франкової згоди на друк перекладу мав намір звернутися з ним «до марксіських журналів або видавництва “Знание”» (книговидавниче товариство марксистського кшталту в Санкт-Петербурзі). Вважав за потрібне послати Франкові «“Мойсея” ще перед друком, бо – як зізнавався, – це мій перший віршований переклад, тож боюся, щоб він не вийшов нікудишнім та не скомпрометував Вашого “Мойсея”». Підписався: Петро Дятлів [6, с. 159]. Того ж року П. Дятлів переклав російською мовою вірш «Досвітні огні» Лесі Українки («Предрасветные огни»), надрукувавши його разом з некрологом «Памяти Леси Украинки» в петербурзькій більшовицькій газеті «Рабочая Правда» (1913. – № 15. – 30.VII/12.VIII).

Очевидно, І. Франко визнав переклад невдалим і засумнівався у доцільності його видавання, бо, шойно одержавши відпис, П. Дятлів у листі від 9 жовтня 1913 року (також із Праги), погодився, що «многі освічені великоруси зможуть прочитати “Мойсея”» в українському оригіналі, але зауважив, що хоче, аби «Мойсей» «став доступним

кожному грамотному великорусу або й кожному славянину» і що «навіть і не зовсім художній переклад штовхатиме к ознайомленню з оригіналом, к новим більш вмілим перекладам». Гадав: «Перекладчикові-чеху, наприклад, легше буде перекладати, коли він матиме, крім оригіналу, ще хоч мій переклад в руках. Хтось з майстрів великоруського слова, як Бальмонт, Тан та інші, ознайомившись з моїм невдалим перекладом, захоче придати ліпшу форму поемі, бо й мій переклад може показати, що Ваш “Мойсей” того вартий». Водночас П. Дятлів зрадив, що І. Франко, ще не дочитавши переклад, визнав «можливим виправити» його: «Сподіваюся, що, перечитавши його до кінця, Ви не зміните сього свого назору» (погляду). П. Дятлів виправдовувався, що не може найближчим часом приїхати до Львова через брак грошей. Тож запропонував Франкові «перекреслити усі місця», які не задовольняють його, «з поміткою зміст (смысл) або форма», а він, виправивши, надіслав переклад іще раз. Навіть якби переклад знову не задовольнив І. Франка, П. Дятлів «праці своєї» не шкодував, бо «дечому все ж навчився на ній». Обіцяв без Франкового дозволу не друкувати перекладу. Щодо звістки (очевидно, від І. Франка) про те, що «вже хтось перекладав “Мойсея” російською мовою, то, на думку П. Дятлова, це не зашкодить його перекладові, як і його переклад «не перешкоджатиме якомусь видавцеві видрукувати переклад інший». З цим листом П. Дятлів вислав Франкові «свій переклад “Псоглавців” Ираска» (історичного роману «Песиголовці» чеського письменника Алоїса Їрасека), похвалившись: «Се вже п’ятий переклад на великоруську мову» [6, с. 151]. Примірник цієї книжки: Ирасек Алоис. Псоглавцы: Историческая повесть / Разрешённый автором перевод с чешского П. Дятлова. – М. : Книгоиздательство «Польза» В. Антик и К°, [1913] – зберігається у Франковій бібліотеці в ІЛ (№ 3134).

Разом із виправленням перекладом поеми П. Дятлів обіцяв надіслати Франкові свій переклад його передмови до другого видання і попросити своїх товаришів Володимира Левинського та Лева Юркевича (ліві в УСДРП) зайти до І. Франка (який тоді потерпав од паралічу рук) та записати з його слів окрему «передмову до російського видання». Повідомляв, що «до Праги збирається приїхати в грудні місяці М. Горький», тому П. Дятлів «хотів би мати до цього часу готовий переклад, щоб показати Горькому та запропонувати видрукувати його в збірниках “Знания” або в журналі “Просвещение”». Підписався: П. Дятлів; у зазначенні зворотної адреси: Петро Єгорович Дятлів [6, с. 151, 153]. Більшовицький легальний суспільно-політичний і літературний місячник «Просвещение» видавався у Петербурзі від грудня 1911 до червня 1914 року з ініціативи В. Леніна й очолюваною ним редколегією. У популярній серії збірників товариства «Знание» у 1904–1913 роках вийшло 40 випусків, зокрема переклади творів Гергарта Гауптмана, Гюстава Флобера, Кнута Гамсуна та інших. Вирушивши у грудні 1913 року з о. Капрі до Росії, Максим Горький їхав через Берлін і до Праги не заїздив.

З листа П. Дятлова від 16 грудня 1913 року видно, що він одержав записану під Франкове диктування частину передмови, призначену для російського видання, зредагував її та відіслав Франкові для перегляду разом з одержаним записом: «Я де в чім змінив продиктовану Вами часть її [передмови. – Є. Н.]. Виправляючи передмову, я дбав про те, щоби не змінити смислу сказаного Вами». І. Франко надиктував додану

частину 14 грудня 1913 року – саме цим числом («Львов, 14 декабря 1913 г.») датовано його «Предисловие» у виданні перекладу поеми [14, т. 5, с. 368]. Диктував, очевидно, російською мовою, бо П. Дятлів зробив зауваження щодо російського тексту: «“Пред-рассудок”, мені здається не уживається з предлогом проти; тому я замінив його словом “предубеждения”. Почасти сім міняється і смисл. Міняється він і од заміни “племени” словом “общество”». На думку П. Дятлова, «великоруське плем’я в величезній своїй части не має проти українського слова та духу ані передсудків, ані передвзятости. Воно просто не знає про них нічого. Майже нічого не знає й “читающая публика” – общество, але останнє оправду має проти українців передвзяту неприязність» [6, с. 155]. Ці зауваження стосувалися останньої фрази у кінцевому абзаці передмови: «Не могу предвидеть, как примет русская публика мою поэму, так непохожую на то, что предлагают ей обыкновенно почти все современные русские поэты. Но мне кажется, что она [...] привнесёт кое-что новое в течение русской поэзии, а, может быть, и успеет умалить господствующее до сих пор среди громадного большинства великорусского общества предубеждение против украинского слова и духа» [13, с. 22]. У передруку цієї передмови у коментарях до «Зібрання творів» у 50 томах [14, т. 5, с. 367–368] саме ту фразу, якої стосувалися нотатки П. Дятлова (починаючи від слів «а, может быть» і до кінця речення), скупюровано з цензурних міркувань, бо Франків закид величезній більшості російського суспільства в упередженому ставленні до українського слова й духу суперечив облудливій риторичі тодішньої панівної радянської ідеології, за якою в упередженості до українців традиційно звинувачували тільки царизм. При цьому в коментарі упорядника неправдиво зазначено, що в передруку «Предисловия» «опускаются ті частини, що дослівно повторюють відповідні частини передмови до другого видання поеми “Мойсей”» [14, т. 5, с. 366], чим фактично було приховано цензурний характер цієї купюри, через що її, на жаль, не відновлено в нашому виданні «Покажчик купюр» [10].

З цього листа видно також, що другий (доопрацьований) варіант перекладу «Мойсея» І. Франко прийняв: «Дуже радий, що Ви нашли мій виправлений переклад вартим надрукування». Шкодував, що не може виправити знову помічених Франком «слабих місць» (певно, про них загально йшлося у поетовому відписі), бо І. Франко надіслав йому «чорновий список без поміток». Сподівався, що «значних хиб тепер небагато» і що І. Франко виправить їх сам. Прохав надіслати переклад поеми разом з оригіналом М. Горькому на о. Капрі в Італії та запропонувати надрукувати «Мойсея» у «марксі-вському журналі» «Просвещение», де М. Горький редагував белетристичний відділ, або у збірниках, а потім окремо в дешевій серії видавництва «Знание», у якому М. Горький також брав активну участь і яке тоді друкувало переклади творів М. Коцюбинського [6, с. 155, 157]. М. Горький керував белетристичним відділом «Просвещения» від 1913 року. З ініціативи М. Горького видавництво «Знание» ще 1911 року випустило два томи «Рассказов» М. Коцюбинського (вийшли також повісті, зокрема до другого тому – «Fata morgana») в авторизованому російському перекладі Михайла Могилянського. Третій том «Рассказов» у перекладах М. Могилянського та Фелікса Волховського (переклав повість «Тени забытых предков») вийшов 1914 року в «Книгоиздательстве писателей

в Москві». Крім збірників, товариство «Знание» видавало так звану «Дешєвую библиотеку», в якій друкувалися невеликі твори письменників-«знаннівців».

У тому ж листі П. Дятлів сповістив, що до перекладу «Мойсея» додав своє «передслово» «От переводчика», проте зазначив, що І. Франко може й не надсилати його до видавництва, коли визнає «зайвим або недоладним». У «передслові», за словами П. Дятлова, він «зупинився лишень на бадьорім настрою Мойсея та висловив своє бажання, аби й робочий люд дістав до своїх рук поему» (опублікований варіант «передслова», написаний пізніше, відрізняється од первісного, описаного в цьому листі, зокрема, не містить задекларованого бажання). У постскрипті П. Дятлів сповіщав, що в Празі «один колега єврей перекладає “Мойсея” на есперанто», а саме – студент медицини Маркус, якому він, на його прохання, дав «чорновий список» свого перекладу [6, с. 157]. Мовою есперанто поема не видавалася.

Опублікувати російський переклад «Мойсея» ні П. Дятлову, ні Франкові тоді не вдалося. 14 серпня 1915 року П. Дятлів (з Відня) знову листовно звернувся до І. Франка за дозволом надрукувати переклад: «За сей час так багато змінилося, що я вважаю потрібним знов запитати Вас, чи смію я видати свій переклад. Коли так, то чи не були б Ви ласкаві написати відповідне передслово до читачів. Читачами тепер будуть майже самі полонені росіяне». Мав намір «видати переклад книжечкою такого формату, як друге видання оригіналу, власним накладом в 5 000 примірників у Відні в університетській друкарні Гольцгаузена». Запитував, чи можна додати портрет І. Франка і який саме, та прохав надіслати фотографію, а також дізнався, який гонорар повинен йому заплатити: «Се мені конче треба знати, щоб призначити відповідну ціну за книжечку». Закінчив листа побажанням: «Бажаю найскоршого кінця війни, що так тяжко налягла і на наш нарід. Хоч би вже щось здобули по сій війні народи усіх держав!» Підписавшись: Петро Дятлів, далі у віденській адресі зазначив своє прізвище в німецькій транскрипції: Petro Djatliw [6, с. 161, 163].

У листі від 23 жовтня 1915 року з Відня П. Дятлів повідомляв, що посилав свій переклад «Мойсея» М. Горькому, який повернув його з поясненням: «В сборниках “Знания” я давно не принимаю никакого участия. Для “Просвещения” поэма Ив. Франка неудобна. Книгоиздательство “Прибой” отказалось издать Ваш перевод, найдя его несовершенным. Мне тоже кажется, что перевод не удался Вам» (підп.: А. Пешков). За словами П. Дятлова, цей відпис він одержав іще 20 червня 1914 року [6, с. 165]. М. Горький фактично очолював видавництво «Знание» в 1900–1912 роках. На перешкоді опублікуванню перекладу став тоді не лише присуд М. Горького, а й початок Першої світової війни: як неблагонадійного емігранта, П. Дятлова помістили в табір російських військовополонених у Дрозендорфі, звідки він вийшов лише завдяки допомозі колишніх соратників по РУПу Андрія Жука, Володимира Дорошенка і Миколи Троцького, під формальною порукою організованого ними в серпні 1914 року у Відні «Союзу визволення України» (СВУ), хоча насправді П. Дятлів з цією організацією ніколи не співпрацював, бо відкрито не поділяв її політичної платформи (виконував лише обов’язки експедитора у видавництві СВУ). Тепер же в листі до І. Франка П. Дятлів заявив: «Я переглянув ще раз переклад і буду таки друкувати його». Ще раз прохав надіслати фотопортрет. Хотів «також дати знимку з “Мойсея” Микель

Анджело», але Богдан Лепкий не радив цього робити: «Він каже, що у Мик. Анджело Мойсей – втілена сила, а у Вас – сумнів. Я гадаю, що і в Вашім “Мойсею” багато сили, та й в Анджеловім можна відкрити все Мойсееве». Запитував: «Що Ви скажете на се?» Із Франкового «передслова» послав йому ще раз кінець – на випадок, якби поет вважав «можливим чи навіть і необхідним змінити що в нім». Ще раз нагадав, що «читачами будуть в більшості полонені» [6, с. 165, 167].

Надісланий кінець – це два останні абзаци передмови, записані рукою П. Дятлова на одній сторінці. У передостанньому абзаци, що стосувався перекладача, після першого речення: «Предлагая русской публике моё сочинение в переводе П. Г. Дятлова, я должен выразить полную признательность г. переводчику за его старание подойти как можно ближе к оригиналу при передаче поэмы на русский язык» – І. Франко у другому реченні: «Это стоило, конечно, довольно много труда» викреслив слово «конечно», далі закреслив ціле речення: «Надеюсь всё же, что г. Дятлов не пожалеет о затраченной на этот перевод энергии» – і вгорі на сторінці власноруч дописав замість нього продовження попереднього речення: «и успел ли он совершенно одолеть все трудности – не моё дело судить. Мне кажется, что одолел таки довольно и что перевод стоит печати» [6, с. 169]. Однак аркуш з виправленим рукописом залишився у Франковому архіві – письменник чомусь не вислав його П. Дятлову. Цей абзац у книжці подано без Франкового виправлення, лише з незначними редакторськими змінами П. Дятлова: «Предлагая русский перевод своего произведения, я должен выразить полную признательность г. переводчику за его старание подойти как можно ближе к оригиналу при переводе поэмы на русский язык. Это стоило, конечно, довольно много труда. Надеюсь всё же, что он не пожалеет о затраченной им на перевод энергии» [13, с. 22].

У тому ж листі від 23 жовтня 1915 року П. Дятлів зауважив, що для кращого поширення «книжечка потребує якусь фірму», тому запитував, чи може на титульній аркуші зазначити: «Издание Автора» [6, с. 167]. Книжка вийшла вже по смерті І. Франка, тому пропонований напис виявився неактуальним: *Франко Иван*. Мойсей. Поэма с предисловием автора. Просмотренный автором перевод со второго украинского издания П. Дятлова. Издание П. Дятлова. Вена, 1917. Типография Ад. Гольцгаузена. 85 с. Библиотека пленника. Образцы украинской литературы. Серия I. № 1. На звороті титульної сторінки великими буквами зазначено: «Памяти Автора. Переводчик». У книжковому фондї М. Возняка у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника зберігається примірник «Мойсея» (шифр: В-3504) з дарчим написом чорнилом угорі на звороті титульної сторінки: «Пану редактору М. Вознякови на добрий спомин про спільну працю. П. Дятлів. Відень, 17-5-17» (тобто 17 травня 1917 року). Книжка вийшла з фотопортретом І. Франка (1910), уміщеним після титульного аркуша (таку саму фотографію опубліковано на контритулі вид.: *Франко І*. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – Львів, 1910).

«Предисловие» І. Франка складається зі скороченого перекладу (мабуть, виконано-го П. Дятловим) передмови до другого видання поеми, який обрамлено початковою та кінцевою частинами, що їх І. Франко продиктував спеціально для російського видання. У «Зібранні творів» у 50 томах «Предисловие» подано в коментарях до поеми «Мой-

сей» [14, т. 5, с. 367–368], хоча її, з огляду на те, що додані частини склав російською мовою сам І. Франко, а переклад передмови до другого видання він авторизував, треба давати в корпусі його творів.

У передмові без назви, датованій «Март, 1917» (підписано: П. Д.), П. Дятлів на самому початку наголосив: «Иван Франко является наиболее выдающимся украинским писателем после Тараса Шевченка», притім, як відзначено далі: «Особенно хороши его лирические стихотворения и поэмы». Крізь усю передмову проходить зіставлення Т. Шевченка й І. Франка як чільних національних письменників, які назавжди зв'язали «своє имя с историей своего народа»: «Шевченко дал в своём творчестве всё, что мог дать поэт великого, но закрепощённого народа николаевской России, Франко продолжал его работу и дал то, что мог дать писатель “вольной” части украинского народа в не всегда радостных условиях галицийской действительности. Оба утвердили единство народа...», не закриваючи водночас «глаз на его недостатки». Лейтмотивом через усю передмову проходить думка про І. Франка як борця передусім за національне визволення українського народу. Згадано, що від раннього студентського «русофільства» «близость к народу и влияние профессора Драгоманова приводят Франка в ряды национально сознательной украинской интеллигенции», а згодом, під час участі «в польской социалистической организации», «отношения его польских товарищей к украинскому вопросу и потребность украинского народа в культурных работниках заставляют Франка вполне отдаться лишь своему народу». На це звернуто увагу й у стислій характеристиці перекладеної поеми: «многое из сказанного Моисеем по адресу еврейского народа несомненно говорит Франко своему народу. Вообще “Моисей” весьма характерен для мировоззрения Франка и, несмотря на эпический характер поэмы, заключает в себе много личного из переживаний автора. [...] Франко не раз в трудные минуты народной жизни мучился сомнениями Моисея. Судьба украинского народа, подобно участи еврейского и других угнетённых народов, будит в нём печально-меланхолические мысли, но он верит в победу человеческого духа и в возможность мирного сожительства и дружного совместного творчества всех народов. Моисей становится прообразом самого автора, а еврейский народ – символом украинского». Насамкінець, на хвилі тодішнього суспільного піднесення, викликаного Лютневою революцією у Росії, П. Дятлів висловив палке сподівання і побажання: «сейчас демократия всего света радуется победе новой русской революции. Да будет же она прочной! И да исполнятся вещие слова Франка о занятии украинским народом заслуженного места в кругу свободных народов Европы» [2, с. 3–5].

У перекладі «Мойсея», хоча й не блискучому, та все ж читабельному, є місця більш і менш вдалі. Трапляються відступи од Франкової образності, ритмічної структури, лексичних відповідників, українізми, ненормативні наголоси у словах, випадки немилозвучності, але поетову думку загалом передано точно: «О мой народ, измученный, разбитый, / Как паралитик, на распутье лёжа, / Презреньем точно язвою покрытый! / Твоё грядущее мне душу гложет; / Стыда, что будет жечь потомков бедных, / Всё отогнать, забыть она не может» [12, с. 23]; «Но час придёт, когда со светлым видом / Воссядешь ты среди народов вольных, / Встряхнёшь Кавказ, украсишься Бескидом,

/ Споєшь над Чорным Морем песню воли, / Оглянешься – хозяин домовитый – / В своей уж хате, на своём и поле» [12, с. 24]; «Да послужит же участь твоя / Назиданием строгим / Всем, кто к цели стремится весь век, / Умирая в дороге!» [12, с. 83]; «Стада гонят, куда-то спешат... / Иль врагов нападение? / Безотчётный их гонит всех страх, / Дивный перст Провиденья» [12, с. 84].

У листі до О. Назарієва від 29 січня 1917 року П. Дятлів признався: «Я все боявся й не рішався видати перекладу “Мойсея”. Тепер, нарешті, хочу видати його. Може, коли ся книжка піде добре, перевидам свій переклад з Кобилянської. Тепер перекладаю, за дозволом автора, Стефаника» [5, № 114]. У наступних випусках серії «Библиотека пленника», покликаної популяризувати твори українських класиків серед російськомовних військовополонених (ідею підказало СВУ), П. Дятлів мав намір видати в російських перекладах збірку оповідань «За готар» О. Кобилянської (у власному перекладі та з передмовою О. Назарієва), «Оргию» Лесі Українки, «Рассказы» Володимира Винниченка, «Очерки» Василя Стефаника, «Тени забытых предков» Михайла Коцюбинського, поему «Мать» (очевидно, «Наймичку») Т. Шевченка, «Рассказы» Бориса Грінченка і «Рассказы» Івана Нечуя-Левицького, «Песни пленника» Олекси Кобця (див. анонс на с. 4 обкладинки «Моисей» [12]).

У Відні 1917 року П. Дятлів видав серію із 12 портретних поштових листівок «Українські письменники» (на звороті листівки, крім назви серії, місця й року видання, зазначено: Накладом П. Дятлова). До серії увійшли репродукція з портрета Т. Шевченка роботи Ф. Красицького, фотозображення І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Б. Грінченка, М. Драгоманова, О. Кобилянської, М. Грушевського, Лесі Українки, М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобця і В. Винниченка. 1917-го або 1918 року видання серії було повторено, але листівки мали інакший адресний бік: в українській орнаментатії з укомпонованими тризубами – портрет Т. Шевченка і його слова: «Возвеличу / Малих отих рабів німих! / Я на сторожі коло їх / Поставлю слово» [3, с. 85] (репродукції усіх 12 портретів повторного видання серії П. Дятлова [див.: 3, с. 258–259, № 607–618]; фотопортрет І. Франка 1910 [3, с. 258, № 609]).

Поему «Моисей» з передмовою І. Франка у перекладі П. Дятлова було перевидано 1926 року в харківському кооперативному видавництві «Пролетарий», яке орієнтувалося на інтелігенцію.

У свідченнях слідчому ДПУ 1 липня 1933 року П. Дятлів, згадуючи, що Лесю Українку «знав [...] тільки здалека», зазначив: «Про неї Франко сказав, що вона була єдиним мужем в українській літературі» [цит. за: 15, с. 119]. Мав на увазі вислів у Франковій статті «Леся Українка» (ЛНВ. – 1898. – Т. 3. – Кн. 7): «читаючи м'які та рознервовані або холодно резонерські писання сучасних молодих українців мужчин і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними та смілими, а притім такими простими, такими щирими словами Лесі Українки, мимоволі думаєш, що ся хора, слабосила дівчина – трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну» [14, т. 31, с. 271; наявні тут пропуски слів: «мужчин», «такими» (перед «щирими») – та зміни словоформ: «сміливими», «слабосильна» – виправляю за першодруком].

На відміну від І. Франка, який переглянув своє раннє захоплення марксизмом і в

праці «Що таке поступ?» (Поступ. – 1903. – № 2–26; окр. вид.: Коломия, 1903) прозірливо передбачав, що «Енгельсова народна держава» «сталась би величезною народною тюрмою», що «соціал-демократична “народна держава”, коли б навіть було можливим збудувати її, не витворила би раю на землі, а була би в найліпшій разі великою завадою для дійсного поступу» [14, т. 45, с. 341, 342], П. Дятлів затято вірив у комуністичну ідею (принаймні до заслання на Соловки), але міг на власній поламаній долі переконатися у безпрецедентному репресивному характері комуністичної «диктатури пролетаріату».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914 роки) / Дмитро Дорошенко. – Виннипег : Наклад. Вид. спілки «Тризуб», 1949. – 167 с.
2. *Дятлов П.* [Предисловие] / П. Д. // Франко И. Моисей. Поэма с предисловием автора. Просмотренный автором перевод со второго украинского издания П. Дятлова / Иван Франко. – Вена, 1917. – С. 3–5.
3. *Забочень М.* На спомин рідного краю: Україна у старій листівці : альбом-каталог / М. Забочень, О. Поліщук, В. Яцюк. – К. : Криниця, 2000. – 505 с.
4. *Крук І.* Історія одного перекладу / Іван Крук // Літературна Україна. – 1966. – 29.IV.
5. Листи П. Дятлова до О. Назарієва. – ІЛ. – Ф. 131.
6. Листи П. Дятлова до І. Франка. – ІЛ. – Ф. 3. – № 1638.
7. *Погребенник Ф. П.* З епістолярної спадщини П. Ю. Дятлова / Ф. П. Погребенник // Радянське літературознавство. – 1979. – № 7. – С. 73–81.
8. *Погребенник Ф.* Іван Франко в українсько-російських літературних взаєминах / Федір Погребенник. – К. : Дніпро, 1986. – 299 с.
9. *Погребенник Ф. П.* Перекладачі Івана Франка слов'янськими мовами : (матеріали до біобібліографічного словника) / Ф. П. Погребенник // Українське літературознавство. – 1979. – Вип. 32. – С. 116–129.
10. Показчик купюр [до вид.: Франко І. Зібрання творів: У 50 т.]. – К. : Наукова думка, 2009. – 333 с.
11. *Скоць А. І.* П. Ю. Дятлів – перекладач Франкового «Мойсея» / А. І. Скоць // Вісник Львівського університету. – 1969. – С. 117–199. – (Серія філологічна ; вип. 6).
12. *Франко И.* Моисей. Поэма с предисловием автора. Просмотренный автором перевод со второго украинского издания П. Дятлова / Иван Франко. – Вена, 1917. – 85 с.
13. *Франко И.* Предисловие / Д-р Иван Франко // Франко И. Моисей : поэма с предисловием автора / Иван Франко. – Вена, 1917. – С. 6–22.
14. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
15. *Шуйський І.* З Відня до Сандармоху: Дятлов Петро Юрійович / Ігор Шуйський // Реабілітовані історією. Харківська область. – К. ; Х. : Оригінал, 2005. – Кн. 1. – Ч. 1. – С. 113–121.
16. *Шуйський І.* Революціонер, який ніколи не просив про помилування / Ігор Шуйський // Дзеркало тижня. – 2008. – № 20. – 31.V–6.VI.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2015
Прийнята до друку 27.12.2015

**IVAN FRANKO AND PETRO DIATLIV:
A CREATIVE RELATIONSHIP BETWEEN THE POET
AND THE TRANSLATOR**

Yevhen NAKHLIK

*National Academy of Science of Ukraine, Ivan Franko Institute,
Drahomanov Str., 18, Lviv, Ukraine, 79005,
e-mail: yenakhlik@ukr.net*

The article highlights a literary relationship between Ivan Franko and Petro Diatliv (1883–1937) – the Ukrainian writer, translator, a social and political activist. In 1913 he translated into Russian the poem «Moses» (it was published in Vienna in 1917 together with Franko’s and the translator’s forewords) and with regard thereto corresponded with the writer.

Keywords: Ukrainian-Russian literary relationships, the poem «Moses», poetic translation, M. Gorkiy, B. Lepkyi, M. Voznyak, Michelangelo, Stalinist repressions.

УДК 001.32НТШ:39(=161.2):82-6.09Франко І. “189”

«...НА ТЕРНИСТОМУ ПОЛІ УКОРІНЕННЯ У НАШІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПОЗИТИВНИХ ПОГЛЯДІВ І НАУКОВОГО ДУМАННЯ...»: ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМИН ІВАНА ФРАНКА ТА ФЕДОРА ВОВКА

Святослав ПИЛИПЧУК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: s.pylypchuk@online.ua*

Висвітлено історію взаємин двох видатних українців: Івана Франка та Федора Вовка. З'ясовано обставини їхнього знайомства, окреслено важливі моменти співпраці, проаналізовано обопільну оцінку наукових на літературних здобутків. Особливу увагу зосереджено на кооперації зусиль дослідників при роботі над підготовкою томів «Матеріалів до українсько-руської етнології». Докладно вивчено листування між І. Франком та Ф. Вовком.

Ключові слова: антропология, експедиція, фольклор, криптадії, листування, переклад, часопис, Наукове товариство імені Шевченка, Етнографічна комісія, Матеріали до українсько-руської етнології.

Вовк (Волков) Федір (Хведір) Кіндратович народився 17 (5) березня 1847 року в селі Крячківка на Полтавщині. Він навчався у Ніжинській гімназії, після закінчення якої 1865 року здобував освіту у Ніжинському лицейі. Невдовзі перейшов до Новоросійського університету в Одесі на природничий відділ фізико-математичного факультету. Пролувавши два семестри, перевівся до Київського університету св. Володимира. У студентські роки перебував під впливом Володимира Антоновича. Займався активною громадською діяльністю. Співпрацював із Павлом Чубинським, збираючи цінні фольклорно-етнографічні матеріали. Після закінчення університету з 1871 року працював помічником ревізора губернського секретаря у Київській контрольній палаті. 1872 року одружився з Христіною Васневською, небогою В. Антоновича.

Брав діяльну участь у роботі старої Київської Громади. 1873 року Ф. Вовк став одним із засновників Південно-Західного відділення Російського імператорського географічного товариства. З 1874 року розпочав систематичну наукову роботу. У I томі «Записок Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества» (К., 1873) опублікував статтю про народну фітоніміку «Список растений с народными названиями и этнографическими примечаниями...» [13]. Молодий учений допомагав В. Антоновичу організувати III археологічний з'їзд (серпень–вересень 1874). На з'їзді він виступив із новаторським дослідженням «Отличительные черты южнорусской народной орнаментики» [10]. Ф. Вовк під псевдонімами Новостроєнко, Новостроєнський та іншими дописував до часопису «Киевский телеграф». Подавав статті на актуальну

соціальну тематику. У 1875 та 1876 роках долучився до археологічних експедицій, які очолював В. Антонович.

Зі сім'єю 1876 року Ф. Вовк вирушив до Женеви, попередньо відвідавши Львів. У Львові вдалося налагодити контакти з місцевими науковими осередками. Декілька днів погостював у Відні, де головно спілкувався з Остапом Терлецьким, з яким здавна підтримував дружні стосунки. Історію їхньої першої зустрічі та налагодження приятельських взаємин Ф. Вовк згодом докладно висвітлив у праці «Дещо й з моїх австро-руських споминок» (ці мемуари, писані на зразок «Австро-руських споминів» Михайла Драгоманова, виразна алюзія наявна і в назві спогадів, і в самому тексті, де автор підтвердив аналогічні враження старшого колеги, приміром, згадуючи про ганебні картярські ігри у середовищі «академіків»), що увійшла до ювілейного збірника «Привіт Іванови Франкови в сорокалітє його письменської праці. 1874–1914» (Львів, 1916) [6]. Автор згадував, що О. Терлецького йому відрекомендував «ширий друг» Сергій Подолинський. «...Згодом ми вже балакали з Остапом, як з давнім приятелем, наче вже чимало літ були знаємі... І погляди його були такі ж саме, як і наші, і навіть зразу ж було видно, що й наші російські справи були йому не чужими... Як додати до цього ще лагідну, на диво симпатичну вдачу і добродушний гумор, то не було нічого дивного, що ми таки зараз же почули себе з їм товаришами...» [6, с. 154].

У Женеві Ф. Вовк допомагав М. Драгоманову у виданні громадсько-політичного та науково-літературного часопису «Громада». На батьківщину, до Києва, учений повернувся наприкінці 1878 року. На зворотному шляху він знову зупинився у Львові. Саме тоді й познайомився з І. Франком, з яким надалі довго та плідно співпрацював. Про першу зустріч з І. Франком та М. Павликом учений коротко оповів у згаданій праці «Дещо й з моїх австро-руських споминок», приобіцявши подати довшу історію взаємин «коли-небудь другим разом». На жаль, того «другого разу» не сталося. Так-от, пригадуючи обставини знайомства і свої враження, він писав: «Вертаючись з Відня, я знов вступив до Львова і на сей раз опинився вже у зовсім іншій кумпанії (перша “кумпанія” – це завсідники львівського “Касино” та старий народовець К. Сушкевич. – С. П.). У маленькій хатинці, десь досить далеко од центру міста, знайшов я трох досить вже відомих мені (очевидно, через О. Терлецького. – С. П.), але не знайомих ще особисто людей. Сиділи вони у хатинці, скрізь завалені книжками, дуже бідно умебльованій, такій як бувають у наших київських студентів. Коли я увійшов, вони стріли мене чемно, але якимось сторожко, – коли ж я сказав, хто я, вони зразу ж почали балакати до мене як до товариша, як до рідного. Один був чорненький, молодий ще, досить жвавий і якоїсь наче мнякої вдачі – Павлик. Друга – теж чорнява, з трохи суворим, селянським обличчям – його сестра. Третій – з цілою шапкою рудого кучерявого волосся, дуже веснуватий на лиці, з гострими очима і найменш балакучий – Франко. Посидів я з їми, погодували мене чимось-то, довго й багато балакали, і був я серед їх, мов між своїми київськими товаришами-студентами» [6, с. 158–159]. Ту львівську «довгу балачку» не один рік І. Франко та Ф. Вовк продовжували у листах та при зустрічах (приміром, 1904 року у спільній експедиції на Бойківщину).

У Києві Ф. Вовк довго не затримувався, бо, як затятий «драгоманівець», одним із перших потрапив до переліку неблагонадійних. У зв'язку зі зростанням тиску на

українофільський рух, а власне зі звинуваченнями у «мазепинстві», висловленими на його адресу, та головно за невдалу спробу переправити в Україну підпільну друкарню, він був змушений покинути сім'ю і терміново емігрувати. Ф. Вовк декілька років перебував у Румунії (Тульча, 1879; Бухарест, 1880–1882) та Болгарії (1879). У несприятливих закордонних обставинах не припиняв наукової роботи. Співпрацював з «Киевскою стариною». Серед публікацій у згаданому київському часопису І. Франко високо оцінював Вовкові дослідження про Задунайську Січ у Добруджі [16].

У листі до М. Павлика від 18 жовтня 1879 року І. Франко розпитував про Ф. Вовка, з'ясував, де той перебуває, бажав налагодити контакт і залучити талановитого дослідника до планованого видання «Нова основа». Це видання за задумом І. Франка мало виходити з 1 січня 1880 року, однак звичний брак коштів став головною причиною відмови від амбітного наміру.

1879 року після того, як відбув свою недовгу (3,5 тижні) військову службу і «увільнився за неспособністю» [21, т. 48, с. 221], І. Франко повідомляв Ф. Вовка про намір поїхати до Києва, оскільки після залагодження усіх формальностей із військовим обов'язком з'явилася нарешті можливість отримати паспорт. Головною метою такої подорожі, як звірявся І. Франко Ф. Вовкові, було налагодження контактів з киянами та щире бажання «запевнити матеріальну і інтелектуальну піддержку з України» [21, т. 48, с. 221]. Задля цього просив колегу переслати контакти своїх київських товаришів, які могли б посприяти налагодженню українсько-галицьких взаємин. Також І. Франко листовно обговорював можливість зустрічі з Ф. Вовком у Румунії, бо вважав, що з території цієї країни йому вдасться безперешкодно дістатися до Києва. Заразом І. Франко просив старшого колегу допомогти у справі отримання паспорта. «Якби у Вас там хто вистаравсь о паспорт румунський і прислав мені», – писав він у листі від листопада 1879 року. Оформляти документ на своє ім'я Франкові було вкрай небезпечно, бо це означало б, як він висловився, «те саме, що замельдуватися самому у всіх російських бюро поліційних» [21, т. 48, с. 221]. На жаль, здійснити задумане не вдалося.

Про стан справ у Галичині Ф. Вовка постійно інформував І. Франко. Приміром, у листі від грудня 1879 року з певною надією й одночасним острахом писав про оголошене видання з нового року чотирьох українських часописів: «Діло», «Правда», «Батьківщина», «Зоря». Свою оцінку такого «інформаційного прориву» у Львові він окреслив саркастично-емоційно: «Ось буде празник на Галицькій Русі!» [21, т. 48, с. 227].

У листі від 23 лютого 1880 року І. Франко зізнався, що через нестатки (борг у друкарні та відсутність будь-яких прибутків) змушений виїхати на село, де «мож буде» зробити «що-небудь і путнішого, ніж тут в місті серед вічної грижі» [21, т. 48, с. 236]. Попри побут на селі, І. Франко не відійшов від інтелектуального життя Львова, постійно підтримував контакт із колегами. Особливо активно він долучився до видання нового часопису «Світ», яким зацікавився його товариш Іван Белей. Під час інтенсивної роботи над закладами нового видання («ілюстрованої літературно-політично-наукової часописі») І. Франко звернувся до Ф. Вовка, аби той за кордоном (головно в Румунії – до листопада 1880 року учений проживав на півдні Румунії у містечку Плоешті) знайшов людей, готових фінансово підтримати новий проект, чи бодай стати передплатниками.

Заразом І. Франко запросив Ф. Вовка до авторського колективу часопису та прохав надсилати актуальні науково-публіцистичні праці [21, т. 48, с. 255], запитував також про адреси людей у Росії, які могли б допомогти чи матеріально, чи інтелектуально. Ф. Вовк сприйняв Франкове прохання як насмішку, бо у Румунії на той час українців майже не було, а він сам ледь зводив кінці з кінцями. Дізнавшись про реальні обставини румунського побуту українського емігранта, І. Франко зі ширим жалем писав: «Простіть, що я, може, засміло та безоглядно просив о поміч для нашої газети; у мене зовсім не було на думці обиждати кого-небудь абощо; я тільки, не знаючи, хто там є у Румунії, думав, що є наших більше, то тому й писав. Не сердьтесь за мою гарячку – чоловік бажав би, щоб раз почався який живіший рух у нас, – то не раз і дурницю скаже або й зробить» [21, т. 48, с. 259].

Незважаючи на певний жаль з приводу нагадування про нелегку емігрантську долю, Ф. Вовк все ж доклав зусиль, аби допомогти «Світові»: розіслав листи своїм знайомим і запевнив, що допомагатиме виданню працями [21, т. 48, с. 259]. У наступному листі він повідомляв про намір їхати до Відня, відтак І. Франко принагідно просив «побалакати ширше з віденцями» про сприяння «Світові». На жаль, ані віденці, ані сам Ф. Вовк не підтримали молодих ентузіастів, тому-то у листі від 20 лютого 1881 року до М. Павлика І. Франко скаржився, що попри численні обіцянки («обіцяно гореми-терема» [21, т. 48, с. 271]), надсилати матеріали до «Світу», як з України, так і з-за кордону ніхто не квапиться, відтак доводиться головню самим трудитися над виданням. Окремо згадав І. Франко і Ф. Вовка, який, хоч і запевняв про «співуділ» у творенні нового часопису, й «досі мовчить». Лише у 4 числі «Світу» за 1881 рік з'явився життєпис Федора Достоєвського, який на прохання редактора підготував Ф. Вовк [3]. У біографії автор порівняв долю Ф. Достоєвського із долею Т. Шевченка, адже його писання, як і твори українського генія, «мають у собі багато такого», що вплинуло на загальний розвій суспільності [3, с. 75]. Як і Т. Шевченко, Ф. Достоєвський відбув вимушену «жовнірську» службу (хоч і не таку тривалу), однак, на відміну від Кобзаря, російський письменник, як спостеріг Ф. Вовк, «за свою неволю... не вкріпивсь... у своїх думках, не набрався ще більшої, необоримої енергії, котра дала спроможність нашому поетові глядіти після неволі на Петропавловські мури і знов думати “про те ж таки, що й перше думав”, – а спустився до забуття своїх колишніх ідеалів 1848 року, до “смиренія, всепрошення” і т. і.» [3, с. 76]. Мовлячи про суспільне значення творчості російського письменника, дослідник зазначив: «Нервовий, далеко заглядаючий у самісіньку глибину душі і завше добрий і симпатичний Достоєвський знаходив собі відклик у перемученої душею молодій інтелігенції Росії, дарма, що він не симпатизував найкращим ідеалам тієї інтелігенції, дарма, що у послідні часи він дійшов вже до якогось релігійного пієтизму і навіть просто іноді юродства» [3, с. 76].

Наприкінці березня 1882 року у листі до І. Белея І. Франко висловив надію отримати ще деякі обіцяні матеріали від закордонного колеги, зосібна писав: «може, й Вовк пришле свої записки – сли схоче, щоб були друковані в “Світі”, то друкуй» [21, т. 48, с. 307]. Наче відчуваючи Франкові небезпідставні нарікання на неслівність, Ф. Вовк 30 квітня 1882 року листовно відгукнувся. Окрім вибачень за неквапливість у пересилці

матеріалів («Дуже мені соромно, друже мій, що не довів я нічого до Вашого «Світу», але підждіть трохи – поправлюся [14, № 1617, с. 277]), він запевнив, що невдовзі надішле цікаву статтю («Тепер можу Вам дати дуже хороший матеріал про тутешню “Січу” з оповіданням одного старого 120-літнього діда запорожця» [14, № 1617, с. 277]). На жаль, «Світ» 1882 року припинив існування («не вдержався») й у Ф. Вовка відпала потреба пересилати обіцяну студію.

Наприкінці 1882 року Ф. Вовк переїхав до Женеви. 1887 року він вирушив до Італії. Відвідав Геную, Пізу, Флоренцію, Рим, Неаполь та Помпеї. 2 травня 1887 року вперше завітав до Парижа, аби з'ясувати, чи можна у цьому місті успішно займатися науковою діяльністю та легалізувати свій академічний статус. А вже 11 жовтня (точну дату прибуття встановила О. Франко, авторка монографії «Федір Вовк – вчений і громадський діяч» [26]) остаточно переїхав до столиці Франції. У Парижі він активізував свої наукові дослідження. Завершив розлогу студію про весільну обрядовість. Ця, за означенням І. Франка, «цінна праця про весільні обряди і пісні» [21, т. 41, с. 328] була надрукована одночасно і у Франції, і в Болгарії. Характеризуючи загальний напрям наукових досліджень Ф. Вовка у Парижі, І. Франко у праці «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» зазначив: «він зайнявся спеціально студіями над доісторичною археологією, антропологією і антропометрією під проводом проф. Mortille (Мортіє) і за написання цінної монографії про ногу в організмі хребтовців (Vertebrate) одержав ступень доктора» [21, т. 41, с. 328]. Справді, 1905 року Ф. Вовк успішно захистив у Сорбонні докторську дисертацію з порівняльної анатомії та антропології на тему «Скелетні видозміни ступні у приматів та в людських рас».

Активно І. Франко листувався з Ф. Вовком (щоправда зі значними перервами, зумовленими об'єктивними обставинами, як-то часті зміни місця проживання останнього). Збереглося близько 40 листів І. Франка до відомого антрополога. Нерідко, внаслідок частих переїздів Ф. Вовка, колеги комунікували через посередництво М. Драгоманова. Так, у листі від 12 квітня 1884 року М. Драгоманов писав Франкові, що до нього заходив Ф. Вовк (він на той час перебував у Женеві) та, побачивши «Зорю» (тоді часописом почав опікуватися І. Франко і готувався стати очільником редакції), виявив бажання співпрацювати з виданням, зокрема обіцяв передати оригінал оповідання запорожця Ананія Коломійця, російський переклад якого раніше було надруковано в «Киевской старине» [18, с. 74]. (У статті на основі спогадів стадвадцятирічного старця, козака Ананія Івановича Коломійця, з рибальського селища Катірлез учений виклав коротку історію Задунайської Січі). Відповідаючи на пропозицію закордонного колеги у листі від 21 квітня 1884 року, І. Франко висловив сумнів щодо перспективи опублікувати в «Зорі» будь-яку працю чи то Вовкову, чи то Драгоманова у зв'язку із вкрай обережною політикою редакції часопису, головно ж О. Партицького. Також адресант підкреслював: «тим більше, що “Зоря” виходить тепер так скупим об'ємом (лист в ½ міс.), що й думати годі о печатанню якихось ширших праць» [21, т. 48, с. 418].

Навесні 1888 року спершу через М. Драгоманова, а потім і особисто, І. Франко просив Ф. Вовка долучитися до написання українознавчих статей до чеського наукового словника Otto (йдеться про видання «*Ottův slovník naučný*», т. 1–18, 1888–1909).

На цю пропозицію Ф. Вовк швидко відгукнувся, сповістивши про готовність спільно працювати над проектом. Редактором словника був Й. Коржан, саме з ним переважно контактував І. Франко, а згодом і Ф. Вовк. Ознайомлюючи колегу з концепцією чеського видання, І. Франко писав: «діло його, хоч зложене на великий розмір (300 зшитків по 4 листи кожний), все-таки здається мені більш книгарським ділом, ніж науковим. Та проте редактор його д. Коржан просить писати коротші або довші звістки: про писателів, артистів, лиця історичні, важніші місця, пам'ятники історичні і культурні» [21, т. 49, с. 154–155]. Відтак, він просив Ф. Вовка «в короткому часі» написати такі словникові статті: Акти, Антонович, Андрусівський трактат, Антоній Печерський, Антропологія України, Ахтирка [21, т. 49, с. 155]. Окрім І. Франка та Ф. Вовка, до написання статей було залучено також О. Терлецького та «молодого географа» Г. Величка. Щодо такого складу дописувачів І. Франко висловився досить оптимістично: «Думаю, що нас чотири... можемо постачити часть українську так, що не будемо мати встиду перед прочими слов'янами» [21, т. 49, с. 155].

Статті до Оттового словника І. Франко просив писати українською мовою і надсилати на його адресу, польський переклад (він влаштував редакцію) цих матеріалів він обіцяв зробити сам. Ф. Вовк ретельно дотримався Франкових інструкцій. Відтак, вже у листі від 25 травня 1888 року І. Франко писав редакторові Й. Коржанові, що висилає свої та Вовкові статті для словника. Окрім того, він заочно відрекомендував колегу як авторитетного ученого, «визначного українського письменника, етнографа і знавця наддунайських країн (Румунії та Болгарії)» [21, т. 49, с. 162]. Зважаючи на готовність Ф. Вовка брати діяльну участь у підготовці Словника, звертався до редакції з проханням переслати на паризьку адресу дописувача готові випуски видання, аби він відчув загальний дух проекту і продовжував співпрацю.

З охотою Ф. Вовк долучився до авторського колективу Словника, бо мав уже чимало готового матеріалу з україністики, який раніше підготував як співробітник «Dictionnaire universel d'histoire et de geographie», що його видавав М.-N. Bouillet. Учений повідомляв Франкові про свій досвід роботи над авторитетними енциклопедичними виданнями, тому пропонував перебрати на себе ініціативу при укладанні реєстрових слів на літеру Б. «Що маєте виміченого на Б, – писав дослідник, – мені надішліть. Я зроблю вимітку на Б цілу і копію пришлю Вам з проектом поділу роботи між нами. І так, коли Ви хочете, робитимем і далі. Мені робити вимітки може трохи легше, бо у мене є вже зроблена (тут і далі підкреслення Ф. Вовка. – С. П.) й до Diction Bouillet, і їх треба тільки доповнити, а Ви будете доповнювати мої вимітки тим, що знайдете потрібним по Галичині і загалом Русі» [14, № 1602, с. 807].

Невдовзі, того ж 1888 року Ф. Вовк радо погодився на Франкові запити долучитися до авторів «Товариша». Він запропонував перелік праць, які може надіслати найближчим часом, та окреслив той обсяг роботи, який міг би систематично виконувати для часопису. «Я, – повідомляв учений, – до “Товариша” писатиму з дуже великою охотою. [...] Маю на меті – коли хочете от що: невелику статтю про шлюб і сім'ю з поводу нової книжки Letourneau L'evolution du Mariage і другу статтю “Крізіс народо-вольства” з поводу брошури Тихомірова “Почему я перестал быть революционером?”.

Окрім того, з охотою слідитиму за літературою і робитиму невеличкі бібліографічні замітки. Треба тільки знати більшину видання – то, мабуть же ж, незабаром вийде і № 2 – тоді буде видно» [14, № 1602, с. 807]. На жаль, другий номер «Товариша» так і не з'явився (на те було чимало об'єктивних обставин), тому тіснішу співпрацю довелося відкласти до кращих часів.

Нерідко обоє учених контактували у справах популяризації та поширення українського друкованого слова. Приміром, у листі від 20 лютого 1893 року І. Франко інформував Ф. Вовка про одержання рукопису праці «Порабощаемый народ», виданням якої у Львові він обіцяв зацікавитися. Заразом він уточнював у Ф. Вовка важливі питання щодо формату, якості друку, паперу та тиражу книги, запевняв, що незабаром візьметься за німецький переклад праці. Цю розвідку, первісно писану українською мовою і номіновану «Нарід в неволі», написав Б. Грінченко на замовлення Чернігівської громади. Оскільки анінайменшої надії надрукувати викривальну антиімперську брошуру в Росії не було, автор переслав рукопис праці Ф. Вовкові, з яким активно листувався. За спільною домовленістю було вирішено через посередництво І. Франка, який мав неабиякий видавничий досвід, пускати роботу у світ саме у Львові. Менше ніж через місяць (перша половина березня 1893 року) І. Франко «звітував» до Парижа, що друк брошури майже завершено, і одразу після виходу оригінального тексту «на слідуючий тиждень... буде печататись» [21, т. 50, с. 33] німецький переклад. Уже 26 березня І. Франко переслав колезі 20 примірників «Порабощаемого народа», а у супровідному листі інформував про осіб та інституції, яким передав екземпляри книги. Задля більшого резонансу цінного видання, в якому наведено ганебні факти переслідування української культури та виголошено звернення до європейської спільноти не підтримувати колонізаторську політику Російської імперії, І. Франко негайно скомпонував короткий реферат праці польською мовою та опублікував у газеті «Kurjer Lwowski». У цьому ж листі він звірявся Ф. Вовкові про плановану подорож до Відня, «щоби старатися о затвердження габілітації на доцента руської літератури і етнографії на Львівськiм університеті» [21, т. 50, с. 34]. У листі, окрім звичних «книжних» питань, себто пов'язаних із обміном та придбанням наукової літератури, І. Франко звернув увагу на появу першого випуску «Dictionnaire international des folkloristes», де між іншим було надруковано біографію В. Барвінського.

На наступні Вовкові листи І. Франко довго не відповідав, бо, як сам згодом зізнався, 12-денний побут у Відні провів у «клопотах і біганині». Отож, лише 17 квітня 1895 року І. Франко озвався на численні запитання товариша. Передусім повідомив про завершення перекладу на німецьку «Порабощаемого народа» та початкові заходи щодо підготовки публікації. Вкотре просив Ф. Вовка придбати вкрай необхідну книгу. Цього разу йшлося про працю Ж. Масперо «Les contes populaires de l'ancienne Egypte» (Paris, 1889). Насамкінець інформував про невтішну справу з «доцентурою».

При ретельній пропедевтичній роботі над виданням «Життя і Слова» І. Франко усвідомлював, що може розраховувати на допомогу небагатьох українських учених, однак ця перешкода не стала на заваді, не зупинила його твердого наміру реалізувати складний видавничий проект. Окрім підтримки М. Павлика, М. Драгоманова та

А. Кримського, він небезпідставно сподівався й на діяльну участь Ф. Вовка. У листі до М. Павлика від жовтня 1893 року він писав, що як редактор часопису неодмінно звернеться до Ф. Вовка у Париж, аби авторитетний учений із досвідом європейських наукових студій долучився до авторського колективу «вісника літератури, історії та фольклору» [21, т. 49, с. 425].

Лише після виходу першої книги «Життя і Слова» Франкові через М. Драгоманова вдалося віднайти нову паризьку адресу давнього товариша. Щоправда, пересилаючи необхідну інформацію, М. Драгоманов одразу попереджав, що Ф. Вовк зайнятий біганиною задля «хліба насущного», тому є певні сумніви, чи вдасться бодай якийсь матеріал «вимолити в него для Галичини» [18, с. 460]. Незважаючи на ці застереження, І. Франко все ж листовно звернувся до ученого. Передусім, згадавши народну приповідку «що трохи проволоклося, то не втекло», він перепросив за «опізнене» прохання про підтримку нового видання, та без надмірної церемоніальності висловив щире сподівання на співпрацю, завбачливо зорієнтувавши Ф. Вовка, що для «Життя і Слова» на майбутнє вкрай «пожаданими» були би праці такого типу:

«1) рецензії на нові книги по етнографії і фольклору; по історії літератури і цивілізації і т. і.;

2) бібліографічні огляди змісту важніших часописів за всі роки їх існування або бодай за останні... З французьких часописів я дуже бажав би мати огляд таких, як “Romania”, “Melusine”, “Revue des traditions”, “Revue des questions historiques”, “Journal asiatic” і т. ін., звісно, з вийменуванням таких праць, котрі чим-небудь для нас інтересні чи по самому сюжету, чи по методу оброблення;

3) описи вистав, з’їздів, музеїв, некрологи видніших діячів і вчених з тих областей, котрими займається видання, загалом, матеріал для хроніки» [21, т. 49, с. 452].

Примірник книги «Життя і Слова» І. Франко переслав Ф. Вовкові. Той не забарився зі загальною оцінкою нового видання. Він вітав редактора із гарним початком справи, зазначав, що йому дуже сподобався перший випуск. На Франкове прохання також передав книгу Гастона Парі зі статтею про героя французького епосу Роланда. Український передрук цього дослідження у «Житті і Слові» був для І. Франка вельми потрібним, адже органічно доповнював Щуратів переклад «Пісні про Роланда». Вже у другому випуску журналу з’явилася розвідка Г. Парі. І. Франко й надалі систематично надсилав Ф. Вовкові примірники видання. На жаль, дослідник не поспішав подавати свої оригінальні праці до Львова, оскільки, як і попереджав М. Драгоманов, через надмірну зайнятість не мав часу написати якісної наукової студії. Аби хоч якось долучитися до фольклорно-літературного часопису, Ф. Вовк переслав «трохи сирого матеріалу» (декілька народних легенд). У рубриці «Із уст народу» І. Франко подав дві легенди («покража вогню св. Петром і Михайло громовик») із колекції Вовкових записів. У III томі «Вісника літератури, історії і фольклору» редактор помістив «Квєстіонар» відомого антрополога про народні звичаї, пов’язані з тим, «що робити недавно народженим або маленьким дітям, щоб у них “головка кругленька була”» [4, с. 480]. Відповіді на питальник Ф. Вовк планував використати у своїх антропологічних дослідженнях. У журналі до квєстіонару було долучено прохання до редакцій інших часописів «на Україні і в

Галичині» [4, с. 480] передрукувати відозву з метою отримати інформацію з якомога більшого терену українських земель.

У 3 книзі III тому «Життя і Слова» І. Франко опублікував легенду «Про грім і блискавку», що її у містечку Острополі Новоград-Волинського повіту записала А. Верещинська. Цей зразок неказкової фольклорної прози зацікавив Ф. Вовка і вже до наступного випуску він подав схожу легенду, взятую із книги проф. І. Смирнова «Мордва. Историко-этнографический очерк» [20, с. 212–213]. До тексту легенди учений долучив невеличкий коментар, де зазначив приблизний час постання мордовської легенди та подав покликання на низку видань, у яких зафіксовано близькі за суттю народні твори. «Мордовська легенда, – продовжував учений, – здається нам давнішою і примітивнішою від нашої: в ній не видно ні християнського впливу, ні таких зовсім новіших одмін, як порох, рушниця, Французи і т. і.» [5, с. 372].

1898 року, коли за ініціативи української молоді відбувалося святкування 25-літнього ювілею літературної діяльності І. Франка, Ф. Вовк забажав долучитися до привітань. Однак через певні обставини (його не проінформували про офіційну дату пошанування) не зміг у визначений час висловити щирих побажань своєму доброму приятелю. Відтак, у листі від 5 січня 1899 року він писав: «Мені дуже і дуже прикро, що я не міг укупі з усіма скласти Вам ювілейної шани хоч листом, або телеграмою, а не міг тільки через те, що Ваші організатори мабуть забулись дати мені звістку, коли той ювілей буде іменно... і я взнав про його тільки з Вістника. Як би не було – це ніколи не запіздно – від щирого серця здоровлю Вас, бажаю Вам ще на довгі роки сили і вдачі, і ще більше, щоб життя Ваше нарешті пішло спокійніше і було хоч трохи більш забезпеченим, щоб не приходилось і на старості думати щодня про те, що завтра жінка і діти їстимуть. А зробити – Ви ще багато зробите!» [14, № 1620, с. 89]. Щоправда, декілька щирих слів шановному ювілярові Ф. Вовк висловив у присвяті до статті «*Pithecanthropus erectus*», що увійшла до збірника «Привіт д-ру Івану Франку...» (Львів, 1898). У промовистій дедикації автор зазначив: «Присвячуючи Вам, дорогий Франко, сю невеличку звістку до ювілею Вашого письменництва, мені хотілось би зазначити тим свою пошану для Вашої праці на тернистому полі укорінення у нашій літературі позитивних поглядів і наукового думання» [1, с. 4]. Ця присвята вельми зворушила І. Франка, тому після виходу збірника у листі до колеги від 31 грудня 1898 року він висловив вдячність за «сердечні слова» та високе поцінування його творчості.

При написанні розлогої і цінної студії «Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди» І. Франко використав чимало маловідомих джерел. Задля залучення до праці пам'яток, писаних різними мовами, дослідник звертався до європейських колег з проханням надіслати копії дотичних до теми його досліджуваного творів. Зокрема у передмові до «причинку» автор з-поміж іншого висловив щирі слова вдячності професорові Ф. Вовкові «за вистарання копії інтересного грецького тексту» [21, т. 34, с. 8], що містився у рукописних фондах Паризької національної бібліотеки. Цей «інтересний грецький текст», що за Франковими атестаціями «виявляє старшу форму Климентового життя» [21, т. 34, с. 324], було опубліковано у додатку до дослідження.

Улітку 1904 року Ф. Вовк брав участь у вакаційних викладах для російських українців у Львові. Окрім знаного антрополога, зі своїм курсом лекцій перед слухачами-студентами виступили І. Франко, М. Грушевський, М. Ганкевич. Про особливі педагогічні здібності Ф. Вовка збереглися лише найприхильніші свідчення [26]. Учасники вакаційних викладів відзначали його прекрасне знання предмета та вміння доступно, без зайвих афектацій передати важливу інформацію. Самого ж Ф. Вовка вразили лекції І. Франка, відтак він просив свого колегу уже взимку (1904/1905) до «викладів» з історії нової української літератури в Парижі. На жаль, планованих відчитів не вдалося реалізувати.

З 18 серпня до 24 вересня 1904 року за дорученням НТШ та Товариства австрійської етнографії у Відні відбулася антропологічно-етнографічна експедиція на Бойківщину. Учасниками експедиції були Ф. Вовк, І. Франко та З. Кузеля (згодом – 15 вересня долучився й П. Рябков). І. Франко пробув у цій науковій мандрівці до 5 вересня, оскільки, зважаючи на численні обов'язки у Львові, змушений був повернутися швидше. Основним завданням експедиції, як зазначив сам І. Франко у статті «Етнографічна експедиція на Бойківщину», було «зібрати переважно антропометричні матеріали, знімки типів і одягу, а також предмети матеріальної культури» [21, т. 36, с. 68].

Особливо в експедиції відзначився Ф. Вовк. За короткий час йому вдалося провести вимірювання 300 людей (одне комплексне вимірювання передбачало, як свідчив З. Кузеля, 30 окремих замірів – ріст, голова, рука, нога та ін.). І. Франко високо оцінив професійність наукової роботи колеги та наголосив його «безкорисливу відданість науці і любов до власного народу, поєднану з ґрунтовною науковою підготовкою [...] в ще мало дослідженій галузі антропології та етнології» [21, т. 36, с. 72]. І. Франко аргументовано вважав Ф. Вовка одним із найавторитетніших дослідників гуцулів, розглядав його студії у контексті напрацювань Р. Ф. Кайндля, Г. І. Бідермана та В. Шухевича [21, т. 36, с. 74]. Мовлячи про наукові здобутки експедиції, учений не зосередився на висвітленні здобутків у галузі антропології, адже щиро сподівався, що «пан Волков незабаром опублікує результати своїх вимірювань» [21, т. 36, с. 83].

З-поміж численних Вовкових студій І. Франко виокремлював дослідження про весільну обрядовість та пісенність. Ці праці він називав «дуже важними» [21, т. 42, с. 14] та висловлював жаль з того приводу, що фольклористично-етнографічні розвідки ученого про весілля «лишалися невідомі нашій ширшій громаді», бо були опубліковані лише «по-французьки та по-болгарськи» [21, т. 42, с. 14]. У Франції студія вийшла у паризькому журналі «L'Antropologie» під назвою «Rites et usages nuptiaux en Ukraine» [28], а у Болгарії у софійському збірнику «Сборник за народни умотворения, наука и книжнота» під заголовком «Свадбарските обреди на славянските народы» [12]. Дослідження Ф. Вовка про весільні звичаї та обряди, написане на основі багатих фольклорно-етнографічних матеріалів, І. Франко вважав найавторитетнішим словом у цій царині. Відтак, при аналізі весіллєзнавчих праць взурувався на досвід колеги, та виступав з гострою критикою на адресу тих авторів, які не взяли до уваги аргументів і висновків цієї ґрунтовної студії.

До цінних здобутків української науки І. Франко відносив також і Вовкові праці про Болгарію («Задунайская Сечь по местным воспоминаниям и рассказам», «Эко-

номические и этнографические заметки о Болгарии», «Русские колонии в Добрудже. Историко-этнографический очерк» та ін.) [21, т. 33, с. 252].

Свої «дуже інтересні» спогади про перебування в країні басків (з серпня по жовтень 1891 року, протягом двох місяців, учений жив в Іспанії в Фуентеррабії як учитель дітей Шеболдаєвих) Ф. Вовк подав до ЛНВ. 1903 року їх під назвою «Біля моря – між басками» було опубліковано у жовтневому та грудневому випусках ЛНВ [2]. Ще в 90-х роках XIX століття «невикінчену статтю» про свої іспанські враження Ф. Вовк переслав В. Левицькому (Лукичеві) для «Зорі», де вона успішно була похована серед редакційних матеріалів. Через Франкове нагадування Ф. Вовк дописав цю, за його ж означенням, «цікаву й оригінальну статтю» та подав до ЛНВ.

Після реформи Товариства Шевченка у Львові Ф. Вовк став його дійсним членом. Як дійсний член НТШ по історично-філософській секції він протягом довгих років був заступником голови Етнографічної комісії Історично-філософської секції НТШ (1898–1905), а згодом й очолив її (1905–1909). З 1899 року НТШ розпочало публікацію ще однієї серії видань під назвою «Матеріали до українсько-руської етнології» (Ф. Вовк був редактором перших семи томів видання). Діяльну участь у підготовці МУРЕ брав і І. Франко. Він постійно контактував із Ф. Вовком, обговорював проекти чергових випусків, висловлював свої цінні рекомендації, редагував деякі матеріали, залучав нових авторів до збірника.

Особливо докладно Ф. Вовк та І. Франко обмірковували перспективу видання праці В. Шухевича «Гуцульщина» на сторінках МУРЕ. Ф. Вовк мав деякий сумнів щодо наукової вартості матеріалів дослідника, тому звертався до І. Франка, аби він висловив свій погляд на цю величезну працю. «Я ще ж і не знаю як його праця буде з наукового погляду? – писав учений у листі від 7 листопада 1899 року. – Що він дуже старанний збирач і добрий фотограф, то це мені відомо, але я не знаю чи досить він підготовлений етнологічними студіями?» [14, № 1620, с. 181]. І. Франко, попри низку критичних зауваг, все ж вважав, що ця розлога студія варта друку. Згодом, після докладного ознайомлення із «Гуцульщиною», Ф. Вовк зазначив: «Праця Шухевича мені подобається: дуже старанно і досить систематично зроблена...» [14, № 1611, с. 135]. Невдовзі за спільною згодою науковців корпус було опубліковано у II, IV, V та VII томах МУРЕ. Окрім коротких рекомендацій у листах, 1902 року І. Франко виступив із ґрунтовною німецькомовною рецензією на Шухевичеву «Гуцульщину» у журналі «Zeitschrift für österreichische Volkskunde» [23], де зазначив, що пропонована праця – «це систематично впорядкована монографія, що готувалася упродовж багатьох років, перша вичерпна робота про дійсно своєрідний тип людей – гуцулів» [23, т. 54, с. 351]. Рецензент окреслив як позитивні, так і негативні аспекти дослідження. До недоліків зараховував, приміром, те, що В. Шухевич «послугується майже виключно описовим методом. Це не глибока наукова монографія, автор не ставить питань, щоб дати на них ту чи ту відповідь, він не запитує про значення, походження тієї чи тієї деталі – він тільки описує пункт за пунктом, звертаючи особливу увагу на термінологію» [23, т. 54, с. 352]. Ще однією «не зовсім доброю особливістю методу автора» є, за спостереженням І. Франка, те, що «він трактує всю Гуцульщину як наскрізь одноманітний

тип. Будь-яку деталь, звичай, назву, що їх він знаходить чи спостерігає в одному селі, в одному гірському закутку, він вносить у свій опис як типові для всього регіону. Чітко його свідоцтва майже не локалізовані» [23, т. 54, с. 353].

Також І. Франко обговорював із Ф. Вовком можливість оприлюднення великої колекції сороміцького фольклору у виданні «Κρυπτάδια», що його видавали Вельтер та Гедоз. Паризький колега подав вичерпну інформацію про вимоги до оформлення матеріалів, призначених для збірника. Зокрема йшлося про доречність подавати різножанрові зразки сороміцького фольклору («3–4 казки, трохи приказок, а решту пісень – усього сторін на сотню щоб вийшло» [14, № 1620, с. 183] та перекласти їх не німецькою, а французькою мовою (оскільки німецьких перекладів було уже зібрано чимало). Задля швидшого залагодження справи Ф. Вовк пропонував допомогти з французьким перекладом багатой колекції І. Франка та В. Гнатюка. І. Франко сам узявся за переклад і невдовзі переслав французький варіант матеріалів до Парижа. Отримавши їх, Ф. Вовк відписав: «Матеріали до “Κρυπτάδια” добрі, але не знаю, чи розберуть лейпцігські складачі Ваше писання. Шкода, якщо прийдеться переписувати» [14, № 1628, с. 493].

В одному із попередніх листів І. Франко, розмірковуючи над наповненням чергового тому МУРЕ, зазначив, що може швидко підготувати невелику розвідку про рибальство в Галичині. Це повідомлення заінтригувало Ф. Вовка, тема рибальства його вельми цікавила, входила у сферу його першочергових наукових пошуків. Саме тому він одразу ж відписав І. Франкові: «А про рибальство напишіть конче, бо мені цього дуже й дуже треба!» [14, № 1620, с. 183]. На жаль, І. Франко так і не підготував планованої статті, хоча був одним із найкомпетентніших знавців цієї теми. Згодом, під час спільної експедиції на Бойківщину І. Франко та Ф. Вовк мали достатньо часу, аби докладно обговорити усі тонкощі та таємниці риболовецької справи. З цього приводу у статті «Із моїх споминів про Івана Франка» З. Кузеля, наймолодший учасник експедиції, згадував: «...ішли звичайно цікаві розмови про всякі способи риболовлі, про рибальські прилади, й тут Франко міг з Вовком цілими годинами балакати про всякі ятери і т. ін. Вовк оповідав при тім про риболовлю на Україні, про рибальство в Добруджі, й се завсіди Франка цікавило» [17, с. 413].

1899 рік виявився для Ф. Вовка вельми насиченим. Він розпочав активну роботу над докторською дисертацією «Скелетні видозміни ступні у приматів та в людських рас». Про процес підготування фундаментального дослідження автор постійно інформував І. Франка. «На старості літ, – писав учений 7 листопада, – заходився робити докторат, а позаяк мені тут ніяково було узяти на дисертацію що-небудь маленьке – аби пролізти – то узявсь за більшу працю, котру думав скінчити за кілька місяців, а вона як почала рости та доросла нарешті до того, що аж тепер оце тільки кінець видно!» [14, № 1620, с. 179]. Щоправда, як виявилось, ці Вовкові заглядання наперед виявилися надто оптимістичними, бо захистити докторат вдалося лише через 6 років – 1905 року.

Добрим організатором та вдумливим науковцем Ф. Вовк проявив себе під час Паризької виставки 1900 року. Він як представник делегації НТШ взяв участь у Міжнародному конгресі доісторичної археології й археологічної антропології та

Конгресі фольклористів (10–12 вересня). Окрім власної доповіді, учений виголосив Франків реферат про фольклористичні дослідження у Галичині під назвою «Le Mouvement Traditionniste en Galicie, dans le courant du XIX siècle» («Етнографічний рух у Галичині в XIX ст.»). Через два роки цей реферат було надруковано у виданні «Exposition Universelle Internationale de 1900. Congrès International des Traditions Populaires tenu à Paris du 10 au 12 septembre 1900. Paris, 1902. S. 90–91». Переклад повідомлення у 58 випуску збірника «Українське літературознавство» подав Г. Цвенгрош [27]. Цей реферат було скомпоновано на основі Франкової «задуманої на широку скалю» студії «Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в.». На жаль, з різних причин І. Франко не завершив цього концептуального дослідження, в якому, по суті, закладено підвалини аналітичного розбору фольклористичних змагань на західноукраїнських землях. Чорновий варіант незавершеної праці у Франковому архіві віднайшов М. Возняк та опублікував у першому випуску збірника «Первісне громадянство» (К., 1928).

До речі, І. Франко, дізнавшись про планований у Парижі конгрес фольклористів та конгрес дослідників релігії, виявив бажання взяти участь у роботі обох наукових форумів. Про намір їхати до Парижа він написав Ф. Вовкові, який широко привітав ідею колеги: «Тому, що Ви збираєтесь заїхати до Парижа, я безмірно радий і зроблю все, що зможу, щоб Вам це полегшити» [14, № 1620, с. 182]. Він передав Франкову адресу організаторам конгресів та клопотав, аби вчасно переслали офіційні запрошення для участі у наукових з'їздах. І. Франко принагідно розпитував про загальну проблематику фольклористичного конгресу, про тему, яка була б найбільш «пожаданою» для організаторів. Натомість, Ф. Вовк через посередництво І. Франка прагнув роздобути низку нових цінних експонатів для українського відділу на Міжнародній паризькій виставі, просив посприяти в отриманні якісних фотографій від В. Шухевича та бодай невеликих цінних колекцій археологічних і етнографічних.

Ф. Вовкові як головному редакторові МУРЕ І. Франко переслав етнографічну програму про народне будівництво для надрукування в одному з томів видання. Докладно ознайомившись із програмою, Ф. Вовк компетентно зазначив, що вона «дуже хороша і дуже здається», проте «не може йти такою, як вона є, бо в ній етнографічні відомості змішані з фольклорними, а, окрім того, її треба багато доповнити і переробити взглядно до новіших праць по етнографії будівлі, яких тепер з'явилось чимало» [14, № 1620, с. 94]. Оптимальним варіантом дослідник вважав взяти за основу Франкові напрацювання, доповнити здобутками найновіших студій у цій царині та підготувати якісно нову спеціальну програму.

Роботу над упорядкуванням архіву М. Дикарева І. Франко розпочав 1902 року. Цей самовідданий дослідник народної традиції Слобожанщини заповів усі свої матеріали НТШ, відтак виникла необхідність їх систематизувати, а найцінніше опублікувати. У процесі підготування книги фольклорно-етнографічних записів та наукових студій М. Дикарева І. Франко дуже високо оцінив якість уснословесних текстів, які зафіксував і з якими працював дослідник, однак гостро розкритикував методологічні засади аналітичного розбору матеріалу, який М. Дикарев апробував у своїх дослідженнях. Оскільки Ф. Вовк мав нагоду тісно співпрацювати із М. Дикаревим, у загальних рисах

знав обсяг та якість його доробку, деякі матеріали друкував у МУРЕ, тому на початковому етапі компонування узагальненого збірника праць ученого І. Франко саме у листі до паризького колеги від 27 жовтня 1902 року поділився враженнями від рукописів М. Дикарева: «Перебираючи папери пок[і]йного] Дикарева, я дивуюся його колосальній праці, та разом із тим жалкую на ту конфузію, що панує в його науковій роботі» [21, т. 50, с. 216]. Справді, М. Дикарев головно використовував застарілу методологію міфологічної школи, взоруючись передусім на ранні дослідження О. Веселовського. Ф. Вовк не заперечив Франкових висновків, погодився з його оцінкою спадщини «невтомного» етнографа й у листі від 3 листопада 1902 року писав: «Те, що пишете про Дикарева, цілком правда. У порівн. філології він був зовсім автодіакт і через це з його висновками треба бути оглядним, чого не треба (і дуже не треба!) забувати при виданні его творів» [14, № 1628, с. 495]. Згодом у передмові до видання «Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору й міфології» (Львів, 1903) І. Франко ґрунтовно виклав методологічні хиби наукових розвідок М. Дикарева, вказав на доцільність критичного сприйняття висновкових тверджень ученого та дав докладну характеристику рукописного фонду дослідника [15].

Неодноразово Ф. Вовк засвідчував велику приязнь до І. Франка, називав його «давнім і щирим приятелем» [14, № 1620, с. 95]. У листах до львівського колеги він досить часто відходив від сухого офіційно-ділового стилю, наповнюючи свій епістолярій атмосферою довіри та справжньої дружби. Приміром у листі від 5 січня 1899 року він шукав розради в І. Франка, бажав саме від нього почути слово підтримки, сподівався на допомогу у складній справі комунікування із М. Грушевським. На межі 1898–1899 років голова НТШ безпідставно звинуватив Ф. Вовка у низці «ґріхів», серед яких найтяжчим було начебто занедбання і навмисне затягування справи з виданням другого тому МУРЕ. Напруга між Ф. Вовком та М. Грушевським сягнула межі, коли останній, знехтувавши справедливими аргументами ученого про реальні причини надто тривалої підготовки чергового випуску МУРЕ (млява та невчасна робота директора друкарні Беднарського), написав, що «зриває усяку кореспонденцію» [14, № 1620, с. 96] і радить з наступними питаннями у справі видання звертатися тільки до І. Франка.

Між Ф. Вовком та І. Франком склалися дружні та довірливі стосунки. Вони злагоджено та плідно співпрацювали у НТШ, зокрема при підготуванні МУРЕ. В обох було чітке бачення перспектив Товариства, обоє мали виразну концепцію (дуже схожу в загальних рисах) розвитку наукової установи. Отож, у важливих питаннях, які визначали дальшу стратегію діяльності установи, підтримували один одного. Про узгодженість дій свідчить, приміром, і той факт, що у березні 1903 року Ф. Вовк просив І. Франка «заступити» його на загальних зборах НТШ і «подавати голос ув усіх питаннях і виборах» [14, № 1628, с. 501]. З офіційним листом про передавання своїх повноважень Франкові Ф. Вовк звернувся до Хвального віділу Товариства.

Дуже високо Ф. Вовк оцінював літературний таланти І. Франка, особливо «засмакував» його новелістику. Щоправда, після виходу у світ поеми «Мойсей» завжди стриманий щодо оцінок Франкової спадщини він висловив дещо емоційні, але разом і концептуальні міркування про цей монументальний твір письменника. «Ну, дорогий мій

друзе, – писав Ф. Вовк у листі від жовтня 1905 року, – прочитав я Вашого “Мойсея”, і раз, і удруге, і ще й утретє читатиму!... Читав – і усе думав про статую Мікеланджело: і сила така ж, і навіть така ж лапідарність і у віршу, і у мові. Момент трохи не той, але Ваш момент делікатніший і, мабуть, Мікеланджело узяв би Ваш, якби у його руках було перо, а не камінь... І ще кажу Вам одно: “Ты победил меня, Галилеянин!”. Досі я цінував Ваші новелі більше за вірші, але після “Мойсея” – капітулюю... Вірш чудовий і надзвичайно оригінальний...» [14, № 1628, с. 505].

У липні 1906 року між колегами сталося прикре непорозуміння. Зважаючи на значні здобутки своєї експедиційної роботи, Ф. Вовк сподівався отримати від НТШ фінансову допомогу на чергову етнографічну мандрівку і через І. Франка намагався довідатися, чи знайдуться у Товаристві кошти на організацію експедиції для ґрунтового дослідження краю. І. Франко, зайнятий численними клопотами, до кінця не з’ясував питання і, не перевіривши поквапом отриману інформацію, у приватній бесіді запевнив Ф. Вовка, що на засіданні Етнографічної комісії було ухвалено виділити необхідні кошти. Відтак, знаний антрополог з певністю поїхав на місце планованих наукових пошуків (с. Заріччя Делятинського повіту), а його молодший колега З. Кузеля мав долучитися згодом, попередньо забравши визначену суму в НТШ. Невдовзі Ф. Вовк отримав від З. Кузеля несподіваного листа з повідомленням від М. Грушевського, «що на сей рік Товариство Шевченка на експедиції грошей не дає» [14, № 1628, с. 507]. Заскочений невтішною новиною Ф. Вовк терміново написав листа І. Франкові із проханням якнайшвидше з’ясувати реальний стан справ і спростувати або ж підтвердити вкрай неприємну інформацію. «Подивіться, друже мій, коли Ваша ласка, – писав він, – протоколи Етногр. Коміс. і Виділу і виведіть мене з цього непорозуміння дуже прикрого нарешті – не у справі грошей (грошей, аби охота була, то знайдеться) але часу і можливості вести далі почату і так далеко посунену працю» [14, № 1628, с. 507]. І. Франко негайно відповів, з’ясувавши причини прикрої ситуації. Передусім перепросив за подання неперевіреної інформації: «Вибачайте за мимовільну містифікацію, якої жертвою зробилися Ви з моєї причини. Се вже бог зна котрий раз моя нещасна хвора пам’ять робить мені такого збитка. Я чув розмову про експедицію – не тямлю вже, чи в Етнограф[ічній] комісії, чи на истор[ико]-філософ[ській] секції, та, видно, не послухав кінця і думав, що вона закінчилася прихильною ухвалою, а тим часом, як довідався опісля, ухвали не було ніякої, бо не було формального внеску з Вашого боку. Через се справа й не пішла на виділ» [21, т. 50, с. 292]. Отож І. Франко, не зволікаючи, зробив необхідні кроки для поладження усіх формальностей та вчасного фінансування чергової Вовкової експедиції. Він зустрівся з М. Грушевським та порозумівся щодо виплат «невеликих субвенцій», достатніх для успішної роботи колеги.

Не лише І. Франко неодноразово турбував Ф. Вовка проханнями роздобути, придбати, переслати різні європейські наукові видання, а й паризький учений звертався по допомогу до колеги, у сподіванні, що він знайде потрібні книги у Львові, або ж у своїх закордонних приятелів. Оскільки Ф. Вовк мав на меті докладно проаналізувати усе різноманіття обрядів ініціації в українській народній традиції, то невтомно та систематично збирав свідчення про їх побутування, вивчав компетентні коментарі учених

про їхню суть і значення. Важливу інформацію було подано у праці Петрушевича «Краткое историческое известие о введении христианства в Предкарпатских странах, во времена св. Кирилла и Мефодия тихже учениками и проповедниками», де йшлося зокрема й про «пострижини, або постриги у давніх слов'ян» [14, № 1628, с. 481]. Отож, Ф. Вовк просив І. Франка «знайти і прислати» цю цінну брошуру. Для предметнішого представлення теми дослідник також прохав львівського колегу розшукати один із номерів журналу «Москвитянин» за 1854 рік, де була «уміщена стаття Лавровського об обряді постриження» [14, № 1628, с. 481], випуск «Tygodnika ilustrowanego» за 1862 рік зі статтею Коссака на аналогічну тему та подивитися у «старинному львівському Требнику 1694, чи нема там спеціальної молитви на постриги – і обряду» [14, № 1628, с. 482]. На завершення до цього немалою списку прохань Ф. Вовк жаргівливо додав: «Як бачите досить, щоб заставити чоловіка себе проклясти...» [14, № 1628, с. 483].

Добре знаючи наукові зацікавлення І. Франка, Ф. Вовк принагідно пропонував придбати у Парижі певні книжкові новинки, ті дослідження, що входили в досить широку сферу Франкових наукових інтересів. Приміром, з'ясував, чи має адресат монографію L. Leger'a «La mythologie slave» та разом пропонував оперативну переслати примірник видання для фахового наукового рецензування. У відгуку він просив І. Франка бути достатньо критичним та «безперемінно виляяти та ще й по-німецькому» (лист від 21 квітня 1902) [14, № 1628, с. 497]. На жаль, учений не відгукнувся на цю поверхову студію французького славіста, хоча праці Л. Леже загалом цікавили львівського дослідника, він вважав француза добрим знавцем слов'янського світу, зокрема покликався на його дослідження «Histoire de l'Autriche-Hongrie» (Париж, 1879).

Наприкінці 1905 року імперська влада дозволила Ф. Вовкові повернутися до Росії. Він оселився у Петербурзі. Тут створив українознавчий центр і виховав наукову школу своїх послідовників. Викладав антропологію в Петербурзькому університеті. Згодом поїхав досліджувати палеолітичні пам'ятки на території України та збирати матеріали з антропології та етнографії українського народу. Влітку 1907 року Ф. Вовк був відряджений до Праги для огляду колекції Національного музею. На зворотному шляху він не оминув нагоди відвідати Львів. Головно сконцентрувався на налагодженні роботи Етнографічної комісії НТШ, яку на той час очолював (1905–1909). Учений зустрічався з І. Франком для обговорення дальшого плану видання МУРЕ та багатьох інших спільних проектів.

Пізніші Вовкові листи з Петербурга відкривають одну важливу сторінку з життя І. Франка, зокрема йдеться про ідею обрати автора «Мойсея» членом Петербурзької академії наук. З такою ініціативою виступило троє авторитетних академіків: Ф. Корш, О. Шахматов та П. Фортунатов. Вони стежили за науковою діяльністю І. Франка, відзначали високу вартість його досліджень. У лютому 1907 року у відділі «Русского языка и словестности» з'явилося вакантне місце, відтак відкрилася реальна перспектива запросити львівського ученого до співпраці з науковою інституцією. Через посередництво Ф. Вовка науковці звернулися до І. Франка, аби він переслав якомога повнішу бібліографію своїх найновіших наукових студій. Точний бібліографічний опис усіх важливіших наукових праць ученого згадані академіки розглядали як

найпереконливіший аргумент проти нападок відвертих Франкових противників, передусім О. Соболевського, який у приватних бесідах не добирав слів і дозволяв собі називати українського дослідника дилетантом. Зважаючи на те, що серед учених Академії було чимло прибічників О. Соболевського, то ініціатори Франкового залучення до наукової родини цієї поважної інституції разом з Ф. Вовком вирішили тримати у таємниці висунення його кандидатури, аби ця звістка «не дісталася до газет, бо академіцькі чорносотенники зараз же почнуть проти... агітувати» [14, № 1628, с. 509]. Водночас Ф. Корш, О. Шахматов та П. Фортунатов доручили Ф. Вовкові з'ясувати, чи погодиться І. Франко пристати на їхню пропозицію. Ф. Вовк з великим ентузіазмом взявся за виконання цього прохання, сам-бо був дуже зацікавлений, аби в Петербурзі зав'язалося потужне українське товариство, яке б успішно працювало над реалізацією низки серйозних проєктів. Передусім йшлося про «виготовлення академічного словника української мови». Властиво, І. Франка вважали найдостойнішим виконати це складне діло. Заразом Ф. Вовк згадав чутки про можливе перенесення ЛНВ до Петербурга, що, на його думку, мало би стати ще одним вкрай вагомим аргументом на користь Франкового переїзду до столиці. Переконуючи І. Франка прийняти пропозицію петербурзьких учених, Ф. Вовк шукав додаткових мотивацій для позитивного рішення колеги. Зокрема він якнайретельніше розписав умови праці науковців Академії. «Тутечки ж, – повідомляв він, – не кажучи вже про наукові засоби безмірно більші ніж у Львові – матеріальне Ваше положення було б якнайкращим (ад'юнкт має 3 000 карб., а орд. акад. 4 500 карб. на рік). Обов'язкової праці – майже ніякої, а у Петербурзі треба пробувати не більш як 6–7 місяців на рік (та й то з виключкою Різдвяних і Великодних свят)» [14, № 1628, с. 511].

У листі до Ф. Вовка від 15 березня 1907 року І. Франко дав позитивну відповідь на пропозицію петербурзьких колег: «Розуміється, я не маю нічого проти того, щоб перенестися до Петербурга, особливо коли се може мати зв'язок з організацією і оживленням наукової праці України» [21, т. 50, с. 320]. Щоправда, до цієї згоди, наче передчуваючи майбутню катастрофу, додав: «...я дійшов тут уже до повного отупіння й апатії; з чим у парі йде почуття упадку і вичерпання моїх духовних сил, та, може, се минеться» [21, т. 50, с. 320]. Дальші обставини склалися так, що ані Франкове обрання до Академії, ані його переїзд до Петербурга стали неможливими.

Свою щирю підтримку давнього приятеля й однодумця Ф. Вовк виявляв неодноразово. Наприкінці 1907 року, коли склалася вельми неприємна ситуація із друком Франкової «Історії української літератури» у НТШ, він перший підтримав колегу, взявся за активний пошук коштів для публікації цінної праці. Маючи власний досвід нелегкого спілкування з М. Грушевським, учений відчував моральну потребу підтримати І. Франка, посприяти у реалізації його творчих задумів. На Вовкову пропозицію виділити гроші на друк «Історії української літератури» погодилося «Общество имени Т. Г. Шевченка для вспомоществования нуждающимся уроженцам Южной Руси, учащимся в высших учебных заведениях С. Петербурга». Як «товариш голови» Товариства Ф. Вовк брав безпосередню участь у залагодженні усіх формальностей, пов'язаних із підготуванням видання. Товариство запропонувало І. Франкові декілька умов: 1. Авторський гонорар –

1 000 карб. (500 одразу, 500 після виходу книги у світ); 2. Розпочинати друк тільки після отримання усього рукопису праці; 3. Наклад книги – 6 000 примірників; 4. «До розпродажу видання нового не повинно виходити»; 5. Першочергове право «друкувати другу частину історії, себто від Котляревського до сучасної доби» [14, № 1638, с. 71–72] на аналогічних умовах. І. Франко спершу радо пристав на запропоновані умови та задля чіткішого уявлення про суть і зміст роботи коротко виклав у листі-відповіді від 16–17 грудня 1907 року основні переваги пропонованої «Історії української літератури». Отримавши від І. Франка попередню згоду друкувати першу частину «Історію української літератури» у Петербурзі, Ф. Вовк у листі від 3 лютого 1908 року бажав остаточно з'ясувати усі формальності (куди пересилати гонорар, коли очікувати рукопису, який робити наклад), пов'язані із публікацією книги. У той час у Львові під тиском різних обставин (передусім готовність петербурзького Товариства негайно пускати книгу у світ) М. Грушевський все ж запевнив, що вкрай потрібне українській науці Франкове дослідження таки буде опубліковане накладом Видавничої Спілки одразу ж після його викінчення. Голова НТШ також роздобув для І. Франка 1 000 р. гонорару, аби він не віддав перевагу пропозиції «петербуржців». Зважаючи на ці обставини, у листі від 20 лютого 1908 року І. Франко звернувся до Ф. Вовка й усього Товариства «звільнити» його «з даного слова щодо друкування літератури» [21, т. 50, с. 351]. Наступного листа від Ф. Вовка І. Франко отримав вже у Хорватії, в Ліпіку, куди змушений був терміново виїхати через «тяжку і болочу хоробу» [22, с. 402]. Ф. Вовк з розумінням поставився до Франкової позиції, та водночас просив докладніше в'яснити ситуацію з відкликанням раніше даного слова. У листі-відповіді від 2 квітня 1908 року І. Франко передусім повідомив про своє «дуже немудре здоров'я»: «моя душа і мислення такі мляві, обезсильні, отупілі й отяжілі, що я навіть подумати не можу про якусь, хоч би троха оригінальну роботу» [22, с. 402–403] та аргументував своє попереднє прохання, тепер уже вельми критично висловлюючись про якість своєї роботи. «Моя “Історія укр. літ.”, – писав він, – з якої написано перший нарис (об'єм коло 25–30 арк. друку), на мою оцінку, та все те можна вважати тільки за перший нарис, у якому може, ані одного рядка нема такого, який би можна в тій самій стані дати до друку. Значить, нарис вимагає основного оброблення, на яке у мене немає сили, та й Бог знає чи й буде коли... От тому я ще перед вибухом моєї хороби просив через Вас Хв. Товариство Петербурзьке звільнити мене з даного слова – прислати свою працю в наклад Хв. Т-ва, бо я не знаю, чи зроблю її взагалі, і тим менше, коли зроблю її так, аби вона відповідала моїм вимогам, і не хотів би, щоб Товариство видало свій капітал таким непевним підприємством» [22, с. 403]. На жаль, І. Франкові так і не вдалося завершити розпочатого діла й остаточно викінчити свою «Історію української літератури». За життя дослідника лише перший розділ «Теорія і розвій історії літератури» цієї обширної студії було надруковано у ЗНТШ [24].

Після цього, як висловився І. Франко, «непевного підприємства» листування між ученими припинилося. Лише 29 серпня 1911 року І. Франко обізвався коротко до колеги з проханням (лист від імені батька написав син Андрій), аби він посприяв у справі виписок із рукописів, що зберігаються у Петербурзькій імператорській бібліотеці.

Тоді дослідник інтенсивно працював над упорядкуванням і опрацюванням матеріалів до «Студій над українськими народними піснями», тому потребував інформації про зміст рукописів «Lament kniazia Wiszniewieckiego» та «Вірші про побіду польського війська над козаками» (зокрема йшлося про руський вірш «Pieśń o Wołoszech» [21, т. 50, с. 394–395]).

Після Франкового листа з Ліпіка Ф. Вовк отримувал інформацію про стан здоров'я давнього товариша від В. Гнатюка. Молодий колега писав: «В попередньому листі згадував я Вам коротко про д-ра Франка і не сподівався, що справа так швидко і так поганий візьме оборот. Його привезено з Ліпіка, але хвороба погіршилась так, що лікарі не роблять надії на удержання його при життю» [Цит. за: 25, с. 106]. Дізнавшись про важкий стан І. Франка, Ф. Вовк вирушив до Львова, аби побачитись і підтримати хворого. Згодом через посередництво того ж В. Гнатюка він долучився до організації фонду для підтримки письменника, брав активну участь у збиранні коштів. 1909 року В. Гнатюк звертався до Ф. Вовка: «Посилаю Вам рівночасно лісту на складки (одну післано п. Русовій) і прошу зайнятися ними в крузі знайомих. Українська суспільність повинна би тепер зложити кілька тисяч, аби бодай забезпечити його родину» [Цит. за: 25, с. 306]. Схожу ініціативу Ф. Вовк підтримав і 1913 року, коли святковано 40-ліття літературно-наукової діяльності І. Франка. Саме він оголосив у Петербурзі збір коштів на ювілейний дар. Як свідчить О. Франко, кошти надходили «не тільки з столиці, а й з Воронежа, Саратова і навіть Іркутська, куди доля закидала українців» [25, с. 312]. Звітку про Франків відхід у вічність Ф. Вовк отримав у Петербурзі.

У вересні 1912 року, повертаючись з Європи, Ф. Вовк знову побував у Львові. Він виступив на XV засіданні історико-філологічної секції НТШ. На зустрічі з львівськими науковцями, очевидно, обговорював їхню участь у задуманому «на широку скалю» проєкті видання української енциклопедії. Ідею такого видання Ф. Вовк почав обмірковувати ще з 1908 року. Врешті після тривалої пропедевтичної роботи йому вдалося залучити до авторського колективу найавторитетніших українських учених: М. Грушевського, С. Єфремова, В. Гнатюка, В. Охримовича, О. Русова, А. Кримського, М. Сумцова та ін. Справа просувалася достатньо швидко, однак з початком війни видавці брати Гранат, з якими було підписано попередній договір, відмовилися друкувати багатотомник. Лише через наполегливість і тиск дослідника вдалося пустити у світ 2 томи енциклопедії під назвою «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1916).

Попри затребуваність і постійну зайнятість у столиці, Ф. Вовк мріяв повернутися в Україну і продовжити наукову та викладацьку діяльність у Києві. Не випадково ще 1916 року він клопотався про внесення змін у новий статут університету з метою створення окремої кафедри антропології. 17 жовтня 1917 року він був обраний почесним членом новоствореного київського Географічного інституту, а 18 березня 1918 року на засіданні Вченої ради Київського університету його було обрано завідувачем кафедри географії та етнографії. Повертаючись на Батьківщину, вчений захворів на «іспанку» (грип) та помер 29 червня 1918 року у м. Жлобин (Білорусь).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вовк Ф.* Pithecanthropus erectus, Dub[ois] / Ф. Вовк // Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складають українсько-руські письменники. – Львів, 1898. – С. 4–18.
2. *Вовк Ф.* Біля моря – між басками / Ф. Вовк // ЛНВ. – 1903. – Т. 24. – Кн. 10 (жовтень). – С. 15–35, Кн. 12 (грудень). – С. 216–232.
3. *Вовк Ф.* Достоєвський Федір / Ф. Вовк // Світ. – 1881. – Ч. 4. – С. 75–76.
4. *Вовк Ф.* Квестіонар / Ф. Вовк // Житє і Слово. – 1895. – Т. 3. – С. 480.
5. *Вовк Ф.* Коментар / Ф. Вовк // Житє і Слово. – 1895. – Т. 3. – Кн. 3. – С. 372.
6. *Вовк Хв.* Дещо й з моїх австро-руських споминок / Хв. Вовк // Привіт Іванови Франкові в сорокалітє його письменської праці. 1874–1914. Літературно-науковий збірник. – Львів, 1916. – С. 151–159.
7. *Вовк Хв.* Міжнародний археологічно-антропологічний конгрес у Парижі у вересні 1900 р. / Хв. Вовк // Матеріали до українсько-руської етнології. – 1900. – Т. III.
8. *Вовк Хв.* Палеолітичні знахідки на Кирилівський улиці у Києві / Хв. Вовк // МУРЕ. – Львів, 1899. – Т. I.
9. *Волков Ф.* Отличительные черты южно-русской народной орнаментики / Ф. Волков // Труды третьего Археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 г. – К., 1878. – Т. 2.
10. *Волков Ф.* Отличительные черты южнорусской народной орнаментики / Ф. Волков // Труды III Археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 г. – К., 1878. – Т. II. – С. 317–326.
11. *Волков Ф.* Палеолитическая стоянка в Мезине Черниговской губ. / Ф. Волков // Труды XIV Археологического съезда в Чернигове 1909 г. – М., 1911. – Т. 3.
12. *Волков Ф.* Свадбарските обреди на славянските народы / Ф. Волков // Сборник за народни умотворения, наука и книжнота. – 1890. – № 3; 1891. – № 4, 5; 1892. – № 8; 1894. – № 11.
13. *Волков Ф.* Список растений с народными названиями и этнографическими примечаниями / Ф. Волков // Записки юго-западного отдела Русск. географ. общества за 1873 г. – К., 1874. – Т. I. – С. 165–178.
14. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – № 1602, № 1611, № 1617, № 1620, № 1628, № 1638.
15. Збірник філологічної секції Наукового товариства імени Шевченка / упорядник І. Франко. – Львів : Накладом друкарні НТШ, 1903. – Т. VI («Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору й міфології»).
16. *Кондратович Ф.* Задунайская Сечь (по местным воспоминаниям и рассказам) / Ф. Кондратович // Киевская старина. – 1883. – № 1–2; 4.
17. *Кузеля З.* Из моїх споминів про Івана Франка / З. Кузеля // Спогади про Івана Франка. – Львів, 2011. – С. 409–413.
18. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів, 2006. – 564 с.
19. Недруковані листи В. Б. Антоновича до Ф. К. Вовка (з архіву УВАН) // Український історик. – Нью Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1988. – № 1–4 (97–100).
20. *Смирнов И.* Мордва. Историко-этнографический очерк / И. Смирнов. – Казань, 1895. – С. 212–213.
21. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
22. *Франко І.* Лист до Ф. Вовка від 2 квітня 1908 / Іван Франко // Мельник Я. І остатня часть дороги... Іван Франко: 1908–1916 / Я. Мельник. – Дрогобич, 2006. – 439 с.

23. *Франко І.* Проф. Володимир Шухевич. Гуцульщина. Матеріали до українсько-руської етнології = *Matériaux pour l'ethnologie ukraino-ruthene, publié par la commission ethnographique.* Т. II, III, V – Львів, 1899, 1901 і 1902. 80 с., 318 с., 255 с. [Рец.] / Іван Франко // Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 54: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці. 1896–1916 / ред. тому Є. К. Нахлік / Іван Франко ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2006–2010. – К. : Наукова думка, 2010. – С. 349–358.
24. *Франко І.* Теорія і розвій історії літератури / Іван Франко // ЗНТШ. – 1909. – Т. LXXXIX. – Кн. 3.
25. *Франко О.* Федір Вовк – вчений і громадський діяч / О. Франко. – К., 2001. – 378 с.
26. *Шелухін С.* Українство 80-х років XIX в. і мої зносини з Іваном Франком / С. Шелухін // Спогади про Івана Франка. – Львів, 2011. – С. 256–271.
27. *Цвенгрош Г.* Невідоме Франкове повідомлення на Паризькому міжнародному конгресі / Г. Цвенгрош // Українське літературознавство. – Львів, 1993. – Вип. 58. – С. 3–10.
28. *Volkov J.* Rites et usages nuptiaux en Ukraine / Jheodore Volkov // L'Anthropologie. – Paris, 1891. – Т. 2; 1892. – Т. 3.

*Стаття надійшла до редакції 20.12.2015
Прийнята до друку 27.12.2015*

**«...ON THE THORNFIELD OF POSITIVE IDEAS AND SCHOLARLY
THOUGHT TAKING ROOT IN OUR LITERATURE...»:
ON THE HISTORY OF MUTUAL RELATIONS BETWEEN
IVAN FRANKO AND FEDIR VOVK**

Sviatoslav PYLYPCHUK

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: s.pylypchuk@online.ua*

The article highlights the history of mutual relations between two outstanding Ukrainians: Ivan Franko and Fedir Vovk. The author has ascertained the circumstances of their first meeting, outlined major aspects of their cooperation, and analyzed their mutual reception of each other's scholarly and literary achievements. Special attention is focused on the way they combined efforts in preparing the volumes for «Materials for Ukrainian-Ruthenian Ethnology». The correspondence between Franko and Vovk has been scrutinized.

Keywords: anthropology, expedition, folklore, cryptadia, correspondence, translation, newsletter, the Shevchenko Scholarly Society, Ethnographic Commission, Materials for Ukrainian-Ruthenian Ethnology.

УДК 821.161.2-95 Франко.093:821.134.2-95

LA CRITIQUE LITTÉRAIRE FRANÇAISE DU XIX S. VUE PAR IVAN FRANKO

Yarema KRAVETS'

*Université nationale Ivan Franko de Lviv,
chaire de littérature mondiale,
1, rue Ouniversitytets'ka, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: yaremakravets@gmail.com*

In Ivan Franko's scholarly heritage, there are a great number of studies, in which he interpreted different issues of literary criticism. The researches of I. Taine, F. Brunetière, J. Lemaître and Ch. Sainte-Beuve were the focus of writer's constant attention. Overviewing surveys of noted French critics, I. Franko rejected unscholarliness, subjectivity and dogmatism of literary criticism and believed that the study of the work of art should be based on scholarly approach, generalizations obtained in the process of scholarly induction, experience and factual analysis.

Key words: Ivan Franko, literary criticism, I. Taine, F. Brunetière, J. Lemaître, Ch. Sainte-Beuve, scholarly approach, literary studies.

Le problème scientifique proposé n'est pas suffisamment traité dans les études consacrées au patrimoine littéraire du classique ukrainien. L'intérêt à ce champ de l'activité d'Ivan Franko savant attire l'attention surtout à cause de nombreux articles de l'écrivain ukrainien traitant les problèmes de la critique littéraire. Quelques pensées concernant ce problème scientifique a exprimé le professeur A. Tchitchérine en parlant de la méthode d'I. Franko comme critique littéraire de la littérature française du XIX s. [3]. L'auteur de cette communication soulignait que l'écrivain ukrainien était impitoyable dans son estimation du courant de la critique littéraire existant en France à cette époque- là n'acceptant pas la critique antiscientifique de Jules Lemaître et le concept dogmatique de Ferdinand Brunetière inspiré par le caractère scientifique de l'histoire de la littérature. Ses idées sur I. Franko comme savant étudiant la critique littéraire française du XIX s. a proposé M. Hnatiouk, auteur de la monographie «Les concepts littéraires en Ukraine de la seconde moitié du XIXe s. et du début du XXe s.» [1]. Le savant a relaté le concept méthodologique de Charles Sainte-Beuve et d'Hyppolite Taine repris par le savant danois Georg Brandes. L'auteur de la monographie a parlé plus largement de l'attitude négative d'I. Franko envers la position de J. Lemaître, représentant du subjectivisme dans la critique littéraire.

I. Franko ne cessait pas de s'intéresser aux études scientifiques d'H. Taine, de F. Brunetière, de J. Lemaître et de Ch. Sainte-Beuve. C'est justement dans l'article polonais «Emile Zola et son oeuvre» publié en 1878, que l'écrivain ukrainien a mentionné pour la première fois les ouvrages d'H. Taine (1828–1893), théoricien de littérature et d'art, philosophe posi-

tiviste, représentant de l'école culturelle historique dans la critique littéraire. En parlant d'E. Zola qui grâce à «son assiduité, la vie réglée et une grande capacité d'observation s'est vu posé à la tête d'une nouvelle école dite l'école naturelle des romanciers français», I. Franko a mentionné parmi «les gens les plus doués» de cette école des vrais coryphées de la littérature française contemporain«le savant historien H. Taine» [2, vol. 26, p. 96–97]. Dans un autre article sur le romancier français daté de 1881 («Emile Zola. Biographie») I. Franko a fixé son l'attention sur ce fait que H.Taine était un de ces hommes de lettres qui avec G. Flaubert et H. de Balzac «ont orienté son esprit au réalisme et à l'analyse des phénomènes de la vie quotidienne», bien que «ce changement ne se soit pas produit si vite»(ibid., p. 111). La caractéristique plus profonde des ouvrages scientifiques d'H.Taine, nous l'a voyons dans l'article de programme du savant ukrainien «Le Pouvoir de la terre dans le roman contemporain» (1891) où I. Franko a qualifié H.Taine, à côté de Ch.Sainte-Beuve, «un grand critique qui avait contribué à ce que les limites du roman se sont élargies à la manière sans précédent jusqu'ici». Les critiques mentionnés ainsi que les réalistes français tels que Stendhal, Balzac, avec leurs successeurs Flaubert, les frères de Goncourt, et premièrement, Zola «ont rendu ce roman plus profond, ont perfectionné la méthode de création et l'ont guidé vers la voie prévue par Cervantès, c.-à-d, celui des essais sociaux-psychologiques. [2, vol. 28, p. 180]. Et plus loin, I. Franko notait: «Le roman d'aujourd'hui créé par ces grands écrivains englobe tout ce qui s'appelle la vie humaine. Ne niant pas le passé, il s'intéresse tout d'abord à l'actualité qui peut être étudiée selon les exigences de la nouvelle méthode. Et cette méthode exige premièrement de dire la vérité, c'est-à-dire montrer la vie actuelle telle qu'elle est ou bien telle que le poète la voit à travers ses capacités, habitudes et son tempérament» (ibid.).

Il convient de mentionner la caractéristique des idées scientifiques de H.Taine présentée dans l'article d'I. Franko «Ethymologie et histoire de littérature» (1894), où l'auteur a placé le savant français parmi ces historiens de la littérature française qui créaient la phrase biographique de l'histoire de littérature: «Un des traits du romantisme du XIXe s. résidait en l'émancipation d'une individualité, la glorification souvent marquée de son «Moi», l'adoration des personnalités extraordinaires et géniales. (...) En étudiant l'histoire de littérature on s'est mis plus que d'habitude à concentrer son attention sur les personnalités éminentes, sur les écrivains de génie et leurs oeuvres, dédaignant les écrivains ordinaires. (...) Cette tendance existe à un fort degré jusqu'à ce temps-ci ayant trouvé dans les temps modernes les représentants talentueux tels que H.Taine, G. Brandes, P. Bourget et parmi d'autres soi-disant «psychologues français» qui estimaient que le devoir le plus important de leur travail réside dans la reproduction de la physionomie spirituelle d'un auteur, de ses intérêts, sentiments et penchants, bref, le devoir plutôt artistique que scientifique» [2, vol. 29, p. 277].

I. Franko ne cesse pas de s'intéresser à aux écrits de H.Taine dans ses recherches littéraires postérieures. Il connaissait bien le livre du savant français «De l'Intelligence» en le qualifiant comme «un livre magnifique du point de vue de la méthode» dans le chapitre «Qu'est-ce que c'est la beauté poétique?» de son ouvrage «Les Secrets de la création poétique» [2, vol. 31, p. 113].

Comme il était dit, l'oeuvre scientifique de H.Taine est lié dans les études d'I. Franko à la vie et à l'oeuvre d'E. Zola. En parlant des débuts littéraires du jeune Zola, écrivain et

essayiste, dans l'article « Emile Zola, sa vie et son oeuvre » (1898) I. Franko évoquait une série d'articles de l'écrivain ayant le titre commun « Marbres et gypses » où l'on trouve le portrait littéraire de H. Taine. Le critique ukrainien traitait le problème de « *l'influence décisive* » de l'historien français sur « *l'évolution d'idées* » de G. Brandes dans l'article « Youriy Brandes » (1899) en évoquant la visite du critique danois à Paris des années 1870–1871 « *où il a fait connaissance de Taine* » [2, vol. 31, p. 379]. Grâce à l'étude des écrits de Ch. Sainte-Beuve, de H. Taine et d'autres il a écrit le livre « *L'Esthétique française de nos jours* » [2, vol. 31, p. 381].

Un peu plus loin, I. Franko notait : « *Du point de vue des méthodes de travail G. Brandes est un élève des Français Sainte-Beuve et Taine. En suivant Taine il définit un trait important de caractère chez chaque écrivain, chez chaque personnalité ; en élevant ce trait, en le soulignant, il groupe d'autres traits autour de lui. Le personnage décrit de telle manière se voit simplifié par rapport à la réalité, beaucoup de détails disparaissent, d'autres ne sont que indiqués faiblement mais par contre l'unité est marquée plus solidement dans notre mémoire. En revanche, G. Brandes tourne sens dessus dessous la doctrine de Taine affirmant que chaque homme est un produit du milieu dans lequel il vit et d'où il provient. G. Brandes montre comment les hommes illustres par la force de leur génie transforment le milieu duquel ils sortent (...)* » [2, vol. 31, p. 382].

H. Taine a été mentionné épisodiquement dans l'article d' I. Franko « Le docteur Ostap Terletsky. Mémoires et matériaux » (1902) ; dans une de ses lettres à I. Franko O. Terletsky parlait de la méthode employée par H. Taine « *quand il écrivait l'histoire de la littérature anglaise* » ; en parlant de l'ouvrage de O. Terletskyi « Aspirations littéraires des roussines de Halytchyna ». 1772–1872 « commandé par la revue « La Vie et le mot » ; I. Franko écrivait : « *La jeunesse voyait dans l'ouvrage d'Ostap la première tentative du travail faite conformément à l'esprit de l'historiographie moderne sans une agglomération sèche de documents et sans une enfilade des biographies banales suivant le calendrier à l'instar de la littérature d'Ohonovsky. Pour la première fois on a vu sur le terrain de la Halytchyna quelque chose ressemblant au moins de loin aux caractéristiques de Taine* » (...) [2, vol. 33, p. 366].

Une publication à part d' I. Franko (réplique à l'occasion de la publication ukrainienne du livre d' H. Taine « Essais sur le monde ancien ») a été mise dans le volume 33 du « Messager littéraire et scientifique » de l'année 1906. L'écrivain ukrainien a informé les lecteurs de la revue de la traduction faite par O. Pachtchouk, publiée dans « La Bibliothèque littéraire et scientifique » à Lviv, en 1905. I. Franko écrivait : « *Chaque homme instruit, tout d'abord celui s'intéressant de la littérature et de la critique, de son nouveau développement en France, doit prendre connaissance des « Essais » d'Hyppolite Taine ; pleins d'érudition et de savoir, l'oeuvre du critique français est exposé d'une manière simple et à la portée de tout le monde. Comme on le sait, H. Taine a joué un rôle important dans ce développement et jusqu'à présent est considéré comme un grand maître de la critique réaliste. Proprement dit, sa maîtrise se voit dans ses courts essais (p.ex. son brillant essai sur Balzac) mieux que dans les ouvrages volumineux du critique* » [2, vol. 37, p. 7]. D'après l'information suivante d' I. Franko la « Bibliothèque littéraire et scientifique » avait l'intention de continuer la présentation des ouvrages du célèbre savant français au lecteur de la Halytchyna. « *Cette première publication sera suivie d'un choix d'autres essais de H Taine surtout sur les thèmes*

littéraires et historiques». On sait que la Bibliothèque fonctionnant quelques années encore et imprimant ses éditions aux frais d' I. Franko n'a rien publié de plus de H. Taine.

L'écrivain ukrainien a parlé de H. Taine comme d'un historien et d'un critique d'art dans l'article «Taine comme historien de la Révolution française» (1908), portant l'accent sur la position positiviste du savant et sur de nombreuses falsifications se trouvant dans cet ouvrage. L'article cité d' I. Franko était le premier des études du savant ukrainien qu'il avait l'intention d'écrire dans la série des essais historico-bibliographiques sur les personnalités éminentes historiques de divers courants sociaux-politiques. En rendant hommage à H. Taine, auteur de «l'Histoire de la Révolution française», «*qui a grandement impressionné toute l'Europe*» comme beaucoup d'autres livres grâce auxquels «*sa gloire d'historien non seulement croissait beaucoup mais se répandait de plus en plus loin* [2, vol. 47, p. 359], I. Franko a ajouté un peu plus bas : «*Le livre de Taine s'est procuré aussi bien la gloire qu'une influence grandiose sur les esprits humains. On peut affirmer qu'il a transformé sens dessus dessous toutes les idées existant sur la Révolution française. Ne niant pas que le savant français «avait traité son ouvrage d'une manière bien irréfléchie et indifférente» et ne mérite aucune confiance comme chercheur, I. Franko a néanmoins estimé hautement «sa manière d'écrire*». Le savant ukrainien indiquait : «*Taine est un des écrivains les plus brillants vivant jamais au monde (...). Le style de Taine est marqué par l'esprit brillant et la clarté* [2, vol. 47, p. 360]. Et un peu plus loin : «*Chaque volume, chaque chapitre, chaque page, même chaque phrase, on peut dire, c'est un chef d'oeuvre ; pas seulement la phrase, mais presque chaque mot. Taine domine sur la langue avec une maîtrise extraordinaire*» [2, vol. 47, p. 361]. Le style des onze volumes de H. Taine «*est si minutieusement poli, repassé et aiguisé comme l'acier damassé, on est tenté de mettre H. Taine styliste à côté d'Anatole France*» [2, vol. 47, p. 362]. Dans les dernières lignes de son article I. Franko a repris la haute estimation de la maîtrise de H. Taine écrivain : «*On le lira grâce à son style brillant et tous les connaisseurs de littérature goûteront sa façon d'écrire mais en historien il est complètement dédaigné*» [2, vol. 47, p. 363].

Une mention de plus de la personnalité de H. Taine se trouve dans la correspondance d'I. Franko : dans sa lettre du 6 novembre 1887 écrite à M. Dragomaniv il informait l'illustre savant de son initiative auprès «la Fraternité académique» de «*faire une série de référats*» concernant y compris «Histoire de France» de H. Taine [2, vol. 49, p. 128].

Une certaine place dans le patrimoine scientifique d' I. Franko, a été réservée à l'activité critique de Ferdinand Brunetière (1846–1906), savant français, historien et théoricien de la littérature, auteur de la monographie «Evolution des genres dans l'histoire de la littérature». I. Franko se montrait négatif quant à la réception de l'oeuvre de F. Brunetière. En le citant parmi les écrivains qui «*commencent à se procurer l'estime*» dans les années 80 du XIX s., le critique le met à côté de P. Bourget, d' A. France («*écrivains naturalistes, néocatholiques*») et de G. de Maupassant, qui «*traitent d'une manière sceptique les dogmes chrétiens ainsi que les conquêtes de la science, le naturalisme et le spiritualisme*» [2, vol. 31, p. 36]. Dans le premier chapitre «Les Remarques d'introduction sur la critique» de son ouvrage «Les Secrets de la création poétique» (1898). I. Franko réprouvait F. Brunetière en appelant sa critique «*dogmatique et dépourvue d'idées*» (...) «*en tout cas paraissant artistique, c.-à-d, celle qui masque son caractère antiscientifique derrière la soi-disant forme brillante, artistique*» [2,

vol. 31, p. 49]. Le critique ukrainien était d'avis que la conception de l'oeuvre littéraire doit reposer sur la base scientifique.

I. Franko n'a pas passé sous silence le représentant de l'école impressionniste de la science littéraire J.-Fr. Lemaître (1853–1914), critique et écrivain français. Le savant français a été largement discuté dans le premier chapitre de l'ouvrage d'I. Franko «Les Secrets de la création poétique» où l'auteur ukrainien a posé la question suivante : «comment doit être la critique ?» Pour argumenter sa thèse, I. Franko a utilisé l'idée de Jules Lemaître mise dans son essai sur P. Bourget du recueil «Les Contemporains» (1886–1889), dans lequel J. Lemaître écrivait : «*Le critique à l'instar de tout écrivain doit mettre son tempérament et ses opinions sur la vie dans ses oeuvres car il décrit pas son esprit l'esprit des autres*» [2, vol. 31, p. 47]. Et un peu plus loin I. Franko a remarqué : «*En suivant l'idée de Lemaître, ses mots on voit que la critique doit être personnelle*». I. Franko n'approuvait pas cette affirmation car un savant écrivant son ouvrage «à tout moment tâche, et encore consciemment, d'une manière systématique de diminuer ces influences : la force de sa capacité de critique dépend de ce comment il y a réussi» [2, vol. 31, p. 48].

I. Franko caractérise la critique de Lemaître «*comme une critique sans idée et subjective*», n'admettant pas la notion de la diversité de la critique dépourvue d'«*une forte doctrine et d'une bonne méthode savante*». Afin d'illustrer sa thèse I. Franko cite une des visions de J. Lemaître sur la critique : «*La critique est hétérogène à l'infini conformément à l'objet de ses études, à la nature spirituelle du critique même et au point de vue qu'il a choisi pour lui-même. Elle a pour son objet des oeuvres, des hommes et des idées : elle peut juger ou bien seulement définir*» [ibid.]. Néanmoins, son intérêt aux affirmations de J. Lemaître concernant la critique I. Franko expliquait par ce fait que le critique littéraire français «*a créé une école pas seulement en France mais aussi en dehors de ses frontières*» [2, vol. 31, p. 49]. Le savant ukrainien n'acceptait pas pourant la voie du développement de la critique dont parlait J. Lemaître : la critique dogmatique – historique et scientifique et enfin «*artistique et créatrice seulement d'une manière reproductive pour goûter les oeuvres littéraires.*»

J. Lemaître ne comprend pas bien, continuait I. Franko, comment se présente la critique scientifique en la mêlant avec l'histoire de la littérature : «*...un simple critique (...) doit lui-même créer des perspectives, deviner le sens, éclaircir les caractéristiques de l'auteur donné, doit, pour ainsi dire, défricher les terres vierges ; quant à l'historien de la littérature il ne fait que cueillir les fruits mûrs*» [2, vol. 31, p. 50–51]. Ayant élaboré la théorie d'une critique superficielle, antiscientifique, subjective, «*la critique de son «Moi*», J. Lemaître oubliait que de tels écrits «*non rien de commun avec la critique littéraire parce que les critiques subjectivistes laissent de côté tout ce qui constitue l'objet de la critique littéraire- analyse des livres, étude des moyens artistiques de l'auteur et impressions faites par son livre...*» [2, vol. 31, p. 51].

Eh bien, comment doit être la critique littéraire ? I. Franko indique : elle doit être forcément scientifique basée sur des généralisations reçues par l'intermédiaire de l'induction scientifique, l'expérience et l'analyse des faits ; la critique littéraire ne sera pas une science historique, la méthode historique n'ayant pour elle qu'une valeur subordonnée ; la notion de «*la critique réelle*» élaborée par N. Dobroloubov était également éronnée niant complètement l'oeuvre artistique et devenant pour la plus part «*une propagande de certaines idées sociales*

et politiques masquées sous la critique littéraire [2, vol. 31, p. 52]; , *les idées politiques, sociales et religieuses n'appartiennent pas à la critique littéraire, «il faut les discutées avec la préparation scientifique speciale pour chacune d'elle»*[2, vol. 31, p. 53].

L'oeuvre littéraire, insistait I. Franko, nous met «*la question du rapport d'une oeuvre à la réalité, des causes de satisfaction esthétique dans l'âme humaine, des moyens à l'aide desquels l'auteur éveille cette dernière dans l'âme des lecteurs et des auditeurs ; la question, si un auteur a du talent ou non, de la qualité et de la force de ce talent, donc, en même temps si les tendances de l'auteur sont liées d'une manière organique et comment cela se produit avec les faits montrés dans son oeuvre et comment ces tendances en découlent ?*» [ibid.].

En terminant ce chapitre, I. Franko précisait à laquelle des branches scientifiques appartient le travail du critique littéraire et de quelle méthode scientifique doit-il se servir: «*La critique littéraire doit être, à notre avis, premièrement esthétique, c'est-à-dire elle entre dans le champ de psychologie et doit se servir des méthodes de l'expérience scientifique utilisées par la psychologie contemporaine*» [2, vol. 31, p. 53].

Une mention de trop sur J. Lemaître a été mise dans la lettre d'I. Franko à M. Hrouchevskyi écrite le 8 août 1898 où il s'agissait du référéat d'I. Franko de l'article du critique français «La lutte pour la réforme de l'école secondaire» publié dans le «*Messenger littéraire et scientifique*» (livre 7, 1898).

Le savant ukrainien s'intéressait également à l'oeuvre de l'éminent critique, écrivain et critique littéraire français Charles Sainte Beuve (1804–1869), fondateur de la méthode psychique et biographique de l'analyse littéraire. La première mention de ce critique remonte à l'article d'I. Franko «Le pouvoir de la terre dans le roman contemporain» publié en 1891 où Ch. Sainte-Beuve est qualifié comme «un grand critique» à côté de H. Taine [2, vol. 28, p. 180]. I. Franko a cité le nom du critique dans l'article sur G. Brandes (1899) en parlant du jeune ressortissant de l'Université de Copenhague qui s'intéressait aux ouvrages de Hegel, Feuerbach, Mill et «*en même temps a pris connaissance des écrits français de Sainte-Beuve*» [2, vol. 31, p. 381]. Influencé par les ouvrages de Sainte-Beuve et par ceux de «*Taine et d'autres il a écrit le livre «L'Esthétique contemporaine française»*» [ibid.]. G. Brandes a travaillé son style individuel qui était déterminé par une analyse fine et une caractéristique bien tapée: «*Du point de vue de la méthode du travail Brandes est élève des Français Sainte-Beuve et Taine*» résumait I. Franko (2, vol. 31, p. 382).

L'année même où l'on voit l'article «Le Pouvoir de la terre dans le roman *contemporain*». I. Franko publie un article de programme «Les tâches et la méthode de l'histoire de la littérature» dans la revue «La Vérité ruthène» en posant la question de la destination de l'histoire de la littérature qui doit éviter «*un esthétisme mal fondé*» et «*entrer dans le lien vif avec l'esthétique en suivant la poétique inductive*». I. Franko citait la pensée de Sainte-Beuve du 4 volume de son ouvrage «*Causeries*» qui a coïncidé, selon I. Franko, avec ce que «*Montaigne lui-même avait dit il y a 300 ans*»: «*A présent, les gens s'occupent plutôt de l'explication des explications au lieu d'expliquer la chose elle-même; plus de noeuds sur des noeuds que sur les objets eux-mêmes; nous ne faisons qu'expliquer les uns des autres, les commentaires sur les auteurs fourmillent, tous s'y précipitent. Est-ce que la science principale, la plus importante n'est pas celle de comprendre les savants?*» [2, vol. 41, p. 15].

Dans l'article cité, comme dans l'article des années 1890-1891 «Méthode et devoir de l'histoire de la littérature», I. Franko proposait quelques thèses de programme recourant à l'ouvrage «Caractéristiques» de E. Schmidt, philologue et historien de la littérature allemande: «les grands poètes et écrivains isolés ne cachent pas à notre vue les moments menus mais importants pour le développement de notre intelligentsia et de notre peuple»; «L'histoire de la littérature doit constituer une partie d'histoire du développement de la vie spirituelle avec les regards comparatifs sur les autres littératures populaires»; «une sorte d'échange règne sur le champ de littérature, des idées et en général de la vie spirituelle. Mais il y faut être attentif si dans le temps donné nous voyons une indépendance plus grande et plus petite, si nous nous emparons de plus de choses des autres ou bien nous produisons plus de choses appartenant à nous, si cette appropriation est véridique ou seulement superficielle...»; «Dans les littératures, les phénomènes sont entourés de l'auréole de sainteté qui disparaît avec le temps; parfois il prédomine les unes influences, parfois les autres; il y a des grands Etats de littérature, il y a des littératures qui étaient autrefois ces grands Etats, mais il y en a qui peuvent devenir grands un jour ou l'autre».

Dans le second article I. Franko insistait sur la nécessité pour les écrivains de comprendre que «la littérature doit être une description vive de la société moderne, de sa vie, du travail et des combats» [2, vol. 41, p. 17], l'écrivain doit éveiller la société ukrainienne «dans tous les coins à la vie nouvelle, sociale, spirituelle et nationale» [ibid., p. 19] comme l'avait fait P. Koulich.

Et parlant un peu plus loin de la seconde école de la littérature nationale ukrainienne avec M. Dragomaniv en tête «autour de laquelle se groupent (...) les gens de beaucoup de talent et de la large éducation européenne», I. Franko précisait que cette école «comprendait la tâche de la littérature et la méthode du travail littéraire beaucoup plus largement que la première école (...)» [2, vol. 41, p. 20]. Ce qui importait aussi c'était «ses conquêtes sociales et politiques, le réveil de la conscience nationale dans de larges milieux de notre de l'intelligentsia et l'éclaircissement des tâches et des buts du développement national» [ibid. p. 20].

Les thèses de programme d'Ivan Franko que nous venons de citer comme celles précédentes constituaient les vues théoriques de base du savant ukrainien qu'il impliquait dans ses ouvrages littéraires faisant également l'analyse de l'oeuvre des prosateurs et des poètes français.

En parlant de la méthode littéraire d'I. Franko, le professeur A. Tchitchérine soulignait quatre traits importants de la méthodologie de l'écrivain ukrainien qui se présentaient dans ses études de la littérature française du XIX^s.: un intérêt profond au processus littéraire, à ses lois et aux causes historiques de son développement; le recours aux principes de la science littéraire comparative; le désir constant d'étudier les phénomènes de littérature ainsi que proposer son jugement de ces phénomènes; le problème de la nature de l'individualité artistique de l'écrivain.

OUVRAGES CONSULTÉS

1. *Гнатюк М. І.* Франко і утвердження літературознавчих шкіл в Україні / М. І. Гнатюк // Літературознавчі концепції в Україні другої половини XIX – початку XX сторіч. – Львів, 2002. – С. 111–160.
2. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
3. *Чичерін О.* Літературознавчий метод Івана Франка в його судженнях про французьку літературу XIX ст. / О. Чичерін // Іван Франко. Статті і матеріали. – 1956. – Зб. 6. – С. 191–199.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2015

Прийнята до друку 12.12.2015

ФРАНЦУЗЬКА ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА

Ярема КРАВЕЦЬ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра світової літератури,
вул. Університетська 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: yaremakravets@gmail.com*

У науковій спадщині Івана Франка маємо велику кількість досліджень, в яких він трактував різні проблеми літературної критики. В центрі уваги письменника постійно знаходились наукові дослідження І. Тена, Ф. Брюнетьєра, Ж. Леметра і Ш. Сент-Бева. Подаючи характеристику науковим працям відомих французьких критиків, І. Франко відкидав антинауковість, суб'єктивність та догматизм літературної критики, вважав, що підхід до художньої творчості має базуватися на науковій основі, узагальненнях, здобутих науковою індукцією, досвідом і аналізом фактів.

Ключові слова: Іван Франко, літературна критика, І. Тен, Ш. Сент-Бев, Ж. Леметр, наукова основа, літературознавчий метод.

УДК 821.161.2.09'06

МИХАЙЛО ВОЗНЯК: ЙОГО СЕЛО, РОДИНА І ПОЧАТОК ДОРОГИ

Роман ГОРАК

*Львівський національний літературно-меморіальний музей Івана Франка,
вул. Івана Франка, 150–152, Львів, Україна, 79011*

Уперше на основі метричної документації встановлено дати народжень, одружень та смерті предків Михайла Возняка, його братів, сестер та їхню долю, також подано відомості про навчання М. Возняка в сільській народній та початковій школі, гімназії та університеті. Визначено час першого працевлаштування та початок наукової діяльності ученого.

Ключові слова: Михайло Возняк, біографія, родина Михайла Возняка, початкова освіта, гімназія, Львівський університет, перші публікації.

Був дивовижно скромний. «Покійний, – писав у свої спогадах про Михайла Возняка Володимир Дорошенко, – іноді аж задалеко посувався у своїй скромності, яка була либонь тільки своєрідним виявом його амбітності. Та коли я звернувся до нього за датами його життя (народження тощо) для “Української загальної енциклопедії” він рішуче відмовився подати які-будь інформації. Довелося звернутися до дирекції Академічної гімназії, де він учився, а опісля і вчив, щоб добути дату його народження та інші. Не хотів Возняк дати й своєї фотографії» [19, с. 378–379].

Ця дивовижна і гідна скромність привела до того, що він – один із найвидатніших українських літературознавців – до цього часу не має достовірної біографії і виданої бібліографії своїх праць. Наукова національна бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, де зберігається рукописний фонд ученого, а також унікальна бібліотека, яка була привезена сюди після його смерті, до тепер не видала ні опису його архіву, ні опису бібліотеки.

Тільки кафедра української літератури Львівського університету, яку він довгі роки очолював, для якої за власні кошти сформував унікальну книгозбірню, яку потім було по-варварськи знищено, прийняла його ім'я. Та ще рідне село назвало його іменем школи. У Львові встановлена обласна премія імені М. Возняка. На фасаді головного корпусу Львівського національного університету імені Івана Франка до сторіччя львівської школи української словесності його барельєфне зображення є поряд із зображеннями Якова Головацького (1814–1888), Омеляна Огоновського (1833–1894) та Василя Сімовича (1880–1944). Внизу під цими п'ятьма барельєфами згадано Олександра Колесу (1867–1945), Кирила Студинського (1868–1941), Василя Щурата (1871–1848), Іларіона Свенціцького (1876–1956), Петра Кострубу (1903–1979), Броніслава Кобилянського (1896–1986) та Юліана Редька (1905–1993). Пропам'ятна дошка є роботою скульптора Любомира Яремчука та архітектора Василя Каменщика.

І все ж...

Батьківщина академіка Михайла Возняка – це село Вульки Мазовецькі, що складаються з порозкидуваних в усі боки хуторів, назви яких утворювалися здебільшого від прізвищ чи прізвиськ їхніх мешканців. Були це Дениси, Греськи, Янки, Матвії, Пирого, Шпаки, Барамури, на яких ще казали Баламути, Сідельники, Мазури, Бірки, Іванині, Сохані, Баклани, Багна, яких тут у достатній кількості, та Руди. Правда, останній – присілок, кажуть, називали його від покладів руди, з якої в давні часи виготовляли залізо, хоча жодні історичні хроніки цього не зафіксували. Усі ці хутори групувалися навколо більшого села, яке називалося колись Вільки. Кажуть, що походила ця назва від польського слова *wilk*, що означає вовк. Зображення вовка збереглося на старих печатках села, а відтак перейшло і на теперішній герб села, де замість одного вовка є аж три. Всі вони червоного кольору і звернені головами вліво. Тих вовків колись у навколишніх лісах було багато, вони становили серйозну загрозу для селян, але до наших часів про це залишилася тільки згадка. Опісля так сталося, що село стали називати Вулька, також ніби від польського здрібнілого слова *wółka*, що радше означає пільга, ніж воленька. Кажуть, ніби від того, що селяни цього села були настільки бідні, що не могли платити податків власникам, а тому ті на деякий час звільнили їх від податку, тобто дали пільгу. Займалися мешканці тих хуторів переважно виробництвом деревного дьогтю. Був той процес виробництва вельми обтяжливим, трудомістким та малопробуктовим. Людей, які займалися цією справою чи промислом, називали мазярами, а збували вони свій товар, який називали мазь, на довколишніх ринках. Земля в тих краях болотиста і неврожайна.

При кінці позаминулого століття власником села, чи як тоді говорилося – більшої посілости, була Северина княжна Сапіга з відомого роду Сапіг. За часів польської займанщини до назви Вульки додалося ще означення Мазовецькі, ніби від того, що першими власниками села стали дідичі Мазовецькі. Одночасно з тим виникли і Вульки Розковецькі. Знову-таки від прізвища власників посілости. Остання назва протрималася десь до початку XIX століття і її ще можна зустріти в Йосифінській та Францисканській метриці, але відтак щезає і залишається тільки одна – Вульки (Вільки) Мазовецькі. Та назва протрималася до 1940 року, а тоді село стало називатися Волиця. Першою згадкою про село вважається 1513 рік. 4 серпня 2013 року село урочисто відзначило своє 500-річчя.

Як стверджує авторитетний «Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich», що вийшов 1893 року, у 13-му томі на 853-й сторінці, власникам села належало 540 моргів орного поля, лугів та городів 62 морги, але зате лісу 2 114 моргів. Селянам у той же час належало 1 377 моргів орного поля, 1 354 морги лугів та городів, 359 моргів пасовищ та три морги лісу.

На той час село належало до Равського повіту, а до самого центру повіту Рави-Руської, що на схід від села, було 18 кілометрів. Там працював повітовий суд та поштовий уряд, 17 кілометрів відділяли село від Угнова, що лежить на південний схід. На південь від Вульок є село Нова Кам'янка, яка колись називалася Кам'янкою Лісовою і де є найближча залізнична станція, на схід – село Гійче, на північ – село Діброва, яке

колись називалося Салаші, а на північний схід – Хоронів і Хлівчани. На сході Волиця межує з селом Приспань, що лежить у Сокальському районі.

Уздовж південної межі зі заходу на схід тече ріка Рата. Забудови лежать у південній частині посілости.

Римо-католицька парохія розташована в Раві-Руській, а греко-католицька – у селі, де є дерев'яна п'ятибанна церква, посвячена Великомученику Дмитрію. Вона була збудована на місці старої також дерев'яної церкви, відомої ще до 1828 року. Нову церкву висвятили 1875 року. 1842 року в ній з канонічною візитацією був єпископ Іван Снігурський. До церкви належало 64 морги орного поля, з якого чистого прибутку було 209 корон. Село давало священникові для опалення житла 20 м³ дров. Окрім того, священник діставав 963 корони так званої конгруї, тобто доплати з церковної каси. Греко-католиків у селі на той час налічувалося 1 960 осіб, римо-католиків – 80, а сповідників мойсеевої віри – 110 осіб. При кінці минулого століття поляки в селі розпочали будівництво костелу, аби на відправу не їздити у Раву-Руську. Костел було посвячено святому Йосифу. Його будівництво завершилося 1924 року.

У селі також діяв млин, тартак, який щорічно переробляв 200 м³ соснового дерева та виготовляв 120 м³ дощок.

У теперішній Волиці є ще, крім старого тартака та млина, ще й дитячий садок, будинок «Просвіти», заправка для машин, пошта та телефонна станція. Коли село святкувало своє 500-річчя, то на честь цієї події було збудовано каплицю Божої Матері, яка об'явилася пастухам, а відтак на цьому місці забило джерело.

Святкування 500-річчя села було таким урочистим, що на ньому навіть виступив популярний ансамбль з Хмельниччини «Лісапедний батальйон». Офіційно село називатися Волицею від 1940 року.

Хата, в якій народився М. Возняк, нічим не відрізнялася від інших і ще донедавна такі хати можна було побачити в селі.

Збудував цю хату, яка мала орієнтаційний номер 126, ще десь за панщизняних часів прадід Михайла Возняка Іван, який помер на самий святий вечір 6 січня 1868 року у віці 49 років від сухот, як про це свідчить його метрика смерті [22, арк. 18]. Його дружина померла 8 вересня 1889 року, проживши 62 роки [23, арк. 25]. З архівних документів також відомо, що Іван Возняк був 1828 року народження, а його дружина – 1827-го.

Окрім батька М. Возняка, у цій хаті проживали Ілля та Теодор Возняки, сини Семена Возняка, брата Стефана Возняка – батька Михайла Возняка. Сиділи на ґрунті, який дістався від предків та якого не було сенсу між собою ділити.

Семен Возняк був одружений з Гафією Сідельник, а його син Ілля був одружений з Марією, дочкою Михайла Оливи та Анастасії з Возняків. Одружився Ілля Возняк з Марією Оливою 11 червня 1878 року. І йому, і їй було по 36 років, тобто були вони з 1842 року. Марія жила неподалік у будинку, що мав № 115 [24, арк. 15]. За рік перед народженням Михайла Возняка в Іллі та Марії 9 липня 1880 року народився син, якого назвали Петром [25, арк. 83]. При пологах дружина Іллі Возняка Марія померла [22, арк. 40]. Їй було 38 років. Ілля з малою дитиною на руках залишився вдівцем. Звичай вимагав тримати за померлою дружиною рік жалоби. Ілля дотримався цього звичаю

і 16 червня 1881 року одружився з Параскевією Хрущ, якій було 27 років, тобто була вона 1854 року народження. Параскевія – дочка Григорія Хруща та Олени Михайлів [24, арк. 25]. Ілля з дружиною залишилися жити у батьківському будинку.

Теодор Возняк, брат Іллі, був одружений з Євою Домашовець, дочкою Григорія Домашовця й Анни Голки. Одружилися вони 24 травня 1871 року. Мав тоді Теодор 27 років, тобто був він 1844 року народження, а Єва мала 33 роки, тобто була 1868 року народження [24, арк. 15]. 13 жовтня 1877 року у них народився син Олексій, який, проте, прожив недовго і помер 8 вересня 1890 року [25, арк. 61], від тифу, який часто навідувався у ці сторони. 15 березня 1880 року померла дружина Теодора Возняка Єва. Вона мала 42 роки [22, арк. 40]. Теодор залишився також, як і Ілля, жити на батьківській хаті, проте вдруге не одружувався.

Окрім Іллі та Теодора, в цій хаті мешкала ще Анастасія Возняк, дочка Івана Возняка та Анни Оливи, тобто дочка батькового брата Степана. Вона була 1864 року народження і коли їй виповнилося 25 років 9 червня 1889 року вийшла заміж за однолітка Івана Іванину, сина Василя Іванини та Ірени Таньчин [24, арк. 36]. Після одруження Анастасія пішла жити до чоловіка у будинок, що мав № 74.

14 листопада 1880 року одружився батько Михайло Возняка Стефан. У метриці шлюбу [24, арк. 24] зазначено, що був він сином Івана Возняка та Анни Оливи та що було йому на той час повних 24 роки, тобто був він 1856 року народження. Він одружився з Євою Матвіїв, дочкою Петра Матвіїва та Матрони Янків. Єва мала повних 20 років, тобто була 1860 року народження. Мешкала вона в будинку під № 110. Свідками на тому шлюбі були селяни Ілля Возняк та Іван Сохан. Давав шлюб отець Корнило Саїк.

Отець Корнило Саїк був 1838 року народження, закінчив богословський факультет Львівського університету та Львівську духовну греко-католицьку семінарію у 1865 році. Відтак став священиком у селі Курилівці Ланцуцького повіту, де служив до 1867 року, а опісля став священиком у Вільках (Вульках) Мазовецьких, у яких пробув до кінця 1882 року і перейшов на парохію в село Себечів Сокальського повіту, де й помер 23 серпня 1895 року у віці 57 років. Йому ще судилося перед виїздом на нову парохію охрестити та миропомазати Михайла Возняка, який народився у молодого подружжя Стефана та Єви Возняків 3 жовтня 1881 року, а оскільки справа була перед святом Михайла, архистратигом всього небесного воїнства, то й назвали новонародженого іменем цього великого і шанованого в народі святого. Дитину прийняла на світ сусідка Параскевія Голка, яка мешкала в сусідстві через дві хати у будинку № 128. За кумів до новонародженого було запрошено Стефана Труша та Параску, дружину Антона Возняка. Як вже сказано, хрестив та здійснив чин миропомазання священик Корнило Саїк [25, арк. 90].

6 квітня 1884 року народився син Стефана та Єви Возняків, який того ж дня був хрещений та дістав ім'я Теодор. Його хрещеними батьками були Теодор Матвіїв та Анна, дружина Івана Сивуляка. Прийняла на світ Божий новонародженого Анна Янків. Хрестив Теодора вже новий священик Омелян Заремба, який прийшов на зміну о. Корнилу Саїку [26, арк. 16]. Коли Теодору Возняку виповнилося 25 років він одружився, про що у метриці його народження зроблено відповідну помітку.

До школи Михайло Возняк пішов 1888 року. Як напише в автобіографії, ходив до

школи і пас худобу. Правда, пасти корову, коли вчився, не потрібно було, бо навчання у школі відбувалося взимку. Навесні та влітку його не було. Так придумав найясніший цісар Австро-Угорщини, аби діти були батькам для допомоги у господарстві. Він навіть спеціальним розпорядженням перевів однокласні школи на двокласні, тобто програму одного року навчання розніс на два зимові періоди.

Директором етатної (державної) двокласної школи в Вільках Мазовецьких був Теодор Ільків, який замінив на цій посаді Стефана Геллу, про якого з метричних записів відомо, що він був сином Семена Гелли та Марії з Арабських. Його дружиною була Францішка, дочка Йосифа Бачинського та Емілії Будзішевської [25, арк. 40]. Помічницею Теодора Ількова була Броніслава Лендовецька.

У школі Михайло Возняк проявив неабиякий хист до навчання і на нього звернув пильну вагу отець Омелян Заремба, який у школі вчив релігії. Він і був тим, хто звернув увагу на потяг хлопця до науки, і, як зізнався Михайло Возняк, зворохобив його батьків віддати хлопця до шкіл. Правда, Михайло Возняк з огляду на час, коли писав автобіографію, зазначив, що тим «ворохобником» був молодий інтелігент, який з'явився в селі.

Отець Омелян Заремба (1839 року народження) був ровесником отця Корнила Саїка, який охрестив Михайла Возняка. Правда, швидше від нього був висвячений у 1861 році в духовний стан після закінчення теології Львівського університету та Львівської греко-католицької семінарії. Він довгий час перебував у Холмщині, у Галичину прибув 1880 року і асистував священникові в селі Потеличі Рава-Руського повіту. У 1881 році він став священником у селі Себечеві Сокальського повіту, а в 1882 році помінявся парохіями з Корнилом Саїком, ставши священником у Вільках Мазовецьких, де й помер 12 серпня 1902 року. Щоб далі йти «до шкіл», потрібно було мати закінчену початкову освіту. В часи І. Франка таку «послугу» робила нормальна школа, в якій вчилися чотири роки і було тих нормальних шкіл не так багато. Після введення обов'язкової початкової освіти почали в більших містах з'являтися чотирикласні школи. Була така школа й у Раві-Руській, куди батьки з намови Омеляна Заремби відправили сина Михайла. Не залишив Михайло Возняк спогадів про цю школу, лише сказав, що стратив марно два роки, щоб вивчити німецьку мову, якої в сільській школі не викладали. У чотирикласній школі в Раві-Руській Михайло Возняк розпочав навчання 1890 року. Керівником школи на той час був Ян Адамчик, учителем Михайла Возняка – Адольф Торунський. У школі ще працювали вчителями Кароль Стахів та Фаустин Урбанський. Часто вчителі замінювали один одного через певні обставини, тому ймовірно, що й вони деякий час вчили Михайла Возняка. Незмінним катехитом у школі був о. Євген Горницький (1859–1913), який добре знався з Омеляном Зарембою, оскільки деякий час обидва правили в одній і тій же церкві Різдва Богородиці в Потеличі. Очевидно Михайло Возняк і був під його пильним оком. Як і всі, жив Михайло Возняк на стації у Раві-Руській в якогось господаря, якого вважали його офіційним опікуном, а батьки постачали туди продукти з дому. 1894 року школа в Раві-Руській стала п'ятикласною і її довелося закінчувати Михайлові Возняку. Відбулося це 1895 року. Очевидно через помилку Михайло Возняк зазначив у автобіографії, що закінчив шестикласну школу, а вже інші дослідники підхопили

це твердження без належної перевірки. Був відмінником навчання. Дорога до гімназії у Львові йому була відкрита. Вибрав найтруднішу і найпрестижнішу – Академічну. Зробив це, окрім того, з патріотичних намірів.

Коли Михайло навчався в Раві-Руській, вдома 10 березня 1887 року народився ще один його брат, якого охрестили Сильвестром. Прийняла його на світ повитуха Анна Янків, хрестив та миропомазав новонародженого отець Омелян Заремба. Хрещеними батьками новонародженого були Петро Домашовець та Параскева, дружина Петра Мороза. Дитині не судився довгий вік. Вона померла за кілька днів по народженні 15 березня 1887 року [26, арк. 32].

28 березня 1888 року народилася єдина сестра Михайла Возняка, яка при хрещенні була названа Катериною. Їй судилося залишитися на батьківській хаті. Прийняла на світ новонароджену вже традиційна повитуха дітей Стефана та Єви Возняків Анна Янків. Хрестив та миропомазав Катерину отець Омелян Заремба, а за хрещених батьків було запрошено Теодора Матвіїва та Матрону, дружину Василя Купусти [26, арк. 37]. Хоча в селі була двокласна державна школа і навчання дітей згідно з цісарсько-королівським декретом від 1872 року було обов'язковим, та того, хто не посилав дітей до школи, карали штрафами, проте батьки Михайла Возняка були неписьменними, і коли їм доводилося бути кумами, то в метричній книзі ставили традиційні хрестики анальфабетів. Проте вони науку шанували і намагалися своїм дітям дати освіту.

Після сестри Катерини 24 лютого 1891 року народився брат Михайла Возняка Григорій. Його хрестив та миропомазав отець Омелян Заремба, а хрещеними батьками новонародженого були Стефан Труш та Марія, дружина Петра Домашовського. У метриці народження [26, арк. 52] зазначено, що метрику хрещення для навчання в гімназії йому було видано 28 серпня 1903 року.

26 березня 1896 року народився ще один брат Михайла Возняка Кирило, якого прийняла на світ традиційна у Возняків повитуха і родичка по батьковій лінії Анна Янків, а охрестив – о. Омелян Заремба. За хрещених батьків до новонародженого були запрошені Іван Труш та Анна, дружина Теодора Михайліва [25, арк. 71].

Наймолодшим із Возняків був Пантелеймон, який народився 13 серпня 1899 року. Його вже прийняла на світ повитуха Татяна Панас, хрестив отець Омелян Заремба, а хрещеними батьками були Іван Труш та Марія, дружина Петра Домашовського [26, арк. 101].

Після закінчення навчання у Рава-Руській школі Михайло Возняк 1896 року став гімназистом «Цісарсько-королівської академічної гімназії» у Львові, яка з 1862 року була єдиною державною гімназією «з руською мовою викладання» і знаходилася у тісних приміщеннях «Народного Дому» на вулиці Театинській, 22. Колишній учень цієї гімназії Степан Шах у своїй книзі «Львів – місто моєї молодості. Цісарсько-Королівська Академічна Гімназія», що вийшла у Мюнхені 1955 року у видавництві «Християнський Голос», писав: «І коли подумаю, що українська молодь у столичнім українським княжгороді Львові понад повних 40 літ, а коли й узгляднити ще й філію, то через 70 літ виховувалась у приватнім, до шкільних цілей не приспособленім будинку, без відповідних класових світляних кімнат; без руханкової салі; ба, що більше, навіть без подвір'я і

дерев, де діти могли б у часі павз подихати свіжим воздухом; у будинку, де молодь із цілого великого поверха в одному виходку з 5 лиш убікаціями без води до споліскування скупчувалась (а водотяги заведено в Народнім домі щойно 1904), то мені ще й нині по стільки літах мурашно робиться на саму згадку про це».

Ці спогади «належать москвофільському юнакові», який під впливом Михайла Возняка, як стверджує у спогадах Володимир Дорошенко, став борцем за українську ідею.

Правда, гімназія тільки 1906 року була переведена до новозбудованого з цією метою будинку на вулиці Леона Сапіги, 14. У «Народному Домі» була створена філія цієї гімназії і залишалася там до 1935 року, поки польська влада не перенесла її до колишнього палацу Семенських-Левицьких, що на Пекарській, 19. У 1896/1897 році Михайло Возняк навчався у першому «а» класі, господарем якого був Олекса Крохмалюк, який одночасно був учителем латинської та руської (української) мови. Математику викладав Петро Огоновський, брат відомого громадсько-політичного діяча, завідувача кафедри руської словесності у Львівському університеті Омеляна Огоновського, автора першої багатомної історії української літератури. Польську мову викладав Францішек Конарський, релігію вів отець катехит Іван Туркевич, відомий учений Іван Раковський вів математику та природознавство. Директором гімназії був Едвард Харкевич. Ця людина зіграла важливу роль у житті Михайла Возняка. Він народився 23 лютого 1855 року в Станіславові. Навчався у Коломийській гімназії у 1866–1869 роках, відтак у Станіславові у 1869–1873 роках. У 1873–1875 роках навчався на філософському факультеті Львівського університету, а закінчував навчання в Інсбруку в 1875–1877 роках. Кваліфікаційний іспит з латинської, грецької та німецької для нижчої гімназії з німецькою навчальною мовою склав 1878 року в Інсбруку, а 1880 року з німецької мови для вищих класів з польською мовою навчання у Відні.

У 1887 році склав іспит з французької мови. Розпочав свою педагогічну кар'єру як помічний учитель у Львівській гімназії Франца-Йосифа у 1877–1882 роках. У 1882 році його іменовано дійсним учителем гімназії у Тернополі, де пропрацював до 1889 року. У 1899 році його було переведено до Міністерства віросповідань та освіти у Відні. Звідти після смерті директора Львівської академічної гімназії Василя Ільницького, 15 квітня 1895 року, став на його місце.

Згідно зі «Звітом дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за рік шкільний 1896/1897» у класі, в якому навчався Михайло Возняк, було 35 учнів. Цього року Михайло Возняк дістав першу локацію і до самого закінчення гімназії був відмінником у навчанні.

Як син бідних батьків Михайло Возняк був звільнений від оплати за навчання, що становила 40 корон. Був він звільнений також і від інших поборів. Мешкав безкоштовно у бурсі, яка знаходилась у будинку № 19 на вулиці Театинській (зараз Кривоноса). Ця бурса називалася «Мужеський інститут під покровом Святого Миколая». Керував бурсою Кость Паньківський та отець Микола Галянт. Це був двоповерховий будинок, на розі вулиці Княжої, яку в ті часи називали «На Корець». Утримувало бурсу Руське педагогічне товариство. Відкрита була бурса для вбогих дітей з провінції 1899 року. У ній мешкав Михайло Возняк і під час навчання в Львівському університеті. Тут мешкали його брати, які навчалися також в Академічній гімназії.

У 1897/1898 навчальному році Михайло Возняк був у другому «а» класі, у якому вже вчився 31 учень. Господарем класу був Осип Роздольський, відомий етнограф. Він цього року вчив латинську мову.

У 1898/1899 навчальному році Михайло Возняк навчався у третьому класі, де господарем був заступник учителя Володимир Дикий, який у класі вів латинську мову. У четвертому класі (1899/1900 навчальний рік) господарем класу був Йосиф Янів, який викладав у класі математику. Важливим у житті Михайла Возняка був п'ятий клас. Це був перший клас вже вищої гімназії, якого господарем був Ізидор Громницький, який вчив у ньому латинську та грецьку мови. Вчителем природи був Іван Верхратський, Ілля Кокорудз – руської мови, Євгеній Мандичевський – німецької, Стефан Рудницький, який був на той час заступником учителя та доктором філософських наук, вчив географію та історію. Йосиф Янів викладав математику, Францішек Конарський – польську мову, отець Діонісій Дорожинський – релігію.

«Ходили всі наші професори повагою, штивно, немов патиковато, носили високо стоячі, тверді комірці, чорні мотильковаті кравати або широкі англійського фасону “гальстухи”, прикрашені шпилькою з брильянтом або самоцвітним каменем, білі з твердо накрохмаленими передами сорочки, білі, тверді округлі манжети, що до рукавів сорочки не пришиті, а шпінками прикріплені були. На манжетах носили переважно перлові або срібні шпінки, а патріотично настроєні – ще й з цісарським двоголовим орлом. При тім носили високі чорні циліндри, які їх робили незвичайно високими, або сиваві півциліндри, або “мельники” фірми Габіг, які ми “банячками” називали. Ходили в чорних “шлюсроках” або “ластівках” з двома довгими хвостами із заду, в пепітових, старанно випрасуваних споднях. Їх святочні фраки були вузькі і довгі, камізельки були ясні з блискучими перловими гудзиками, а в лівій кишені був обов'язково годинник, прикріплений золотим ланьцужком до правої камізелькової кишеньки. Носили високі чорні черевики з гумовими по боках вставками до розтягування при взуванні (без шнурівок) так зв. “штиблети”. Всі – старші без виїмку – були бородагі, а бородаги були різно підстрижені, вуса – у старших по козацьки спадаючі, – у молодших до гори а la Kaiser Wilhelm II підкручені. Деякі носили “бачки”, як цісар Франц Йосиф І. Волосся на їжака стрижене, рідко у кого на розділ зачесане. Осінню носили чорні накидки з оксамитними вилогами, зимою натягали футра з кримськими або бобровими комірами (видри вважалися жидівською прикрасою), а на черевики взували великі теплі російські кальоші марки «Треугольник» і обов'язково держали палицю в руках або парасоль. Модним було носити цвікер на чорнім шовковім шнурку, прип'ятім до горішньої кишеньки в камізельці. Лише старі професори носили окуляри, звичайно в золотій оправі... Не носили вони тоді ще течок з книжками. Якщо конечно було яку книжку до школи взяти, то несли її радше в руках... Зшитки з задачами приносили і відносили їм, призначені ними, учні до дому», – так описував цісарсько-королівських професорів Степан Шах у згадуваних спогадах про Академічну гімназію.

Рішенням Крайового виділу від 7 лютого 1901 року за № 8388 Михайлові Возняку за відмінне навчання та поведінку було надано стипендію з фонду Самуеля Гловінського в розмірі 315 корон. У вищих класах вивчали релігію, латинську, грецьку, руську, польську, німецьку мови, історію і географію, математику та натуральну історію.

Класним господарем VIIа класу в 1902/1903 навчальному році був Ізидор Громницький, який у цьому класі навчав латинської мови. На цей час він вже був професором у восьмій службовій ранзі.

Восьмий навчальний рік припав на 1903/1904 роки. Це був випускний клас гімназії і Крайовий виділ для відмінника навчання Михайла Возняка своєю постановою від 15 травня 1904 року за № 114776 встановив на час навчання в університеті стипендію, яка була призначена йому ще 1901 року при умові успішного навчання в подальшому та відмінній поведінці.

Як і в попередньому році господарем класу був Ізидор Громницький (1850–1937), який вів латинську мову. Професором у гімназії він працював 1879 до 1906 року. З наступного року він став директором філії Академічної гімназії, яка залишалась у «Народному Домі». Сидір Громаницький був членом різних організацій, зокрема «Рідна школа», «Учительська громада» був також членом Крайової шкільної ради та почесним членом НТШ.

Письмові іспити цього року тривали від 9 до 16 травня, а усні від 13 до 22 червня. Приймала їх комісія на чолі з відомим педагогом Григорієм Цеглинським, який для цієї мети був призначений Крайовою шкільною радою. Михайло Возняк склав екзамени блискуче.

Роздача свідоцтв у VIII «а» класі, в якому вчився Михайло Возняк, відбулася 19 червня, а в VIII «б» – 23 червня. Маючи стипендію з фонду Гловінського, Михайло Возняк мав відкриту дорогу до навчання у Львівському університеті. Таку дорогу давало йому свідоцтво зрілості з відзнакою, в якому було й скерування на навчання до Львівського університету. В тому свідоцтві зокрема відзначалося, що Михайло Возняк при похвальних *обичаях* такий поступ «у предметах науки: “В релігії: відзначаючий; в латинськiм язичі: відзначаючий; в грецькiм язичі: відзначаючий; в руськiм язичі: відзначаючий з особливим замилюванем до предмету; в польськiм язичі: – відзначаючий; в німецькiм язичі: відзначаючий; в географії і історії всемірній (пересічна нота): відзначаючий; в математиці: відзначаючий; в фізиці (пересічна нота): дуже добрий; в історії природи: дуже добрий; в пропедевтиці філософії: відзначаючий; в язичі французькiм: відзначаючий» [16]. Свідоцтво підписане головою («на тодішній мові – председателем») екзаменаційної комісії Григорієм Цеглинським та директором Академічної гімназії Едвардом Харкевичем. Екзаменаторами були: з латинської та грецької мов – І. Громницький; з історії та географії – Ю. Левицький; з польської мови – К. Ціммерман; з руської мови – І. Кокорудз; з релігії – Д. Дорожинський; з німецької – І. Боберський; з математики і фізики – П. Огоновський; з пропедевтики – Т. Мандибурра. Зазначити варто, що у всіх документах, у тому числі й метричних книгах, коли записи велись українською мовою прізвище «Возняк» передавалось як «Возньяк». Останнє є у документації Академічної гімназії. При вступі до університету Михайло Возняк зробив копію свідоцтва зрілості, яку затвердив тодішній учений секретар Алоїз Віняж, по-фашистськи налаштований до українців через якого відбувся бунт студентів 1907 року.

У 1904 році розпочав навчання у Львівській академічній гімназії молодший брат Михайла Возняка Григорій. Він пройшов такий самий шлях до цієї гімназії, як і його

старший брат. Спочатку сільська двокласна школа. Відтак п'ятикласна школа в Раві-Руській, і лише потім Львів. Михайло Возняк розумів, як важко доводиться батькам удома, а тому вирішив частину обов'язків взяти на себе. Як-не-як мав стипендію, заробляв непогано репетиторством, діставав деякі гонорари за свої опубліковані праці. Спочатку Григорій Возняк навчався у гімназії, що мітилась у «Народному Домі» і там залишився, коли вона у 1906 році перебралася до нового приміщення. Після переїзду гімназії у нове приміщення в «Народному Домі» тут була організована так звана філія Академічної гімназії, яку 1912 року й закінчив Григорій Возняк. Свідоцтво зрілості він отримав 5 червня 1912 року.

Михайло Возняк вирішив забрати до Львова і молодшого брата Кирила, який також закінчив двокласну етатну школу в рідному селі, відтак навчався в Раві-Руській і у 1908 році став учнем першого класу Львівської академічної гімназії по вулиці Леона Сапегі.

З малих літ життя привчало Михайла Возняка бути ощадним і про це не обминули у своїх спогадах всі, хто його знав.

Відразу після закінчення Академічної гімназії Михайло Возняк записався на навчання на філософський факультет Львівського університету. Документація, яка відображає його навчання в університеті, збереглася повністю і зберігається у фондах Державного архіву Львівської області (ДАЛЮ). Згідно з нею Михайло Возняк записався на перший семестр, який припадав на зиму 1904/1905 року на такі курси у професора Олександра Колесси: з історії руської літературної драми (2 години на тиждень), історії граматики українсько-руської мови (2 години на тиждень), семінар для українсько-руської філології (2 години на тиждень) та практичні вправи з українсько-руської філології (1 година на тиждень); у професора Кирила Студинського: зі староруського письменства (2 години на тиждень), літературних вправ (1 година на тиждень) та з граматики церковно-слов'янської мови (2 години на тиждень). У професора Вернера він записався на курс історії німецької літератури XVIII віку (3 години на тиждень). У професора Кручкєвича – на граматику латинської мови (5 годин на тиждень), просемінар з грецької мови (2 години на тиждень) та заняття з основ латинського стилю (1 година на тиждень), а також – на просемінар з латинської мови (2 години на тиждень). Усього – 25 годин занять на тиждень.

Мешкав Михайло Возняк на той час на Театинській, 19 під Високим Замком. Від оплати за навчання був повністю звільнений. Звільнений був і від військової служби через поганий стан здоров'я. Постановою Крайового виділу від 6 грудня 1901 року Михайлові Возняку було підтверджене подальше одержання стипендії на весь курс навчання в університеті [5, арк. 272–273].

Наступний семестр навчання припадав на літо 1904/1905 навчального року. Як і раніше Михайло Возняк був повністю звільнений від оплати за навчання (так званого навчального податку) та мешкав як і раніше – на вулиці Театинській, 19. На цей семестр він записався на заняття у професора Олександра Колесси: з історії руської літературної драми (2 години на тиждень), історичної граматики українсько-руської мови (2 години на тиждень), семінар для українсько-руської філології (2 години на тиждень) та практичні вправи з українсько-руської філології (1 година на тиждень); у

професора Кирила Студинського: з історії українського письменства (2 години на тиждень), літературних вправ (1 година на тиждень) та з граматики церковно-слов'янської мови (2 години на тиждень).

У професора С. Вітковського він записався на просемінар з латинської мови (2 години на тиждень); у професора Б. Кручкевича він записався на грецьку складню (2 години на тиждень), просемінар з грецької мови (2 години на тиждень). До цих основних предметів Михайло Возняк додав заняття у професора Єзерницького про твори Ціцерона (3 години на тиждень), у професора М. Вартенберга на заняття з філософських напрямів (3 години на тиждень) та на заняття у відомого професора Твардовського з курсу лекцій про етику та кримінального права (3 години на тиждень). Усього – 25 годин занять у тиждень [4, арк. 244–245].

У наступний третьому семестрі, який припадав на зиму 1905/1906 навчального року Михайло Возняк і надалі звільнений від оплати за навчання та надалі отримував стипендію в розмірі 315 корон.

Цього семестру він записався на заняття у професора О. Колесси з вибраних питань історії українсько-руської філології (4 години на тиждень), на семінар української філології (2 години на тиждень) та практичні вправи з української філології (1 година на тиждень); у професора Кирила Студинського він записався на заняття руського письменства від половини XVIII віку (2 години на тиждень), «складні» церковно-слов'янської мови (2 години на тиждень) та заняття з літературних вправ (1 година на тиждень). У професора С. Вітковського Михайло Возняк записався на заняття з історії грецької літератури (3 години на тиждень), історії грецької мови (1 година на тиждень), та з проблем латинської філології (2 години на тиждень). У професора Б. Кручкевича він записався на складню латинської мови (5 годин на тиждень), заняття з проблем грецької філології (3 години на тиждень). У професора М. Вартенберга він вивчав головні проблеми наукової етики «4 години на тиждень», метафізику (4 години на тиждень), філософію Аристотеля (4 години на тиждень) та етику Канта (1 година на тиждень). Вивчав він історію педагогіки (3 години на тиждень) у доцента Маньковського. У професора Калленбаха він слухав курс «Гуманісти і польські реформатори» (3 години на тиждень) та про одного з найвидатніших польських поетів епохи романтизму Зигмунда Красінського (2 години на тиждень). У професора Вернера він слухав історію німецької літератури (3 години на тиждень), а у доцента Шпільмана слухав лекції з соматології та гігієни (2 години на тиждень). Усього 51 година [7, арк. 312–313].

Четвертий семестр навчання припав на літо навчального 1905/1906 року.

Згідно із каталогом студентів філософського факультету Михайло Возняк надалі брав стипендію в розмірі 315 корон і був повністю звільнений від оплати за навчання. Цей семестр був для нього дуже напруженим. Він записався на заняття до О. Колесси з історії українсько-руської літератури (2 години на тиждень), історії українсько-руської філології (2 години на тиждень), практичні заняття (1 година на тиждень) та семінар з українсько-руської філології (2 години на тиждень). Записався він на заняття і до професора К. Студинського з вибраних питань з руської літератури (2 години на тиждень), фонетики церковно-слов'янської мови (2 години на тиждень) та заняття з літературних

вправ (1 година на тиждень). У професора С. Вітковського Михайло Возняк відвідував заняття з історії грецького театру і грецької драми (3 години на тиждень), з курсу під назвою «Епоха Дереклеса» (2 години на тиждень) та просемінар латинської філології (2 години на тиждень). У професора Б. Кручкевича Михайло Возняк відвідував заняття «Римські консули» (5 годин на тиждень), топографії старого Риму (1 година на тиждень) та просемінар грецької філології (2 години на тиждень). У професора Калленбаха він вивчав польську історію другої половини XVIII-го віку (4 години на тиждень) та продовжив вивчати поезію Зигмунда Красінського (1 година на тиждень). На вивчення історії німецької літератури у професора Вернера відводилося три години на тиждень. Три години на тиждень теж відводили на вивчення етики у професора К. Твардовського та по одній годині на тиждень на вивчення нарису діянь філософії та курсу психології. У професора М. Вартенберга він відвідував лекції з метафізики (3 години на тиждень), з етики поглядів Канта (3 години на тиждень) та нарис історії естетики (2 години на тиждень). Три години відводилося на заняття з психології навчання у професора Л. Маньковського та дві години на тиждень на заняття з гігієни у доцента Шпільмана. Разом – 532 години [6, арк. 299–300].

Мине трохи часу і Михайло Возняк як і його теперішній учитель Кирило Студинський стане академіком Академії наук УРСР, проте постійно пам'ятатиме, що його вчителем мав би бути Іван Франко, якого не допустили до навчання студентів Львівського університету.

Станіслав Вітковський (1866–1950) був відомим польським дослідником античності. Навчався у Берлінському та Гетінгенському університетах (1894–1897). З 1898 року був доцентом, а з 1902 року професором класичної філології Львівського університету ім. Франца-Йосифа. Він – автор популярного підручника грецької мови (1936), редактор журналу «ЕОС» (1902–1909), член екзаменаційної комісії для вчителів гімназії та реальних шкіл.

Броніслав Ігнатій Кручкевич (1849–1918) – видатний польський учений класичної філології. Навчався у Краківському університеті (1868–1872), по закінченні навчання став доктором наук. Продовжував навчання у Відні та Лейпцигу. З 1877 року – доцент Краківського університету, з 1879 до 1888 рік приват-доцент, з 1888 року – надзвичайний професор, а з 1890 року – звичайний професор Львівського університету. Деякий час був ректором Львівського університету і деканом філософського факультету. Був директором філологічного семінару і просемінару, директором екзаменаційної комісії для вчителів гімназії, член-кореспондентом Краківської академії наук.

П'ятий семестр навчання припав на зиму 1906/1907 навчального року. У генеральному каталозі студентів філософського факультету в справі Михайла Возняка зазначено, що він надалі дістає стипендію з Виділу крайового в розмірі 315 корон на рік, також рішенням Сенату університету від 1 листопада 1906 року за № 146 звільнений повністю від оплати податку за навчання. Проживав Михайло Возняк, як зазначено у тому ж каталозі, на вулиці Театинській, 19. Цього семестру він записався на заняття у професора О. Колесси з історії українсько-руської літератури (2 години на тиждень), історії українсько-руської філології (2 години на тиждень), на практичні заняття

(1 година на тиждень) та семінар з українсько-руської філології (2 години на тиждень). Записався він, як і попереднього семестру, на заняття до професора К. Студинського з руського письменства, з історії українсько-руської літератури (2 години на тиждень), історії українсько-руської філології (2 години на тиждень), практичні заняття (1 година на тиждень) та семінар з українсько-руської філології (2 години на тиждень). Записався він на заняття і до професора К. Студинського з руського письменства XVII віку (2 години на тиждень), деклінації та кон'югації церковно-слов'янської мови (2 години на тиждень) та на літературні вправи (1 година на тиждень). У цьому семестрі Михайло Возняк відвідував заняття професора С. Вітковського. У нього він слухав грецьку граматику (3 години на тиждень), грецьку історію (2 години на тиждень), грецьке право (1 година на тиждень) та брав участь у роботі семінару грецької філології (2 години на тиждень) і просемінару латинської філології (2 години на тиждень), тобто 10 годин на тиждень. Відвідував він заняття і в професора Б. Кручкєвича з історії римської літератури (5 годин на тиждень) та брав участь у роботі семінару латинської філології (2 години на тиждень), просемінару грецької філології (2 години на тиждень), тобто разом 9 годин на тиждень. На класичну філологію в цьому семестрі Михайло Возняк витратив 19 годин на тиждень, у той час, коли на українську – тільки 12 годин на тиждень. Окрім цих занять, він відвідував заняття з ідей педагогіки XVII віку (3 години на тиждень) у професора Л. Маньковського, соматології та гігієни (2 години на тиждень) та гігієни їжі (1 година на тиждень) у доцента Шпільмана. 4 години на тиждень Михайло Возняк відвів на заняття з логіки у професора К. Твардовського та дві години на тиждень на заняття з історії німецької літератури XVIII віку у професора Вернера [8, арк. 221–222]. Загалом на навчальний тиждень він витрачав 45 годин, це в 4–5 разів більше, ніж витрачали його колеги.

Нічого не змінилося і в шостому семестрі, який припав на літо 1906/1907. Те ж помешкання. Та ж стипендія та звільнення від оплати за навчання та знову велике навантаження. Цього семестру він слухав у професора О. Колесси курс з історії українсько-руської літератури (2 години на тиждень), історії граматики українсько-руської мови (1 година на тиждень), брав участь у роботі семінару з української філології (2 години на тиждень) та в практичних вправах (1 година на тиждень). У професора К. Студинського він записався на практичний курс церковно-слов'янської мови (2 години на тиждень), на курс, що названий «Руська проповідь» (2 години на тиждень) та на літературні вправи (1 година на тиждень), тобто разом українській філології він присвятив 11 годин на тиждень.

У професора С. Вітковського він записався на заняття з граматики грецької мови (друга частина) (3 години на тиждень), курс «Грецькі історики» (2 години на тиждень), працював на семінарах з грецької філології (2 години на тиждень) та просемінарі з латинської філології (2 години на тиждень).

У професора Б. Кручкєвича він слухав курс «Дії римської літератури за царства» (5 годин на тиждень), працював на семінарі з латинської філології (2 години на тиждень) та на просемінарі з грецької філології (2 години на тиждень). Разом на класичну філологію він витратив у цьому семестрі 18 годин на тиждень. На заняття з етики у

професора Вартенберга він витратив 5 годин на тиждень, на наукові методи дослідження у професора К. Твардовського 4 години на тиждень, а також у цього професора він слухав курс про філософію Платона та Аристотеля (1 година на тиждень). Слухав курс про народне виховання (3 години на тиждень) у професора Л. Маньковського. Цього семестру він відвідував заняття у професора М. Грушевського з культурного руху Східної Європи (1 година на тиждень) та про економічне і культурне життя в українській землі (3 години на тиждень). Слухав лекції «Вік XIX-ий» у професора Л. Фінкля (2 години на тиждень) [8, арк. 270–271]. У цьому семестрі він велику увагу звернув на загальноосвітні предмети і приділяв їм 19 годин на тиждень, більше, ніж на українську та класичну філологію.

У шостому семестрі, що припав на зиму 1907/1908 навчального року, все залишилося, як і в попередньому, за винятком того, що навантаження, яке взяв на себе Михайло Возняк, значно збільшилося. У професора О. Колесси курс з історії української літератури XIX віку (2 години на тиждень), історії граматики українсько-руської мови (1 година на тиждень), брав участь у роботі семінару з української філології (2 години на тиждень) та в практичних вправах (1 година на тиждень). У професора К. Студинського він записався на заняття з церковно-слов'янської мови (2 години на тиждень), історії руського письменства (2 години на тиждень) та на літературні вправи (1 година на тиждень). Отже, на заняття українською філологією Михайло Возняк виділив 10 годин на тиждень. На заняття у професора С. Вітковського він записався на заняття з грецької та римської метрик (2 години на тиждень), анналів Ксенофонта (2 години на тиждень) та семінар з грецької філології (4 години на тиждень). У професора Б. Кручкевича він відвідував лекції з шанування богів у Римі (2 години на тиждень), топографії Риму (2 години на тиждень), семінар з латинської філології (2 години на тиждень) та просемінар грецької філології (2 години на тиждень). Разом для класичної філології він виділив 16 годин, що значно більше, ніж для української філології. Чимало часу, значно більше, ніж у попередньому, він у цьому семестрі приділяв загальноосвітнім предметам. У професора М. Вартенберга він відвідував заняття з критики основ моралі (4 години на тиждень) та проблем виховання (1 година на тиждень). У професора К. Твардовського він вивчав нариси з психології (4 години на тиждень), у професора М. Грушевського – культурне життя в українських землях (3 години на тиждень). Слухав вступ до польської мови у професора Р. Пілята (3 години на тиждень). Відвідував заняття з методики навчання у професора Л. Маньковського (3 години на тиждень). У доцента В. Ганека він відвідував заняття з загальної гігієни (1 година на тиждень) та надання першої допомоги (1 година на тиждень). Разом – 21 година на тиждень [10, арк. 220–221].

У сьомому семестрі, який припадав на літо 1907/1908 навчального року Михайло Возняк із 53 годин запланованих занять на тиждень тільки сім годин виділяв на українську філологію, з яких тільки дві години на тиждень він відводив на заняття у семінарі з українсько-руської філології у професора О. Колесси. Тільки п'ять занять у професора К. Студинського, з яких дві години на тиждень він відводив на заняття з руського письменства XVIII віку, дві години на кон'югацію старослов'янської мови та одну годину на так звані літературні вправи. На класичну філологію Михайло Возняк цього семестру виділив 26 годин на тиждень.

З них – на заняття у професора С. Вітовського він відводив десять годин на тиждень. У цього професора він ходив на заняття з історії грецького римування (2 години на тиждень), працював у семінарі грецької філології (2 години на тиждень), відвідував заняття з панського діалекту (2 години на тиждень), просемінар латинської філології (2 години на тиждень), та по одній годині на тиждень відвів на заняття з вивчення історії грецької мови та «Симпозіону» Платона.

У професора Б. Кручкевича в цьому семестрі на заняття відведено дев'ять годин на тиждень. У нього він вивчав адміністрацію римської держави (5 годин на тиждень), працював на семінарі латинської філології (2 години на тиждень) та просемінарі грецької філології (2 години на тиждень).

Цього семестру він записався на лекції до чи не найвідомішого польського вченого класичної філології Тадеуша Сінка (1877–1966), який закінчив Краківський університет і з 1900 року став доктором філософських наук. У 1907–1913 роках він був надзвичайним професором Львівського університету. З 1913 року став професором Краківського університету, в якому за винятком воєнних років працював аж до 1960 року. Був автором підручників для середніх шкіл з латинської мови, дослідником грецької історії та літератури, а також редактором відомого польсько-латинського словника.

У професора Т. Сінка Михайло Возняк відвідував заняття під назвою «Лукіан і його часи» (3 години на тиждень). «Пояснення вибраних місць з Лукреція» (2 години на тиждень) та заняття з латинських вправ (2 години на тиждень). Три години на тиждень він відводив на заняття з німецьких вправ у професора Вернера, слухав другу частину нариса з психології у професора Казимира Твардовського. У професора М. Варгенберга записується на лекції з філософії Спінози (2 години на тиждень) та з питань душі та тіла (2 години на тиждень). Три години на тиждень займають заняття з основ виховної моралі у професора Л. Маньковського. Два заняття у професора М. Грушевського: українська козаччина XVI віку (3 години на тиждень) та історія Східної Європи (1 година на тиждень) [11, арк. 259–260].

Події у Львівському університеті 1907 року, які розпочалися ще 1902 року, не зачепили Михайла Возняка. Саме цього 1902 року відбулась так звана сецесія українських студентів, які, протестуючи проти знущання над ними як українцями, постійних зневаг української мови, насміху польського шовінізму, яким були наскрізь просякнуті члени Сенату університету, добровільно покинули стіни університету. Хоч це явище і викликало підтримку серед українців Галичини, але ще більше озлобило польських шовіністів. Розпочалась активна боротьба за український університет у Львові, яка посилилася при чергових виборах до Галицького сейму та Віденського парламенту. Врешті у 1907 році дійшло до сильного зудару, який розпочався з того, що студенти побили вченого секретаря за відкрити зневагу, а відтак розгромили актовий зал, званий аулею, та аудиторії, захопили деякі приміщення, і з боку костьола Святого Миколая, і в одному з вікон виставили жовто-синій прапор. Університет був блокований українськими студентами, навколо університету зібралася величезна юрба польських шовіністів, оскільки вістка про захоплення університету українськими студентами блискавично розійшлася по Львову. Врешті до університету, що на ті часи працював на вулиці Миколая, були

підтягнуті війська та поліція і його штурмом було взято. Заарештували 180 студентів, яких повели колоною до будинку поліції, що на вул. Сапіги. По дорозі студенти під синьо-жовтим прапором співали «Ще не вмерла Україна» та «Не пора», чим навели жах на польських шовіністів. Ці події відбулися 10 січня 1907 року. Збереглися списки затриманих поліцією. Серед них прізвище Михайла Возняка не фігурувало.

Він розумів, що у випадку його затримання поліцією, він буде позбавлений стипендії, що означало б кінець навчання в університеті. Для одержання стипендії потрібно було додавати до прохання ще й так зване свідоцтво моральності. Якщо б поліція затримала Михайла Возняка, то такого свідоцтва йому б не видали. Свідченням того, що в подібних акціях Михайло Возняк не був затриманий і не зафіксований поліцією, є одне зі збережених свідоцтв моральності, видане йому 16 червня 1923 року за № 26364, в якому зазначалося, що Михайло Возняк, який проживає на вулиці Трибунальській, 2, за весь час перебування у Львові «не був ні поліційно, ні судово покараним». Правда, видане це свідоцтво було «з метою пошуку праці» [17, арк. 4]. Більше того, на його плечах лежав і обов'язок піклуватися про братів, яких вирвав зі села, щоб дати їм хліб у руки. Два морги поля не в силі були прогудувати велику сім'ю Стефана Возняка. Бідність з малих літ навчила Михайла Возняка бути ощадним у всьому. І ця риса характеру дивувала всіх, хто знав його.

Через деякий час він довів, що своєю науковою діяльністю, зробив для розвитку української науки і для української державності дуже багато. Свою знамениту історію української літератури, видану в трьох томах, він присвятив борцям за волю України. Ця присвята була поміщена у першому томі, який охоплював літературу до кінця XV віку і вийшов у Львові накладом товариства «Просвіта» у друкарні НТШ: «Славній пам'яті невмирущих борців за зєдинену, вільну, самостійну і незалежну Україну». Подібною присвятою не зробив у своїх монографіях ніхто з тодішніх українських учених в умовах підфашистської Польщі. Він навідріз відмовився присягати на вірність урядові цієї держави, ніколи не матиме права займати державну посаду, але своєї клятви вірності, на відміну від інших, не порушив. До 1939 року, як написав в автобіографії, був безробітним.

Історія української літератури, другий том якої висвітлював XVI–XVIII віки, перша частина якої вийшла 1921 року, а друга як третій том – 1924 року, в радянський час була заперта до спецховищ, не тільки за оту присвяту борцям за незалежність України, але і за саму ідею, яка суперечила офіційному більшовицькому світогляду, який учив, що все має залежати від Росії. «Історія української літератури» М. Возняка йшла в розріз із цією настановою. На жаль, подальших томів цієї історії не було написано і доведено тільки до часу Котляревського – так званого Другого відродження, на яке М. Возняк також мав свій оригінальний погляд, бо вважав, що Іван Котляревський не піднявся в національному значенні вище тих думок і поглядів тодішніх вищих українських верств, які вже на той час були наскрізь просякнуті московською культурою і цивілізацією, так само як на Західній Україні подібні верстви української суспільності були просякнуті польською культурою і цивілізацією, що врешті і спричинило дуже легкий перехід останніх у москвофільство. Михайло Возняк уперше в нашому літературознавстві чітко розділив давню українську літературу від московської та білоруської.

Цілком можливо, що Михайло Возняк у 1907 році послухався поради Івана Франка, який ще перед тим звернувся до університетської молоді: «В вас вмовляють безсовісні люди, то ви яко молодіж не обов'язані числитися з наслідками своїх поступків і повинні йти за голосом власного чуття. Не вірте тим людям, бо вони навмисне грають на ваших чуттях, а самі задалегідь ховаються в безпечних криївках, щоб на вас самих упала одвічальність за їх діло. Вони дурять вас фантомами народної честі, народної гордості, народного права та обов'язку. Закликаю вас на все, що вам найдорожче і найсвятіше, на любов ваших батьків і матерей, на любов до рідного народу, котрою ви чванитесь – не слухайте тих намов і підшептів, яких одинока мета – вашим коштом досягнути невідомі вам обскурні цілі. Стійте твердо на тім, що в боротьбі за такі державні інституції, як університет, ви можете бути ініціаторами, резервою, помічниками, але ніяк не першою лінією. Наша суспільність ще не дозріла до тої боротьби і ви не маєте права – повторю, не маєте права провокувати її перед часом до такої боротьби. Коли у вас є хоч крихта холодної застанови, то ви мусите знати вже й тепер, що наша суспільність не піде за вами на вашу дорогу розпуки, не піддержить вас на ній і ваша саможертва буде безплідна. Піду ще крок далі і скажу вам, поучений сумним досвідом вашої сецесії: ви самі не вірите в ту справу, за яку боретесь, самі не відчуваєте потреби тої «рідної» науки, бо привикли слухати фраз і впиватися фразами і готові тепер за фрази навіть голови свої класти. Невже вам не сором? Пригадайте, як кінчаться дотеперішні ваші демонстрації, як скандально більшість ваших борців держала себе перед судами і викручувалася від найменшої одвічальності. Панове, не уявляйте собі, що ви герої, бо досі не дали ніякої проби героїства. Ваше сумління певно скаже Вам: се не героїзм, що ви хочете робити завтра, не народна українська маніфестація, а простий, легкомисний, необдуманий злочин.

Маєте право висміяти мої слова, обурюватися і мститися за них, але я кличу ще раз до вашого сумління! отямтеся і не наносить в сій і без того тяжкій хвилі нового тяжчого удару нашій Україні» [21, т. 50, с. 305].

Сьомим семестром освіта з класичної філології для Михайла Возняка закінчилася. Наступні семестри Михайло Возняк присвятив винятково українській філології, яку в каталогах студентів філософського факультету Львівського університету іменують раз українсько-руською, а раз українською.

У восьмому семестрі, який припав на зиму 1908/1909 навчального року, у вже традиційних записках у студентському каталозі сталась лише та зміна, що Михайло Возняк покинув жити на вулиці Театинській і перейшов на вулицю Новий Світ, 5, що на Байках біля Політехнічного інституту, та новозбудованого приміщення для Академічної гімназії. Все решта по-старому. Він дістав від Крайового виділу стипендію у 315 корон і повністю звільнений від податку за навчання. Цього семестру він записався до професора К. Студинського на заняття з історії руського письменства XII віку (2 години на тиждень) та XIII-го віку (3 години на тиждень), а також на заняття з вивчення граматики руської (2 години на тиждень) та семінар з української філології (2 години на тиждень). Усього дев'ять занять на тиждень. Чотири години на тиждень він відвів на теорію пізнання у професора М. Вартенберга та чотири години на тиждень на

психологію мислення у професора К. Твардовського. Три години з етики у професора Маньковського, дві години на тиждень з гігієни у доцента Павека та одна година у цього ж викладача з першої допомоги. Всього 23 години на тиждень [12, арк. 253–254].

В останньому дев'ятому семестрі навчання у Львівському університеті, як свідчить каталог, Михайло Возняк брав стипендію, як і раніше звільнений від податку, а також живе на Байках, як і в минулому семестрі. Його індекс, тобто номер залікової книжки – 5929.

Цей семестр присвячений винятково українській філології у професора К. Студинського. Він відвідував заняття з літературного відродження Галичини в першій половині XIX століття (2 години на тиждень), історичної граматики української мови (2 години на тиждень), староруської повісті (1 година на тиждень), старовинного агіографічного письменства (3 години на тиждень) та відвідував заняття семінару з української філології (2 години на тиждень). Відвідував і заняття у професора Л. Маньковського з питань педагогічних проблем сучасної доби (3 години на тиждень) [13, арк. 242]. У цьому ж документі зазначено, що Михайлові Вознякові видано абсолюторіум 19 жовтня 1923 року.

За час навчання в університеті Михайло Возняк здав від 1905 до 1909 року 39 колоквіумів у професорів О. Колесси та К. Студинського, з яких у 1905 році – вісім, у 1906 році – також вісім, 1907 році – 9, у 1908 – 11, у 1909 – 3. На всі колоквіуми від отримав свідоцтва. Оцінені його роботи були «відзначаючою» оцінкою і зачитані на семінарах. Деякі з них К. Студинський та О. Колесса рекомендували до друку в «Записках Наукового товариства імени Шевченка» [17]. «Отсим посвідчую, – писав в одному зі свідоцтв К. Студинський від 9 квітня 1908 року, – що п. Возняк, студент IV року філософії, один з найспосібніших і найбільш трудящих моїх слухачів відчитав в сім році на моїх “Літературних вправах” працю п. з. “Проект Ів. Жуківського в справі правописи на зїзді “учених” в 1848 р.”, яку видрукує в найблизшій часі Наукове Товариство ім. Шевченка» [17, арк. 33].

Першою друкованою працею Михайла Возняка була «Із кореспонденції Г. Моха», що її опубліковано у першій книзі 81-го тому ЗНТШ (с. 157–171) за 1908 рік. До цієї публікації було зауваження на першій сторінці: «Уривок з праці, читаної на семінари проф. О. Колесси». Наступною працею було дослідження «Проект правописи Івана Жуківського на з'їзді “руських учених”», яке опублікували «Записки наукового товариства імени Шевченка» у другій книзі 82 тому (с. 53–86) за той же 1908 рік. До публікації М. Возняк подав таку заувагу: «Сю роботу читав я на літературних вправах Вп. Проф. Дра К. Студинського. На сім місці складаю щиру подяку Вп. Проф. Свистунови за ласкавий дозвіл кожного часу користати з бібліотеки “Народного Дому”». Перед цією працею була публікація Івана Франка «Нові матеріали до історії українського вертепа». Від того часу Михайло Возняк міцно «окупував» ЗНТШ. У першій (с. 70–91) книзі 87 тому за 1909 рік та другій книзі (с. 51–93) 83 тому ЗНТШ він опублікував розлоге дослідження «Українські драматичні вистави в Галичині в першій половині XIX століття» з приміткою: «Читано на семінарі Проф. Д-ра Ол. Колесси». У цьому ж самому томі ЗНТШ він друкував і наступну працю «До історії видання Номисової збірки “Українські приказки, прислів'я і таке інше”, СПб., 1864» (с. 159–180). Перша

публікація Михайла Возняка у періодиці припадає на 1908 рік. У 284 номері газети «Діло» він надрукував «Передмову Головацького до викладів української філології» у Львівським університеті.

Згідно зі «Звітом дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за рік шкільний 1908/1909» Михайло Возняк став заступником учителя цієї гімназії і господарем 1 «а» класу, в якому викладав латинську та українську мови. Окрім того, в 1 «б» він викладав також ще й латинську мову. Усього – 19 годин на тиждень.

Цілком очевидно, що Михайло Возняк тільки записався на дев'ятий семестр 1908/1909 навчального року, але не навчався. Директор Академічної гімназії Едвард Харкевич зробив йому пропозицію стати учителем гімназії, і він її прийняв.

Потрапити працювати в Академічну гімназію було вкрай трудно, якщо врахувати якого рівня викладачі там працювали. На час приходу Михайла Возняка гімназія вже обжилася в новому приміщенні. 24 вересня 1911 року помер колишній директор гімназії Едвард Маркевич, який через хворобу два роки до того вийшов на емеритуру. Кожного року гімназія поминала його панахидою в церкві святого Духа Львівської генеральної греко-католицької семінарії. На цю панахиду збиралися родичі померлого, весь педагогічний колектив (тоді говорилося – учительський збір) та гімназіальна молодь. На місце Едварда Маркевича прийшов відомий педагог, сподвижник української педагогіки, Ілля Кокорудз. Наскільки сильним тоді був учительський збір, достатньо сказати, що там працювали Генрик Бігеляйзен, товариш Івана Франка, автор п'ятитомної історії польської літератури, Василь Білецький, редактор дитячого журналу «Дзвінок». Завдяки Василю Білецькому наша література збагатилася безсмертними творами Івана Франка. В гімназії на той час працювали Іван Боберський, Ярослав Гординський, Спиридон Кархут, Денис Корінець, о. Леонід Лужицький, Остап Макарушка, Іван Раковський, Іван Сітницький, Михайло Тершаковець. Кожен із них зробив свій внесок в українську культуру та науку і громадське життя. Крім Михайла Возняка, в гімназії тоді заступником учителя працював ще Остап Грицай, до голосу якого прислухалась вся українська література... Вже тоді авторитет Михайла Возняка був настільки високим, що йому без ускладнень дісталася місце учителя в Академічній гімназії, єдиному на той період середньому навчальному закладу з українською мовою навчання. Аби стати повноцінним учителем, потрібно було скласти через рік-два кваліфікаційні іспити перед Державною комісією.

Вже працюючи заступником учителя Академічної гімназії, він опублікував на сторінках ЗНТШ своє велике дослідження під назвою «Студії над галицько-українськими граматики XIX в.». Цю працю почали друкувати у третій книзі 89 тому ЗНТШ (с. 111–143) з приміткою: «Читано на семінарі Проф. Дра К.Студинського». Продовжено цю публікацію у четвертій книзі 90-го тому за 1909 рік (с. 33–118), п'ятій книзі 91-го тому (с. 126–150) за 1909 рік, першій книзі 93-го тому (с. 90–131) за 1910 рік, другій книзі 94-го тому (с. 107–161) за 1910 рік та третій книзі 95-го тому (с. 83–106) за 1910 рік. У шостій книзі 98-го тому (с. 75–146) за 1910 рік Михайло Возняк подав додатки до основного тексту. У 1910 році ця студія під назвою «Галицькі граматики української мови» вийшла окремим відбитком, у її можна вважати першою друкованою книжкою Михайла Возняка.

На 1910 рік припадає й перша франкознавча праця Михайла Возняка. Це рецензія на «Апокрифи і легенди з українських рукописів, зібрав і упорядкував др. І. Франко», яка була опублікована у 12-й книзі «Літературно-наукового вісника» (с. 630–631) за 1910 рік. Наступною франкознавчою працею була також рецензія на четверте доповнене видання «Панських жартів», яка вийшла у Львові 1911 року. Цю рецензію опублікувала у четвертому номері газета «Неділя» за 1912 рік.

У 40-літній ювілей наукової та творчої діяльності Івана Франка 1913 року Михайло Возняк видав свою першу франкознавчу книжку (40 сторінок) під назвою «Житє і значіне Івана Франка», яка починалася словами: «Від смерти Шевченка поза Михайлом Драгомановим ніхто з Українців не здобув собі більшого імени на всіх українських землях, як в австрійській, так і російській Україні, ні один із українських письменників поза Шевченком не має такого розголосу межи чужими, славянськими та неславянськими народами як др. Іван Франко». Подібного визнання заслуг Івана Франка до цих слів Михайла Возняка не було.

Цього ж 1913 року Михайло Возняк в «Ілюстрованому народному календарі на 1913 рік» (с. 49–67) надрукував статтю «Іван Франко з нагоди ювілею сорокалітньої літературної праці». На цю публікацію відгукнувся Іван Франко у статті «В інтересі правди», що вийшла у третьому номері журналу «Учитель» за 1913 рік. «Особливий клопіт мав я з д. Возняком, – писав у цій статті Іван Франко, – який у дуже розширеній популярній публікації, в календарі товариства “Просвіта” на 1913 рік, помістив простору статтю про моє життя й діяльність, дуже багату на помилки, непорозуміння та стилістичні й речові незручності. Прочитавши ту статтю, я поспробував спростувати в “Ділі” лиш одно зовсім уже абсурдне його твердження, буцімто я, ходячи два роки до людвої школи в Ясениці Сільній, не навчився нічого, а натомість, ходячи протягом двох тижнів до школи в Нагуєвичах, навчився руської, польської й німецької мови. В своїм спростуванні я пояснив, що людова школа в Ясениці Сільній була т[ак] зв[ана] тоді етатова, де вчили від першої класи по-руськи й по-польськи, а в другій починали також науку німецького язика, коли натомість у Нагуєвичах тоді іще була школа т[ак] зв[ана] парохіальна, де вчили тільки руського та потрохи церковнослов’янського язика й церковного співу. Редакція “Діла”, аби не робити прикrostі д. Вознякові, уділила йому моє спростування в рукописі, і він, оправдавшись усно передо мною, що написав се по своїй догадці, поправив ту помилку в окремій відбитці своєї статті. Розуміється, інші його помилки, не спростовані мною тоді, так і лишилися в його статті та в окремій відбитці і перейшли, як я сього й сподівався, також у статтю д. Ющишина» [21, т. 39, с. 227–228]. Стаття І. Ющишина називалась «Іван Франко як педагог» і була надрукована у № 1 та 2 за 1913 рік.

Мав Іван Франко претензії до М. Возняка і до висвітлення його першого арешту: «І так, – продовжував Іван Франко свої претензії у згаданій статті, – читаємо на ст. 39 про мій перший арешт ось яку зовсім неправдиву відомість: “Його вмішали в соціалістичний процес і навіть засудили на дев’ятимісячну тюрму, видержавши перед тим 8 тижнів у слідчій в’язниці за належання до тайного товариства, до якого він дійсно ніколи не належав і якого, як здається, навіть ніколи не було”.

Се одно з численних непорозумінь д. М. Возняка, який у моїй автобіографічній записці, поміщеній на вступі збірки оповідань під заголовком “В поті чола”, міг прочитати зовсім недвозначно, що слідчий арешт у процесі 1877–78 рр. тривав несповна 8 місяців, а засуджений був я на 6 тижнів арешту за проступок, а не за жоден злочин. Розуміється, що тайного товариства не могло бути між оскарженими, з яких один, і то головний (Михайло Котурницький, гесте Борковський) був родом із Росії, а тільки проїздом із Женеви до Росії зупинився на кілька днів у Львові і був ув’язнений, не бачившись перед тим ніколи з жодним із оскаржених, – другий жив у Відні, а одна (Анна Павликівна) жила в Косові. Так само недокладно сказано на ст. 43 про мій третій арешт у Львові літом 1889 р., коли я за невідому ані мені, ані самому слідчому судії провини просидів не 3 місяці, а тільки 40 днів у слідчій арешті».

До франкознавчих праць належить і публікація Михайла Возняка «Епізоди культурних зносин галицької і російської України в I половині XIX в.», яка була опублікована у XIII томі (с. 53–142) «Записок Українського Наукового Товариства в Києві».

Це були праці Михайла Возняка, які вийшли за життя Івана Франка і який їх читав.

Бібліографію франкознавчих праць Михайла Возняка подали у своїй статті Т. Пачовський та Я. Шуст [20, с. 407–422].

У «Звіті дирекції ц. к. Академічної гімназії у Львові за рік шкільний 1910/1911» Михайло Возняк опублікував свою розвідку «Маркіян Шашкевич як фольклорист». Відтак ця праця з друкарні НТШ вийшла окремою відбиткою. Вона була однією із тих, які М. Возняк спеціально писав у ювілейний рік Маркіяна Шашкевича. На неї відгукнувся Іван Франко рецензією у № 38 часопису «Неділя» за той же 1911 рік, в якій дав високу оцінку цій праці, а також дав блискучу характеристику Михайлові Возняку як ученому. «Возняк, – писав він, – належить до наймолодшої генерації галицько-руських учених, що пройшла університетські студії під проводом проф. Олександра Колесси та Кирила Студинського. Із сеї генерації вчених рутеністів визначилися досі науковими працями др. Я. Гординський, М. Тершаковець та М. Возняк. На всіх трьох видно головно вплив проф. Студинського, бо проф. Колесса задля браку часу не встиг досі ані сам зазначити себе науковими працями, крім тих, які належать іще до його передпрофесорських літ, ані виявити свій духовий вплив на своїх слухачів. Із трьох згаданих молодих adeptів рутеністики М. Вознякові треба признати найбільшу працьовитість та найліпше вироблений метод точного, скрупульяного до найменших дрібниць досліду язикових та літературних явищ. Ідучи за прикладом свого вчителя, всі три вони в більшій або меншій мірі присвячують свої праці збиранню та оброблюванню матеріалів до новішої спеціально галицько-руської історії літератури. Можна ще спеціальніше зазначити, що головним центром їх праць та наукових дослідів являється т(ак) зв(ана) “руська трійця” відродителів духового та літературного життя в Галичині, а особливо особа Маркіяна Шашкевича. Розвідка д(обродія) Возняка, якої заголовок подано вище, визначається всіма прикметами совісно виконаної, переважно бібліографічної праці, якої метою було на основі рукописних матеріалів вияснити та виказати працю Маркіяна Шашкевича над збиранням та записуванням галицько-руських народних пісень, а також тим, як тою працею покористувалися видавці збірок тих пісень, а власне Вацлав з Олеська, Жегота Паулі та Яків Головацький» [21, с. 500].

Продуктивність роботи Михайла Возняка вражає. Тільки на сторінках ЗНТШ до початку Першої світової війни він опублікував 31 оригінальне дослідження з давньої української літератури та фольклористики. Найпродуктивнішим у цьому аспекті були 1911 рік (16 публікацій) та 1912 (12 публікацій).

Дивовижну свою ерудицію з давньої української літератури Михайло Возняк проявив у рецензіях. Він відгукувався на появу публікацій особливо з Росії, в тому числі з Польщі та України, які були під її забралом, а також Австро-Угорщини та Німеччини. Він реагував на появу статей про Пересопницьке Євангеліє, публікації про Іоанікія Галатовського та інших видатних діячів минулих століть. Уяву про публікації на сторінках НТШ дає видання Наукового товариства імені Шевченка «Бібліографія Записок Наукового Товариства імені Шевченка. Томи I–CCXL.1892–2000», яку уклав Василь Махер та яка побачила світ у Львові 2003 року.

Окрім оригінальних робіт та рецензій у НТШ, до 1914 надруковано 14 рецензій на публікації Михайла Возняка у інших виданнях. Особливо активно працював Михайло Возняк з часописом «Неділя», який був «прилогою» до газети «Діло» і виходив під редакцією Василя Щурата. У цьому виданні Михайло Возняк надрукував низку матеріалів, які стосувалися 100-ліття від дня народження Маркіяна Шашкевича та його друзів по Руській Трійці.

У своїх роботах Михайло Возняк вже тоді окреслив той стиль викладу, який опісля, в радянський час, доводитиме до сказу вірнопідданих партійних учених. Михайло Возняк основну увагу в дослідженні приділяв документу, пояснював джерела, звідки той документ взято, де його вже використовували, і якнайменше висвітлював своє ставлення до того чи іншого явища, про яке йшлося у документі. Саме це й не подобалося партійним науковцям, які постійно докоряли вченому і писали на нього доноси, що в цих статтях, які пише Михайло Возняк, «не просматривається» обличчя самого вченого...

Цей метод, який виробив М. Возняк, виявиться опісля єдино правильним в умовах тоталітарного тиску на українську науку, яку постійно звинувачуватимуть у тяжінні до українського буржуазного націоналізму. Активна наукова діяльність Михайла Возняка призвела до подій, про які у своїх спогадах розповів Володимир Дорошенко. «В університеті, писав він, – покійний належав до улюблених учнів Студинського, який його всяко протегував. І от коли Возняк скінчив університет і мав за собою пару праць, поміщених у виданнях НТШ, Студинський задумав провести його в дійсні члени товариства. Було це, мабуть, у 1910 році. Філологічна секція на внесок Студинського обрала Возняка дійсним членом. В ті часи дуже легко вибирали молодих adeptів науки в дійсні члени. Майже всі учні М. Грушевського – Ст. Томашівський, Ів. Кривецький, Ів. Джиджора, В. Гарасимчук, Ів. Крип'якевич та ін. дуже вчасно стали дійсними членами НТШ. Те саме діялося й по інших секціях, і Студинський ніяк не сподівався, що його протегованець не пройде. Тим часом сталося інакше. Саме ті молоді вчені, що самі стали дійсними членами, не маючи значного стажу – Ст. Томашівський і Ст. Рудницький – повели агітацію, щоб на майбутнє ставити кандидатам у дійсні члени гостріші умови, вимагати поважніших праць і титулу доктора, що його в Австрії не так

уже й тяжко було досягнути. А що вони були в той час членами Виділу, який формально затверджував вибір секції, то ці свої гостріші вимоги застосували до кандидатури М. Возняка. Вони настояли, щоб Виділ не затвердив рішення секції, а відклав (“завісив”) це рішення до того часу, поки кандидат матиме вимаганий ними стаж.

Це рішення мало бути затримане в таємниці, але той самий Томашівський, що його поставив на Виділі, вийшовши з засідання й стрінувши на вулиці Возняка, перший зрадив йому цю таємницю.

Возняк був страшенно ображений за це і на НТШ і, зокрема, на Студинського. І хоч завинили властиво Томашівський з Рудницьким, а не Студинський і секція, Возняк до кінця свого життя мав жаль і уразу до Студинського, як спрчинника, хоч і мимовільного, його пониження. А коли вже по першій світовій війні Виділ затвердив його вибір на дійсного члена, покійний не схотів прийняти висланої йому грамоти й не дався ніколи намовити її взяти. Не вважав себе дійсним членом НТШ, хоч усе своє життя в ньому працював. Колишній улюблений учень і протеже проф. Студинського, Возняк тепер відкинувся від нього й не визнавав його вже своїм учителем, і не раз давав це йому відчути» [19, с. 372–373].

Більше того, через такий учинок його товаришів по праці в Академічній гімназії – Степана Рудницького та Степана Томашівського – він покинув працю в цій гімназії.

Згадані вище праці Михайло Возняк написав в один з найтрагічніших моментів життя своєї родини. Вони почалися відтоді, коли 18 червня 1907 року сестра Михайла Возняка Катерина у віці 19 років вийшла заміж за 22-річного Миколу Труша, сина Дмитра Труша і Марії Бадан. У метриці шлюбу [24, арк. 71] зазначено, що він народився 22 травня 1885 року. Свідками цього шлюбу були Іван Бадан та Іван Іванина, а благословив його отець Лонгин Тустановський, який у селі був священником з 1902 року спочатку як асистент, а відтак з 1903 року як парох. Оскільки згідно з законами Австро-Угорщини і наречений і наречена були малолітніми (дорослим чоловік вважався у повних 24 роки, а жінка – у повних 20 років), тому батьки нареченого і нареченої мусили дати письмовий дозвіл на шлюб, який був занесений у метричну книгу.

15 березня 1908 року в молодій супружій парі народився син, якого назвали на честь діда Стефана Возняка Стефаном. Дитина була слабкою від народження і померла 25 березня цього ж року, проживши вісім днів [23, арк. 44]. Хоронив первістка Катерини Возняк отець Лонгин Тустановський, який перед тим сам пережив трагедію. 19 січня, на самі Йорданські свята 1908 року, застрелився його син, доктор філософії Роман Тустановський. Він працював урядником при бібліотеці університету у Відні, мав 25 років [23, арк. 44].

Не минуло й трьох місяців від смерті сина, як у Катерини Труш, сталась біда. Хтось підступно вбив її чоловіка Миколу Труша. Трапилося це 11 червня 1908 року. Миколі Трушу було всього 23 роки [23, арк. 45].

Витримавши дев'ять місяців жалоби за чоловіком, 9 лютого 1909 року отець Лонгин Тустановський благословив шлюб удови по Миколі Трушу Катерини з Атаназієм Трушем. У метриці шлюбу зазначено, що він був позашлюбним сином покійної Олени, дочки Михайла Труша та Анни з Михайлових. Метрика зазначила, що народився

Атанасій Труш 4 листопада 1883 року, тобто був на п'ять років молодший за свою дружину [24, арк. 75]. Свідчили шлюб Іван Нечипор та Іван Іванина.

23 травня 1909 року, коли Михайло Возняк закінчував навчання в університеті, на плямистий тиф помер батько Стефан Возняк. Похоронили його наступного дня, хоронив отець Лонгин Тустановський. У метриці смерті [23, арк. 98] зазначено, що покійник мав 53 роки, тобто був 1856 року народження. Отець Лонгин Тустановський став офіційним опікуном малолітнім дітям Стефана Возняка Григорію та Кирилові, які навчались у гімназії і це зафіксовано в документах їхнього навчання. На Михайла Возняка випав важкий тягар опікуватися рідними.

Смерть не полишала дому Катерини Труш. Діти, які народжувались у другому шлюбі, вмирили немовлятами...

8 червня 1910 року народився син Іван, якого прийняла на світ повитуха Марія Матвіїв, а охрестив наступного дня по народженні іменем Іван отець Л. Тустановський. 7 серпня дитина померла [27, арк. 38].

9 лютого 1912 року народився син Стефан. Його прийняла ця ж повитуха, що й Івана, і охрестив той же священник – Л. Тустановський, але дитина померла 8 червня 1912 року [27, арк. 51].

По Стефанові 22 липня 1913 року народилася дочка Ольга. Її прийняла на світ повитуха Єва Возняк, а охрестив та миропомазав отець Л. Тустановський. За кума був запрошений брат Катерини Григорій, на той час студент прав Львівського університету, та Александра Бабій. І знову дитині не судився довгий вік: вона померла 14 серпня цього ж року [27, арк. 61].

Напередодні Першої світової війни 23 липня 1914 року народилася дочка, яка при хрещенні отримала ім'я Анна. Як і покійну сестру Ольгу її прийняла на світ повитуха Єва Возняк і хрестив та миропомазав отець Л. Тустановський. За хрещених батьків були запрошені Микола Крайник та Манька дочка Івана Матвіїва. У метриці народження зазначено, що Анні для якоїсь мети (очевидно для одруження) потрібно було свідоцтво про народження і отримано його вже у ЗАГСі 14 червня 1949 року. Війна принесла нові страждання селу. Після відходу російської армії в селі [27, арк. 67] кинулась холера, яка забрала, як записав у метричній книзі померлих священник Лонгин Тустановський, 112 осіб.

На той час брат Михайла Возняка Григорій вже був студентом правового факультету Львівського університету, куди вступив на перший семестр, що випадав на зиму 1912/1913 навчального року. Так звана «Картка запису для потреб деканату» [14, арк. 706] зазначає, що офіційним опікуном Григорія Возняка був священник отець Лонгин Тустановський, а мешкав Григорій, очевидно разом з братом Кирилом, тоді ще гімназистом, та Михайлом Возняком на вулиці Длугоша, 19, якраз за новозбудованим корпусом теперішнього хімічного та фізичного факультетів університету. Цей будинок у 1891 році збудував для себе архітектор Станіслав Кшановський. Окремі кімнати він здавав студентам. Другий семестр припадав на літо навчального 1912/1913 року, а третій семестр на зиму 1913/1914 навчального року. Від оплати за навчання Григорій Возняк був звільнений тільки наполовину. В цьому семестрі офіційним його опікуном,

як і опікуном Кирила, став стрийко Дмитро Возняк. Від військової повинності він був звільнений. Стипендії з жодної фундації не мав. Окрім занять з фахових дисциплін, він відвідував заняття з вибраних питань історії Східної Європи у професора М. Грушевського, філології рослин та природи пчіл у професора Цісельського [15, арк. 168]. Як згадує про нього у вище цитованих спогадах Володимир Дорошенко, мав Григорій цілком інший характер, ніж брат Михайло. «Це був веселий, живий хлопець, що ходив на балі й забави. Й не соромився гарної статі» [19, с. 367].

Наступний семестр, який випав на літо 1913/1914 навчального року був для Григорія четвертим. У серпні розпочалася Перша світова війна. Григорій якраз був удома. Село зайняли російські війська, його заарештували і посадили до в'язниці у Раві-Руській, де він сильно застудився, дістав так звані «галопуючі», тобто швидкоплинні сухоти, і в безнадійному стані був відпущений додому, де 12 квітня 1915 року помер. Його поховали, як і належить через три дні, 15 квітня 1915 року. Йому було двадцять чотири роки. Хоронив отець Л. Тустановський [23, арк. 51].

Через рік, 6 квітня 1916 року, помер молодший його брат Кирило. Мав 20 років. Його хоронив отець Л. Тустановський. У метричному записі про смерть він зазначив, що причина смерті була сухоти, а померлий був учнем гімназії [23, арк. 68].

Отець Лонгин Тустановський був 1872 року народження. Висвятився у священничий стан 1895 року після закінчення богословського факультету Львівського університету та Львівської греко-католицької семінарії і відразу по висвяченні його скерували у село Доброгостів на Дрогобиччині, у 1897–1898 роках він був адміністратором у селі Двірці Жовківського повіту, відтак до 1902 року асистентом у Раві-Руській, потім перейшов на парохію у Вільки Мазовецькі, де й помер 4 жовтня 1926 року. У селі його замінив син Кирило Тустановський, який був 1886 року народження, висвятився 1909 року, служив священником у містах Яворові (1910–1911), Мостиськах (1911–1912), селах Ванівках Короснянського повіту (1912–1916) та Волі Нижній Сяноцького повіту. Після смерті батька став священником у Вільках Мазовецьких.

В автобіографії Михайло Возняк про цей момент з боєм написав: «Я зворохобив батьків дати до гімназії двох із молодших братів, і головний тягар їх удержання упав на мене. Зокрема тягар відчув я в часі університетських студій у Львові в рр. 1904–1908, де студював українську філологію як головний, а класичну – як побічний предмет». І далі: «Не краще йшло мені з виведенням братів у люди. Вибухнула війна, надійшла московська окупація краю; в московській в'язниці перестудився старший брат, дістав “галопуючі” сухоти, заразив молодшого брата і один за другим покінчили свій життєвий шлях. Я виїхав перед москалями зо Львова» [1, с. 1–2].

Тепер на батьківській хаті залишилися жити Стефан та Єва Возняки та їхня дочка Катерина з чоловіком та єдиною дитиною із п'яти народжених, в якій 4 жовтня 1918 року народився син, який при хрещенні дістав ім'я Володимир. Прийняла його на світ Єва Возняк, а охрестив та миропомазав отець Л. Тустановський. 30 жовтня цього ж року дитина померла [27, арк. 82].

Доля змилювалася над наступною дитиною Катерини, яка народилася 9 грудня 1919 року і була наречена ім'ям Марія. Її прийняла все та ж повитуха Єва Возняк та

охрестив і миропомазав отець Лонгин Тустановський. Хрещеними батьками були Іван Матвіїв та Марія Домашовець, дружина Кирила [27, арк. 88].

25 лютого 1922 року народився син Стефан. Його вже прийняла нова повитуха Анна Хомин, хрестив той же священник. Хрещеними батьками були Петро Танчин та Танька, жінка Івана Матвіїва. На жаль, син Стефан не прожив й року і помер 5 вересня 1922 року, про що в метричній книзі померлих і був зроблений відповідний запис [27, арк. 100].

Заступником учителя в Академічній гімназії Михайло Возняк працював тільки два роки. У 1913 році він взяв відпустку, у відповідних документах на шкільний рік 1914-й, його прізвище з учительського збору Академічної гімназії щезає. З довідника «Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomerji z wielkim księstwem Krakowskim» за 1913 рік зазначено, що Михайло Возняк цього року нагороджений ювілейним орденом.

У так званому «Личному листку по учету кадров» Михайло Возняк записав, що від восьмого місяця 1908 року до восьмого місяця 1914 року він працював учителем гімназії [2, арк. 121]. У цьому ж документі Михайло Возняк стверджував також, що він працював від серпня 1914 року до вересня 1918 року учителем гімназії у Відні. Насправді у Відні він працював на гімназійних курсах з українською викладовою мовою, які знаходились на вулиці Радацького, 3. Свідченням того є довідка, в якій стверджено, «Михайло Возняк, заступник учителя в академ. гімн у Львові, був зайнятий на курсі гімназ. з українською викладовою мовою у Відні III, ул. Радацького, 2 в році шкільнім 1917/18 і учив латинської мови кл. III (5), грецької мови кл. III (5), IV (4), V (5), разом 19 годин тижнево; від 25/XI 1917 латинської мови кл (6), грецької мови III (5), IV (4), V (5), разом 20 годин тижнево.

Обов'язки свої сповнював совісно і з добрим успіхом. Тепер вертає на своє давнє місце до Львова.

Семен Сидорак, управитель» [18].

Що було від часу приїзду Михайла Возняка до Відня аж до початку роботи на курсах розповів у згаданих спогадах Володимир Дорошенко: «Я вже згадував, – писав Володимир Дорошенко, – що за Першої світової війни Возняк опинився був у скрутному матеріальному становищі в Карінтії, звідки завдяки мені дістався до Відня й став на працю в Союзі Визволення України» [19, с. 375]. Про це Михайло Возняк в жодному документі не згадував.

24 березня 1940 року Михайло Степанович Возняк був дообраний Депутатом Верховної Ради УРСР першого скликання. Пройшов від Рава-Руського виборчого округу. Разом із ним тоді дообрали сина Івана Франка Петра Франка від Золочівського виборчого округу. Серед решти сімнадцяти дообраних депутатів шестеро були малоосвіченими селянам, а інші з рідів визволителів.

Тоді, в передвиборчу кампанію, Михайло Возняк відвідав рідні краї і побував у рідному селі. Більше не приїздив. Не мав часу.

Кажуть, що перед Першою світовою війною «Возняк навіть на ферії не виїздив додому. Раз був виїхав, – писав Володимир Дорошенко у спогадах, – саме перед Першою світовою війною. На провінцію й не міг уже вернутися до Львова. Від того часу вже нікуди не виїздив, боячися розлучитися з своєю бібліотекою. Ми жартува-

ли, бувало, що Вознякові небезпечно виїздити із Львова, бо зараз готова вибухнути війна» [19, с. 367].

Після смерті, 20 листопада 1954 року, Михайло Возняк залишив чималий спадок, який перейшов єдиній з живих його сестер Катерині. 1956 року хата, в якій народився Михайло Возняк, була знесена і вже у 1957 році на її місці стояла нова. Катерина Возняк-Труш вже була вдовою і жила разом зі своїм сином Стефаном, який народився 1927 року. У 1954 році він одружився з Анною Михайлів. Від цього шлюбу народився син Михайло (1956 року) та Григорій (1958 року). 1962 року Анна Михайлів померла і Стефан Труш одружився вдруге з Катериною Сідельник (1936 року народження). Двоє хлопців, які народились у цьому шлюбі помирали малими дітьми.

У 1981 році на 93-му році життя померла сестра Михайла Возняка Катерина Труш.

Через десять років у 1991 році на 64-му році життя помер її син Стефан Труш.

На колишньому обійсті Возняків залишився жити Михайло Труш. Він одружився з Ольгою Нечипор, яка народилася 13 лютого 1968 року. У подружжя четверо дітей. 3 грудня 1987 року народився син Степан, 25 серпня 1990 року – дочка Мирослава, 6 грудня 1992 року – син Андрій, а 28 жовтня 1998 року – дочка Катерина, яка зараз вчиться в десятому класі місцевої школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Академік Возняк і розвиток української національної культури : тези. Наукові читання. Львів, 20 березня 1990 р. – Львів. – С. 1–2.
2. Архів Львівського національного університету ім. Івана Франка. – Ф. Р–119. – Оп. 2 о/с. – Спр. 3400.
3. Державний архів Львівської області (далі –ДАЛО). – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 612.
4. ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 611.
5. ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 612
6. ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 613.
7. ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 614.
8. ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 615.
9. ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 616.
10. ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 618.
11. ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 617.
12. ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 519.
13. ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 620.
14. ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 159.
15. ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 168.
16. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАНУ (далі – ЛННБ). – Відділ рукописів – Фонд Возняка. – № 688/ п.160.
17. ЛННБ – Фонд Возняка. – № 689/1–2.
18. ЛННБ. – Фонд Возняка. – № 678.
19. *Нечиталюк М.* Честь праці! Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях / М. Нечиталюк. – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2000. – 424 с.

20. Пачовський Т. Праці М. С. Возняка про життя і творчість І. Франка. Бібліографічний покажчик / Т. Пачовський, Я. Шуст // Іван Франко. Статті і матеріали. – Збірник п'ятий. – Львів : Видавництво Львівського Університету, 1956. – С. 407–422.
21. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
22. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДІАУЛ). – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 6338.
23. ЦДІАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 7703.
24. ЦДІАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 7701.
25. ЦДІАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 6339.
26. ЦДІАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 7702.
27. ЦДІАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 7704.

*Стаття надійшла до редакції 20.10.2015
Прийнята до друку 21.12.2015*

МΥKHAILO VOZNIAK: HIS VILLAGE, FAMILY AND START OF THE ROAD

Roman HORAK

It is the first event in the area of metric documentation that the dates of birth, nuptials and death of Mykhailo Vozniak's ancestors, brothers and sisters have been established along with their life facts. Details about Vozniak studying at village public and primary school, gymnasium and university have been provided. The times of his first employment and start of scholarly activity have been established.

Keywords: Mykhailo Vozniak, biography, Mykhailo Vozniak's family, primary education, gymnasium, Lviv university, first publications.

ПУБЛІКАЦІЇ

УДК 821.161.2-94.09"188"Маршинський А.

ОБ'ЄДНАНІ НАЦІОНАЛЬНОЮ СПРАВОЮ: ІВАН ФРАНКО ТА «СТАРА ГРОМАДА» У СПОГАДАХ АПОЛЛІНАРІЯ МАРШИНСЬКОГО

Наталя ТИХОЛОЗ

*Інститут Івана Франка НАН України,
вул. Драгоманова, 18, Львів, Україна, 79000,
e-mail: ntycholoz@ukr.net*

Уперше републіковано мемуари Аполлінарія Маршинського «Спомини (1884–1888 рр.)» та «Поїздка в Галичину в 1889 р. (Зі споминів)», у яких ідеться про формування національної свідомості у молоді в середовищі київської «Старої громади», а також з'ясовуються малознані сторінки біографії Івана Франка, пов'язані з його третім арештом 1889 року.

Ключові слова: спогади, київська «Стара громада», арешт, національна свідомість, національне виховання.

У мемуарному доробку українського громадсько-культурного та державного діяча, педагога і перекладача Аполлінарія Маршинського чимало текстів, як-от «Спомини (1884–1888)», «Поїздка в Галичину в 1889 р. (Зі споминів)», «На могилу невідомому воякові», «3 днів Sturm und Drang'у», «Спокуса», «3 життя Вол. Самійленка» та інші, які, на жаль, залишаються малознаними сучасному фаховому читачеві. Усі ці твори репрезентують «живу історію», історію з перших вуст, історію очевидців, прожити і пережити. Вони дають змогу уважніше приглянутися до давноминулого, а відтак і глибше зрозуміти ті процеси, що вплинули на сьогодення.

На особливу увагу франкознавців, гадаємо, заслуговують «Спомини (1884–1888)» та «Поїздка в Галичину в 1889 р. (Зі споминів)» А. Маршинського, у яких помітну роль відведено постаті Івана Франка. Ці мемуари були написані на еміграції, у празький період життя автора, й опубліковані відповідно 1923 та 1924 року у львівському річнику «Дніпро. Календар-альманах», що виходив за сприяння Українського товариства допомоги емігрантам з Великої України.

«Спомини (1884–1888)» оповідають про київський період життя А. Маршинського. Це цінний документ, що розкриває надзвичайно бурхливу, хоч і підпілну, національно свідому діяльність української «Старої громади» у Києві в роки заборони рідного слова,

коли жандарми боролися з «мазепинством» і «лютувала реакція перших років царювання Олександра III» [2, с. 92]. Спомини написані дуже щиро, відверто та жваво. Тут змальовано цілу когорту першорядних діячів української культурної історії. Усі вони постають немов живі: Володимир Антонович, Іван Нечуй-Левицький, Микола Лисенко, Олена Пчілка, Павло Чубинський, Олександр Кониський, Михайло Грушевський, Костянтин Арабажин, Єлисей Трегубов, Богдан Кістяківський та багато інших. Особливо вражають у цих мемуарах свідчення про те, як старша генерація громадівців в особі В. Антоновича, М. Лисенка, О. Кониського та інших формувала нову національно-культурно-свідому генерацію з молоді, яка зовсім не знала української мови, як пильно, уміло й неустанно оті «старі громадяни» плекали паростки українського духу всупереч цензурним утискам, у час, коли «малоросійського языка не было, нет и быть не может». Їхня діяльність дала щедрі плоди...

Постать І. Франка у тексті «Споминів (1884–1888)» вимальовується лише ситуативно. Проте з цього тексту стає зрозуміло, чому під час своїх перших відвідин Києва письменник із Галичини опинився саме у середовищі «Старої громади»: одержимість національною справою об'єднувала громадівців та І. Франка. Громадян різних держав – Росії (київська «Стара громада») та Австро-Угорщини (І. Франко) – магнетично притягало силове поле цілісної єдиної України. Невипадково у цьому контексті звучить фраза, про те, що «єднання України з Галичиною насамперед повинно переводитись в спосіб шлюбів українців з галичанками, а галичан з українками» [1, с. 87], – теза, яка для І. Франка стала реальністю, визначила його особисту долю.

«Поїздка в Галичину в 1889 р. (Зі споминів)» – яскраве свідчення очевидця й учасника отого сфабрикованого австро-угорською владою політичного процесу «Дегена і товаришів», що у біографії І. Франка відомий як його третій арешт. А. Маршинський був одним із тих київських студентів, яких делегувала «Стара громада» до Галичини «для поглиблення його національної свідомости» [1, с. 82] і який разом з С. Дегеном та іншими наддніпрянцями прибув до Львова, ближче зазнайомився з І. Франком та М. Павликом, мандрував з ними Карпатами, а відтак і опинився під слідством. Отож, у його спогадах очима учасника, того, хто відчув на власній шкірі обшуки, допити, слідство, тюремне ув'язнення у австро-угорській тюрмі і подальші переслідування, виразно відображено всі умови, обставини і наслідки арешту 1889 року. Невипадково цей судовий процес, основою якого була «нужда – моральна і інтелектуальна – наших властей» І. Франко у листі до Михайла Драгоманова від 23 листопада 1889 року назвав «*Delirium des Zeitgeistes*» («божевілля в дусі часу»). І в цьому-таки листі зізнавався: «Мене самого тюрма сим разом страшно придавила. Я думав, що зйду з ума, хоч сам не знав, що саме мене так болить. В казні я цілими днями ні до кого не говорив і слова...» [3, т. 49, с. 219]. Оте духовне і фізичне пригнічення та божевільну атмосферу болю, в якій опинилися і яку пережили разом І. Франко та А. Маршинський, і передають мемуари колишнього київського студента.

Спогади А. Маршинського – не лише цінний історичний документ, а й важливе джерело для глибинного пізнання окремих фактів біографії І. Франка. З огляду на це, републікуємо «Спомини (1884–1888)» та «Поїздку в Галичину в 1889 р. (Зі споминів)»

за першодруком. Тим паче, що в жодне з видань «Спогадів про Івана Франка» ці мемуари не увійшли. Тексти подаємо за сучасним правописом зі збереженням лексичних, фразеологічних (у т. ч. і діалектних), синтаксичних особливостей.

Аполлінарій МАРШИНСЬКИЙ

СПОМИНИ (1884–1888 РР.)

*І в келії неначе в Січі,
Братерство славне ожива...*

Т. Шевченко

I.

Неслухняна думка не хоче спинятись ні на евакуаціях, ні на катастрофах, ні на помилках, ні на злочинах... таких недавніх, свіжо-болючих, що ще викликають образ і гнів у серці: вона лине в ту далечінь, якої змагання та турботи втихли і спочили в глибині душі...

На Україні лютувала реакція перших років царювання Олександра III. Розтрощивши радісний розквіт української національної праці середини 70-тих років, вона при новому царі почула ще більше сили й охоти.

В Києві стали до бою з «мазепинством» рука в руку жандарми Новіцький, цензор Рафальський, орган юго-западного края «Кіевлянинъ» та професори-обрусителі Кулаковський, Флоринський, Соболевський, Піхно і інші.

Загнали «Україну» в закутки... та й всього. Жива ідея не то що не вмерла, але росла, набиралась нових сил, дужчала, випускала нові парості – нехай ще хирі, безсилі, як ті бліді рослини в льоху, але непереможні в стихійному прямиуванню до життя.

* * *

Після прощального напутствія вчителя Закону Божого о. Подвисоцького про уникання «ізмів» (раціоналізм, соціалізм, сепаратизм, анархізм і др.) матуральне свідоцтво¹ в руках. На голові легенький пуховий бриль, в руках заборонений донедавна кийок (конечна ознака студентського стану, так само, як довге волосся), а в зубах цигарка. Нові знайомства: студенти старших років, дівчата з-поміж курсисток та їх приятельок. Подих якихось нових почувань, ідей, яких не відчувалось в гімназії – щось немов би з тих самих -ізмів, від яких остерігав суворий душпастир; навіть на психіці гімназійних товаришів відбилосся щось нове, як світло ще захованого сонця відбивається на обличчі глядача через небо, через повітря, через усе окруження.

Збираємось невеличким гуртком найчастіше у спаленого на вугіль широкораменного Прокопа на його пристані, поблизу Ціпного моста, ріжемо на його човнах срібні від блискучого місяця хвилі Дніпрові, розкладаємо ватру на березі Матвієвської затоки і співаємо хором українські пісні... Світає, запалюються червоними пасмами небесні простори... Час додому.

¹ Матуральне свідоцтво – атестат зрілості. – *Упоряд.*

У кого саме виникла думка урядити виставу «Дай серцю волю, заведе в неволю», з певністю не скажу. Та, мабуть, чи не на мені самому лежить цей гріх, бо поклав клопотів коло цієї справи я найбільше.

Студентські демонстрації під час ювілейних урочистостей університету Св. Володимира в серпні 1884 р., звільнення всіх поголовно студентів і зачинення університету на півроку відтягнули нашу виставу до Різдва. За цей час довелося відшукувати помешкання, декорації, вишколюватись на репетиціях не тільки щодо дикції, рухів, але й щодо мови, бо дехто з виконавців, що не походив з села, немилосердно її калічив; немало клопотів було й з артистичними амбіціями (у аматорів ся хвороба така ж, як і у фахівців). При всьому тому треба було заховувати якнайпильнішу конспірацію.

Цензурну постанову 1876 р. про українське письменство уряд підсилив новими скорпіонами. Видатнішим артистам української сцени було заборонено в'їзд до великих українських міст. З київської естради не сміло пролунати українське слово. Вигадка якоїсь неорганізованої купки молоді спорудити українську виставу видавалася зухвальством і дурницею. Поліційних аргусів¹, щоб запобігти такому злочину, було більш, ніж досить...

Вистава таки відбулася. Помешкання нам дала Барбаумова, інтелігентна жидівка, що сприятливо ставилася до «українофіловь». Дехто зі старших киян, певно, пам'ятає цю виставу на Тарасівській вул. в домі проф. Матвієва.

Успіх першої вистави потягнув за собою цілий ряд вистав в тому ж помешканні – українських і російських.

Гурток, що впорядив першу виставу, складався з молоді, що не мала ще українських національних переконань. Навіть ті з них, хто почуттям своїм тягнувся до рідного народу та кохався в українській мові та мелодії, ще не були національно свідомими українцями. Ми ще переживали першу стадію вироблення суспільно-політичного світогляду і ще не вміли знайти серед ідейних революційних цінностей належного місця для національних наших змагань.

І в цьому процесі вироблення світогляду розбилися. Я пристав до українства, другі опинилися в ворожому таборі або стали посередині.

Сталось це так.

На нашу першу виставу зібралися не тільки «українофіли» (вживаю сей термін, бо він тоді користувався в Києві правом горожанства; проти нього воювали й нарешті вивели з ужитку свідомі українці), але також молодь інших, навіть ворожих до українства напрямків.

Незабаром після вистави до мене звернувся хлопець старшого від мене віку, вигляду таємничого списковця, на прізвище Молдавський з пропозицією впорядити кілька вистав платних на користь народовольчеської організації. Гідність поступовця-студента не дозволяла відмовлятися від підтримки всього, що йшло на шкоду деспотично-поліцейському державному режимові; до того ж прохання Молдавського підтримали студентки, дочки п. Барбаумової. І я погодився. Моя допомога, однак ж, придалась народовольцям ненадовго. На перших же зборах народовольчеські красиві акторки не

¹ Аргус – пильний охоронець, наглядач. – *Упоряд.*

задовольнилися моїм розділом ролей, я не виявив потрібних здібностей до ролі впорядника та режисера, і народовольчеська організація гарненько обійшлась без мене, скористувавшись тільки нашими декораціями.

Поруч з виставами на російській мові споряджено було на м'ясницях та великим постом кілька українських вистав. В них виступали вже інші актори – не ті, що грали в «Дай серцю волю»: ці нові належали до гуртків свідомої української молоді. В той час в Києві під зверхньою орудою «Старої громади» й при її підтримці закладалися гуртки української молоді для самоосвіти в національному напрямі та для при звичаювання її до організованої громадянської праці. Гуртки ті в більшості обмежувались національно-культурними інтересами і уникали «політики».

Мене прилучив до рядів сеї молоді, а тим самим допоміг знайти шлях для вироблення світогляду К. Арабажин, що вступив до університету на рік раніше від мене. Познайомившись зі мною на виставі «Дай серцю волю», він запропонував мені вступити до гуртка «Українське літературно-драматичне товариство», в якому він був головою. Заснування цього гуртка, як я тепер собі уявляю, якось було зв'язане з домом і родиною проф. Ол. Хв. Кістяківського, славетного криміналіста. В перших місяцях 1885 р. Ол. Хв. вмер і наш гурток задемонстрував себе вінком на його похороні з надписом: «Від У. Л. Д. Т.» який, скільки не силкувалися цікаві розшифрувати, так і залишився для них, як рівно ж і для поліції, таємницею. Гурток наш мав бібліотечку, на той час дуже порядну, і десятка півтора членів. Проіснував він після мого вступу недовго. По якомусь питанню проводирі – а ними були К. Арабажин і Гн. Житецький – посварилися, рядові члени пристали до одного чи другого, і гурток розсипався з упередженням та ненавистю одних до других. Се була перша моя стріча, на жаль, не остання, з тою фатальною прикметою національної нашої вдачі, якої наслідки в дрібному не перевищують наслідків «гусака» в сварці Івана Івановича з Іваном Микифоровичем, але в історичному масштабі викривляють течію народного життя – так в стародавньому минулому, як і в найновіші часи: се безмежна особиста амбітність діячів – і більших, і дрібних – та невміння розміряти, що важливе, а що дурниці.

Раніш, ніж розсипатись, наше т[овариств]во встигло впорядити кілька українських вистав, про які я згадав. Йшли «Назар Стодоля» (два рази), «По ревізії» (що тоді не дозволене цензурою до друку), «Кум Мірошник», «Поперед спитайся, а тоді і лайся»; здається, «Наталка Полтавка». Виконавцями в цих виставах були, між иншим, дехто з молоді, що стали відомі потім широкому громадянству: М. М. Старицька, В. Самійленко, І. Судакевич, К. Арабажин. З-поміж виконавців відзначались неабиякими сценічними здібностями Судакевич, Черномська, Верещагин, та ніхто з них не присвятив себе сцені.

В той час, як я вступив до української організації і через те віддалився від приятелів, з якими впоряджав «Дай серцю волю», до них наблизилися народовольці Молдавський та Крашенинників, старші від мене віком і вже досвідчені пропагатори. Мене вони сторонились, думаю, після того, як Молдавський переконався, що з мене для його партії пуття не буде. Одного літнього вечора ми з ним довго ходили по тополевій алеї Бібіковського бульвару і він навертав мене до народовольства та доводив реакційність українського націоналізму. Та хоч як мені ніяково було опинитися в рядах реакціонерів,

але я вже знайшов свою правду в тій українській «реакції» – правду, якої не відчував народоволець. Незабаром по тому я прочитав «Историческую Польщу і Великорусскую Демократію» Драгоманова і тут знайшов вираз тої правди.

Недовго довелось Крашенинникову з Молдавським просвіщати моїх приятелів і приятельок. На донос, як я чув, одного з бувших наших гімназійних товаришів Височина, який убоявся бездни премудрости, вийшов з 6-ої класи гімназії і вступив до війська, гурток було заарештовано і заслано в різні закутки Сибіру. За головні преступи «державним злочинцем» ставилося читання на збірках заборонених творів Л. Толстого «В чем моя вера», «Исповедь» і др., книжок Кеннана про політичних засланців на Сибіру, курсу політичної економії та різних брошурок на соціальні теми. Років через 3–4 я стрічав декого з членів гуртка, по поверненні з заслання; більшості – вже не бачив.

Чому вистави в помешканні п. Барбаумової не потягли жадних карних наслідків для впорядчиків та акторів, хоч балачки про них розійшлися по Києву, не знаю. Чув, буцім-то батько Судакевича, старий поважний київський громадянин, клопотався перед поліцмайстром Живоглядим, і то нібито задля добрих відносин з Судакевичем не «піднімав історію». Можливо й таке, що Живоглядів був теж трошки «українофілом» – принаймні не так завзято воював з українофільством і не так боявся його, як Кулаковський та Флоринський, а про мету народовольчеських вистав не добре розчовпав¹.

II.

Вступивши до організованого українського гуртка («Хрестоматії»), я разом з друзими заходив до старих громадян: Антоновича, Лисенка, Кониського і др. Вони давали нам помешкання для наших зборів. На зборах, окрім справ організаційних, відбувались то читання рефератів, то лекції Антоновича або кого иншого, то складання словника, то якась инша робота. Першою колективною працею, в якій я брав участь, прилучившись до гуртка, був переклад на українську мову монографії Костомарова та курсу історії Іловайського. Переклади заготовлялись для галицького видання, що мало вийти під редакцією Ол. Барвінського. Розшматувавши книжки й поділивши листи між собою, ми старанно, але спотикаючись на кожному слові, каліченою напівмосковською мовою виписували сторінку за сторінкою. Я перекладав якісь глави «Богдана Хмельницького». Чи багато з мого перекладу та і з перекладу моїх товаришів пішло до вжитку – не знаю. Певен, що коли п[ан] редактор взагалі одержав наші переклади і щось уживав з них, то немало мав мороки з виправленням. Але не в ужиткові наших перекладів або рефератів, що теми для них давав Антонович, полягала справа. Нас просто в цей спосіб вчили: привчали до умислової праці, до вивчення рідної мови, до правдивого наукового розуміння тих моментів минулого життя, які ховала від нас або фальшувала державна офіційна наука.

Найчастіше приймали нас у себе Лисенко, Антонович, Кониський, Вовк-Карачевський, Новицький (що був, здається фабричним інспектором). Коли у нас кінчалась, так сказати би, офіційна частина зборів, то за нею, звичайно, наступала неофіційна – не менш цікава і корисна для тої ж єдиної, ні перед ким не висловленої,

¹ Розчовпати – зрозуміти, збагнути. – *Упоряд.*

може не всіма усвідомленої мети – нашого національного виховання, нас закликали до ідальні, і тут, за шклянкою чаю чи за вечерею лились тихі і щирі розмови; господар – а як траплявся у нього один-другий гість – то й гості, обмінювались з нами по-товариськи новинами та думками; піднімались часом дебати, лунали голоси, світилися очі, горіли юнацьким рум'янцем лица... І під час розмови не одно розумне слово, не одна глибока думка когось зі старших непомітно западала в наші душі, заповнювала наші серця, а разом з нею виростала в нас свідомо любов та відданість невизнаному російським суспільством нашому рідному національному єству. Старше покоління гартувало наші переконання, щоб не схибнули, не заблудились потім, вийшовши на шлях російського життя, щоб українське почуття зробилось нашою природою. Скільки розуму, такту, любови вкладали вони в своє діло, скільки часу й праці присвячували.

Поділились тою працею. Учений Антонович вкладав в наші голови потрібні знання, підводив під наш світогляд твердий ґрунт; сивий одноокий мистець слова Кониський терпеливо навчав нас краси мови, так сказати би, стилізував нашу душу; м'який, завжди лагідний Лисенко видобував громом своїх звуків з глибини почувань патос, якому природню форму давала національність. Приймали у себе, частували й непомітно виховували наші національні почуття так само й інші «громадяни». Але присвячували нам увагу за мого часу тамті троє найбільше...

Саля інтелігентської сім'ї середнього достатку. Повно людей. Серед молоденьких безусих хлопчаків та вусачів старших курсів кілька постатів старшого віку. Найстарший, господар хати, з поважним обличчям патріарха, в синіх окулярах, відкинувся на спинку м'якого крісла і уважно слухає, як я читаю трошки схвильованим, непевним голосом свій рефератик, що його загадав скласти Антонович. Розумію сам, що рефератик – чисто шкільницька справа на історичну тему – «по Бестужеву Рюмину», як зазначив професор. Розумію й друге – що мені надзвичайно трудно було підбирати слова, втискати думки в той невеликий український словник, який вивіз в голову з села, яке покинув 12 літ назад. Коли мої опоненти, гімназійні товариші, доводили мені, що літературної мови у українців немає, я сердився, а тим часом, якби вони посміялись, побачивши, як я змагався, складаючи реферат, з тою московською, літературною мовою, якою напакувували мій мозок вісім літ школи! Читаючи реферат прилюдно, чую, що мова ще більше кострубата, ніж дома, на самоті. Хитрую, прикладаю всіх зусиль, щоб модуляціями голосу при читанні подобатися слухачам. Декламую, а не читаю...

Скінчив.

– Та це ж чисто московська мова – тільки перекинена на українську! Чую суворий, невблаганний присуд патріарха: цілком московський синтаксис – ось слухайте... І почав, і почав цитувати... Упала душа, завстиджений сиджу, як води в рот набрав. Нічого кругом не бачу, бо боюся підвести очі. Аж чую, як небесну музику, м'який ласкавий баритон молодого Науменка. Він – може під впливом моєї декламації – стає в оборону деяких вжитих у мене речень і слів, м'ягчить мої рани цілющим бальзамом. Я підбадьорююсь, але... але совість шепче, що той, пурист, невблаганний, говорить правду. Науменко не з милосердя обороняв, а тому, що в його українському лексиконі, як у багатьох земляків з Лівобережжя, користуються визнанням такі московизми, яких

не виносить душа «Перебенді». Я не з Лівобережжя і сам не погоджуюся з твердженням свого оборонця.

За вечерею мій жорсткосердний критик поведився зі мною як і з усіма... Мій сором помалу простигає.

І з того вечора я на все життя зтямив, що найбільший ворог нашої мови – чужий синтаксис. Не біда, коли в мову вскочить якесь чуже слово. Воно обітреться, приспособиться і – дивись – засвоїлось. Але устрій, лад речення, коли він чужий, мова ніколи не засвоїть без шкоди для себе...

Виринає в душі інший малюнок.

Хиляться одні, а другі випростались догори кудлаті, стрижені, деякі прилизані, русяві та чорняві голови навкруг великого чотириохкутного накритого зеленим сукном стола. Дві лампи – одна на кінці стола, перед лектором, друга посередині стола – освітлюють кімнату. Але кімната завелика і зависока, щоб світла вистарчило для неї, і тому високі до стелі шафи з книжками ховаються в темряві. Кінець стола, біля лампи, невелика постать людини в тому віці, коли починають вирізуватись зморшки на чолі та попільявіє волосся. Одягнений в звичайне домашнє робоче вбрання: в вицвілі літнє пальто. Дрібні риси обличчя, виразні блакитні очі під густими бровами, невеличкі вуса, свіжо голене худорляве підборіддя... Голос – глухий. Виклад – простецькою мовою, наче се не лекція філософії історії, а звичайнісінька балачка на повседенні теми. В дикції, в інтонації, в наголосах нема натяку, нема тіні якоїсь штучности, якогось підвищення. Змістом, тільки змістом захоплював слухачів: не зовнішньою формою.

Ллється виклад рівним, трохи монотонним, тихим голосом: сунеться синтез історичних явищ, упорядкування їх в певні категорії і морально-філософська оцінка. Концепції лектора, висловлені так ясно, зрозуміло, переконуюче, укладаються в голову так легко, западають в душу так просто, одразу, неначе вони – євангельські моральні засади, і зараз же після лекції стають переконаннями, коли не всіх, то більшості слухачів.

Переказувати зміст лекцій Антоновича через кілька десятків літ я не беруся та й не був би в силі. Навіть наводити окремі думки його курсу філософії історії вважаю засміливим, бо автор, коли б був між живими, міг би й не визнати їх за свої в моїй передачі. Але, може, я не погрішу, коли, на зразок, пригадую закінчення викладу про людські вірування в безсмертя душі. Таке безсмертя наш професор визнавав лише в вигляді тої пам'яті, яку може залишити людина на землі своєю творчою працею. Таке безсмертя – єдине, говорив він, на яке людина має право сподіватись. До здобуття такого «безсмертя» кликав слухачів.

Пригадується друга думка, яка має особливу цікавість і ціну тепер, в ретроспективному світлі. Оглянувши вихідні моменти і головні точки російського державного життя, він передбачав конечність революційної зміни політичного режиму в Росії за 30–40 літ. «Ми, – говорив він своїм спокійним голосом про себе й своїх ровесників, – мабуть, не дочекаємось сеї зміни; але ви, панове, – звертався до нас, – її побачите, переживатимете». Сподівання людей другої половини дев'ятнадцятого віку на відновлення суспільно-політичного життя було розповсюджене не тільки в Росії, але і на заході. В свій час віддавав данину пророкуванню про європейський соціальний переворот в кінці

дев'ятнадцятого віку пророк соціалізму. Але пророкування Антоновича відрізняється від сподіванок російських громадян тим, що воно фіксувалось на певний термін, а від пророкування Маркса тим, що здійснилось в зазначений час.

Крім курсу філософії історії, мені пощастило послухати під час перебування в університеті ще два приватних курси Антоновича: географію України і історію козаччини. Курси викладались на конспіративних квартирах, часом в студентських кімнатах; приходилось набувати знання потайки, ховатись з ним, як це трапляється робити подекуди й нині, про що дуже добре відомо читачам цих рядків.

В кабінеті Антоновича наш гурток приймав на урочистому засіданні І. Франка, коли той приїздив до Києва. Енергією, силою повіяло на нас від серйозного, на вигляд холодного, задуманого галицького гостя. Запропонував нам запитувати про те, що нас цікавить і на запитання познайомив нас з загальним станом національної справи в Галичині. Пригніченим російським безправ'ям, нам видавались благами ті конституційні гарантії, якими володіли наші брати, між іншим школа, в якій наших письменників – Шевченка, Марка Вовчка, Кониського студіювалося так, як ми в свої школах студіювали Пушкіна, Тургенєва.

З деяких ознак гадаю, що родинне життя з боку національного не у всіх «старих громадян» склалось щасливо. В російській Україні міська сім'я не знала і не визнавала в той час української мови. Не завжди національна свідомість чоловіка знаходила співчуття в його жінки. Діти йшли за матір'ю, ставились до українських симпатій батька байдуже, а часом навіть і з легкою іронією, як до нешкодливої манії, чудацтва. Не завжди змінюла такі стосунки навіть повага, авторитет «українофіла» – батька серед громадянства.

І мені здається, що ті відносини почасти відбивались і на тому, що нашому гурткові давали притулок для зборів не всі члени Київської громади, як також і на тому, що не всі, хто давав такий притулок, знайомили з членами своєї родини: під час вечері тих членів не було вдома або подавали чай окремо, в залі, де відбувались збори.

Пам'ятаю, як один з наших господарів – може з болючим для себе почуттям – повчав нас, молодь, щоб, утворюючи в майбутньому свої сім'ї, ми не обминали боку національного. «Тільки тоді Ви матимете твердий ґрунт для ваших змагань, – говорив, – коли з уст ваших дітей і їх матерей буде лунати українське слово. Сім'я – це головна підвалина національного відродження».

Так в звичайній гуртковій роботі, в слуханні лекцій, в улаштуванні святочних вечорків на Шевченківські роковини та з інших нагод пили для гуртка місяці за місяцями, рік за роком. На вечірках етнографічний барвний націоналізм виступав поруч з культурним. Частина молоді тішилась пишними національними убраннями; інші задовольнялись піснею та словом. Виступають одна за другою в пам'яті колоритні фігури на вечірках. Зі старших: п. Косач по перу О. Пчілка, сестра великого ідеолога і

мати-вчителька першорядного письменницького таланту, сама на достойному місці в українському письменстві; читає на вечірці Літ[ературно]-Драмат[ичного] Т[овариств]а – нам на науку, як каже – свою байку про закоханих артиста й артистку, що розійшлися через конкуренцію за першенство на сцені; ось привітний, гармонійний М. В. Лисенко, завжди на вечірках найвидатніша, найпомітніша постать; ось рідкий гість серед нас, мовчаливий, неначе чужий балакучому галасливому молодому оточенню Нечуй-Левицький... Осьдечки невисока постать дідуса з довгою чорно-сивою бородою, що красою обличчя трохи нагадує російського поета-філософа Волод. Соловйова. Він теж неначе трохи уникає скупчення, але се тільки так здається: почуєте його жваву розмову, побачите огнисті гарні очі, його жваві рухи – і зрозумієте, що вдачею він бойова сила, темпераментний, якому потрібне оточення і який потрібний оточенню: се – найзавзятіший, найгарячіший прибічник женецького вигнанця, найлівіший поміж київських українців М. В. Ковалевський, який невтомно їздить і з усіх товстіших гаманців України збирає датки на українську еміграцію... Молодь: назву тільки декого з тих, що потім визначались літературними чи яко діячі іменами. Чубинський, високий, могутній, що незрівнянно декламує Шевченківського «Ченця»; гнучкий, трошки ходульний Арабажин зі своїми мистецькими промовами; гарний, як еллінський божок, але не еллінською, а щиро-українською блискучою сільською красою С. Ш[елу]хін з бубном та цимбалами та своїми прозорими, як чистий струмок, але як струмок же холодними віршами. Тут невеличка, щупла але – всупереч законам фізики – кремезна фігурка чорного як жук представника повірок на «уо» та «уі» Верзілова, пізніше, через багато років міського голови Чернігова; тут неначе ховається за когось іншого – навіть в той час, коли виступає прилюдно – чорнявий з численними срібними нитками в довгому волоссі Самійленко-Сивенький: читає вперше свою «Найдорозжчу перлину» чи «Ельдорадо». Ось молоденька, як лялечка пухленька, в майбутньому славетна поетеса – дочка поета; тут же «старий» студент Демущий, з дуже рідкою шевелюрою, зате товстими звислими запорозькими чорними вусами, – на протязі довгих років помічник Лисенка в організуванні студентського хору; білоусий Семенцов та широкобородий Поночовний – що приїхали вчитись з далекої Кубанщини, а пізніше вернулись до рідного краю й працювали над його освітою; Г. Житецький, се важкий для своєї молоді постаті, – трохи нагадує обличчям свого величавого батька; рухливий, з червоними, як у дівчини, лицями, трохи пухлявий, А. Синявський, що подавав тоді надії зробитись істориком – учнем Антоновича; русявий Ігнатювич, що всіх знав, був усіма знаний і з усіма на «ти»; П. Залозний – огрядний, в студентському убранні, що тісно облягало його широку фігуру, поет-лірик на той час, мовознавець в прийдешньому; Немиловський, старший віком сімейний студент, лікар, відомий пропагатор пасічництва на Україні...

Не бував на вечірках, не брав уділу в гуртках той, що незабаром переплигнув через голову усіх гурткових і одразу став одним з перших, чільніших вождів національного руху. Теперішній «батько» М. Грушевський. Він до перших курсів був для нас загадкою. Вчився, як ніхто. Професори по черзі бачили в ньому свого наступника, – через що лютували потім декотрі за його ніби зраду. Про його «українство» між нами ходили чутки, коли довідались, що в збірнику «Степ» було надруковано його оповідання, але

Грушевський ні для кого з нас не був доступний. Я здибав його іноді, вертаючись з університету Бібіковським бульваром додому, бачив, як він завжди побожно здіймав шапку і хрестився перед Володимирським храмом, ще тоді недостроєним; мені, як «старому» раціоналістові кидалось се в вічі і виставляло Грушевського, так сказати б, не модерним – чи може навпаки, ультрамодерним студентом... Коли я поспробував заводити з ним розмови про українство і навіть неначе навертав його до вступу в наш гурток, то співчуття не зустрів. Чи ховався тоді Грушевський зі своїм українством від ворогів і від друзів, щоб ні одні, ні другі не перешкождали йому в науковій підготовці, чи просто зневажливо ставився до гурткового життя, се тільки він сам – нехай здоровий буде – знає. Але досить того, що сам Антонович в перші роки перебування Грушевського в університеті не знав, чи належить Грушевський до українства і навіть розпитувався у мене про се, коли я жив у нього в домі.

III.

Се останнє сталося на третьому році мого перебування в університеті. До родини Антоновича було взято на утримання учня Ч-ка, а мене запрошено за репетитора (інструктора) до цього хлопця. Разом з хлопцем я займав два покої на другому поверсі дому. Живши біля року в родинному оточенні Антоновича, я мав нагоду придивитися, так сказати би, до буденного життя сеї видатної людини.

Така сама основна прикмета, якою Антонович визначався на прилюдних зборах, серед блискучого оточення, або серед численного гурту слухачів в аудиторії, чи десь на провінції, перед повітами або сільськими владами, що, не пізнавшись на його «генеральському» стані, трактували його з комічною погордою, – та його простота поведження і скромність убрання, що викликала не одно забавне непорозуміння, не залишили його і вдома. Тут – так само, як і скрізь – він не тримав хоч би як *primusinter pares*¹: він не давав відчувати, що він перший, і був з усіма на рівні, і з дітьми включно до наймолодшого, і з тими чужими, що жили у його домі на становиську наймитів. Якщо міряти культурність людини її поведженням з другими, то така культурність була складовою частиною духу Антоновича в найвищій мірі. Скромність убрання не була в нього якоюсь виключною. Він не вбивався в якийсь суто простецький одяг, а ходив в звичайнісінькому міському вбранні інтелігентної людини. Тільки сей одяг не мав може такого вигляду, як дорогі убрання. Коли було треба, Антонович одягався і в уніформи, і в парадний чорний сюртук. Тому всі балачки й численні анекдоти про пригоди Антоновича, в яких він виступає в ролі непізаного, не треба брати в той спосіб, що Антонович якось екстравагантно одягався, робив якийсь маскарад. Коли його признавали не за того, ким він був, то се вже була вина не його, а тих, хто зустрічає «по одержке». Хоч би, наприклад, така пригода під час мого проживання в домі Антоновича:

– Оце заходив до мене курйозний юнак, – каже якось за вечірнім чаєм Антонович: я вчора був в Колегії Галагана (приватна аристократична гімназія на 4 старших класи з бурсою) у Тр[егубо]ва. У нього зійшлося кілька колегіятів, між иншим і сей. Заспорили з приводу одного історичного факту, – я їм дав деякі пояснення. Хлопці не

¹ *Primusinter pares* (латин.) – перший серед рівних. – Упоряд.

знали мене, і сей відповів мені щось в тому роді, що я не розуміюсь на справі. Я не перечив, а Тр[егубо]в зараз викликав його з хати, і колегіят більше не вертався. Перед Тр[егубо]вим він виправдовував свою неввічливість до мене тим, що бачив на мені срібний (а не золотий) ланцюжок при годинникові і тому не думав, що я інтелігентна людина. Сьогодні чую дзвінок... Одчиняю – колегіят. Переконфужений, каже, що прийшов просити мене вибачити, що сперечався зі мною... Поправився! – добродушно сміявся Антонович.

Якийсь там срібний ланцюжок або стареньке пальто, з одного боку, та наївні люди, з другого, і витворювали численні непорозуміння, історичну правдивість котрих, однак підтверджував сам Антонович, тільки корегував деякі анекдотичні прикраси. Я не маю охоти переказувати ті анекдоти, тим паче, що про них хтось вже згадував в друку.

Подробиць приватного життя В. А[нтонови]ча також описувати не буду. Це вимагало б багато місця і часу. Та й чи все життя видатної людини, хоч би й якою цікавою особистістю вона була, належить розповідати?

Я хотів би поділитись лише кількома враженнями, які в деякій мірі дозволяють краще зрозуміти погляди і симпатії Антоновича.

Як відомо, Антонович не тільки цікавився і добре знав твори видатніших представників красного письменства, але мав, як то кажуть, відношення до того письменства: в белетристичній формі оповідав історичні епізоди, написав історико-критичний розбір історичних романів Сенкевича, в молодих роках навіть соґрішив віршами, про що не любив згадувати. Цікаво, що при такому своєму інтересі до красної літератури Антонович не визнавав – чи може недооцінював – новітню російську літературу. За кілька літ перед тим Вогюс «відкрив» Європі російську художню літературу. В короткий час Толстой та Достоевський здобули собі всесвітнє визнання, а для своєї літератури визнання рівнорядности з іншими, старшими європейським літературами. Антонович не поділяв загального захоплення художніми вартостями російської літератури. Пригадую кілька фактів, в яких відбилась його оцінка.

Зазначу, що під час обіду Антонович завжди читав якусь книжку: звичайно це була белетристика, але часом і щось інше. Ділився іноді враженнями з приводу прочитаного.

– Це сором! – обурився він одного разу, відкинувши річний відчит київської 2-гої гімназії, який держав в руках: Науменко так надмірно вихвалює в своїй актовій промові російську літературу, як і великорос цього не зробить. Як же-ж учням не перейнятись любов'ю до «отечественной» літератури і мови, коли їх хвалить такий поважний вчитель, як Науменко – українець.

В другий раз Антонович виявив ще більше експресії. До Києва приїхав і загостював у Антоновича в його кабінеті один з приятелів його, казанський проф. М. Одного разу ні В. Б., ні М. не вийшли до обіду, а панна Орія, старша дочка Антоновича, пояснила мені: «Тато посварився з М. за Достоевського. М. твердив, що Достоевський як письменник стоїть на рівні з Данте; тато сперечався і так розгнівався, що обідати не може».

Антонович не міг стерпіти такого святотатства: зрівняння генія Достоевського з генієм творця «Божественної Комедії».

Доставалось і мені іноді на горіхи за ту ж таки російську літературу.

Найменший син Антоновича 11–12 літ, дуже любив читати і багато читав. Пушкіна «Євгенія Онегіна» знав напам'ять (старих, російських класиків – Пушкіна, Гоголя – В. Б., здається, ставив високо). Через таку пристрасть накидався на кожну нову книжку, яку бачив. Не пропускав і моїх. Випросив твори Нікітіна. Одного разу за обідом бачу свого Нікітіна в руках В. Б.

– Дивуюсь Вам, А. С., – звертається до мене В. Б.: що такого гарного знайшли Ви в Нікітіні, що порекомендували його М-сі читати?

Я вже і не пробував тлумачитись, що М-ха без моєї рекомендації зацікавився Нікітіном.

– Я раніш не читав його, – продовжує В. Б., – як взагалі не читаю третьорядних письменників, бо часу не маю. Але побачив у М-хи та й узяв, щоб тільки мати поняття про нього. Вибрав з огляду на те, що, на мою думку, найбільш може характеризувати письменника. Бачу – «Русь». Розкриваю: «Под большим шатром голубых небес ты раскинулась»... і далі, далі все про широкість, великість... А що на тій широкості робиться, як живуть, які люди, які порядки – поет не думає: аби широкіе. Не визнаю такої поезії. Шукаю воюглаві другу. «Юг і север». Порівнює і перевагу віддає «северу». Хіба ж це не брехня? Як можна навіть порівнювати холод і тепло. А йому аби широкіе та біле, хоч би то і снігова пустиня була.. Ні, не варто таке читати! – звернувся він до сина.

З приводу смерті Гл. Успенського всі газети писали про цього талановитого художника-публіциста, з його чулою душею, трагічним кінцем життя, – жертву російських порядків. Газетні хвали зацікавили В. Б. Читав за обідом, як завжди, але через кілька днів кинув мені: «Не подобається мені Ваш Успенський – не художник».

Іншою міркою міряв В. Б. російських письменників останніх 10-ти літ, ніж європейська критика, не кажучи вже про нас, що виховувались на тій літературі. Зрозуміти його мірку можна тільки в той спосіб, що у В. Б., крім художнього почуття, говорило ще яесь інше.

Мені здається, оскільки я приглянувся й прислухався до Антоновича, що зачислення його до тих «українофілів», які почували себе «общеросами» та в своїх поглядах зв'язували назавжди не тільки Україну з Росією, але навіть українську культуру з московською (Юл. Охримович Розвиток українсько-національно-політичної думки, ст. 78–79), це зачислення помилкове.

Для гуртка, до якого я належав на протязі свого студентського життя, Антонович був головним світилом, від якого ми набирались прикладу, знання й ідей. Через це його образ встає в моїх споминах найчастіше, і від того покоління, серед якого я виростав, йому належить по справедливості найбільше того безсмертя, про яке він нам говорив на лекції.

З-поміж членів гуртка найулюбленішим пестуном Антоновича був К. Арабажин. Пам'ятаю, як на одній вечірці Антонович в веселому трохи настрою держав на колінах Арабажина, обіймав його і говорив:

«Се мій синок»... Та й не дивно. Здібний, начитаний, розумний, політично розвинутий, гарний промовець, Арабажин завжди виступав поперед свої товаришів. Певно не один Антонович, а і багато хто ще сподівалися, що в майбутньому з Арабажина

вийде видатна й корисна для національної справи сила. І до самого кінця курсу наш невеличкий гурток з Арабажином на чолі гуртувався коло Антоновича, хоч в нашу ідеологію увійшло немало того політизму, противником якого вважався Антонович. До гуртка увійшли молодші віком Б. Кістяковський, Лаппо-Данилевський і інші. Часто збирались у К. М. М-к – тої, що пізніше стала дружиною Антоновича. Се вже не був той перший гурток, на початку університетського курсу, що *вчився*, це вже був національно вихований гурт, який працював на полі пропаганди, добував і переховував закордонні книжки, входив в порозуміння з іншими гуртками... Антонович був нашим ідейним батьком, але ми наблизились в своїх поглядах ще до другого вчителя – Драгоманова. Не вважаючи на це, збори у К. М. М-к мали характер зборів тісно зв'язаних ідейно людей.

Хто міг думати, що не пройде двох-трьох літ – сей тісний гурток розпадеться, Арабажин поверне і силкуватиметься потягти за собою тих, хто ще з ним залишився, на позиції, ворожі київським «українофілам», стане в неприязні відносини до Антоновича, покине Київ, покине Україну назавше, а зрештою решт вийде з рядів борців за українську ідею. Кажу ідею, а не «самостійність», бо ще такої формулювання тоді не було зроблено: вона прийшла з часом, при інших умовах, її склали другі люди, в інший, пізніший час, 7-го листопада 1917 року. При яких умовах розпався наш гурт – те складе зміст «споминів» на другий раз, якщо прийдеться їх складати.

ПОЇЗДКА В ГАЛИЧИНУ В 1889 Р. (Зі споминів)

Влітку 1889 я мав поїхати до Львова на кошти київської «Старої громади», котра щороку виряджала до Галичини когось з-поміж молоді для поглиблення його національної свідомости. Крім завдання подивитися на український світ поза російським вікном, я взяв на себе перевести, повертаючись, заборонені до ввозу в Росію книжки львівського видання. Від нашого радикально-демократичного, як ми себе називали, гуртка віз для пересилки або передачі через когось листа до М. П. Драгоманова. Під той час намічалось розходження Драгоманова з частиною київських громадян. Драгоманів в умовах західноєвропейського життя еволюціонував у своїх поглядах, скристалізував їх і щедро користувався вільним словом для освітлення і оборони української справи голосно на всю Європу; тимчасом як київські земляки-одномудці під гнітом російського режиму, з колодками на устах, залишалися на старому становищі, користувалися старими методами, а часом і схибляли. Звідси поріжнення. Відірваний довгий час від Києва, Драгоманов почав відчувати на чужині те поріжнення, а з ним і зміну до себе особисто, поважної частини земляків, відчув похил той частини до короткозорого боягузтва та опортунізму, часом і відхилення від наукової істини і гостро, нетерпляче на все те реагував. Київська молодь в значній частині, ми в тому числі, – як в ідейних, так і в тактичних питаннях природно, гарячіші від старших громадян – стали під прапор Драгоманова; отже, ми йому про це писали.

Їхав я не сам. Вибрався також на свій кошт Богдан Кістяківський. Ще їхали Дегени:

брат Сергій і його дві молоденькі сестри, одна 18-ти, друга 15-ти літ. Освічена й інтелігентна родина російського генерала Дегена (його дружина, три сини-студенти і дві дочки) були українофілами в найкращому розумінні цього слова. З ними заприятимилася частина нашого гуртка, часто просиджували у них вечори, обмінювалися думками, жартували, слухали гарну музику або читали новинки зі свіжої книжки «Вѣстника Европы», чи «Русской мысли». Особливим успіхом в сім'ї Дегенів користувався Арабажин, що того року й заручився, а пізніше й побрався зі старшою Дегенівною. Дегени їхали на літо до Закопаного; по дорозі Сергій мав на короткий час задержатися у Львові, щоб зібрати в бібліотеках потрібні йому наукові матеріали. Подорож стала немов би спільною справою гуртка, що збирався у Дегенів. Моя місія «пачкаря» вимагала обговорення плану. Для майбутнього листування видумували терміни, щоб покривати перед перлюстрацією небезпечні слова й прізвища (наприклад, книжка – «білизна», Франко – «негоціант»). Арабажин видумав шифр. Я вибрав собі на час перебування в Галичині псевдонім – Левківський...

Ми були в тому віці, коли дозволено думати, що на твій конспіраційний дотеп не народився Шерлок Холмс. Арабажин, що попереднього року їздив до Галичини і вже досить добре орієнтувався в тамошніх справах і людях, давав мені практичні поради, кому зі старших діячів маю «поклонитись», які теми розвивати в розмовах з молодіжжю, на що подивитись...

Виснажений я був тої весни тяжко. За півтора місяця перейшов дев'ять іспитів з довезних курсів. Але три предмети з історії Риму відложив на осінь. Забирав з собою до Галичини товстючі «лекції» проф. Кулаковського, щоб десь на карпатському згір'ї під смерекою вчити. Не знав, що вони придадуться в безконечні дні відсиджувань... не під смерекою. Втома не перешкодила мені перти півсвіта, від Кадетського шосе аж на Звіринець, куди перебравсь Єв. Деген з Арабажином, на останні наради перед від'їздом. Приходили Кістяківський, Лаппо-Данилевський, часом Дегенівни.

На другий чи третій день після приїзду до Львова, коли вже й у Франка були, й у Павлика, і з гуртком молоді, що коло них купчилась, познайомилися, мене запросив перебратися на його помешкання хтось із студентів. У когось так само, здається, оселився й Богдан. Уряджалася незабаром мандрівка в гори. Я з Богданом належали до складу мандрівників. Тимчасом, поки лагодилися до мандрівки, я виконував програму, начеркнену на Звіринецьких кручах, але не зовсім точно. «Поклоном» обмежився, здається, тільки одним: проф. Ом. Огоновському, як представникові науки, якій я хотів присвятитись. Зустрів дуже привітне прийняття і поніс додому та побожно сховав до валізи першу з книжок, які мав перепакувати на той бік: «Історію руської літератури», яку потім мусів з сердечним болем покинути у Франка. Оглядався навкруги великими очима, бо й справді, життя Львова, хочу сказати, тих нечисленних кіл, що були в площині мого зору, котилося зовсім не так, як у нас. Почати з того, що люди тут ніколи не байдикували. Видавалось якось так, що навіть їх відпочинок, гулянка відбувалися планово, розмірено, неначе складова частина праці. Ну, нехай би ті, що запряглися до життєвого воза і відбувають свою трудову повинність, а тож і ті, що ще, крім науки, не мають обов'язків. Я трохи почував себе в становищі тої дитини, що шука-

ла товаришів до забави, замість іти до школи, але бджола, горобець і інші тварини одмовлялися гратися, бо мусіли працювати. Трудове життя тут починалося зранку. День кінчався – «разом з курами». Вставали о тій годині, коли ми в Києві часом тільки кінчали попередній день: ті на зборах забули, яка година, і задебатувались охриплими голосами по принциповим питанням аж до світу; другі десь на Дніпрових островах або на Володимирській горі зустрічають рум'яну Аврору; інший якийсь не може в ліжку одірватись від Достоєвського або Шпільгагена; деякі забарилися на веселій вечерниці, ну й... нема куди правди діти: окремі купки в чийсь тісній, накурений до густого туману, кімнатці, роздягнені до сорочок, розхристані виголошують: «піки», «пас», «п'ять бубен»... У Львові вже перед восьмою годиною я зі своїм господарем були «по каві» і розходились, кому куди треба. Я ходив по місту, злавив на Замкову гору, працював трохи в бібліотеці Оссолінських (випишував дещо з книжок, яких не було в Києві, про селянські заворушення в 40-х роках на Київщині, для праці, яку розпочав по вказівкам В. Б. Антоновича), оглядав музей Дзедушицького.

В тісенькому помешканні «Академічного Кружка» познайомився з багатьма студентами. На мене особливо гарне вражіння зробив голова «Кружка» Єв. Левицький, молоденький хлопець, з темними шнурочками – вусиками. Говорив мало, але в кожному слові відчувалася вдуманість... Згадав Єв. Левицького – то за одно вже мушу назвати й ще декого з тодішніх нових знайомих, якими вони збереглися у моїй пам'яті. Заздалегідь прошу у п. п., яких згадаю, які тепер поробилися поважними діячами, з сивими чи просто блискучими ореолами над чолом, дарувати мені, якби, згадуючи їх юнацькі образи, щось недоладного або помилкового сказав: мова йде про давно минуле та й до того в рефлексі випадкового, короткочасового спостереження; не про таких, якими вони дійсно були, а якими лише тоді мені здавалися; не портрети їх, а лише мої зариси з пам'яті. Зберегла пам'ять трохи виразніше лише тих, з ким відбував мандрівку: В. Охримовича, Ол. Колессу, Гр. Величка. Здається, був з нами гімназист Бачинський, але, по молодості своїх літ, не залишив у моїй пам'яті помітного відбитку. Крім мандрівників, найбільш виразно задержалася в пам'яті колоритна фігура Кирила Трильовського, а з лиця добре ще собі уявляю високі й гарні постаті Ос. Маковея з його міцною, як у молодого дуба, будівлею тіла і чотирикутним обличчям та товстими чорними бровами на тому обличчі; Лопатинського, з копицею чорних кучерів і трохи театральними рухами; Ганкевича, високого й тонкого, русявого, з тихою усмішкою і добрячим лицем... Кир. Трильовський був великий хлопець, енергійний, що одночасно був студентом університету, відбував військові збори і їздив агітувати на сільських вічах – скрізь поспівав. Природній його гумор збільшувався занадто класичним профілем, що нагадував славетного баєчного французького дуелянта-заводіяку Сірано де Бержерака. В балачках з нами він часто, під веселу годину, клав нас покотом, коли загинав з-російська. Жоден фаховий мистець шаржу не передражнив би так влучно московсько-малоросійське язичіє, як Трильовський, без жодної пересади.

Вражала в студентському житті відсутність родинної хатньої основи, так звиклої для нас: весь час воно тут було, так би сказати, публічним. Учиться студент – в бібліотеці; наш – у мансарді, простягнувшись на своєму ліжку або на затишному горбочкові

Ботанічного чи Царського саду; їсть, п'є тутешній студент у ресторації, в кав'ярні та молочарні, наш – переважно, коли не вдома, то у якомсь вдови, що дає «домашні» обіди, в «студентській столовці» або у батьків ледаря, якому дає лекції за той обід; побачення з товаришем тутешній студент призначає не в себе і не в нього, а десь теж у публічному місці; збирається собі молодь погуляти, випити, попоїсти – знов вже не у когось з товаришів, а як у нас говорилося, – на нейтральному ґрунті: в загородньому садку, в ресторації... Того, що у нас водилось – заходити, як казали, «в гості» не в показаний час один до одного, на чарку під ковбаску чи просто «на огоньок» – тут я не помічав. Не всі ж тут були з провінції. Дехто місцевий, що родина його перебувала у Львові.

Товариська гулянка в публічному місці носила знов-таки якийсь інший характер. У нас – складчина або рівний розподіл загальної суми, а як відбувалась десь поза містом, кожен постачав, що міг: той ковбасу, той горілку, той або та – бо поза містом брали участь і товаришки – печеню, пиріжки або ще щось таке з родинної кухні. На банкетах їли, пили, не розбираючи, хто скільки, часом і забувши, чи є чим платити. Потім мац-мац по кишнях... «Слухай-но, Іване, заплати за мене: я тобі віддам!» В тих «віддам» заходила така плутанина, що жоден римський цивіліст не добився б толку, чи Іван винен Петрові, чи Петро Іванові. Часом хтось урочисто оголошував, що він платить за всіх, а інший знов доводить до відома, що він сьогодні – «на рахунок графа Шереметьва». Інший вигляд все те мало тут. Мішанини, комунізму не було. Кожен сам за себе. Бенкет проходив порядно, немов по роспису. Коли дозволите таке порівняння, наша молодь в гульбі була розперізнана, розпатлана, галичани – защебнуті на всі гудзики, підстрижені й обголені.

Не було – щоправда – бенкетом, тим більше підстриженим, а просто товариською вечіркою – бо й завдання були не бенкетні – якою вшанували нас, киян, львівські товариші перед своїм (на вакації) і нашим виїздом на мандрівку зі Львова. Запросили Франка. Вечеряли. Говорили промови. Співали патріотичні пісні і декламували вірші (пам'ятаю, як запалили всіх «Каменярі» і як гаряче вітали автора). Від нашого імени говорив Богдан Кістяківський, невеликий оратор, та все ж краший від мене. Теми і зміст промов були звичайні, оскільки їх собі уявляю, про братню єдність, про завдання та шляхи, що стояли перед нами. Про інтереси простого народу, з якого тільки що постала більшість сучасної молоді інтелігенції. Розмови велись в нормах здорового розуму, на ґрунті реальних історичних умов. Молодість гарячила наше слово, запалювала надію, але ні крихти не позбавляла тверезости. Та й тут же говорив найтверезіший з ентузіастів, найбільш прозаїчний з великих поетів І. Франко. Кому саме привиділось, якому шпигові помутилось в голові, того вже не дослідити і не збагнути, але з наших невинних розмов і промов виросла незабаром у тій дурній голові отрутна сікофантська рослина, що й отруїла нам на якийсь час життя.

Та ось ми вирушили й на мандрівку. До Долини колією, а там уже на власних... По дорозі зупинилися в Болахові: одвідали п. Н. Кобринську, що пробувала в домі своїх батьків (посол Озаркевич – на той час був відсутнім). У неї якраз гостювало кілька панночок, між ними О. Кобилянська. Нема що й говорити, як мило та приязно витала нас шановна письменниця, гарна з лиця, в пишному віці, як яблуня в квіту. Жвава розмова

за обідом, теми – невичерпані. Переважно про Україну, про молодь, про жіноче питання. Весела господиня жартувала, що єднання України з Галичиною насамперед повинно переводитись в спосіб шлюбів українців з галичанками, а галичан з українками. А на початок по обіді запропонувала усім товариством піти до чарівного джерела під горою: хто з ким разом нап'ється з нього – ті козак і дівчина одружаться...

Перебули в дому Кобринської ніч і далі...

Як сонні видіння, встають в мої пам'яті картини нашої мандрівки. Узгір'я, вкриті лісами, села між узгір'ями, священики, до яких ми заходили, окремі моменти подорожі, що не відомо з якої причини, зафіксувалися в мозку. Порядку або якогось вартісного змісту нема в них.

Мандрівка наша забрала не один тиждень і захопила досить значний район. Ось точки маршрути: м. Долина, с. Велдіж, с. Сенечіл, звідки прогульки на ближчі верхи Карпат, опісля через села Волосянку і Славсько до с. Волівця на Угорській Русі, сходження на гору Вержаву, поїздка до Мукачева, поворот до Галичини, а саме с. Тухля, м. Сколе... Тут я попросився з милими товаришами.

Йшов серпень. Римські мої залеглости стукали до мого сумління й амбіції. Ні одна карпатська смерека не дала мені затінку для студіювання лекцій Кулаковського. Товариш Синявський ще перед літом забезпечив мені учительську посаду на осінь, зараз же, як скінчу іспити й одержу диплом. Посаду – не так легко підшукати. Мушу спішитись, залишивши в Галичині Кістяківського й Дегенів...

У Львові зупиняюся на два-три дні, мешкаю у п. Скородинського, секретаря «Просвіти», обідаю у Франка...

День другий... Якись тривожні чутки... Політичні арешти у Львові... Приходжу на обід – Франка арештовано...

Всякі припущення, догадки... ввечері навідуємося з п. Скородинським – нема Франка. А я вже був налагодився на другий день виїжджати. Ще Франко напередодні щедро навибирив мені для моєї «пачкарської» валізи зі свого складу купу книжок. Та валіза у нього в покою... Проходжуємося коло хати Франка, придумуємо, що робити... Чи й ота фігура, що прошмигнула зараз, не слідкує за нами? Чи й до нас не завітають в гості?... Не забарились. Зранку на другий день розбудив стук у двері. Одягаємось на очах пана комісара поліційного Котовського та ще якихось приємних облич.

– Jak sie pan nazywa?¹ – до мене.

– Маршинський.

– A nie Lewkiwski?... A dla czego ż pan?² і т. д.

Каже йти нам обом за ним.

На питання пана Скородинського – чи арештує нас і, далі, чи має на то уповноваження? – гордо розп'яв свій плащ і показав металеві гудзики і галони на ковнірі...

– Oto – moje upelnomocnienie!³

¹ Jak sie pan nazywa? (польс.) – Як пана звати? – Упоряд.

² A nie Lewkiwski?... A dla czego ż pan... (польс.) – А не Левкіський?... А навіщо ж пан... – Упоряд.

³ Oto – moje upelnomocnienie! (польс.) – Оце моє уповноваження. – Упоряд.

Забрав мій паспорт. Поїхали до поліційного будинку. Розділили нас з паном Скоринським, і мене одвели до якогось порожнього брудного з обдертими стінами покою. Замкнули на замок. Через годину-дві покликали до допиту. «Описали», як каже Франко. Фотографували. Казали зняти сорочку й оглядали, й списували всякі ознаки тіла. Міряли голову і вздовж, і в попереk. Зняли відтиски з пучок пальців... По всій формі кримінальної розвідки!... Знов зачинили. Година проходить, друга, ще... Вже сонечко перекотилося на другу половину неба. Шлунок кричить: караул! Ні rischi ж у роті не було. Але того крику за дверми не чули, бо двері були товсті та й люди, мабуть, зайняті. Вже сховалося сонце за дахи будинків.

Наближався вечір, коли відчинили двері і на мою заяву дати мені чогось поїсти, сказали, що дадуть пізніше; вивели і повезли.

В канцелярії тюрми супровідник передав мене тюремній владі. «А-га-а!... Новенький?... З Росії?... О, добре, добре. Просимо, пана добродія. Поласилися на нашу арештантську капусту?... Раді, раді гостям. У нас її вдосталь, цілі бодні¹: вистарчить і на вас!» Весело реготався за своїм бюрком стрижений їжаком, сивий, невеличкий панок, записуючи нового арештанта до книжки. Говорив, розуміється, по-польськи. Відібрав у мене годинник, ніжик, гаманець з грішми.

– Веди до казні 25! – звелів дозорцеві, що чекав розпоряджень.

Тюремні коритарі не веселять взагалі душі. А тут ще нависли вечерні тіні, і важкі, понурі стіни виглядали якось зловіщо. Обняло огидне, безпорадне почуття невірництва. На другому (по-галицьки на першому) поверсі зустрів ключар, пан... 71 день випускав та впускав і зачиняв він мене, а серед ночі перевіряв, чи лежу на місці; заглядав до квартирки в дверях «казні», лаяв моїх сусідів-арештантів, коли в чомусь перед ним завинувалились; пан, єдиний безпосередній нашої арештантської братії... Високий, дерев'яний, завжди в австрійськiм кепі, з вибритим підборіддям на цісарський зразок і завжди з в'язкою великих ключів у руках, якими ходячи бряжчав струшуючи. Чуєш було тверді кроки й брязкіт, заскреготить ключ... Чи добрі, чи злі вісті? Оце, дозвольте представити пан... подібне щось, ніби Скшетульський... дійсне прізвище забув...

Пан Скш-кий звелів дозорцям мене обшукати. Залазили до кишень, вивертали їх, обмацували з боків і на животі, запускали руки під білизну, заставляли знімати черевики, оглядали і дотикались тіла скрізь, де тільки арештанти, як потім я довідався, ховають потрібні їм речі: гроші, золото, ножі і т. и. Не всі ті місця й назвати можна. Скінчивши операцію, підвели до комори. Викинуто мені постільне укривало і сказано нести: «Masz pan!»². Пан Скш-кий не любив багато говорити і на мою заяву, що цілий день не їв і прошу послати купити на мої гроші, одрубав: «Późno! Jutro!»³ Завели під двері № 25...

При смерковому світлі, що пропускало загразоване віконце під самою стелею, три чи чотири пари очей, звернених на мене. Вздовж кімнати, головами до надвірної стіни, в якій світилося віконце, стояло п'ять тапчанів: два біля стінок, а три посередині

¹ Бодня – дерев'яна низька діжка з кришкою. – *Упоряд.*

² «Masz pan!» (польськ.) – На, маєш! – *Упоряд.*

³ «Późno! Jutro!» (польськ.) – «Пізно. Завтра». – *Упоряд.*

кімнати. Мені хтось уступив тапчан біля стіни. Коли я вкрив укривалом, що приніс, солом'яника і солом'яну подушечку, до мене підсіла з сусіднього тапчана постать... Skąd pan? A w jakiej sprawie aresztowany? Kto pan jest? Czym zajmujesz się pan?¹ І т. д... Зблизу розглядаю свого бесідника. М'ясисте обличчя рожевого кольору з товстим носом, маслистими очима і широкою лисиною, обросле недовгою, широкою, трохи крученою сивою бородою.

Багато літ пройшло з того часу, а я неначе живого бачу Мендля Лявба. Злодій він, конокрад – але що мені до того? Це його професія, фах, а поза тим він спритна, енергійна, і, коли хочете, розумна, і на свій лад чесна людина і під той час мій товариш по ув'язненню – і який товариш! Вірний, відданий, що товариську етику ставив понад усе, а моє перебування під замком значно полегшував і своєю бадьорістю, і послугами...

За годину він уже розпитав мене про все, що його цікавило: чи вже допитував мене слідчий, кого ще в моїй справі арештовано, чи я дійсно «політичний». Розпитав і про моє родинне становисько, і чи маю наречену, і чи багато війська в Росії, чи козаки так само лупцюють нагайками народ, як і раніш; чи бував я коли перед цим в Австрії; де ще бував, які великі міста Росії знаю; чи маю гроші, скільки: дуже жалів, що я не приховав перед обшуком хоч пару грецерів... Теми його цікавили найрізноманітніші. В тюрмі свіжий чоловік – це ж ціла подія, далеко значніша, ніж нині зміна міністерства в якій новоутвореній або старій державі.

Зауважив, що решта товаришів «по казні» з респектом ставилася до Лявба. Раз чи два хтось сунувся вставити своє слово, Лявб його обірвав, і той смирененько змовчав. Лявб немовби монополізував право ознайомлення з новачком – і потім поширив ту монополію цілком на мою особу, провадив зо мною розмови, керував моїми вчинками в тюрмі, обслуговував мене в заплату за мої подачки. Того ж вечора дав мені кілька практичних порад, дуже цінних: які речі затребувати собі до тюрми, коли до мене відізветься хто «зі світу», як розпоряджатися грішми, що передав «помічникові начальника», як мельдуватися до писання листів, про що не писати, бо листи перечитує слідчий, не признаватись слідчому ні в чому, і Боже борони, видавати імена своїх товаришів... Уводив мене в ту тюремну етику, традиційну, якої він був перший, найсумлінніший охоронець.

Вранці відбувався звиклий тюремний ritus²: винесення відра з нечистотами, чверть-годинна прогулянка в тюремному подвір'ї, сніданок...

Двір був поділений на клітки, відгороджені одна від другої парканами. Можна було побачити тих, хто одночасно ходив у сусідній клітці, але заводити розмову забороняв вартовий, що йшов за кожною «казнею», та підчас прогульки стеріг. Клітка мала 19 кроків вздовж і 9 чи 10 впоперек. В ній як звірята в звіринці, й ходили взад та вперед ті 5 чи 6 чоловік, що складала «казню». Дозорець стояв на границі клітки і слідкував за рухом кожного арештанта. Пізніше, коли я встиг замовити собі куриво і зробився обстріляною птицею в тюрмі, дозорець тримав у руці мою пачку тютюну, папірець до цигарок і сірники (в «казні» не дозволялось курити). Я запускав пальці в пачку, витя-

¹ Skąd pan? A w jakiej sprawie aresztowany? Kto pan jest? Czym zajmujesz się pan? (польс.) – Звідки пан? А у якій справі заарештований? Хто пан є? Чим займається? – *Упоряд.*

² Ritus (нім.) – ритуал. – *Упоряд.*

гав мало що не півпачки й крутив таку товсту цигарку, що до рота не лізла: так само, ніби помилково, загрибав по кілька сірників і листочків, одвертався від дозорця, пахкав два-три рази, скидав огонь, пхав недокурки у бокову кишенюку і знову підходив до дозорця і повторяв ту саму процедуру. Це робив запас на всю «казню». Часом дозорець був «собака», робив перешкоди, – я відгризався: тютюн – на мої гроші, і не його річ, як я палю. Чи переконував мій аргумент – не знаю, але до кишені ні разу не заглядав. Тютюн для «казні» здобувався щей «почтою» – про це пізніше. Сірничків бракувало, тому обережно розщиплювано кожну сірничину на кілька тонесеньких скалочок з крихіткою сірки. Як треба було розпалити, Лявб підймав край солом'яника на своєму тапчані, ставав колінком на дошку і тер з усієї сили дерев'яною ложкою по дошці. В дошці чорніло багато глибоких рівчаків. Дерево зігрівалось, до нього прикладали скалочку, сірка на мить займалась, цигарку вспівали запалити.

Першого дня я ще не мав тютюну і мучився, бо був шалений курець – не менше, як від вчорайшого посту. На обід дали якусь юшку й горох. Почав їсти той горох і підхопив ложкою товстеного білого черв'яка. Пізніше, коли був в Манчжурії, це б може не зробило на мене вражіння, але тоді черв'як не додав мені охоти до гороху. Перед обідом роздавали хлібці – отой хлібець і живив мене кілька днів, бо через пару днів, з чийсь ласкавих турбот, мені вже почали приносити і до самого кінця перебування приносили обід з ресторації. Потім уже довідався, що нас усіх ув'язнених, хто не мав досить власних грошей, львівські студенти кормили на свої кошти, в складчину. Хтось з-поміж студентів (чи не пан Стронський?) довідався в найближчі дні у мене, чого мені найбільше бракує в тюрмі, і доставив білизну, постіль, книги... Але чого мені увесь час бракувало і чого до «казні» не перепускали, – це паперу для писання і олівця чи чорнила. Потім уже, через довгий час, «почтою» роздобув малесенький обгризок олівця, ледве пальці тримали, а паперу так і не достав.

До слідчого на допит мене не покликано ні на другий, ні на третій день, ні один, ні другий тиждень. Я божеволів з нетерплячки. Сидиш без діла в кліточці, що має шість-сім і чотири-п'ять кроків в квадраті. Відчуваєш, що замкнений, бачиш одні і ті самі обличчя, переживаєш одні й ті самі дрібні вражіння з ранку до вечора, чуєш зі «світу» тільки вибивання годинника на башті, мимохить раз у раз лічиш ті вибивання...

На першому допиті – звичайні формальні запитання. Слідчий – старенький, присадкуватий панок, з рачиними очима, округлим обличчям, зарослим сивою щетиною.

– Ну, що? – питався Лявб, коли дозорець привів мене від слідчого і п. Скш-ий впустив до «казні».

– Нічого!

– В чому пана обвинувачують?

– Не знаю.

Ще пару разів відвідав слідчого. Так само лишалося неясним, що мені закидають. Я вже довідався, що в тюрмі на інших поверхах сидить С. Деген, його сестри, Б. Кістяківський (їх попривозили з провінції), Павлик, про Франка і Скородинського я вже згадував. Знав, що й з польських радикалів дехто сидить. Декого зі своїх бачив під час прогульки в вікнах, хоч «сільвах» (Schildwachter)¹ згонив з вікон: суворо за-

¹ «Сільвах» (Schildwachter) (нім.) – шельвах, вартовий. – Упоряд.

боронялось виглядати в вікна. «Сільвахи» могли стріляти і часом стріляли в тих, що показувалися з-за ґрат... Та стрільба стрільбою, а люди людьми: і визирали, і перекликались, і часом записочки один одному кидали. Я сам з Богданом обмінялися записочками. У нас і «почта» навіть була зорганізована. Звичайна торбиночка з ганчірки, стягалась, прив'язана на довгому шнурку. Під нашою «казнею» містились і арештанти, яким наближався кінець відбування кари. Їх уже посилали гуртками на роботи в місті. З ними й сполучалася наша «почта». Вкладали до торбинки мінову цінність – хлібець, що його кожний одержував, як щоденну порцію, рідко «шустку» (10 крайц. – і де їх Лявб брав? Не знаю). Стукали каблуками по підлозі. Коли чули відповідь, стежили через ґрати, поки «сільвах» пройде й стане спиною, моментально просували «почту» через ґрати і спускали до вікна долішнього поверху. Там уже чекав наш агент, розкривав торбинку, виймав з неї і вкладав, що треба, звичайно пачку тютюну, або папірець для цигарок. Поки сільвах обернеться, дійшовши до кінця великого двору, «почту» встигаємо висмикнути на гору. Рідко коли сільвах запримічував, часом, може, й навмисне не обертася. При мені тільки один раз сільвах наробив репету і все начальство прибігло обшукувати нашу «казню». Лежиш було цілий день на тапчані та читаєш. А коли не вчишся, то крутишся, як ведмідь у клітці... Пишеш листи до батьків. Часто писати не дозволяли. Знаєш, що листи перечитує слідчий. З тими листами не обходилось у пана слідчого Маєвського без непорозуміння. Пригадаю один куріоз з Дегеном, а другий зі мною. Питається пан Маєвський Дегена, прочитавши листа до нього від його матері: «Kto to, proszę pana, jest Moška?»¹ Деген не розуміє. «A ottudo pana matka pisze: klanajetsia тебе moška...»². Деген не може, утриматися від сміху. «То песик, прошу пана слідчого»... Сиві брови підскочили вгору: «Jaki piesek?»³ «Так, хатній пес, у нас є старий пес, що в кімнатах держимо». Слідчий не вірить і хитро дивиться на Дегена: «Ale co pan Degen gada: nie jestem przecie ż taki naiwny... pewnie jakiś socjalista!...»⁴ Зо мною могло скінчитися гірше. В листі до батька вжив виразу: «і коли вже скінчиться те дурне слідство!» Вискочило мені з голови, що слідчий прочитає. Кличуть до слідчого:

– Co to pan M-nski pozwolił sobie napisać ojcu?.. Jak pan smisz obrażać Sąd Królewsko-Cesarski?.. Ja pana...⁵. Не *пам'ятаю*, чим він мені загрозив: здається, судом... Взагалі, чимсь дуже страшним. Прийшлося відбріхувати:

– «Дурний» у нас має два значіння, пане слідчий. Я тут ужив у значінні: «Марний, даремний».

¹ «Kto to, proszę pana, jest Moška?» (польс.) – «Прошу пана сказати, хто такий Мошка?» – *Упоряд.*

² «A ottudo pana matka pisze: klanajetsia тебе moška...» (польс.) – «А ось тут до пана мати пише: кланяється тобі мошка». – *Упоряд.*

³ «Jaki piesek?» (польс.) – «Який песик?» – *Упоряд.*

⁴ «Ale co pan Degen gada: nie jestem przecież taki naiwny... pewnie jakiś socjalista!...» (польс.) – «Але що пан Деген собі думає: я не такий наївний... напевно який соціаліст!...» – *Упоряд.*

⁵ Co to pan M-nski pozwolił sobie napisać ojcu?.. Jak pan smisz obrażać Sąd Królewsko-Cesarski?.. Ja pana...» (польс.) – «Що це пан М[арши]нський дозволив собі написати батькові?.. Як пан сміє ображати Цісарсько-королівський суд? Я пана...» – *Упоряд.*

– E-e, со пан mnie zawracasz głowę! Ja rozumię po rusku!¹

Практикант пана слідчого, молодий українець, спасибі йому, врятував...: «Це правда, пане судійо: вживається і в цьому значінню». «Czy używasie, czy nie używasie, ale niech pan strzeżesie w drugi raz używać takie wyrazy!»² Пронесло бурю. З повагою він почав ставитися до мене з того часу, як перевіряв мою записку про дозвіл принести до «казні» деякі книжки. При допиті, що був потім, питає:

– Pan potrzebował łacińskie książki? To pan czyta po łacini?³

– Так, пане слідчий!

– I Wergiliusza pan czytał?⁴

Стверджую.

– A ramięta pan VIII pieśń «Eneidy»? Jaka to рієкна!⁵ – розчулився старий, аж очі заблищали і лице ніби розпогодилося і стало добродушним.

Про що ходило властям при нашому арешті – не з'ясували. З усіх питань, які ставились, збереглися ось які – що до якоїсь міри освітлюють справу:

– Pan znajomy z Dragomanowym?⁶

Пояснюю.

– To pan osobiscie nie znajomy? A což to pan pisał do Dragomanowa?⁷

Не розумію, про яке писання йде мова. Мабуть, про того листа, що привіз з Києва. Удаю дурного. Та й звідки пану Маєвському може бути відомо про той лист? Бо вже його давно Богдан взяв у мене і знаю, що доставив адресатові. Кажу, що не писав до Драгоманова, а лише готовив статтю для друку – про Драгоманова.

І справді щось таке в цьому роді було.

У другий раз питає, чи був я на тій вечеринці, що перед від'їздом зі Львова урядили для нас товариші галичани, хто там був, про що говорили.

– Czy nie mówił kto: skoro my zjednajemosia razem i poboremo naszych worohiw?⁸

В той час я не догадався, що це обвинувачення, під яке намагався підвести нас добродушний аматор VIII-ої пісні Вергіліуша, загрожувало смертною карою (участь в зраді проти держави).

¹ E-e, со пан mnie zawracasz głowę! Ja rozumię po rusku. (польс.) – Е, навіщо пан морочить мені голову! Я розумію по-руськи [по-українськи]. – Упоряд.

² «Cz używa się, czy nie używa się, ale niech pan strzeże sięw drugi raz używać takie wyrazy!»(польськ.). – «Чи вживається, чи не вживається, але наступного разу нехай пан стережеться вживати такі вирази». – Упоряд.

³ Pan potrzebował łacińskie książki? To pan czyta po łacini? (польс.) – Пан потребував латинських книжок? То пан читає латинською? – Упоряд.

⁴ I Wergiliusza pan czytał? (польс.) – І Вергілія пан читав? – Упоряд.

⁵ A ramięta pan VIII pieśń «Eneidy»? Jaka to рієкна! (польс.) – А пам'ятає пан VIII пісню «Енеїди»? Яка гарна! – Упоряд.

⁶ Pan znajomy z Dragomanowym? (польс.) – Пан знайомий з Драгомановим? – Упоряд.

⁷ To pan osobiscie nie znajomy? A což to pan pisał do Dragomanowa? (польс.) – То пан особисто не знайомий? А що то пан писав до Драгоманова? – Упоряд.

⁸ Czy nie mówił kto: skoro my zjednajemosia razem i poboremo naszych worohiw? (польс.) – Чи не говорив хто: скоро ми об'єднаємося разом і поборемо наших ворогів? – Упоряд.

Потім, уже по виході з тюрми, я довідався, що п. Маєвський крок за кроком об'їхав всю ту путь, що ми пройшли на мандрівці, допитував селян, священників, про що ми говорили, чи не сіяли зерен соціалізму, не розповсюджували вчення Драгоманова.

Була й така думка, що не в цілях покарання нас і не для викорінення Драгоманівщини було піднято бучу. Просто треба було заховати на замок «русинських» радикалів під час виборів до сейму. Використано було для того наші – киян – зносини з Франком і Павликом. Наводили на таку версію одночасні труси та арешти серед польських радикалів (редакторів «Kurjera Lwowskiego» Вислоуха і Г. Реваковича).

Час не стояв. Вже осінь наближалась. Темніло вчасно, вечері ставали довші та довші. Світла до «казні» не давали – тільки в коритарі¹ горів огонь. Скільки я не просив свічки, не дозволили. Лежимо було в темноті годинами без сну, Лявб взяв на себе роль Шехеразоди, оповідаючи про свої подвиги.

Та ось приїхала з Києва п. Дегенова, внесла кавцію², між иншим і за мене, і одного вечора, так коло 8 год. пан Ск-кий загремів ключами і об'явив мені, щоб я забирав речі і виходив: «Pan wolny!»³. В канцелярії тюрми мене чекав хтось з товаришів галичан, повів до свого мешкання. Якийсь час довелося мені ще перебути у Львові.

Я стрічався з товаришами у п. Дегенової; заходив частіше до Павлика. Справою слідства якось мало й цікавились. По всьому було видко, що воно зведеться на ніщо. Уже в Райхсраті соціалістичний посол ставив питання урядові про безпідставні масові арештування в Галичині. Важніші були вісті з Києва, що їх привезла пані Дегенова.

Слідом за арештуванням нас, коли київські газети передрукували з львівських звістки про це, київська жандармерія поарештувала наших товаришів: Євг. Дегена, Арабажина, Лаппо-Данилевського, Синявського – не пригадую, кого ще. Генерал Новицький нарешті таки мав нагоду зробити власною особою візиту пані Дегеновій... для трусу. В свій час він не міг добитись знайомства з домом Дегенів, бо в Росії військова старшина цуралася жандармів (хоч вони набирались з військової старшини, але професія шпигунів серед офіцерства вважалась огидною). Кликали до допиту батьків арештованих, моїх теж... Бідна мама!... Але вона мені потім оповідала, що зовсім не злякалась і говорила Новицькому (сам удостоїв допитувати!), ніби я з приятелями, що приходили до мене, співав, боровся, що говорила з ним по-українськи, але інакше не вміла... Як потім виявилось, моє листування на ім'я Синявського переглядали, прегарно зрозуміли і негоціанта й білизну... та чомусь не засвідчили належним порядком тих копій, що знімали з деяких місць моїх листів (може тому, що я, здається, не підписував своїм прізвищем). І тому, коли при допитах мені показували уривки з моїх листів, я нахабно відпирився і відповідав, що нічого нікому не писав... Арештованих тримали недовго, тепер, очевидно, чекають нашого повороту; по всіх ознаках, хотять викрити нашу організацію, роздути голосний політичний процес, від яких Київ за останні роки відзвичаївся.

З гармат по горобцях...

¹ Коритар – коридор. – *Упоряд.*

² Кавція – грошова застава. – *Упоряд.*

³ «Pan wolny!» (польс.) – «Пан вільний!» – *Упоряд.*

От тобі університетський диплом! І Україна! (бо напевно зашлють в тартарари). Не мені одному – всім це загрожувало. З дрібниць хіба мало людей загинуло за полярним колом? Погано було на душі. Та поки що усе ж таки тулились один до одного. У Павлика чи жив, чи часто бував Б. Кістяківський. Вони дуже заприязнилися. Забувалося, що, як у тій східній притчі, над прірвою скажений звір – внизу пащеку роззявив гад, миші гризуть корінці – спорили, говорили. Часом Богдан, довгий-предовгий, борюкається з невеличким Павликом, кладе його, а той лається. Великою симпатією Павлика користувалася молодша Дегенівна. Заходили «на чайок» до пані Дегенової. З розмов пам'ятаю одну, коли Павлик висловлювався про майбутні форми поезії. Він природній публіцист і політичний мислитель, що хоч і почав з поезії і писав навіть оповідання, та «не для звуковсладких і молитв» був народжений, як виявилось, дуже цікавився і думав над проблемою форм поетичної творчості. Його не задовольняло усталене віршування. Говорив, що незабаром повинно виробитись щось середнє між ритмічною й прозаїчною мовою. Може відчував наближення емоційної поезії в новітніх її формах?..

Несподівано для мене приїхав мій батько з Києва. Його вирядили товариші передати мені деякі директиви на випадок мого арештування на кордоні. Я так само чекав, що мене просто з Волочиська повезуть до Лук'янівської тюрми... Одною з директив було – скласти денник, для жандармського трусу. Мені ця ідея сподобалась і я з захопленням за кілька днів виготовив товстенький зошит, примнявши трохи й поялозивши папір, щоденних записів за час перебування в Галичині. Ходило про те, щоб ухопити жандармську й прокурорську психіку «за роги», викласти записи так, щоб досвідчені й хитрі розслідувані не розкусили підроблення: треба було і вільність слова та українофільство «соблюсти», і політичну бездоганну невинність «приобрести». Не пересадити, борони Боже, в російському патріотизмові і в глупоті...

Все має свій кінець. Слідство п. Маєвського теж. Возився, возився він з нами, і перепитував учасників у мандрівці (коли не помиляюсь, вони теж були притягнені до слідства, як обвинувачені – тільки до тюрми не всаджено), і об'їздив, як згадано, нашим маршрутом та роздивлявся, чи не порвали ми ниток, якими пришита Галичина до австрійської Польщі; дзюбав, дзюбав скрізь, де тільки сподівався знайти якісь кришічки, та й передав свої «матеріали» прокуророві. Той не знайшов підстав для судового обвинувачення. Нам доручили відповідну оповістку, покликали до поліції і казали негайно забиратися з Австрії, але наперед примусили підписати заяву, що більше не вступимо ногою на територію Австро-Угорщини. Пашпорта мені на руки не віддали, а без нього я не міг переступити на російський бік. Казали, що вишлють на Підволочиськ, і там я його одберу.

Дуже жалко було полишати книжки у Франка.

На другий чи третій день я був в Підволочиську. Довелося чекати пашпорта цілу добу.

Одібраних на Волочиському кордоні «для цензурного перегляду» книжок: Szcepanowski «Nędza Galicji», Piłat «Statystyka Galicji» досі ще мені не повернули, хоч обіцяли. Але мене самого до цензури, хвалити Бога, не забрали.

Через три-чотири дні по моєму повороті до Києва завітав очікуваний нічний гість

– корнет Булатов. Трусив совісно, до ранку. Сердився, що в столику напхано повні шухляди листів: «Что то ви нарочно столько насобирали?» Добре розвиднилось – а була друга половина листопада по старому стилю – коли скінчив протокол, забрав повісті Нечуя і «Юрія Горovenка» Кониського заграничного видання та ще мій галицький «щоденник» і казав з'явитись о такій і такій годині до старокиївського участка. Там та сама процедура, що й у львівській поліції: міряли, фотографували і т. д. Допитали, взяли підписку про невізід із Києва... Почалася нудна слідча тяганина. Допитували. Через місяць кликали і знову допитували. Ще через місяць те саме при прокуророві Іконнікові і т. д. З Києва не випускали, скільки не клопотався: і до генерал-губернатора гр. Ігнатева вдавався, і до прокурора судової палати Лівена. Проти жандарма Новицького не було сили. Розводили співчуваючо руками. До нього самого ходив на поклін. Просив заступництва у його помічника, полковника Озерецьковського, що мав випещене обличчя, як усі жандарми (крім Новицького), але відрізнявся від інших аристократичними манерами і неначе трохи людяним виразом в очах. «Незачем, молодой человек, заниматься политикой, незачем: это не ваше дело!» – повчаюче лагідним голосом говорив лисий, гарно убраний полковник.

Добре йому не займатись політикою, маючи, що їсти! А виїздити – аж до зарізу. Испити здав – та почув від ректора Ф. Я. Фортинського: «Все равно не получите» (учительської посади). Стукався до Акцизу, до Контрольної та Казенної палати – скрізь відмова. В Тифлісі мав приятелів. Забезпечили мені у себе посаду на залізниці; роздобув собі квиток на залізничну і від них одержав гроші на морську путь. Новицький не пустив. Хоч з голоду здихай! Все, що можна було проїсти – меблі, одяг – з'їли. Дістав роботу коректора в типографії Кульженка – 40 чи 45 рублів на місяць. Це хоч трохи більше від того, що заробляв Павлик у Львові, але на трьох (батька, матір і мене за мало). Цілий рік був прикутий жандармським ланцюгом до Києва.

Тим часом у гуртку зайшли якісь зміни. Над кожним з нас було наряджено таємний догляд. Чи з тої причини, чи з яких інших – зробився новий настрій, якийсь заціпний, уразливий, якесь недовір'я одного до другого і до всіх вкупі, підозріння хоробливе. Психіка зіскочила зі своїх рельсів. Почалося розходження. В чомусь Арабажин підозривав Синявського. Той мало не плакав, намагаючись виправдатися. Пам'ятаю, з якогось приводу й я написав Арабажинові листа, що розриваю з ним усякі зв'язки. Тільки втручання Лаппо-Данилевського залагодило справу. Арабажина закликав генерал Новицький, приласкав, наговорив компліментів про розум і здібності і запропонував – для правдивого поінформування його, Новицького, – скласти історичну записку про українофільство з докладним освітленням сучасного його стану. Не знаю, чи підозріння Арабажина мали рацію, але він, оповівши найближчим товаришам про пропозицію Новицького (якої він зрікся, покликаючись на свою молодість і недокладну поінформованість в справі), скаржився, що вже в Києві хтось серед українців сичить про зносини Арабажина з Новицьким, про якісь ніби полегшення для Арабажина.

Товариське життя завмерло. Відійшли один від другого і яко члени гуртка (хоч його формально не розв'язували), і яко близькі товариші. Різьбяр-час довбав нас з того самого моноліту, допровадив свою роботу до кінця – зле чи добре – та й гепнув по нас

востанне молотом. Відломилися і від підніжжя та й розскачилися врозтіч. Бачились, але не збирались; та й бачились рідко. У К. М. Мельниківни вже не бували, як колись. Зокрема я заходив пару разів до «старих», але сам. Та збори в той час, коли над нами переводилося слідство в справі обвинувачення в організації «преступного союзу», направленого к ниспроверженю существуючого порядка» і коли з кожного з нас не спускалося очей, були не до речі.

Вже в один із перших допитів мав нагоду стояти перед очима генерала Новицького. Це була жорстока звірюка. З походження донський козак, невисокої освіти, він зробив, як говорили, неабияку кар'єру на ролях «преданного без лести» імператорові Олександрові III, що по натурі не дуже далеко відійшов від відданого слуги. Шеф київської жандармерії – це не жарти! В історії російської визвольної боротьби його ім'я займає помітну криваву сторінку. Лютий в серці, був брутальний і з усією нездержливою імпульсивністю напівазіата старих часів. Знаю випадок, що жінка (та ще вагітна) зомліла, глянувши на нього в його кабінеті. Стріляла в нього та сама рука, що через багато літ пізніше стріляла в Володимира Ульянова, по-революційному Леніна. Невелику ввічливість виявив він і до мене. Я не зомлів, щоправда, але зберіг назавжди образ хама і злої звірюки. Цілий рік провадили слідство. В початку січня 1891 року мене покликали, здається, одночасно також і Б. Кістяківського, і об'явили, що, по нараді міністрів юстиції і внутрішніх справ і обер-прокурора св. Синоду, справу по обвинуваченню мене і так далі постановлено припинити. Повернули мій галицький щоденник. Знайшов підкреслені червоним місця. Видно, читали, може й вірили?

Підписку про невізд знято. Трохи для мене запізно. Догляду поліційного не зняли ще довго. Не направила психіку на рельси та постанова трьох міністрів. Не кажучи вже про загальний стан речей в Києві і про особисте матеріальне бідуння, прилучилися ще моменти, що спричинилися до ще більшого збочення з рельсів.

Першим моментом була та угода, яку перевели відповідальні політичні представники галицької України з польськими політичними чинниками в 1890 році. Як галицькі, так і наші радикальні елементи поставилися до угоди зразу з великою негацією. Але в Києві на цім не обмежилось. Авторами угоди називали Кониського та Антоновича, і на них обернули обурення. Другим моментом, що відпихав нас ще дальше від тих людей, до яких ми ще недавно з довір'ям горнулися і які щасливо донесли нас на своїх руках до того дня, коли ми в своїй свідомості вже стали на власні ноги, це було поглиблення того поріжнення, що зайшло між Драгомановим і киянами. Появилися «Чудацькі думки» Драгоманова. Вони підогріли нашу опозиційність, а далеко, неначе на азарт підстьобнули.

Все кругом того у київському житті завертілось якимсь скаженим шабашем відьм і відбивалося на душі гостро: ламало й нівечило все те, чим досі жилося і в що вірилось. Перестати шанувати своїх попередніх друзів-учителів я не міг, навіть більше: до декого тягнуло серце. А разом з тим давній пієтет до них розвіявся. Серед товаришів не відчувалося єдності. В особистому душевному житті також не все було гаразд. Під таким настроєм я й покидав під кінець березня Київ. В Ризі мені виклопотали, не вважаючи на перешкоди Новицького, посаду, хоч і поганеньку. М. В. Кавалевський, коли

я прощався з ним і висловлював надію повернутись за рік-два до Києва, скептично зауважив: «Чи не за десять?»... Він помилився: за 22.

В Ризі я першого року списався з Павликом і одержував у конвертах «Народ». Друкував у місцевій напівчорносотенній, але єдиній російській газеті «Рижській Вестникъ» переклади оповідань Франка, аж поки редакція відмовилася надрукувати «На дні». До мене заїздили Б. Кістяківський і Є. Дерен, що поступили до Дорпатського університету, а також М. П. Косач – при переїзді з дому до Дорпату (треба було переїздити через Ригу). З цього приводу віце-губернатор Богданович, у якого я давав лекції дітям, одного разу одвів мене в сторону і просив припинити ці одвідування або принаймні ночування студентів на моєму помешканню, бо про них поліція, під доглядом якої я залишався, доносила йому офіційно. Такі були наслідки моєї подорожі до Галичини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Маршинський А.* Спомини (1884–1888) / Аполінарій Маршинський // Дніпро. Календар-альманах. – Львів, 1923. – С. 92.
2. *Маршинський А.* Поїздка в Галичину в 1889 р. (Зі споминів) / А. Маршинський // Дніпро. Календар-альманах. – Львів, 1924. – С. 87.
3. *Франко І.* Зібр. творів: у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

*Стаття надійшла до редакції 10.10.2015
Прийнята до друку 12.12.2015*

**JOINED BY THE NATIONAL MATTER:
IVAN FRANKO AND «OLD COMMUNITY»
IN THE MEMOIRS OF APOLLINARIY MARSHYNSKYI**

Nataliya TYKHOLoz

*National Academy of Science of Ukraine, Ivan Franko Institute,
18, Drahomanov Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: : ntycholz@ukr.net*

The memoirs of Apollinariy Marshynskyi «Remembrances. (1884–1888)» and «Journey to Halychyna in 1889 (From remembrances)» are first published. They highlight the formation of the national awareness among young people in the environment of Kyiv «Old Community» and also little-known pages of Franko's biography related to his third arrest in 1889.

Keywords: memoirs, Kyiv «Old Community», arrest, national awareness, national upbringing.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ

<i>Ярослав ГАРАСИМ. І АПОСТОЛ, І ПРОРОК: НАЦІЄТВОРЧА МІСІЯ ІВАНА ФРАНКА</i>	3
<i>Роман ГОЛОД. РОСІЯ ЧИ ЄВРОПА? (до проблеми культурологічного вибору Івана Франка)</i>	10
<i>Галина ЯЦЕНКО, Андрій ЯЦЕНКО. ЕТНОКУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІЄТВОРЕННЯ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА</i>	29
<i>Любомир СЕНИК. ЕСТЕТИЧНЕ ЯК НАЦІОНАЛЬНЕ У ФРАНКОВІЙ НАУКОВІЙ ТА ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ІВАНА ФРАНКА УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНИХ ЛІТЕРАТУР</i>	38
<i>Ivan TEPLYU. THE CULTURE-CENTRISM OF IVAN FRANKO</i>	45
<i>Андрій ФРАНКО. ІВАН ФРАНКО ЯК ФУНКЦІОНЕР, НАУКОВИЙ ПРОДУЦЕНТ, РЕЦЕНЗЕНТ, ТВОРЧИЙ МОДЕРАТОР І НАТХНЕННИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ДИСКУРСУ НА ЗАСІДАННЯХ ФІЛОЛОГІЧНОЇ СЕКЦІЇ НТШ</i>	59
<i>Христина ВОРОК. НАРАТИВНИЙ ВИМІР ХУДОЖНЬОГО ОНЕЙРОСУ У ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА</i>	92
<i>Оксана ЖУК. ПОВІСТКА ЯК ЖАНРОВИЙ РІЗНОВИД ТА АВТОРСЬКЕ ВИЗНАЧЕННЯ ЖАНРУ: ІДЕЙНИЙ ЗМІСТ ТА ХУДОЖНЯ СТРУКТУРА</i>	101
<i>Ірена ШТАЄР. ЕЛЕГІЙНИЙ ДИСТИХ В ОРИГІНАЛЬНІЙ ТА ПЕРЕКЛАДНІЙ ПОЕЗІЇ ІВАНА ФРАНКА (версифікаційний аспект)</i>	108
<i>Ольга НАСТЕНКО. ІВАН ФРАНКО ПРО ЗВУКОПИС</i>	115
<i>Назар ДАНЧИШИН. ПОЕЗІЯ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ, РОМАНА КУДЛИКА ТА ГРИГОРІЯ ЧУБАЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ФРАНКОВОГО ТРАКТАТУ «ІЗ СЕКРЕТІВ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ»</i>	123

КОНТАКТИ. РЕЦЕПЦІЇ. ПАРАЛЕЛИ

<i>Микола ІЛЬНИЦЬКИЙ. ДВА ВАРІАНТИ ЛИСЯЧОЇ ОДІССЕЇ («Райнеке-Лис» Йоганна Вольфганга і «Лис Микита» Івана Франка)</i>	147
<i>Роман КИРЧІВ. ОДИН ІЗ ФРАНКОВОГО ПРИЗОВУ</i>	159

<i>Євген НАХЛІК</i> . ІВАН ФРАНКО ТА ПЕТРО ДЯТЛІВ: ТВОРЧІ ВЗАСМИНИ ПОЕТА І ПЕРЕКЛАДАЧА	191
<i>Святослав ПИЛИПЧУК</i> . «...НА ТЕРНИСТОМУ ПОЛІ УКОРІНЕННЯ У НАШІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПОЗИТИВНИХ ПОГЛЯДІВ І НАУКОВОГО ДУМАННЯ...»: ДО ІСТОРІЇ ВЗАСМИН ІВАНА ФРАНКА ТА ФЕДОРА ВОВКА.....	202
<i>Үарета KRAVETS'</i> . LA CRITIQUE LITTÉRAIRE FRANÇAISE DU XIX S. VUE PAR IVAN FRANKO.....	223
<i>Роман ГОРАК</i> . МИХАЙЛО ВОЗНЯК: ЙОГО СЕЛО, РОДИНА І ПОЧАТОК ДОРОГИ.....	231

ПУБЛІКАЦІЇ

<i>Наталія ТИХОЛОЗ</i> . ОБ'ЄДНАНІ НАЦІОНАЛЬНОЮ СПРАВОЮ: ІВАН ФРАНКО ТА «СТАРА ГРОМАДА» У СПОГАДАХ АПОЛЛІНАРІЯ МАРШИНСЬКОГО.....	259
--	-----

CONTENTS
THEORY AND METHODOLOGY

<i>Yaroslav HARASYM</i> . THE APOSTLE AND THE PROPHET: IVAN FRANKO'S NATION-BUILDING MISSION	3
<i>Roman HOLOD</i> . RUSSIA OR EUROPE? (towards the issue of Ivan Franko's culturological choice)	10
<i>Galyna YATSENKO, Andrij YATSENKO</i> . THE ETHNOCULTURAL MARKERS OF UKRAINIAN NATION-BUILDING IN THE JOURNALISM OF IVAN FRANKO	29
<i>Liubomyr SENYK</i> . THE AESTHETIC AS THE NATIONAL IN IVAN FRANKO'S SCHOLARLY AND LITERARY-CRITICAL RECEPTION OF UKRAINIAN AND FOREIGN LITERATURES.....	38
<i>Іван ТЕПЛИЙ</i> . КУЛЬТУРОЦЕНТРИЗМ ІВАНА ФРАНКА	45
<i>Andriy FRANKO</i> . IVAN FRANKO AS A FUNCTIONARY, SCHOLARLY PRODUCER, REVIEWER, CREATIVE MODERATOR AND INSPIRER OF A LITERARY DISCOURSE AT THE SESSIONS OF THE NTSH PHILOLOGY SECTION.....	59
<i>Khrystyna VOROK</i> . NARRATIVE DIMENSION OF LITERARY ONEIROS IN IVAN FRANKO'S PROSE	92
<i>Oksana ZHUK</i> . POVISTKA AS A GENRE MODIFICATION AND AUTHOR'S DEFINITION OF THE GENRE: IDEA AND LITERARY STRUCTURE	101
<i>Irena SHTAIER</i> . ELEGIAC COUPLET IN IVAN FRANKO'S ORIGINAL AND TRANSLATED POETRY (VERSIFICATION ASPECT).....	107
<i>Olha NASTENKO</i> . IVAN FRANKO ON SOUND PATTERN.....	115
<i>Nazar DANCHYSHYN</i> . IHOR KALYNETS'S, ROMAN KUDLYK'S AND HRYHORIY CHUBAI'S POETRY THROUGH THE PRISM OF FRANKO'S TREATISE «FROM THE SECRETS OF POETIC CREATIVITY».....	123

CONTACTS. RECEPTIONS. PARALLELS

<i>Mykola ILNYTSKYI</i> . TWO VARIANTS OF FOX'S ODYSSEY («Reineke-Fuchs» by Johann Wolfgang von Goethe and «Fox Mykyta» by Ivan Franko)	147
<i>Roman KYRCHIV</i> . ONE OF IVAN FRANKO'S CALL-UP	159
<i>Yevhen NAKHLIK</i> . IVAN FRANKO AND PETRO DIATLIV: A CREATIVE RELATIONSHIP BETWEEN THE POET AND THE TRANSLATOR	191

<i>Sviatoslav PYLYPCHUK. «...ON THE THORNFIELD OF POSITIVE IDEAS AND SCHOLARLY THOUGHT TAKING ROOT IN OUR LITERATURE...»: ON THE HISTORY OF MUTUAL RELATIONS BETWEEN IVAN FRANKO AND FEDIR VOVK</i>	<i>202</i>
<i>Ярема КРАВЕЦЬ. ФРАНЦУЗЬКА ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА</i>	<i>223</i>
<i>Roman HORAK. MYKHAILO VOZNIAK: HIS VILLAGE, FAMILY AND START OF THE ROAD.....</i>	<i>231</i>

PUBLICATIONS

<i>Nataliya TYKHOLOZ. JOINED BY THE NATIONAL MATTER: IVAN FRANKO AND «OLD COMMUNITY» IN THE MEMOIRS OF APOLLINARIY MARSHYNSKYI</i>	<i>259</i>
--	------------